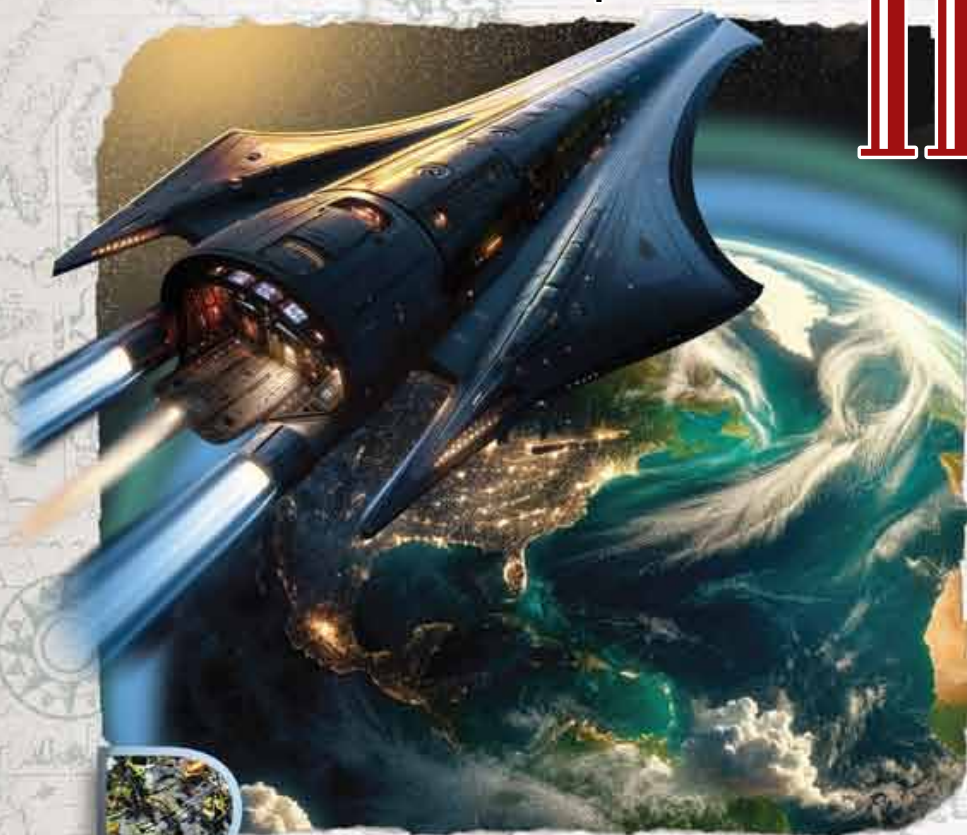

ІГОР ЩУПАК

Всесвітня

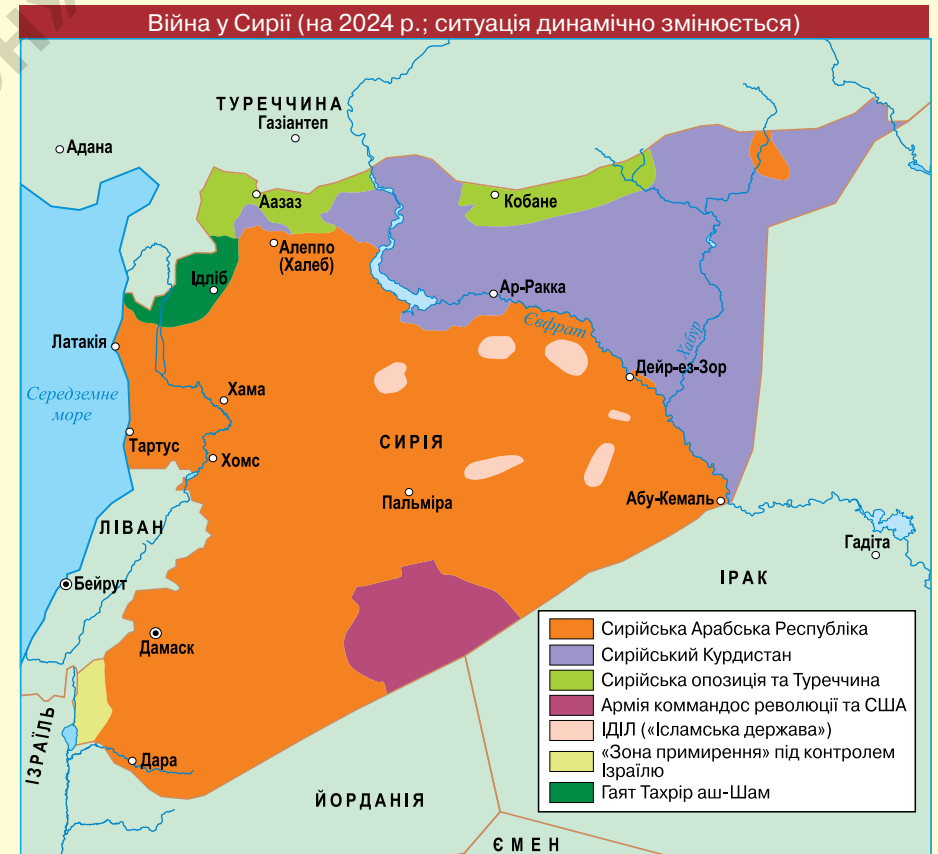
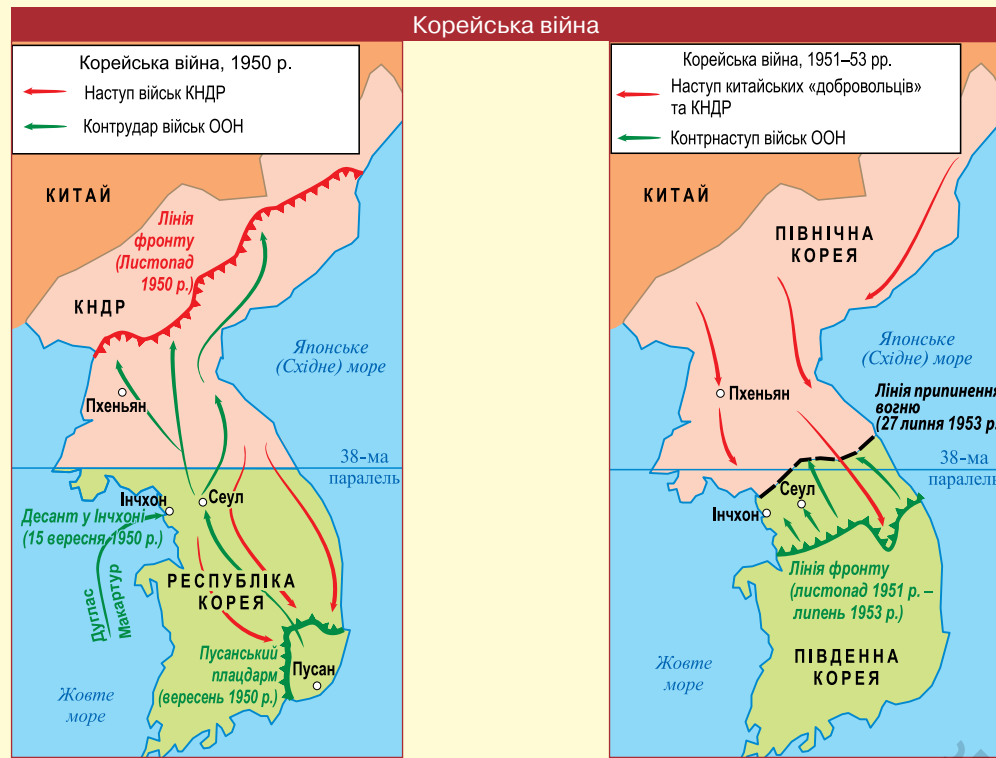

історія

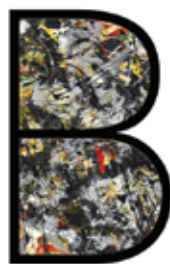

Рівень стандарту

РЕГІОНАЛЬНІ ВІЙНИ

ГОР ЩУПАК

СЕСВІТНЯ

ІСТОРІЯ

Рівень стандарту

**Підручник для 11 класу
закладів загальної
середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

2024

УДК 94(100)*кл11(075.3)
Щ96

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 05. 03. 2024 № 265)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Щупак І. Я.

Щ96 Всесвітня історія (рівень стандарту) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак. Київ: УОБЦ «Оріон», 2024. 288 с. : іл., карти.

ISBN 978-966-991-365-4.

У підручнику висвітлюється період Новітньої історії, що охоплює добу від закінчення Другої світової війни до сьогодення. Увага приділяється новим ідейним течіям у суспільстві, тенденціям й особливостям розвитку культури, повсякденному життю людей.

Підручник вирізняється особливою системою побудови та структуривання навчального матеріалу, визначення основних понять.

Через QR-коди в підручнику можна завантажити відео-, аудіоінформацію до навчального матеріалу. Низка завдань передбачає використання програм на основі штучного інтелекту (ШІ).

УДК 94(100)*кл11(075.3)

ISBN 978-966-991-365-4

© І. Я. Щупак, 2024
© УОБЦ «Оріон», 2024

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановні одинадцятикласники й одинадцятикласниці!

Вітаємо вас із початком нового навчального року, яким завершується вивчення шкільного курсу історії. Але ваше навчання триватиме все життя. Тому ми сподіваємось, що цей підручник не тільки надаватиме інформацію, а й спонукатиме до роздумів, генерації ваших власних ідей і думок.

Історія визначає сьогодення і майбутнє, демонструє взаємозв'язок і взаємозалежність подій та явищ у світі, у нашій країні, у нас самих. Особливо це стосується подій новітньої історії — **від середини ХХ ст. до наших днів**, розгляду яких присвячений цей підручник. Він побудований відповідно до нової програми з історії, що спрямована не на механічне запам'ятовування фактів, а на їхній аналіз та формування тих компетентностей, які знадобляться вам у житті. Саме це передбачено концепцією «Нової української школи». Розгортання у 2022 р. повномасштабної війни Росії проти України робить особливо актуальними багато подій новітньої історії, які позначилися на нашому сьогоденні.

На початку кожної теми наведені **основні вимоги навчальної програми (2022 р.)**, тобто ті завдання, які ви спільно з учителем будете виконувати під час вивчення історії. Це допоможе вам зорієнтуватись у тому, чого конкретно ви маєте навчитись, які компетенції здобути.

Звертаємо вашу увагу на **особливості викладу тексту**, який має чітку структуру. Саме *на візуальну, зорову пам'ять варто спиратися під час роботи з підручником*. Тому ми пропонуємо певну *систему виділення шрифтом і кольором головних думок, фактів, понять* тощо.

Зверніть увагу на те, як у підручнику подається **визначення понять**. Складні поняття треба не зазубрювати, а **розуміти**, тому ми намагаємось продемонструвати *логіку* тлумачення понять.

У книжці використовуються загальноприйняті скорочення (лат. — латинська, англ. — англійська, фр. — французька тощо).

Найважливіші **дати** (наприклад, **24 жовтня 1945 р.**) виділені кольором.

Історичні карти в підручнику висвітлюють основні події та явища кожної з поданих тем.

Люстрації не лише унаочнюють текст, а й надають нову важливу інформацію та сприяють обговоренню питань у групах. Зверніть увагу на карикатури та плакати, які відображають певні події та демонструють ставлення людей до них, їхні почуття та емоції. Для кращого відчуття духу епохи в багатьох параграфах ми розміщаємо новий елемент — історичні анекдоти.

Відповідно до вимог програми з історії, у рубриці «**Терміни і поняття**» наведені пояснення основних понять. Рубрика «**Особа в історії**» допоможе вам у формуванні судження про політичну діяльність відомих історичних постатей.

Рубрики «Слово політика», «Особлива думка», «Історичний анекдот», «Подобиці», «Актуальна інформація» та інші адресовані всім, хто цікавиться історією. А історичні деталі, приклади дають можливість «оживити» події минулого та зробити їх яскравішими для вашої уяви.

Найважливіші історичні документи подані у рубриці «Свідчать документи». У рубриці «Проблеми. Пошуки. Проекти» пропонуються творчі завдання практичного спрямування. Їх виконання передбачає аналіз не тільки матеріалу підручника, а й додаткової інформації; організацію роботи в групах.

Розміщені у підручнику **карти** сприятимуть формуванню ваших просторових уявлень про історичні події.

Запитання й завдання як репродуктивного, так і творчого характеру спрямовані на різні види систематизації навчального матеріалу, самостійну роботу в групі, розуміння та усвідомлення вами історичного матеріалу.

Творчі завдання потребують не тільки засвоєння навчального матеріалу курсу всесвітньої історії, а й загальної обізнаності в сучасних питаннях соціально-економічного й політичного розвитку країн, вироблення вмінь застосовувати здобуті під час вивчення історії знання для аналізу історичних проблем і явищ сьогодення.

Деякі запитання мають «провокативний», неоднозначний характер. Вони важливі для організації дискусії в класі та формування вашої власної оцінки складних історичних подій і явищ, для розуміння зв'язку навчального матеріалу з життям, з теперішніми суспільно-політичними, економічними, культурними подіями, морально-етичними явищами.

У сьогоднішню інформаційну добу не можна собі уявити навчання без використання інтернету та ІТ-технологій. **QR-коди**, подані в підручнику, можна сканувати вашим смартфоном або планшетом та отримати **ДОДАТКОВІ** відео-, аудіоматеріали. Це матеріали з відповідних тем, які дібрано з вільних джерел. Для використання інформації через QR-код необхідно зробити таке:

1) зайти на своєму пристрої в PlayMarket або AppStore й завантажити застосунок для сканування QR (якщо немає вбудованого QR-сканера);

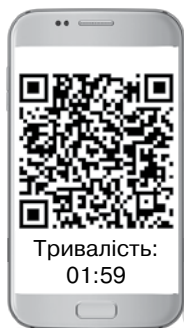
2) відкрити QR-сканер, дозволити йому використовувати камеру вашого смартфона (або планшета), навести камеру на QR-код, помістивши його в зазначені рамки на екрані;

3) після сканування QR-коду обрати дію «Перейти на сайт».

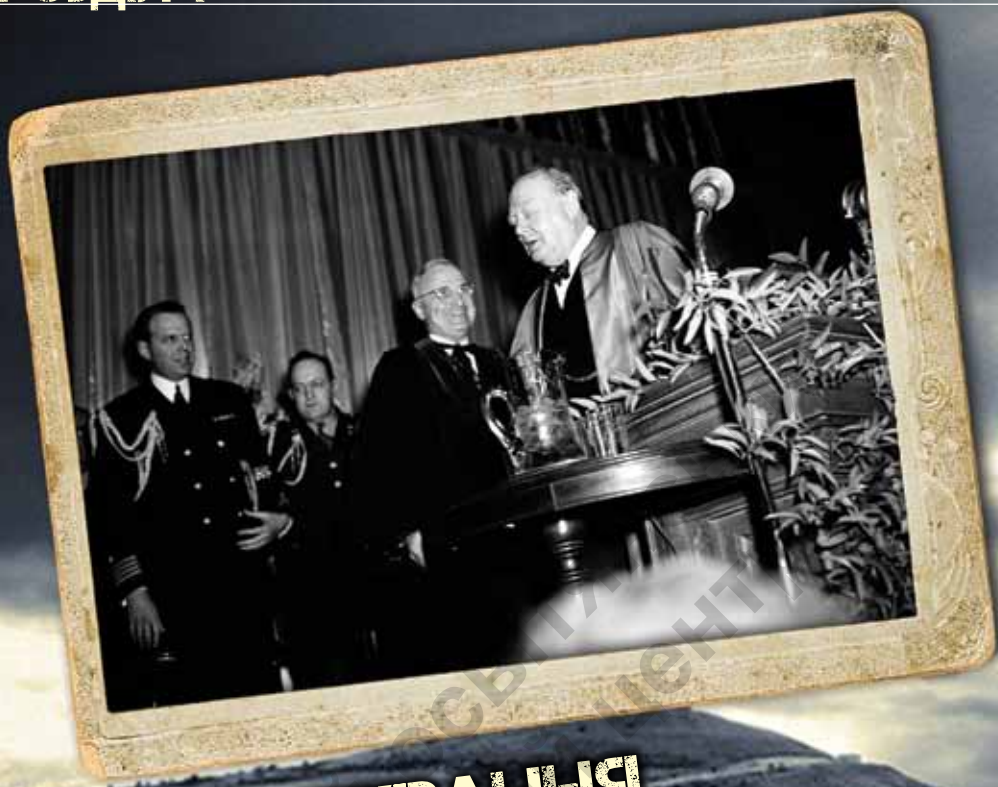
У підручнику ми пропонуємо і завдання, пов'язані з використанням **ШІ (штучного інтелекту)**. Виконання деяких завдань потребує елементарних знань **англійської мови**, що є природним в сучасному інформаційному просторі.

Отже, перед вами — підручник, який стане вашим надійним помічником у вивченні історії, у самостійній роботі. Хоча це, звичайно, не може замінити живого слова Вашого Вчителя.

**Бажаємо вам успіхів у навчанні,
нових відкриттів в історії та в собі!**

Як
влаштований
Європейський
Союз?
BBC News
Україна,
23.02.2016 р.

ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

Шановні учні й учениці, після вивчення матеріалу цього розділу ви здобудете певні знання та навички, і кожен з вас буде

ЗНАТИ:

- ▶ час створення ООН, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Світового банку; поділу Німеччини; утворення НАТО й ОВД.

РОЗУМІТИ:

- ▶ поняття: «біполярний (двополюсний) світ», «доктрина», «конфронтація», «соціалістичний табір», «холодна війна»;
- ▶ характерні риси Ялтинсько-Потсдамської системи міжнародних відносин;
- ▶ мету, принципи та механізми діяльності ООН, спеціалізованих організацій під егідою ООН, критерії ефективності діяльності ООН;
- ▶ вплив «плану Маршалла» на відбудову повоєнної Європи і формування «двополюсного світу»;
- ▶ значення «Загальної декларації прав людини» (1948 р.) і міжнародних пактів про права людини (1966 р.) як основи сучасного міжнародного права.

УМІТИ:

- ▶ встановлювати послідовність подій повоєнних часів, пов'язаних з утворенням «двополюсного світу»;
- ▶ використовувати карту як джерело інформації про територіальні зміни в Європі за підсумками війни;
- ▶ встановлювати причини та наслідки розв'язування «холодної війни».

Тривалість:
13:11

Фрагмент відео «Кількість загиблих у Другій світовій війні» («*The Fallen of World War II*», 2015 р.)

Подивіться відео та визначте, які країни зазнали найбільших втрат у Другій світовій війні та чим це було зумовлено; якими були особливості Другої світової війни.

1. ЗМІНИ У СВІТІ ВНАСЛІДОК ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Друга світова війна стала найбільшою катастрофою в історії людства, призвела до величезних людських втрат та гуманітарної катастрофи, економічної розрухи багатьох країн. Голокост та інші злочини проти людяності продемонстрували знецінення людського життя та руйнацію тих цінностей, на яких базувалася цивілізація. Людство намаглося винести уроки з цієї страшної світової катастрофи.

Проте суперечності між країнами-переможницями у війні зумовлювали загострення старих і виникнення нових конфліктів. **Війна спричинила докорінні зміни в розстановці сил на міжнародній арені.**

Найпотужнішою в економічному плані державою світу стали **США**. Вони вийшли на перше місце у світі за обсягом промислового виробництва, зміцнили свої позиції світового кредитора. Сполучені Штати вирізнялися стабільною демократичною системою.

У **СССР** перемога у війні призвела до зміцнення позицій сталінського тоталітарного режиму. Советські громадяни не отримали волі й демократії та опинилися в ізоляції від світу.

Послабились у світі позиції **Великої Британії** й особливо **Франції**, яку великою державою в післявоєнний період вважали більше за традицією. До числа великих держав почали зараховувати й **Китай**.

Водночас у **Німеччині, Італії** та **Японії**, що зазнали нищівної воєнно-політичної поразки в роки війни, швидкими темпами почав здійснюватися перехід від тоталітаризму до демократії.

Після закінчення війни **СССР і США стали «наддержавами»** (з огляду на наявність величезного військового потенціалу, зокрема і ядерної зброї). США підтримували країни, що поділяли демократичні цінності й принципи ринкової економіки, та антикомуністичні режими. Просоветської політики дотримувалися країни Центральної і Південно-Східної Європи, а також деякі країни Азії, де утверджувалися моделі советського зразка, засновані на пануванні компартій.

2. РИСИ ЯЛТИНСЬКО-ПОТСДАМСЬКОЇ СИСТЕМИ

Терміни і поняття

Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин — це позначення системи міжнародних відносин, закріпленої договорами та угодами Ялтинської і Потсдамської конференції. До основних рис системи можна віднести, зокрема:

- ▶ встановлення «біполярного світу», тобто його розподіл на сфери впливу між двома «наддержавами» — США і СССР;
- ▶ загострення протистояння між капіталістичним і соціалістичним таборами, початок «холодної війни», загроза прямого військового протистояння між СССР і США;
- ▶ надзвичайна ідеологізованість міжнародних відносин.

2.1. Кримська конференція

На завершальному етапі війни країни-союзниці по антигітлерівській коаліції мали скоординувати свої дії щодо завершення війни та післявоєнного устрою світу. Для цього керівники ССРСР, США і Великої Британії зустрілися на Кримській (Ялтинській) конференції, що відбулася **4–11 лютого 1945 р.** у Лівадійському палаці в Ялті. У ній взяли участь **Й. Сталін, Ф. Рузвельт, В. Черчилль**, міністри закордонних справ трьох держав та інші члени делегацій. Серед іншого обговорювалися питання про повоєнний устрій **Польщі** та її кордони, про владу в **Югославії** після війни. Було вирішено скликати установчу конференцію у квітні 1945 р. у м. Сан-Франциско (США), на якій планувалось виробити статут **Організації Об'єднаних Націй**.

Кримська конференція

Назвіть, кого з історичних осіб на фото ви можете впізнати.

2.2. Берлінська (Потсдамська) конференція

Переговори щодо післявоєнного устрою світу були продовжені на вищому рівні вже після перемоги над Німеччиною. **17 липня – 2 серпня 1945 р.** у м. Потсдам, біля Берліна, відбулася чергова конференція керівників ССРСР, США і Великої Британії. ССРСР представляв глава уряду **Й. Сталін**, США — **Г. Трумен**, який став президентом країни після смерті у квітні 1945 р. Ф. Рузвельта, Велику Британію — прем'єр-міністр **В. Черчилль**, якого 26 липня (після поразки консерваторів на виборах) змінив новий прем'єр-міністр **К. Емлі**.

Було встановлено, що верховну владу в Німеччині здійснюватимуть головнокомандувачі окупаційних сил ССРСР, США, Великої Британії та Франції. У центрі уваги конференції була реалізація **програми «чотирьох Д» — денацифікація, демілітаризація, демократизація та декартелізація** Німеччини:

- ▶ **денацифікація політичного життя** — розпуск нацистської партії та її філій, СС, гестапо, усіх нацистських військових і напіввійськових організацій; скасування всіх нацистських законів; засудження воєнних злочинців і злочинців; активних членів НСДАП знімали з відповідальних посад у громадських організаціях і на підприємствах;
- ▶ **демілітаризація** — повне роззброєння Німеччини, ліквідація всієї військової промисловості чи встановлення контролю над нею;

Пригадайте визначення поняття «репарації». Чим репарації відрізняються від контрибуції?

- ▶ **демократизація** системи правосуддя і місцевого самоврядування; німецькому народу надавалася можливість перебудувати життя на демократичній основі;
- ▶ **декартелізація** — реструктуризація економіки, обмеження державою концентрації економічного потенціалу у вигляді картелів, синдикатів, трестів та інших видів монополістичних об'єднань.

Й. Сталін, Г. Трумен і К. Еттли підтвердили право народів, які постраждали від німецької агресії, на одержання **репарацій**. Було вирішено розділити весь флот Німеччини нарівно між ССРСР, США і Великою Британією.

Лідери трьох країн розглянули **територіальні питання**. Польщі передавали частину Східної Пруссії та територію колишнього «вільного міста Данциг» (Гданськ), Советському Союзу — м. Кенігсберг (Калінінград) і суміжну з ним територію Східної Пруссії.

Потсдамська конференція заснувала Раду міністрів закордонних справ п'яти держав (СССР, США, Великої Британії, Франції та Китаю), на яку поклали підготовку текстів **мирних договорів** з Італією, Румунією, Болгарією, Угорщиною та Фінляндією.

На конференції був підтверджений намір віддати під **суд Міжнародного військового трибуналу** головних воєнних злочинців.

У ході конференції була опублікована Декларація урядів США, Британії та Китаю з **вимогою про беззаперечну капітуляцію Японії**.

3. СТВОРЕННЯ ООН

3.1. На шляху створення ООН

Пригадайте, коли і у зв'язку з якими подіями була створена Ліга Націй.

Ліга Націй не змогла зберегти мир і з початком Другої світової війни припинила свою діяльність, а в 1946 р. була розпущена.

Ще у 1943 р. представники США, ССРСР, Великої Британії та Китаю домовилися в Москві повернутися до ідеї створення **Організації Об'єднаних Націй (ООН)**. Через рік на конференції в Думбартон-Оксі (США) представники цих держав сформулювали основні принципи діяльності нової міжнародної організації. Конференція відкрилася у квітні 1945 р. у м. Сан-Франциско (США). 26 червня 1945 р. учасники конференції підписали **Статут ООН** (був ратифікований **24 жовтня 1945 р.**). Спочатку до складу ООН увійшла 51 держава. З огляду на величезний внесок народів України і Білорусі в розгром нацизму та фашизму, Білоруська ССР і **Українська ССР** увійшли до складу ООН як держави-засновниці. Незалежність українського представництва була формальною, доки наша держава перебувала у складі ССРСР.

Поступово склад ООН розширився, її членами ставали і країни, що зазнали поразки в Другій світовій війні, і нові незалежні держави. На 2022 р. членами Організації Об'єднаних Націй є **193 держави світу**.

3.2. Цілі ООН

Метою ООН є забезпечення миру, правопорядку і правосуддя на всіх континентах, відповідно до свого статуту.

Статутом ООН визначено такі цілі організації:

- ▶ підтримувати міжнародний мир і безпеку;
- ▶ розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправ'я і самовизначення народів;
- ▶ здійснювати співробітництво задля розв'язання міжнародних проблем та для заохочення й розвитку поваги до прав людини й основних свобод;
- ▶ погоджувати дії націй для досягнення цих спільних цілей.

Діяльність організації ґрунтується на таких принципах:

- ▶ суверенна рівність усіх держав-членів;
- ▶ вирішення країнами-членами своїх міжнародних спірних питань мирним шляхом і в такий спосіб, щоб це не загрозувало миру, безпеці та справедливості;
- ▶ утримання будь-якої держави від загрози силою або застосування сили проти інших держав;
- ▶ надання державами-членами допомоги ООН в усіх її діях, які здійснюються відповідно до Статуту, й утримання від допомоги будь-якій країні, проти якої ООН вживає заходів превентивного або примусового характеру;
- ▶ забезпечення дотримання країнами, які не є членами ООН, тих самих принципів;
- ▶ невтручання у справи, які стосуються внутрішньої компетенції будь-якої держави.

3.3. Головні органи ООН

Генеральна Асамблея (ГА) є вищим органом ООН. У ній представлені всі держави-члени ООН. Кожна держава, незалежно від розмірів та кількості населення, має в ООН один голос. Щорічні сесії Генеральної Асамблеї ООН розглядають найважливіші міжнародні проблеми і виносять щодо них рекомендації. Рішення приймають простою більшістю, а з ключових питань — 2/3 голосів.

Рада Безпеки (РБ), за Статутом ООН, несе головну відповідальність за підтримку миру й безпеки. Рішення РБ є обов'язковими для виконання всіма державами-членами ООН. Вона може бути скликана в будь-який час, коли виникає загроза миру.

Обов'язки гарантів повоєнного миру взяли на себе держави-переможниці у війні, що стали **постійними членами Ради Безпеки ООН: Велика Британія, Китай, ССРС, США, Франція**. Після розпаду Советського Союзу місце серед п'ятірки постійних членів Ради Безпеки успадкувала Росія. Сьогодні членами РБ є 15 держав: 5 постійних і 10 членів РБ обирають на кожні два роки Генеральною Асамблеєю ООН.

Принцип діяльності РБ в ухваленні рішень — **одностайність** усіх її постійних членів. Тобто кожна держава — постійний член РБ — має право вето на будь-яке рішення. Завдяки цьому, якщо одна з великих держав не згодна з рішенням Радбезу, світ не наражається на небезпеку політичної та воєнної конфронтації однієї групи провідних країн проти іншої. Водночас постійні члени РБ ООН, коли вбачають загрозу своїм інтересам, інколи зловживають правом вето, паралізуючи розв'язання важливих міжнародних проблем.

Історія створення ООН.

Euronews (українською), 24.10.2015 р.

1. Які держави ратифікували Статут ООН і чому саме ця ратифікація стала датою заснування найбільшої міжнародної організації?
2. Які мови є офіційними в ООН і чим можна пояснити такий вибір?

Сформулюйте своє ставлення до зазначених проблем.

Актуальна інформація

ООН не встигає за змінами у світі. Так, Німеччина і Японія на момент створення ООН вважалися країнами-агресорами. Але тепер вони за рівнем економічної могутності, політичного впливу та за демократичним устроєм заслуговують на статус постійних членів РБ ООН. На представництво в РБ такого ж рівня претендують Індія, Бразилія та деякі інші країни. Крім того, останніми роками ООН виявилася неспроможною протидіяти агресії Російської Федерації (РФ). Росія цинічно використовує статус постійного члена РБ для «дипломатичного прикриття» повномасштабної війни проти України і намагання підірвати систему міжнародної безпеки.

Слово політика

Даля Грибаускайте (Президентка Литви в 2009–2019 рр.), з виступу на ГА ООН, 2017 р.

Майже в усіх великих кризах останнього десятиліття – від Сирії до України, від М'янми до Ємену – Рада Безпеки виявлялася не в змозі відіграти відповідну роль. Це траплялося через те, що держави не могли піднятися над своїми національними інтересами, використовували з метою обструкції своє право вето. Створений для протидії застосуванню зброї масового знищення Радбез не здатний зупинити диктаторів, які розробляють ядерну зброю і використовують хімічну зброю проти цивільних осіб у наших містах. Міжнародні установи слід удосконалити, щоб вони відповідали новим реаліям.

Чи згодні ви з думкою політикині? Які нові аргументи на користь необхідності реорганізації ООН посилюються, на вашу думку, в останні роки?

У разі потреби Рада Безпеки може спрямовувати в район збройного конфлікту миротворчі сили. Операції ООН з підтримки миру сьогодні здійснюються на Близькому Сході, в Індії та Пакистані, на Кіпрі, у Косово, Західній Сахарі, Судані й інших країнах і регіонах.

Секретаріат та інші органи ООН. До системи ООН входять також Секретаріат (із січня 2017 р. Генеральним секретарем ООН є представник Португалії *Антоніу Гутерреш*), Економічна і соціальна рада, Міжнародний суд, а також Всесвітній банк реконструкції та розвитку (ВБРР), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), Міжнародна організація праці (МОП), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та ін. У рамках ООН діють Світова організація торгівлі (СОТ) і Міжнародне агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ).

Антоніу Гутерреш

3.4. ООН і Україна

Україна бере активну участь у діяльності ООН. Наша країна була обрана членом РБ ООН у 1948–1949, 1984–1985, 2000–2001 і 2016–2017 рр., що свідчить про визнання внеску України

у справу зміцнення міжнародного миру. Україна є активним учасником миротворчих операцій ООН. Перше завдання з відновлення миру під егідою ООН українські бійці виконували на території колишньої Югославії в 1992–1995 рр. З 1992 р. в міжнародних операціях взяли участь понад 45 тис. миротворців з України, більш як 50 українців віддали своє життя за підтримку миру у світі.

Україна закликає ООН протидіяти агресії Росії. У Генасамблеї ООН з 2014 р. було ухвалено низку відповідних резолюцій.

- ▶ Березень 2014 р.: Генасамблея ухвалила резолюцію, в якій підтвердила суверенітет і територіальну цілісність України та не визнала проведений Росією в Криму псевдореферендум.
- ▶ Березень 2022 р.: на екстреній сесії Генеральної Асамблеї, скликаної Радою Безпеки, прийнято резолюцію, що засуджує російське вторгнення в Україну і закликає Москву негайно вивести всі війська з України.
- ▶ Жовтень 2022 р.: Генасамблея засудила російські «референдуми» на тимчасово окупованих територіях України і знову заклікала РФ вивести війська.
- ▶ Листопад 2022 р.: у прийнятій Генасамблеєю резолюції підтверджується, що РФ має бути притягнута до відповідальності за порушення міжнародного права, а також має відшкодувати Україні збитки, завдані вторгненням.
- ▶ Лютий 2023 р.: Генасамблея схвалила проект резолюції із закликом до РФ зупинити бойові дії та вивести свої війська з України. Також резолюція підтримала основні положення запропонованої Президентом В. Зеленським **«української формули миру»**.

Проаналізуйте основні положення української «формули миру» та визначте її значення для України та усього світу. Як ви думаєте, чому цей документ підтримали й ті країни, які поки не долучилися до однозначного засудження російської агресії?

Свідчать документи

Основні положення української «формули миру»

1. Радіаційна та ядерна безпека.
2. Продовольча безпека.
3. Енергетична безпека.
4. Звільнення всіх полонених та депортованих.
5. Виконання Статуту ООН і відновлення територіальної цілісності України та світового порядку.
6. Виведення російських військ та припинення бойових дій.
7. Повернення справедливості.
8. Протидія екоциду.
9. Недопущення ескалації.
10. Фіксація закінчення війни.

4. «ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ» (1948 р.) І МІЖНАРОДНІ ПАКТИ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ (1966 р.)

Враховуючи уроки Другої світової війни, Голокосту та інших геноцидів, 9 грудня **1948 р.** Генеральна Асамблея ООН у Парижі одностайно ухвалила резолюцію № 250, відому як Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (**«Конвенція про геноцид»**). Конвенція набула чинності 12 січня 1951 р. Вона вперше

Пригадайте визначення поняття «геноцид». Наведіть відомі вам приклади геноцидів в історії ХХ ст.

Проблеми. Пошуки. Проекти

Використовуючи навчальні матеріали курсу історії для 10 класу, цей підручник для 11 класу та додаткові матеріали, розробіть проект «Геноциди новітньої доби». Доберіть для порівняльного аналізу 2–3 приклади геноциду в XX–XXI ст. Зверніть увагу на передумови (причини) геноцидів, реакцію світу на геноцид, форми рятування людей від знищення.

дала правове визначення геноциду та обумовила покарання за нього; її ратифікували більше 150 держав світу (для України набрала чинності у 1955 р.).

Подобиці

Термін «геноцид» уперше вжив Рафаель Лемкін, польський юрист єврейського походження, який здобув вищу освіту у Львові. Розробляючи концепцію геноциду, він вивчав Вірменський геноцид 1915 р., Голодомор українського народу 1932–1933 рр., Голокост. Проте зусиллями советської делегації з остаточної редакції Конвенції про геноцид було видалено згадку про Голодомор і спосіб здійснення цього геноциду.

10 грудня **1948 р.** була прийнята *Загальна декларація прав людини*. Вона проголошувала право людини на життя, житло, працю, волю; рівність усіх людей перед законом; виключала будь-які форми дискримінації. Положення Декларації лягли в основу всіх конституцій демократичних держав.

16 грудня **1966 р.**, на підставі ідей і норм Загальної декларації прав людини, Генеральна Асамблея ООН ухвалила *Міжнародні пакти про права людини*.

До них належать Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права і Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Україна підписала пакти в 1968 р., ратифікувала — у 1973 р.

Перший пакт зобов'язує держави захищати такі права людини: на працю, справедливі та сприятливі умови праці; на відпочинок; на оплачувану відпустку; на достатній життєвий рівень; на створення професійних спілок; на страйки; на соціальне забезпечення; на освіту; на захист сім'ї, матері та дитини; на найвищий рівень фізичного та психічного здоров'я; на участь у культурному житті та користування результатами наукового прогресу.

Другий пакт зобов'язує учасників гарантувати своїм громадянам такі права: на життя, свободу, недоторканність особи; на процесуальні та судові гарантії, зокрема й недопущення свавільних арештів і позбавлення свободи інакше, ніж на основі закону. Пакт забороняє втручатися в особисте й сімейне життя, порушувати недоторканність житла, таємницю кореспонденції, посягати на честь і репутацію; захищає права на свободу думки, совісті та релігії, на мирні збори і свободу асоціацій, участь в управлінні державою та ін.

Пакти зобов'язують учасників уживати заходів для забезпечення прав людини незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного та соціального походження, майнового стану. Україна є стороною всіх основних документів ООН з прав людини.

Ухвалення цих документів наблизило людство до утвердження загальнолюдських цінностей, які стали орієнтиром для багатьох країн і народів. Водночас воєнні злочини російського режиму та його армії в ході повномасштабної війни проти України, теракти ХАМАСу проти Ізраїлю, підтримка тероризму Іраном та інші важкі випробування ставлять людство перед важким вибором шляхів відновлення міжнародного права, відстоювання загальнолюдських цінностей.

Слово політика

Фолькер Тюрк, Голова ООН з питань прав людини, заява від 19 грудня 2023 р.

Ф. Тюрк заявив, що його офіс підтвердив 10 тис. випадків смертей серед цивільного населення з моменту повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р., але справжня кількість, ймовірно, набагато більша. За його словами, більшість мирних жителів загинули біля лінії фронту в Донецьку, Харкові, Херсоні та Запоріжжі, але також є значні втрати через російські ракетні обстріли українських міст. Тюрк сказав, що його офіс задокументував випадки свавільного затримання та насильницького зникнення в районах, окупованих російськими військами, і що правозахисники ООН не мали доступу до військовополонених, яких там утримували.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Які питання обговорювалися на Кримській (Ялтинській) конференції?
2. Назвіть основні рішення Потсдамської (Берлінської) конференції.
3. Розкрийте зміст програми «чотирьох Д» у Німеччині.
4. З якою метою створили ООН?
5. Визначте основні етапи створення ООН.
6. Назвіть основні цілі та принципи ООН.
7. Схарактеризуйте структуру ООН і назвіть її головні органи.
8. Який спеціалізований орган ООН несе головну відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки?
9. Схарактеризуйте діяльність України в ООН.
10. Назвіть основні права людини, визначені міжнародними пактами.
11. Покажіть на карті країни–постійні члени РБ ООН.

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте, як після Другої світової війни змінилася роль у світі ССРСР, США, Великої Британії, Франції, Німеччини, Японії, Китаю.
2. Чи вважаєте ви, що ООН у наші дні переживає кризу та потребує реформування? Запропонуйте свої ідеї щодо реформування ООН.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Назвіть основні підсумки Другої світової війни. Які, на вашу думку, уроки повинно було винести людство з її історії?
2. Якою ви бачите свою власну роль у боротьбі за дотримання прав людини?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

- 1944 р.** — створення Світового банку
4–11 лютого 1945 р. — Ялтинська конференція
17 липня — 2 серпня 1945 р. — Потсдамська конференція
24 жовтня 1945 р. — ратифікація статуту ООН; утворення ООН
1945 р. — створення ЮНЕСКО
1948 р. — ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього
1948 р. — ухвалення Загальної декларації прав людини

1. СОВЕТЬСЬКА ОКУПАЦІЯ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

В окупованих Советською армією країнах Центральної та Південно-Східної Європи насаджувалися просоветські тоталітарні режими, повністю залежні від ССРСР. *Західні держави на чолі із США* намагалися протидіяти встановленню комуністичного тоталітаризму в країнах, де були розміщені советські війська. Західні демократії також були занепокоєні зростанням впливу підконтрольних Москві комуністичних партій в інших країнах Європи (Італії, Франції тощо). Проте *советське керівництво* дедалі більше посилювало свій контроль над ситуацією в країнах Центральної та Південно-Східної Європи, спираючись на советські війська та прокомуністичні сили.

Центральна Європа після Другої світової війни. 3 книги: Historical Atlas of Central Europe / compiled by Paul Robert Magocsi. University of Toronto Press, 2018.

Назвіть і покажіть на карті країни Європи, які перебували під повним контролем ССРСР, і країни, у яких посилювалася роль комуністичних партій.

2. ДОКТРИНА Г. ТРУМЕНА

12 квітня 1945 р., після раптової смерті президента США Ф. Рузвельта, згідно з Конституцією країни віцепрезидент Гаррі Трумен склав присягу і став господарем Білого Дому. Невдовзі новий

лідер наймогутнішої країни світу ухвалив страшне, жорстоке, «гідне прокльонів рішення скинути атомну бомбу на Хіросіму і Нагасакі — так він сам казав, — аби зберегти життя 500 тисячам своїх солдатів».

Після завершення Другої світової війни Г. Трумен своїм головним завданням вважав зупинення советської експансії в Європі та світі. **На боротьбу зі зростанням впливу комунізму у світі**, зокрема в Туреччині та Греції, була спрямована «доктрина Трумена», з якою президент США виступив у березні 1947 р. на об'єднаному засіданні обох палат Конгресу США. *Цей виступ американського лідера заклав основи політики «стримування комунізму».*

3. МЕМОРАНДУМ ДЖ. КЕННАНА

У 1946 р. американський дипломат та історик, радник Посольства США у Москві Джордж Кеннан мав надати коротку інформацію на запит Міністерства фінансів США. Замість цього Дж. Кеннан **22 лютого 1946 р.** надіслав детальний документ — знамениту «Довгу телеграму», яка викликала потрясіння у Вашингтоні. Її терміново представили президентові США Г. Трумену. Саме цей текст був в основі американської «доктрини стримування комунізму».

Свідчать документи

Дж. Кеннан про світогляд советських (російських) політиків і їхні характерні риси (за роботою Андрія Моренчука)

1. Сприйняття навколишнього світу суто як ворожого середовища.
2. Такий, що базується на лицемірстві, неадекватний.
3. Орієнтація на цілковиту всеохопну експансію.
4. Використовуються найрізноманітніші засоби на офіційному та неофіційному рівнях для підриву внутрішньої стабільності західних країн... через:
 - ▶ комуністичні партії західних країн;
 - ▶ профспілкові, молодіжні, жіночі й інші організації;
 - ▶ міжнародні організації;
 - ▶ російську православну церкву;
 - ▶ нацькування західних держав одна на одну;
 - ▶ використання антизахідних настроїв серед народів Азії й Африки;
 - ▶ підрив традиційних основ західного суспільства.

Проблеми. Пошуки. Проєкти

Поміркуйте, чи є висновки Дж. Кеннана актуальними для розуміння витоків сучасної зовнішньої політики Російської Федерації.

«Доктрина стримування» передбачала оборону всього західного світу від комуністичної експансії.

4. ПРОМОВА В. ЧЕРЧИЛЛЯ У ФУЛТОНІ

Доленосним для світу став виступ Вінстона Черчилля **5 березня 1946 р.** у Вестмінстерському коледжі (США, штат Міссурі, м. Фултон). Британський політик уже не був на той момент прем'єр-міністром і перебував у США з неофіційним візитом. В. Черчилль закликав протистояти комунізму, який більшість політиків західних країн і пересічні громадяни вважали загрозою миру й демократії.

Промова В. Черчилля була остаточною свідченням початку політики «холодної війни».

Фрагмент історичної промови Вінстона Черчилля. *IDEA LIST. media*

Зверніть увагу на використання політиком образу «залізної зависи», за якою опинилися тоді підконтрольні Советському Союзу країни Центрально-Східної Європи. Чи є сьогодні країни, які перебувають за подібною «залізною завісою»?

Промова В. Черчилля у Фултоні

Зробіть припущення, хто з вищих посадових осіб США стоїть поруч із В. Черчиллем та із захопленням дивиться на нього. Прокоментуйте сюжет світлини.

Терміни і поняття

«Холодна війна» — протистояння між «західним світом» на чолі зі США та «комуністичним табором країн» на чолі з СРСР, боротьба за вирішальний вплив у світі. «Холодна війна» супроводжувалась гонкою озброєнь, створенням протиборчих військово-політичних блоків, ідеологічною війною, широким застосуванням дій спецслужб і розвідки тощо.

Фактично політика «холодної війни» означала балансування на межі «гарячої» війни — впритул до початку бойових дій, застосування ядерної зброї та втягнення всіх країн до нової світової катастрофи.

5. «ПЛАН МАРШАЛЛА»

Західна Європа після Другої світової війни була в руїнах. *Лідери західноєвропейських країн* усвідомлювали, що післявоєнна розруха та економічна криза можуть призвести до активізації робітничого руху та лівих партій. Це за підтримки СРСР несло небезпеку Заходу.

Крім цього, і в *США розуміли*, що без їхньої допомоги Західна Європа буде неспроможною протистояти Советському Союзу та його союзникам у військовому відношенні. За таких умов допомога некомуністичним країнам Європи у відновленні зруйнованої економіки могла прийти тільки зі Сполучених Штатів.

5 червня 1947 р. державний секретар США Джордж Маршалл у виступі в Гарвардському університеті запропонував від імені США **«План Маршалла», або програму відродження Європи.**

«План Маршалла» передбачав:

- ▶ надання допомоги європейським державам за умови використання її для зростання виробництва і фінансової стабілізації;
- ▶ співробітництво з європейськими країнами у зниженні торговельних бар'єрів і насамперед створення сприятливих умов для імпорту ними американських товарів (європейські країни були зобов'язані на отриману фінансову допомогу закуповувати переважно американські товари);
- ▶ заохочення державних і приватних американських інвестицій.

Цей план був схвалений в липні 1947 р. на міжнародній конференції в Парижі. У його реалізації погодилися брати участь 16 європейських держав (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Франція, Швейцарія, Швеція). Пізніше до них долучилася Федеративна Республіка Німеччина (ФРН). Ці країни створили *Організацію європейського економічного співробітництва (ОЄЕС)*.

Протягом 1948 р. країни ОЄЕС уклали із США двосторонні угоди про умови одержання допомоги за «планом Маршалла». В обмін на американські постачання продовольчих і промислових товарів, сировини, устаткування вони **зобов'язувалися**:

- ▶ надавати уряду США інформацію про стан своєї економіки;
- ▶ не допускати продажу стратегічних товарів ССРСР;
- ▶ заохочувати приватне підприємництво;
- ▶ відмовитися від політики націоналізації в промисловості;
- ▶ вивести комуністів зі складу урядів.

Реалізація «плану Маршалла» розпочалася з квітня 1948 р. Загальна сума асигнувань за «планом Маршалла» становила понад 13 млрд дол. США. Найбільшу за масштабами американську допомогу одержали ФРН, Велика Британія, Франція, Італія.

Ініціатори плану запросили взяти участь у ньому ССРСР і країни Східної Європи, що вже входили до сфери впливу Москви. Чехословаччина, Польща та інші країни дуже хотіли одержати американську допомогу й інвестиції, але в Москві сказали різке «ні», і вони змушені були підкоритися советському диктату.

Різні світи — різні образи

Розгляньте дві політичні карикатури й визначте їхні головні сенси, що протистояли в ідеологічній боротьбі.

6. ПОДІЛ НІМЕЧЧИНИ

6.1. Стан країни після закінчення війни

Поразка Німеччини у Другій світовій війні призвела до руйнації її економіки й гуманітарної катастрофи; за авантюру нацистів країна заплатила життям понад 13 млн осіб. Німеччина перестала існувати як незалежна держава, вона була окупована союзними

Пригадайте
зміст
програми
«чотирьох Д»
у повоєнній
Німеччині.

військами. Влада належала Контрольній Раді, що складалася з чотирьох головнокомандувачів окупаційних військ провідних держав антигітлерівської коаліції — ССРСР, США, Великої Британії та Франції.

На Потсдамській конференції була досягнута домовленість, що Німеччина повинна стати єдиною і суверенною державою. Проте розколота на окупаційні зони Німеччина виявилася заручницею протиріч між державами колишньої антигітлерівської коаліції.

У грудні 1946 р. Велика Британія і США уклали угоду про об'єднання своїх зон окупації. Так виникла так звана Бізонія (тобто «дві зони»).

У лютому 1948 р. до цієї угоди приєдналася Франція, і Бізонія трансформувалася в Тризонію, яка долучилася до «плану Маршалла». У 1948 р. на Лондонській нараді за участі представників США, Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу було вирішено скликати в Тризонії Установчі збори для організації нової влади. Але це відбулося без участі ССРСР, і його представники на знак протесту вийшли зі складу Союдної контрольної комісії.

6.2. Утворення ФРН

У західній окупаційній зоні була проведена *грошова реформа*. Замість рейхсмарки, що повністю знецінилася, у 1948 р. ввели нову грошову одиницю — західнонімецьку марку. Ця реформа стабілізувала західнонімецьку економіку, зупинила інфляцію.

Розпочалося *відновлення і створення нових партій*. За ініціативи К. Аденауера протестанти і католики об'єдналися в єдину політичну партію — Християнсько-демократичний союз (ХДС) із Християнсько-соціальним союзом (ХСС) — партією, популярною в Баварії (південно-східній частині Німеччини). Помітну роль відігравала ліберальна Вільна демократична партія (ВДП); впливовою залишалася Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН), що дистанціювалась від комуністичного впливу.

8 травня 1949 р. німецький парламент ухвалив *Основний Закон (конституцію)* нової західнонімецької держави, що був затверджений окупаційною владою. На карті Європи з'явилася нова держава — Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) зі столицею в м. Бонні. Конституція закріпила основні громадянські й політичні свободи і проголосила ФРН демократичною федеративною державою.

У серпні 1949 р. на виборах у Бундестаг переміг блок ХДС/ХСС. К. Аденауера обрали федеральним канцлером.

6.3. Утворення НДР

Москва підтримувала в Німеччині прокомуністичні політичні сили. У советській окупаційній зоні **7 жовтня 1949 р.** Народна рада, обрана Німецьким народним конгресом, проголосила створення Німецької Демократичної Республіки (НДР). Прем'єр-міністром тимчасового уряду НДР став соціал-демократ О. Гротеволь, а президентом був обраний комуніст В. Пік.

Як і вся Німеччина, на чотири зони був розділений і Берлін. Його східна частина (советська зона окупації) стала столицею НДР, а західна (окупаційні зони США, Великої Британії та Франції) —

самокерованою територією, економічно і політично пов'язаною із ФРН. Розкол Німеччини став реальністю. *Пізніше його символом стала Берлінська стіна, яка розділила Німеччину, Європу та долі людей.*

7. УТВОРЕННЯ ПРОТИБОРЧИХ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ БЛОКІВ: ЗАКРІПЛЕННЯ БІПОЛЯРНОСТІ СВІТУ

7.1. Утворення НАТО

4 квітня 1949 р. десять європейських (Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія і Франція) і дві північноамериканські держави (Канада і США) у столиці США Вашингтоні підписали договір про створення військово-політичного союзу — НАТО (Організація Північноатлантичного договору).

Кожна з держав приєдналась до НАТО добровільно після завершення публічного обговорення і відповідної парламентської процедури. Договір поважає індивідуальні права всіх держав — членів Альянсу, а також їхні міжнародні зобов'язання згідно зі Статутом ООН.

Головними цілями НАТО були проголошені: забезпечення безпеки всіх її держав-членів, захист демократичних принципів і свобод, протидія комуністичній експансії, сприяння розвитку мирних і дружних відносин між усіма державами. Фактично НАТО створили для протистояння ССРСР і комуністичній загрози в Європі та світі.

7.2. Утворення Організації Варшавського договору (ОВД)

14 травня 1955 р. країни, де були встановлені комуністичні режими, — Албанія (у 1968 р. вийшла з блоку), Болгарія, Угорщина, НДР (вийшла з блоку після приєднання до ФРН 3 жовтня 1990 р.), Польща, Румунія, ССРСР, Чехословаччина — підписали Варшавський договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу, що став основою Організації Варшавського договору (або Варшавського блоку).

Цілями Варшавського договору проголошувалися забезпечення безпеки держав-учасниць Договору і підтримка миру в Європі. Натомість дійсною метою Організації Варшавського договору було укріплення впливу ССРСР у Європі та протистояння блоку НАТО.

У зв'язку з руйнуванням комуністичних режимів **1 липня 1991 р.** Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, ССРСР і Чехословаччина підписали у Празі протокол про припинення дії Варшавського договору.

7.3. Утворення інших військово-політичних блоків

Військово-політичні блоки під егідою США і Великої Британії були утворені і в Азії: АНЗЮС (із 1951 р.), СЕНТО (існував у 1955–1959 рр.), СЕАТО (1955–1977 рр.), АНЗЮК (1971–1975 рр.). Отже, ССРСР з усіх боків був оточений військовими блоками.

8. КОРЕЙСЬКА ВІЙНА 1950–1953 рр.

У 1945 р. Корея тимчасово, як тоді передбачалося, була розділена по 38-й паралелі. Північні райони окупували *советські війська*, південні — *американські*. У червні 1950 р. північнокорейські війська

Пригадайте визначення поняття «військово-політичний блок».

День в історії.
66 років тому було утворено НАТО.
24 канал,
03.04.2015 р.

Використовуючи інтернет, з'ясуйте, які країни входили або входять до цих блоків. Складіть відповідні таблиці.

перейшли 38-му паралелю і вторглися в Південну Корею. Добре підготовлена й озброєна Советським Союзом північнокорейська армія через кілька тижнів після початку бойових дій вже контролювала 90 % території Півдня країни.

Однак Рада Безпеки ООН уже в липні 1950 р. прийняла резолюцію, що засуджувала агресію Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР) і дала згоду на **введення військ ООН** для її відсічі.

У липні 1950 р. командувачем військ ООН, основну силу яких становили збройні сили США, призначили генерала **Д. Макартура**. 15 вересня 1950 р. війська ООН висадили потужний десант на півдні Корейського півострова і відразу розпочали витіснити війська КНДР.

У жовтні 1950 р. війська Макартура зайняли м. Пхеньян і вийшли до кордону КНР. Тоді на допомогу північнокорейцям прийшли так звані **китайські «добровольці»** — регулярні частини збройних сил КНР, а також **совєтські військові спеціалісти**.

У листопаді 1950 р. президент Трумен заявив, що США готові використовувати в Корейській війні атомну зброю. Уперше виникла загроза переростання локального конфлікту у **світову ядерну війну**. Союзники США по НАТО виступили проти застосування атомної зброї. Президент Трумен відступив.

У 1951 р. фронт стабілізувався. Улітку 1951 р. розпочалися переговори, що завершилися підписанням у 1953 р. перемир'я. Цей документ зафіксував розкол Кореї та існування на Корейському півострові двох держав — **Республіки Корея** на півдні і **КНДР** на півночі.

9. КАРИБСЬКА КРИЗА 1962 р.

І ЗАГРОЗА ЯДЕРНОЇ КАТАСТРОФИ

Терміни і поняття

Карибська криза (у США використовують термін «Кубинська ракетна криза») — найнебезпечніша криза часів советсько-американського протистояння у роки «холодної війни», що поставила світ на межу термоядерної війни. Безпосередньою причиною кризи було таємне розміщення на Кубі советських ракет з ядерними боеголовками.

Передумови Карибської кризи формувалися після перемоги в 1959 р. революції на Кубі та приходу до влади **Ф. Кастро**, який згодом проголосив курс на побудову соціалізму і союз із ССРСР. Американсько-кубинські відносини різко загострилися. У 1960 р. США встановили економічну блокаду Куби, а в січні 1961 р. розірвали з нею дипломатичні відносини. У квітні того самого року відбулася невдала висадка десанту збройних формувань кубинських емігрантів із США на територію Куби (на Плая-Хірон).

За цих умов Ф. Кастро звернувся по допомогу до ССРСР. Советське керівництво, з огляду на те, що Куба розташована поблизу узбережжя США (90 км), вирішило таємно розмістити на ньому ракети середнього радіуса дії та носії ядерної зброї — бомбардувальники Іл-28.

Наявність ракет встановили розвідувальні органи США за допомогою аерофотозйомки. Але советське керівництво рішуче

заперечувало цей факт. Це ще більше стурбувало Сполучені Штати, які вперше зіткнулися з потенційною загрозою завдання ядерного удару по своїй території з баз поряд зі своїми кордонами.

Президент США **Дж. Кеннеді** оголосив про введення з 22 жовтня 1962 р. **воєнно-морської блокади** Куби і спрямував до її берегів 183 бойові кораблі американських ВМС. Усі советські кораблі, що прямували до Куби, підлягали огляду. Советський уряд у заяві від 23 жовтня характеризував дії США як **морську блокаду** і «безпрецедентні агресивні дії». Слідом за цим були приведені до бойової готовності війська США в Європі, збройні сили Варшавського договору.

Карибська криза. Карикатури

Визначте зміст карикатур та місце їх походження: з комуністичного чи західного блоку країн.

Подробиці

Уранці 24 жовтня два советських судна наблизилися до лінії блокади в 500 милях від Куби, під прикриттям підводного човна. Назустріч ішов авіаносець «Ессекс» з протичовновими гвинтокрилами на борту. Американським військовим було віддано наказ у разі необхідності атакувати советський підводний човен глибинними бомбами зі слабкими зарядами, щоб змусити його сплисти на поверхню. Але М. Хрущов не хотів ризикувати і наказав советським суднам зупинитися на лінії блокади...

Чим
закінчилася
Карибська
криза.
24 канал,
29.10.2015 р.

Криза протистояння тривала з 22 до 28 жовтня 1962 р. Загроза ядерної катастрофи в ці дні була реальною, як ніколи раніше.

Подобици

Ф. Кастро вважав, що американці планують бомбити советські бази на Кубі, і через посла ССРСР на Кубі Алексеєва пропонував М. Хрущову завдати попереджального ядерного удару по США. Кастро сказав, що кубинський народ готовий принести себе в жертву справі перемоги над американським імперіалізмом. Хрущов на це відповів, що у «товариша Фіделя Кастро» здали нерви і що переговори з американцями йдуть успішно.

Долю Карибської кризи вирішила таємна дипломатія США та ССРСР. 28 жовтня відбулася таємна зустріч між братом американського президента, генпрокурором Робертом Кеннеді та советським послом Анатолієм Добриніним. Сторони домовилися врегулювати конфлікт політичними методами. ССРСР погодився вивезти ракети з Куби в обмін на зняття Сполученими Штатами блокади острова і надання Кубі гарантій безпеки. Світ було врятовано.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Чого прагнули ССРСР та західні країни в Центральній та Південно-Східній Європі?
2. Визначте основні ідеї Меморандуму Дж. Кеннана.
3. У чому полягало значення промови В. Черчилля у Фултоні?
4. Якою була мета «доктрини Г. Трумена»? Коли її прийняли?
5. У чому сутність та основні заходи «плану Маршалла»?
6. Назвіть етапи поділу Німеччини після Другої світової війни.
7. Які військово-політичні блоки утворились після Другої світової війни?
8. Поясніть терміни і поняття: «холодна війна», альянс.
9. Покажіть на карті країни-члени НАТО та Варшавського договору.

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте основні причини «холодної війни».
2. Які були міжнародні наслідки Корейської війни та Карибської кризи?
3. Організуйте диспут на тему «Спроби подолання міжнародних криз наприкінці 1940-х — на початку 1960-х рр.: історичні уроки».

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Якими могли бути наслідки приєднання до «плану Маршалла» європейських країн, що перебували під контролем ССРСР?
2. Розробіть проект «„Корейський варіант” припинення війни та його важкі наслідки для майбутнього».

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1946 р. — промова В. Черчилля у м. Фултоні

1947 р. — проголошення «плану Маршалла»

1949 р. — утворення НАТО

1950–1953 рр. — війна в Корей

14 травня 1955 р. — підписання Варшавського договору

1962 р. — Карибська криза

ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

Шановні учні й учениці, після вивчення матеріалу цього розділу ви здобудете певні знання та навички, і кожен з вас буде

РОЗУМІТИ:

- ▶ *поняття*: «брекзит», «економічне диво», «маккартизм», «науково-технічна революція», «неоконсерватизм», «неолібералізм», «рейганоміка», «соціальне ринкове господарство», «тетчеризм»;
- ▶ *основні тенденції розвитку політичних систем країн Заходу в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.*;
- ▶ *причини утворення США як провідної держави «вільного світу»;*
- ▶ *значення об'єднання Німеччини й утворення Європейського Союзу;*
- ▶ *внесок української діаспори в науково-технічну революцію.*

УМІТИ:

- ▶ *встановлювати послідовність і синхронність подій, пов'язаних з утворенням у Західній Європі ліберальної демократії та соціальної ринкової економіки;*
- ▶ *використовувати карту як джерело інформації про процеси економічної інтеграції Західної Європи;*
- ▶ *схарактеризувати шведську соціальну модель, процеси зміцнення демократії та формування соціального ринкового господарства на Заході в другій половині ХХ — у першій чверті ХХІ ст.; етнонаціональні проблеми Заходу та оцінити шанси на їх розв'язання в найближчому майбутньому;*
- ▶ *визначати особливості «економічного дива» у ФРН та Італії;*
- ▶ *визначати причини та наслідки руху афроамериканців за громадянські права, боротьби за права конфесійних, мовних і сексуальних меншин у країнах Заходу;*
- ▶ *визначати причини та ознаки кризових явищ у ЄС, розробити стратегію їх подолання;*
- ▶ *визначати роль США та ЄС у сучасних міжнародних відносинах;*
- ▶ *висловлювати обґрунтовані судження про громадсько-політичну діяльність Ангели Меркель, Бориса Джонсона, Джозефа Байдена, Джона Кеннеді, Конрада Аденауера, Маргарет Тетчер, Мартіна Лютера Кінґа, П'єра Трюдо, Рональда Рейгана, Франсуа Міттерана, Шарля де Голля.*

Пригадайте, що таке індустріальна революція («промисловий переворот»). Які суспільно-політичні та соціальні явища були характерні для суспільства індустріальної доби?

Які характеристики постіндустріального суспільства ви вважаєте найважливішими?

1. КОНЦЕПЦІЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО (ІНФОРМАЦІЙНОГО) СУСПІЛЬСТВА

Наприкінці 1960-х — на початку 1970-х років у розвинених країнах Заходу відбулися якісні соціально-економічні зміни, що знаменували перехід від індустріального суспільства до постіндустріального. Його найважливішою ознакою є **широке використання інформації** в різних сферах суспільних відносин. Утіленням цієї тенденції стала всевітня комп'ютерна мережа «Інтернет». Ознакою такого суспільства є й **урбанізація**, завдяки якій у 2010 р. вперше в людській історії кількість мешканців міст на планеті перевищила кількість жителів сіл. На початку XXI ст. масштабно почали **використовувати роботів**, а також суперпотужні комп'ютери.

Попри різні оцінки постіндустріального суспільства, науковці визначають такі його риси:

- ▶ домінування сфери послуг над сферою матеріального виробництва;
- ▶ інформація та знання є основними чинниками економічного зростання;
- ▶ творчість стає універсальною робочою діяльністю.

Слово вченого

Деніел Белл, американський соціолог і публіцист

Постіндустріальне суспільство засноване на послугах, тому воно ергономічне. Головні значення мають ужене мускульна сила і енергія, а інформація. Основною дійовою особою стає професіонал. Постіндустріальне суспільство визначається якістю життя, вимірюється послугами — охороною здоров'я, відпочинком і культурою.

Терміни і поняття

Постіндустріальне суспільство — якісно новий етап суспільного розвитку, наступний за індустріальним суспільством. Провідна роль у ньому належить науці, освіті, розвитку й ефективному використанню нових технологій; більшість населення працює не в промисловості та сільському господарстві, а у сфері послуг.

2. ЗМІЩЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ НА ЗАХОДІ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: РОЗШИРЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Поширення демократії у другій половині XX ст. було головним напрямом політичного розвитку країн Західної Європи і Північної Америки.

Якщо до війни головним критерієм демократії були вибори і конституція, то після 1945 р. — не лише вони, а й **реальне виконання проголошених прав і свобод**. Показовим стало ухвалення Генеральною Асамблеєю ООН **10 грудня 1948 р.** Загальної декларації прав людини. ООН згодом прийняла понад 80 інших документів у цій царині.

Основні права людини були зафіксовані також у Заключному акті Ради з питань безпеки і співробітництва, підписаному 1975 р. в Гельсінкі всіма європейськими країнами (крім Албанії), США і Канадою. Уперше *дотримання прав людини було покладене в основу європейської безпеки* (на цій основі створено Організацію з безпеки і співробітництва у Європі — ОБСЄ) і це навіть визнали далекі від демократії країни соціалістичного табору.

У більшості країн Заходу після Другої світової війни *відбувалося становлення правової держави* — тип держави, для якої характерні *верховенство закону, поділ влади і правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави*.

Назагал, упродовж другої половини ХХ — початку ХХІ ст. *перелік основних прав і свобод людини істотно розширився*. Якщо відразу після війни новим виглядало декларування прав людини на працю, охорону здоров'я, освіту, відпочинок, соціальну допомогу, то, починаючи з 1970-х років, дедалі активніше заговорили про право людини на нормальне екологічне середовище для проживання. Згодом феміністичний рух досяг закріплення різноманітних *прав жінок* у низці міжнародних документів.

Подробиці

Зважаючи на вимоги феміністок, права людини почали називати англійською мовою не **rights of man**, бо man — це також і чоловік, а **human rights** (або human beings з англ. — *людські істоти*).

З розвитком нових інформаційних технологій і створенням різних електронних баз даних актуальним стало питання про *право на вільний доступ до інформації*, а конференція ООН у справах людини у 1993 р. визнала неодмінним правом людини *право на розвиток*.

Після Другої світової війни намітилась тенденція до прискіпливішого *контролю за дотриманням прав і свобод людини*. Окрім судового контролю, почали створювати спеціальні контрольні органи, покликані стежити за дотриманням основних прав і свобод. До них у багатьох країнах світу, зокрема, належить спеціальний уповноважений у справах людини — *омбудсмен* (із швед. ombudsman — *представник*).

Справжня катастрофа в дотриманні прав людини відбулася внаслідок повномасштабної війни Росії проти України, порушення російськими загарбниками норм і звичаїв війни, атаки збройних сил РФ проти мирного населення, воєнні злочини на тимчасово окупованій території. Символами геноциду проти України й українського народу стали Буча, Бородянка, Маріуполь, Ізюм та інші українські міста і селища. Одним із злочинів РФ є депортація і примусове переміщення українських дітей. Тому Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав ордер на арешт як президента країни-агресора Володимира Путіна, так і російської «уповноваженої з прав дитини» Марії Львової-Белової, яка несе особисту відповідальність за депортацію та незаконне переміщення українських дітей.

Пригадайте основний зміст Міжнародних пактів про права людини, прийнятих ООН у 1966 р.

Як ви думаєте, що має на меті Російська Федерація, викрадаючи українських дітей? Як можна характеризувати цей злочин?

Слово політика

Дмитро Лубінець, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, 8 травня 2023 р.: «Викрадення українських дітей — це геноцид».

Проаналізувавши кожен випадок викрадення дітей, яких вдалося повернути, можна визначити п'ять сценаріїв, які використовує країна-агресор:

- ▶ примусово переміщують дітей, батьки яких вбиті на тимчасово окупованих територіях;
- ▶ дітей вилучають з родин, позбавляючи батьків батьківських прав за «законами» окупаційної влади;
- ▶ батьків розлучають з дітьми під час фільтрації;
- ▶ створюють непридатні для життя умови та як наслідок надають пропозицію передати дітей на «оздоровлення» під примусом;
- ▶ вивозять дітей-вихованців закладів цілодобового перебування в повному або частковому складі.

Що доводиться пережити українським дітям, яких депортують? Можна тільки уявляти й дізнатися зі свідчень тих, хто повернувся додому. Ці діти розповідають про психологічний тиск і неналежні умови перебування. Зокрема, деяким дітям погрожували відправити їх в інтернати, говорили, що від них відмовилися батьки, що деяких українських міст вже зовсім не існує і що винна у цій війні Україна, а не Росія... РФ цілеспрямовано здійснює «перевиховання» українських дітей.

У серпні 2023 р. Україна повернула чергову групу депортованих Росією дітей; з 11 юних українців / українок найменшій дитині — 2 роки, найстаршій — 16 (фото — Херсонська ОВА)

Різке погіршення становища із дотриманням прав і свобод людини у 2020-х роках пов'язане і з загостренням воєнних конфліктів (Близький Схід, Кавказ), атаками терористичних організацій (ХАМАС, Хезболла тощо), репресіями щодо населення власної країни з боку авторитарних, диктаторських режимів (Іран, КНДР, РФ та ін.). Людство має консолідувати свої зусилля для відповіді на критичні виклики, які постали.

3. ПАДІННЯ АВТОРИТАРНИХ РЕЖИМІВ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ в 1970-х роках

3.1. Португалія

З 1932 р. в Португалії існувала профашистська диктатура, яку очолював Антоніу де Олівейра *Салазар*.

Подобиці

Диктатор намагався реалізувати ідею «корпоративної держави» за італійським зразком Беніто Муссоліні. Салазару вдалося на певний період поліпшити фінансово-економічну ситуацію в країні. Під час громадянської війни в Іспанії Португалія підтримувала Франсіско Франко, але не вступала у союз із Німеччиною й Італією. У зовнішній політиці Салазар далекоглядно дотримувався проанглійського курсу. Під час Другої світової війни Португалія заявила про свій нейтралітет, хоча у 1943 р. надала бази союзному флоту на Азорських островах.

Пригадайте результати Громадянської війни в Іспанії в 1936–1939 рр.

Корупція, порушення демократії, колоніальні війни в Африці спричинили кризу режиму Салазара. У 1968 р. старий диктатор отримав травму, після тривалої хвороби помер у 1970 р.

Режим припинив існування **25 квітня 1974 р.** Переворот, який захоплено зустріла більшість населення, дістав назву **Революція гвоздик**. За легендою, продавчиня універмагу в Лісабоні Селеста Сейруш опустила гвоздику в дуло рушниці солдата, якою вона зустріла.

Основу перших післяреволюційних урядів (1974–1975 рр.) становив блок керівників Руху збройних сил і комуністів. У програмній заяві Рада національного порятунку висунула **демократичні завдання**, зокрема:

- ▶ повна *дефашизація* й утвердження демократичних порядків;
- ▶ негайна *деколонізація* африканських володінь Португалії;
- ▶ проведення *аграрної реформи*;
- ▶ ухвалення нової *конституції*;
- ▶ *поліпшення умов життя* трудящих.

Першими перетвореннями нової влади були *націоналізація* найбільших підприємств і банків, введення *робітничого контролю*.

У ході політичної боротьби, що розгорнулася, до влади приходили сили різної орієнтації. У 1980–1990-ті роки при владі перебували уряди Соціалістичної та Соціал-демократичної партій. Тоді впровадили заходи із зміцнення демократичного ладу і входження Португалії до європейських економічних і політичних організацій і структур.

Фактично двопартійна система соціалістів і соціал-демократів існує в Португалії і в 2020-х роках. Країна має добрі показники економічного розвитку, сприяє ствердженню демократії у світі, надає військову та іншу допомогу Україні.

3.2. Греція

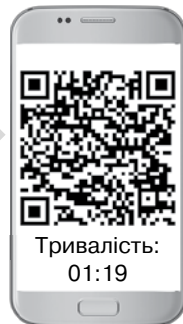
У Греції в 1967 р., після тривалої політичної кризи, військові здійснили переворот. Влада була зосереджена в руках тріумвірату — *Г. Пападопулоса, С. Паттакоса, Н. Макарезоса*. Перший із них згодом став одноосібним правителем Греції.

Режим «чорних полковників» установив військову диктатуру.

1. Було придушено опозицію. Дійшло навіть до створення в країні концентраційних таборів.

«Революція
гвоздик»
у Португалії,
1974 р.

День в історії.
Революція
гвоздик.
24 канал,
24.04.2015 р.

«Чорні
полковники»:
Стиліанос
Паттакос,
Георгіос
Пападопулос,
Ніколаос
Макарезос

«Чорні
полковники».
24 канал,
13.03.2018 р.

2. Усі роки перебування при владі хунти проходили під гаслами боротьби з комунізмом. Греція була з усіх боків оточена країнами соціалістичного табору. І, за твердженням уряду, комунізм міг «увірватися в голови греків».

3. Був розпущений парламент і всі політичні партії країни.

4. «Чорні полковники» створювали ідеологію греко-християнського духу, протиставляючи її комуністам, які боролися з релігією. Хунта будувала суспільство, спираючись на християнські ідеали, маючи на меті створення «великого грецького народу».

3 1972 р. Г. Пападопулос почав проводити політику поступової лібералізації, обмежив роль армії. За підсумками референдуму 1 червня 1973 р. він ліквідував монархію, а 19 серпня став президентом Греції. Проте криза в країні посилювалася.

17 листопада 1973 р. спалахнуло *повстання студентів Афінського політехнічного університету*, у ході якого тисячі молодих людей виступили проти диктатури «чорних полковників». Протест молоді придушили, але він започаткував крах військового режиму в Греції.

У листопаді того ж року Г. Пападопулоса усунув від влади генерал Дімітріос Іоаннідіс, який відновив воєнний стан і призначив на пост президента генерала Федона Гізікіса.

Важливе місце в історії Південної Європи займає ситуація навколо острова Кіпр, на який претендують Греція та сусідня Туреччина. 15 липня 1974 р. за підтримки грецької хунти президента Кіпру архієпископа Макаріоса відсторонили від влади, а контроль над островом перейшов до групи радикалів, очолюваних Нікосом Самсоном, який виступав за приєднання Кіпру до Греції. Однак 23 липня 1974 р. Туреччина під приводом захисту турків-кіпріотів вторглася на острів і окупувала третину його території.

Подробиці

З 1974 р. острів **Кіпр** розділений на дві частини: 60 % контролює влада Республіки Кіпр (переважно населена греками), іншу частину — Турецька Республіка Північного Кіпру (населена турками). ТРПК визнана тільки Туреччиною, ООН вважає цю територію окупованою Туреччиною. Столиця Кіпру — м. Нікосія, розділене між Кіпром і невизнаною ТРПК. Обидві частини Нікосії виконують роль столиці для своїх держав. Попри окупацію частини території, Республіка Кіпр у 2004 р. стала членом ЄС.

Це остаточно підірвало довіру до режиму «чорних полковників», і того ж дня президент Гізікіс розпустив уряд військових. Влада перейшла до цивільного уряду на чолі з К. Караманлісом. Було відновлено політичні й громадянські свободи.

Після референдуму 8 грудня **1974 р.**, коли Греція була проголошена президентською республікою, главою держави Греції став лауреат Нобелівської премії миру *Міхайл Стасінопулос*.

Уряди правої партії Нова демократія і Загальногрецького соціалістичного руху — ПАСОК сприяли демократизації країни, включенню її в процеси європейської інтеграції.

З 2009 р. в Греції наростали економічні й політичні проблеми. Внаслідок глобальної фінансової кризи 2008 р. країна опинилася на межі банкрутства і навіть виходу з еврозони. Подолати кризу Греція змогла у 2022–2023 рр.

3.3. Іспанія

В Іспанії після смерті в 1975 р. Ф. Франко главою держави став король Хуан Карлос I. За його схвалення розпочався поступовий перехід від авторитарного режиму до демократичного. Уряд відновив демократичні свободи, ліквідував заборону на діяльність політичних партій. Влада зуміла укласти угоди з найвпливовішими, зокрема опозиційними, лівими партіями. У грудні 1978 р. на референдумі ухвалили конституцію. У результаті парламентських виборів 1982 р. до влади прийшла Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП). Партія прагнула до соціальної стабільності, досягнення згоди між різними верствами іспанського суспільства. У 1982 р. Іспанія вступила до НАТО, у 1986 р. — до ЄС.

Політика соціалістів завершила *процес мирного переходу від диктатури до демократичного суспільства в Іспанії*. У 2014 р. Хуан Карлос I відмовився від престолу на користь сина; відтоді королем став Феліпе VI. У перші десятиліття XXI ст. панівне становище в політичному житті країни утримують соціалісти. В Іспанії продовжує існувати проблема сепаратизму; зокрема, частина населення Каталонії вимагає незалежності для свого регіону.

4. УТВЕРДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Певним випробуванням для розвитку демократії у другій половині XX — на початку XXI ст. у Західній Європі й Америці було *зростання ролі держави в повсякденному житті*. Тож запорукою збереження демократії стало утвердження *громадянського суспільства*.

Терміни і поняття

Громадянське суспільство — система неурядових інституцій та сукупності відносин в економічній, соціальній, культурній та інших сферах, які сприяють суспільному розвитку на противагу (або ж доповнення) виконавчим структурам держави.

Громадянському суспільству притаманні три **особливості**:

- 1) наявність багатьох дієвих неурядових організацій;
- 2) незалежність створених громадянами асоціацій від державної влади;
- 3) почуття громадянської відповідальності у поєднанні з цивілізованою поведінкою та активною громадянською позицією.

Певний вплив на формування громадянського суспільства на Заході мало *розчарування в діяльності політичних партій та посилення*

Долина полеглих — меморіальний комплекс неподалік Мадрида, створений диктатором Ф. Франко з метою поховання полеглих з обох сторін під час Громадянської війни в Іспанії. Після смерті диктатора його також поховали в долині

суспільної ролі засобів масової інформації. Нерідко звучали твердження, що політика стала заручником вузькостанових, корпоративних потреб, а політичні партії не захищають інтересів громадян. Громадські організації стали ефективним виразником групових інтересів, спричинивши кризу партій і партійної системи в багатьох країнах.

Подробиці

Громадські організації часто називають англійською Non-governmental organization (неурядові організації), скорочено — NGO.

Громадянське суспільство відводить визначальну роль людині, трактуючи її як найвищу цінність та визнаючи людську вищість над державою і суспільством.

Самоорганізація громадян покликана розв'язати наболілі проблеми, оминаючи державні інституції. Якщо в англо-саксонському світі (передусім США) вважали, що громадянське суспільство і держава взаємодоповнюють одне одного і не ворогують, то в деяких країнах громадянське суспільство розуміли як **джерело противаги державі**, якій притаманне втручання в життя людини. Проте громадянське суспільство здатне істотно допомагати державі.

У другій половині ХХ ст. є чимало прикладів того, як громадянське суспільство змушувало визнавати свої помилки та навіть злочини і державні інституції, що діяли всупереч праву і моралі, і політиків, задіяних у неморальних діях. Можна пригадати реакцію громадськості США на Вотергейтську справу, у результаті якої американський президент Р. Ніксон (1969–1974 рр.) був змушений піти у відставку.

Сучасна Україна прагне до утвердження європейських ліберальних цінностей, яскравим виявом чого була Революція Гідності та становлення в Україні громадянського суспільства. У відповідь на повномасштабну російську агресію в Україні величезного розмаху набув волонтерський рух, активність суспільства в обговоренні та вирішенні нагальних проблем, від яких залежить існування держави.

Таким чином, *зміцнення демократії та утвердження громадянського суспільства були визначальними моментами історії Західної Європи й Америки другої половини ХХ — перших десятиліть ХХІ ст.*

5. ТЕНДЕНЦІЇ ПОВОЄННОГО РОЗВИТКУ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

Період після Другої світової війни був часом розквіту політичних партій. У боротьбі за голоси виборців у країнах Західної Європи й Америки політичні партії прагнуть врахувати загальнонаціональні потреби, а не вузькоспецифічні певного соціального прошарку, як це було наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст.

Водночас зростання впливу політичних партій має низку негативних наслідків. Тривале перебування при владі призводить до зрощування партій і державних структур, що породжує корупцію.

Своєрідною реакцією на засилля партій була поява у 1970-х роках масових демократичних рухів, екологічних (зелених), пацифістських, феміністичних, антиглобалістських і тощо.

Проблеми. Пошуки. Проєкти

Поміркуйте, чи сформоване в сучасній Україні громадянське суспільство. Спробуйте визначити, яка роль громадянського суспільства в державі: противага державі чи партнерство? Доберіть факти на підтримку своєї позиції.

Після падіння комуністичної системи в **Центральній і Східній Європі** нові держави проголосили демократичний шлях розвитку.

Чимало політичних партій регіону, зокрема й України, дедалі більше використовують **популістські гасла**, декларуючи «прости рішення» складних соціально-економічних проблем. Партії часто формуються **не на основі певної ідеології, а навколо політичного лідера**, що особливо характерно для сучасної України. Відповідно певні політичні рішення партій та окремих політиків часто зумовлені не державними, а корпоративними, миттєвими інтересами та супроводжуються **політичною корупцією**. **Партії часто пов'язані з економічними інтересами** великих фінансово-економічних груп.

Наведіть приклади тимчасового успіху популістських сил у Європі й Америці в перших десятиліттях ХХІ ст.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте основні ознаки та риси постіндустріального суспільства.
2. Назвіть найважливіші міжнародні документи, прийняті в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст., що захищають права людини.
3. Розкрийте особливості диктаторського режиму Салазара в Португалії та передумови його падіння.
4. Які були особливості політичного розвитку Греції в 1960–1970-х роках?
5. Як відбувався процес демократизації в Іспанії після смерті Ф. Франко?
6. Назвіть основні особливості громадянського суспільства.
7. Схарактеризуйте основні тенденції розвитку партійних систем у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.
8. Покажіть на карті, у яких країнах Європи в 1970-х роках унаслідок демократичних революцій були ліквідовані диктаторські режими.
9. Поясніть терміни і поняття: *постіндустріальне суспільство, громадянське суспільство*.

II. Обговорюємо в групі

1. Схарактеризуйте основні етапи розширення прав людини після Другої світової війни.
2. Спробуйте визначити спільні риси та особливості демократизації в Португалії, Греції, Іспанії.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Які країни світу можна віднести до тих, де існує індустріальне або аграрно-індустріальне суспільство, а які — до тих, де сформовано постіндустріальне суспільство? Як ви думаєте, чи є сучасне українське суспільство постіндустріальним?
2. Чи є, на вашу думку, перспективи в політичних партій у постіндустріальному суспільстві?
3. Як ви вважаєте, чому Міжнародний кримінальний суд у Гаазі особливо увагу приділив депортації й переміщенню українських дітей Російською Федерацією?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

25 квітня 1974 р. — «революція гвоздик» у Португалії
1974 р. — падіння диктатури «чорних полковників» у Греції
1978 р. — референдум в Іспанії та ухвалення конституції, що проголосила Іспанію соціально-правовою державою

Пригадайте визначення поняття «дискримінація», «сегрегація».

На що здатна мрія: як Мартін Лютер Кінг змінив Америку. *DW* (українською), 04.04.2018 р.

Мартін Лютер Кінг виступає з промовою «Я маю мрію» у Вашингтоні, 28 серпня 1963 р. Фото © CNP / Getty Images

Якою була для М. Л. Кінга Американська мрія?

1. РУХ АФРОАМЕРИКАНЦІВ США ЗА ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА. МАРТІН ЛЮТЕР КІНГ

Незважаючи на проголошену конституцією рівноправність американських громадян, США в 1950–1970-ті роки залишалися країною расової нерівності і дискримінації. У країні продовжувала існувати політика сегрегації афроамериканського населення в школах, у транспорті, лікарнях і громадських місцях. У середині 1950-х афроамериканцям на чолі з молодим християнським проповідником *Мартіном Лютером Кінгом* вдалося домогтися ліквідації сегрегації у громадському транспорті в Монтгомері, що у штаті Алабама. У **1960-ті роки** виступи афроамериканців проти расизму активізувалися. «Чорні бунти» охопили більшість американських міст. М. Л. Кінг організував кампанії протесту проти політики сегрегації у США.

Свідчать документи

3 промови М. Л. Кінга, грудень 1961 р.

Я щиро чекаю на той день, коли всі, хто працює заради життя, стануть єдиними без будь-якої думки про роз'єднання негрів, євреїв, італійців, або за якимись іншими ознаками. Це буде день, коли ми повністю реалізуємо ідею про Американську мрію — мрію, яка ще не здійснилася. Мрію рівності можливостей, широких прав та власності; мрію про країну, де не забирають у багатьох найнеобхідніше, щоб забезпечити розкіш кільком особам; мрію про країну, де не сперечатимуться про те, що колір шкіри людини визначає її характер; мрію про націю, в якій усі наші багатства та ресурси будуть належати не комусь одному, а стануть засобом служіння всьому людству; мрію про країну, де кожен шануватиме честь і гідність людської особистості.

28 серпня 1963 р. відбувся «Марш на Вашингтон» — мирна акція протесту, у якій взяли участь понад 200 тис. осіб. Серед них були не тільки афроамериканці, а й представники інших рас; люди різних політичних поглядів, різних релігійних переконань — протестанти, католики, юдеї. Того дня Кінг виголосив свою історичну промову «Я маю мрію».

Унаслідок широкого громадського руху американська влада прийняла Акт про громадянські права (1964 р.), що забороняв сегрегацію в громадських місцях, і Закон про виборчі права (1965 р.), що встановлював рівні права на виборах для афроамериканців.

Кінг виступав проти війни у В'єтнамі, оголосив необхідність боротьби з бідністю.

У 1964 р. М. Кінга удостоїли Нобелівської премії миру, а в 1968 р. лідер афроамериканського руху загинув від руки найманого вбивці.

2. МОЛОДІЖНІ ВИСТУПИ. РУХ ХІПІ

Повоєнна доба принесла *нові явища в економіці та суспільному житті, нові ідеї* та переосмислення багатьох проблем політики й повсякденності, духовності та культури.

«Контркультурні» ідеї, що поширювалися в молодіжному середовищі, означали *протест щодо усталених на той час соціальних цінностей, моральних норм та ідеалів, стандартів і стереотипів масової культури, способу життя, який базувався на прагненні до респектабельності, соціального престижу, матеріального достатку*. Цей протест виявлявся в негативізмі щодо культурних досягнень людства, в екстравагантному способі мислення, почування та спілкування. Культ розуму та науки було замінено на культ вияву природних пристрастей і містичного екстазу душі, пуританська мораль — відкритістю інтимних зв'язків, праця — масовими оргіями, наркоманією і т. ін.

У другій половині ХХ ст. формувалися **різні напрями молодіжної субкультури**: *моди, скінхеди, хіпі* (у 1960-х роках), *панки, репери, готи* (у 1970-х роках), *емо* (у середині 1980-х років) тощо. Очевидно, найбільший слід у культурі та масовій свідомості залишили хіпі.

Хіпі (англ. hippy, hippie) — молодіжний рух, що сформувався у Великій Британії та США й був одним із символів своєї епохи. Деколи його представників називали «*дітьми квітів*». Багато хіпі полишили вищу освіту та шукали шляхи «виходу» з технократичного, матеріалістичного суспільства. Хіпі перейняли низку аспектів буддизму, індуїзму й індіанських вірувань Америки, заперечували «*грабіжницький і споживацький капіталізм*», закликаючи жити в єдності з природою, скромно і без насильства, виступали проти війни у В'єтнамі та пропагували вільне кохання, що сприймалось як своєрідна «*сексуальна революція*». Хіпі закликали також до життя в «*комунах*» — аграрних поселеннях, мешканці яких вирощували екологічно чисті продукти.

Ключовим гаслом хіпі були слова: «*Мир, любов, свобода*» («*Love, Peace, Freedom*»). Антивоєнні заклики («*Займайтеся коханням, а не війною*») («*Make love not war*») з пісні Джона Леннона стали крилатими.

Наприкінці 1960-х років тисячі розмальованих автобусів і фургонів колесило Америкою, закликаючи всіх підтримати рух за мир, любов і воз'єднатися в протестах проти воєн

Тривалість:
03:02

«Уявіть...», автор Джон Леннон. Малюнки відеокліпу Пабло Стенлі

Тривалість:
02:37

«Застигла в повітрі», Боб Ділан («Blowin' In The Wind», Bob Dylan)

Тривалість:
03:45

«Усе, що тобі потрібно, це любов», гурт «Бітлз» («All you need is love», The Beatles)

«Вулиця кохання», гурт «Дорз» і Джим Моррісон («Love Street», The Doors, Jim Morrison).
Ama Lia,
17.02.2010 p.

Хіпі носили яскравий і незвичний одяг, довге волосся та бороди, влаштовували фестивалі рок-музики. Легендою став фестиваль у Вудстоку (штат Нью-Йорк), на який з'їхалися майже 500 тис. осіб.

Субкультура хіпі мала великий вплив на культуру західної цивілізації. Символом їхньої музики та способу життя була британська група «The Beatles»; кумирами «дітей квітів» — рок-музиканти Джон Леннон і Джим Моррісон, а також Джиммі Гендрікс, Боб Марлі та ін.

Нерідко вживання наркотиків та алкоголю призводило до передчасної смерті хіпі та їхніх лідерів, зокрема Джимі Гендрікса, Дженіс Джоплін та ін. (вони померли у віці 27 років). Натомість були колишні хіпі, які адаптувалися в суспільстві й зробили блискучу кар'єру, як-от *Білл Клінтон* — 42-й президент США (1993–2001 рр.) та *Хав'єр Солана* — генеральний секретар НАТО у 1995–1999 рр. і Генеральний секретар Ради Європейського Союзу в 1999–2009 рр.

Широке відлуння субкультура «дітей квітів» набула наприкінці 1960-х років у **советській Україні** та в інших республіках СРСР; у Києві, Москві, Ленінграді, Львові, Одесі й інших містах. Певною мірою це був протест проти несвободи й інших обмежень советського суспільства.

Західна рок-музика та культура хіпі вплинули на становлення відомих советських гуртів «Цветы» («Квіти») Стаса Наміна і «Машина времени» («Машина часу») Андрія Макаревича.

У СРСР хіпі, «стиляги» та інші «неформали», шанувальники західного мистецтва та моди зазнавали переслідувань як «ідолопоклонники Заходу» з боку КДБ і міліції та осуду частини пересічних «советських людей».

3. ВИЯВИ ЕТНОНАЦІОНАЛІЗМУ

3.1. Канада. Проблеми Квебеку

Канада є багатонаціональною країною з великим позитивним досвідом розв'язання проблем міжнаціональних, міжетнічних, міжрелігійних відносин.

Важливе місце в канадському суспільстві посідає **українська спільнота**. Понад 1,3 млн громадян Канади мають українське походження, що становить близько 4 % від загального населення країни.

Подоробиці

Масова імміграція з України до Канади розпочалася в 90-х роках XIX ст. Українці їхали за океан в пошуках кращої долі, землі та роботи. Найбільшого політичного успіху в Канаді досяг **Роман Гнатишин**, який у 1990–1995 рр. обіймав посаду генерал-губернатора Канади.

Актуальні подробиці

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну, в березні 2022 р., канадський уряд прийняв спеціальну програму СУАЕТ. Вона дозволяла постраждалим від війни українцям та їхнім родинам приїхати до Канади. Заявки на отримання віз подало більш ніж мільйон українців, понад 700 тис. спеціальних віз було видано. За період 2022–2023 рр. до Канади прибуло більш як 220 тис. українців.

За допомогою додаткових джерел інформації спробуйте визначити наслідки останньої хвилі імміграції українців до Канади для самих іммігрантів, для України, для Канади.

Канада належить до найрозвиненіших і багатих країн світу, проте в 1960–1970-ті роки в країні гостро постала **проблема провінції Квебек**, більшість населення якої становлять франко-канадці. На підприємствах, де переважала англійська мова, без її знання неможливо було одержати роботу. Середня зарплата франко-канадців була на 40 % нижчою, ніж в англо-канадців.

У провінції з'явилися **сепаратистські організації**. У 1968 р. була створена Квебекська партія, що об'єднала навколо себе прихильників відокремлення провінції від Канади. Деякі з них у своїй діяльності почали використовувати методи терору. У 1963 р. Рух Визволення Квебеку підірвав бомби в м. Монреалі.

Терміни і поняття

Сепаратизм (від лат. *separatus* — *відокремлення*) — рух, спрямований на відокремлення від держави частини її території та населення. Носіями ідей сепаратизму є політичні партії, громадські та релігійні організації етнічних або конфесійних меншин. Найчастіше кінцева мета сепаратистських рухів — утворення на відокремленій території незалежної держави. Різновидом сепаратизму є **іредентизм** (від лат. *irredento* — *незвільнений; такий, що перебуває під чужим владарюванням*) — рух за відокремлення від однієї держави та приєднання до іншої.

Розв'язати квебекську проблему намагався **П'єр Трюдо**, який у 1968 р. став прем'єр-міністром Канади. З ініціативи нового прем'єр-міністра в 1969 р. канадський парламент ухвалив закон про *надання французькій мові статусу другої державної мови на федеральному рівні*. Трюдо пропагував ідею формування в країні єдиної канадської нації. Однак квебекський парламент у 1974 р. ухвалив закон про *єдину державну мову в провінції — французьку*.

Цьому передувала Жовтнева криза 1970-го, під час якої воєнничо налаштований «Фронт визволення Квебеку» викрав англійського дипломата Джеймса Кроса і міністра праці Квебеку П'єра Лапорта. Коли Лапорта вбили сепаратисти, федеральний уряд як останню міру був змушений увести в провінції воєнний стан.

Особа в історії

П'єр Трюдо (1919–2000 рр.) — прем'єр-міністр Канади (20.04.1968–03.06.1979, 03.03.1980–30.06.1984). Франко-канадець (квебекуа) за походженням. Вивчав право, економіку та політичні науки в Монреальському університеті, Гарварді й Лондонській школі економіки, а також у Паризькому університеті. У 1968 р. був обраний лідером ліберальної партії, тоді ж він вперше став прем'єр-міністром Канади. П'єра

Трюдо вважають «батьком» сучасної Канади, — зокрема її політики мультикультуралізму, двомовності, безкоштовної системи медичного забезпечення та відстоювання єдності країни. Старший син П'єра Трюдо, Джастін Трюдо, в 2015 р. став прем'єр-міністром Канади.

В одному з багатьох щорічних українських фестивалів у м. Торонто у вересні 2018 р. взяли участь понад 500 тис. осіб. Учасників дійства вітали прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо, член Парламенту Борис Вржесневський, президент Українського Канадського Конгресу Павло Грод (нині П. Грод — президент Світового конгресу українців)

Прем'єр-міністр Канади П. Трюдо несе майбутнього прем'єр-міністра Канади Джастіна

Проблеми. Пошуки. Проекти

Розробіть проект «Видатні представники української діаспори в Канаді». Оберіть різні теми й форми реалізації проекту: «Фотогалерея»; «Українські мелодії за океаном»; «Українська церква в Канаді»; «Українські хлібороби в Канаді» та ін.

У 1976 р. на виборах Квебекська партія прийшла до влади. На порядок денний було поставлене питання про вихід провінції зі складу Канади. Але на **референдумі в 1980 р.** тільки 40 % виборців провінції висловилися за надання незалежності Квебеку.

У **1995 р. новий референдум** про надання незалежності Квебеку вирішила провести федеральна влада. З мінімальною перевагою (50,58 % проти 49,42 %) знову перемогли прихильники єдиної Канади.

Квебек сьогодні перетворився на одну з найбагатших провінцій Канади. За економічною потужністю окремо взятий Квебек, де виробляється близько 25 % усього ВВП країни, приблизно дорівнює Австрії або Швеції. Столиця Квебеку — Монреаль — є четвертим за кількістю населення франкомовним містом світу.

У політичному житті Квебеку на початку ХХІ ст. простежуються дві тенденції. З одного боку, серед сепаратистів активізуються так звані «непримиренні» націоналісти, які прагнуть повної незалежності Квебеку. З іншого — ідеї сепаратизму та відокремлення втрачають популярність серед жителів провінції.

Очевидно, поступово бере гору прагматизм і здоровий глузд надцвів, зокрема квебекців. Якщо на виборах до Національної Асамблеї Квебеку у 2012 р. сепаратисти з Квебекської партії виграли та сформували уряд, то у 2014 р. сепаратисти здобули 30 місць із 125 у Національній Асамблеї Квебеку, а за результатами виборів до парламенту провінції в жовтні 2018 р. Квебекська партія зазнала провалу, отримавши лише дев'ять мандатів, і жодного з них у Монреалі. Про падіння популярності сепаратистських гасел і відчуття «окремішності» Квебеку свідчать і результати опитувань, які проводять дослідницькі установи Канади. За даними на 2022 р., лише 37 % франкомовних жителів Квебеку (і лише 33 % усіх жителів Квебеку) вважають, що треба робити більше для збереження «самобутності місцевої культури». 30 років тому так вважали понад 60 % мешканців Квебеку.

Стабільний економічний розвиток, вирішення соціальних питань у Квебеку — фундамент, що дає можливість зберігати єдність Канади.

3.2. Проблема Ольстеру

На острові Ірландія розташовані два державні утворення: Республіка Ірландія, яка є незалежною, та Північна Ірландія (її ще називають Ольстером), яка є складовою частиною Великої Британії.

Проблема Ольстеру сягає глибини століть. Тут переважають протестанти (нащадки англійських і шотландських колонізаторів), а католики (ірландці) становлять меншість. Наприкінці 1960-х років католицька меншість розпочала боротьбу за громадянську рівноправність.

У 1970 р. британський уряд увів в Ольстер регулярні війська. У відповідь **Ірландська республіканська армія (ІРА)** — таємна терористична організація католиків — розпочала кампанію терору проти англійських військ. Протягом 30 років конфлікту загинуло понад 3 500 осіб.

У **1998 р.** за посередництва США прем'єр-міністри Великої Британії та Ірландії підписали мирний договір щодо Північної Ірландії. Ним відновлювалася політична автономія Ольстера;

Ірландія зобов'язувалася відмовитися від домагань на Ольстер. У 2005 р. керівництво ІРА заявило про остаточну відмову від збройних методів боротьби за об'єднання Ольстера й Ірландської Республіки.

Новий поворот Ольстерської проблеми був викликаний брекзитом — виходом Великої Британії з ЄС. На думку *Деклана Кірні*, лідера націоналістичної партії «Шинн Фейн», це є підставою для проведення референдуму про возз'єднання з Ірландією, щоб «гарантувати членство Північної Ірландії в ЄС у майбутньому».

Отже, «Ольстерська проблема» сьогодні до кінця не розв'язана.

3.3. Проблеми сепаратизму в Іспанії

Країна басків, або Басконія — це етнічна територія народності басків, що жили на межі сучасних Іспанії та Франції, коли обох країн ще не існувало. У 1959 р., за часів диктатури Ф. Франко, націоналістично налаштовані баскські студенти створили **угруповання ЕТА** (баск. *Euskadi Ta Askatasuna*, «Басконія та Свобода», скорочено *ЕТА*). ЕТА спершу обстоювало національну автентичність басків і протистояло режимові Франко. Утім, незабаром його методи почали включати викрадення людей, грабунки й тероризм.

Демократизація Іспанії, що розпочалася після смерті диктатора Франсіско Франко, ознаменувала собою істотні зміни в політиці Мадрида щодо басків. Утвердження нової демократичної конституції Іспанії (1978 р.), зокрема, *надало Країні Басків такий обсяг прав і свобод, якого вона ніколи не мала у своїй історії*. У неї є власний парламент, поліція, радіо, два телеканали, двомовна система освіти, своя податкова система. Басків визнали як національність.

Однак ЕТА не захотіло й не зуміло відшукати гідне місце в новій політичній системі суспільства. Ворогом розглядалася саме Іспанська держава. У 1960–1970 рр. ЕТА у ході «революційного терору» здійснило низку диверсій і вбивств. За час своєї діяльності, яка тривала майже пів століття, ЕТА вбило майже 850 осіб. **Навесні 2018 р.** угруповання ЕТА оголосило про саморозпуск.

Проте політичні проблеми, пов'язані із сепаратизмом, не зникли. У 2017 р. влада Каталонії на чолі Карлесом Пучдемоном провела референдум про незалежність, а згодом і проголосила її. Центральна влада Іспанії зуміла відстояти єдність країни; лідери сепаратистів були засуджені та отримали довгі терміни тюремного ув'язнення. Утім вже невдовзі засуджені були помилувані. А у 2023 р. лідер

Проблеми. Пошуки. Проекти

Ольстер іноді називають найдовшим воєнним конфліктом у Європі. Крім того, існує думка, що цей конфлікт має насамперед релігійний характер. З якою думкою ви згодні? Аргументуйте свою позицію.

170-тисячна
маніфестація
в центрі
Мадрида
проти амністії
сепаратистам
(листопад
2023 р.)

Проблеми. Пошуки. Проекти

Проведіть міні-дослідження «Проблеми сепаратизму в сучасному світі та шляхи їх вирішення». Використайте для порівняльного аналізу 2–3 приклади проявів сепаратизму. Спробуйте визначити причини сепаратизму в різних регіонах; їх види / особливості; шляхи врегулювання проблем сепаратизму.

Соціалістичної партії Педро Санчес для отримання більшості в іспанському парламенті пішов на угоду з каталонськими та баскськими націоналістами, запропонувавши законопроект про амністію сепаратистам. Масові протести іспанців проти цього охопили всі великі міста країни. Єдність країни базується на її демократичному устрої. А в самій Каталонії, за даними опитування 2023 р., кількість прихильників незалежності регіону впала до 41 % порівняно з 49 % у 2017 р.

4. БОРОТЬБА ЗА ПРАВА КОНФЕСІЙНИХ, МОВНИХ І СЕКСУАЛЬНИХ МЕНШИН

4.1. Відстоювання прав релігійних меншин

У багатьох країнах спостерігається дискримінація релігійних меншин, порушуються релігійні свободи. Прикладами цього можуть бути атаки Ісламської Держави на *християн* та інші релігійні меншини, зростання нетерпимості в Європі щодо *євреїв* і *мусульман*, а також спроби Пекіна обмежити діяльність різних релігійних конфесій. Високий рівень дискримінації релігійних меншин спостерігається у таких країнах, як Афганістан, Іран, Куба, М'янма, Північна Корея, Росія, Саудівська Аравія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан та ін.

Масові порушення прав релігійних меншин здійснює Росія. За даними міжнародних експертів, *Російська влада в анексованому Криму веде політику переслідування, залякування і терору*. Прикладами цього є заборона Росією діяльності Меджлісу кримськотатарського народу, переслідування кримських мусульман, арешти лідерів кримських татар Ахтема Чийгоза та Ільмі Умерова, заборона на в'їзд до Криму лідерам Меджлісу Мустафі Джемілеву і Рефату Чубарову, загибель ветерана кримськотатарського національного руху Веджіє Кашки, кримінальні справи проти міжнародної ісламської політичної організації «Хізб ут-Тахрір».

Відстоювання прав релігійних меншин є актуальним для всього світу, зокрема й тому, що певна релігійна конфесія може бути панівною в одній країні та меншістю — в іншій.

Слово політика

Ольга Скрипник, голова правління Кримської правозахисної групи, січень 2023 р.

Щонайменше 149 наших громадян перебуває в місцях несвободи — або в окупованому Криму, або вивезені в Росію. Більшість — це кримські татари, яких переслідують за сфабрикованими справами, де їх звинувачено в належності до «Хізб-ут Тахрір». 88 татар перебувають за ґратами... Росія переслідує свідків Єгови. Їх теж відправляють за ґрати. У 2022 році був черговий такий вирок — шість років реальної колонії просто за те, що люди мають такі погляди, таку віру.

Алім Алієв, правозахисник, журналіст, заступник генерального директора Українського інституту, березень 2024 р.

За останні 10 років понад 5 тис. порушень прав людини було зареєстровано в Криму. В основному це стосується кримських татар. Росія виставляє кримських татар як потенційних терористів і злочинців. Це є проявом чергової колонізації Криму Росією.

4.2. Боротьба за права мовних меншин

ООН, Рада Європи, ОБСЄ прийняли низку постанов і рекомендацій щодо національних меншин та їхніх мовних прав. Зобов'язання держав були сформовані в ході конференцій в Копенгагені (1990 р.), Гельсінкі (1992 р.), а рекомендації — на конференціях у Гаазі (1996 р.) та Осло (1998 р.).

Особливе значення для «мовного питання» мала Конференція ОБСЄ в Осло, яка подала рекомендації щодо мови національних меншин у різних сферах, що включають освіту, релігію, громадську діяльність у неурядових організаціях, засоби масової інформації, економіку, адміністративні інституції та публічні послуги, незалежні крайові інституції, виступи перед юридичними інституціями та захист під час позбавлення волі. Конференція окреслила право представника національної меншини користуватися власною мовою.

Важливе значення в збереженні мов національних меншин Європи має «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин», прийнята Радою Європи в 1992 р. Хартія розроблена для захисту і сприяння розвитку регіональних мов і мов меншин, а також для забезпечення можливості носіям регіональних мов або мов меншин користуватися ними в приватному та суспільному житті. Документ стосується регіональних мов і мов меншин, використання яких не є поширеним і продовжує скорочуватися.

Історичний досвід свідчить, що дотримання мовних прав національних меншин у поєднанні з повагою до державної мови та її знанням є запорукою демократії та сталого суспільного розвитку.

4.3. Питання про права сексуальних меншин

У ході історичного розвитку ставлення до сексуальної свободи в суспільстві змінювалось. У СРСР з 1934 р. було введено кримінальну відповідальність за мужолозтво; нацисти шукали «біологічне обґрунтування» для переслідування та фізичного убивства геїв і лесбійок, знищивши в концтаборах і в інший спосіб від 10 до 12 тис. людей. Після того, як медично-біологічні аргументи були використані для виправдання масових вбивств, проблема ЛГБТ у Європі не мала шансів обмежитися тихою науковою дискусією.

Терміни і поняття

ЛГБТ — аббревіатура, що виникла для позначення лесбійок, геїв, бісексуалів і трансгендерів. Термін використовують з 1990-х років.

Геї та лесбійки з 1970 р. почали пікетувати засідання Американської психіатричної асоціації, виступаючи за викреслення гомосексуальності зі списку психіатричних хвороб. 9 квітня 1974 р. відбулося голосування, згідно з яким 58 % членів асоціації підтримали зміни, тож одностатеві стосунки у США перестали вважатися антисоціальними та ненормальними.

Після 1990 р. ВООЗ прийняла поправку про виключення гомосексуальності зі списку хвороб. Україна ліквідувала кримінальну

відповідальність за добровільний гомосексуальний акт 16 грудня 1991 р. Але суспільство ще не позбавилося міфів про ЛГБТ, культивованих у советські часи. Таким чином, сучасне, насамперед західне суспільство перестало заперечувати важливість сексуальних відносин як вагової складової людського буття. «Іншість», «інакшість» у сучасному світі не може бути підставою для переслідувань.

Відстоювання прав конфесійних, мовних, сексуальних та інших меншин є складовою боротьби за права і свободи, рухом за вільне самовираження людини.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Хто очолив рух за громадянські права афроамериканців у США у 1950-х — на початку 1960-х років?
2. Якими були дії борців за громадянські права афроамериканців?
3. Схарактеризуйте основні ідеї хіпі.
4. Назвіть музикантів і музичні гурти, які стали символами руху хіпі.
5. Які політичні процеси відбуваються в Квебеку на межі століть?
6. У чому полягає сутність Ольстерської проблеми?
7. Схарактеризуйте методи боротьби за незалежність Країни Басків.
8. Які релігійні меншини зазнають утисків у світі?
9. У яких сферах життя можуть використовуватися мови національних меншин, згідно з рекомендаціями ОБСЄ?
10. Коли і за яких обставин у США було визнано права ЛГБТ?

II. Обговорюємо в групі

1. Чому рух за громадянські права афроамериканців має загальнолюдське значення?
2. Обговоріть гуманістичні ідеї, позитивні риси субкультури хіпі та ті їхні моделі поведінки, які є неприйнятними та руйнівними для особистості та суспільства.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Які сучасні суспільні ідеї, пов'язані з толерантністю та правами людини, формувалися під впливом субкультури хіпі?
2. Чому відстоювання прав конфесійних, мовних, сексуальних меншин має особливе значення для суспільства в цілому?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1960-ті — активізація руху за громадянські права афроамериканців
28 серпня 1963 р. — «Марш на Вашингтон» на чолі з Мартіном Кінґом

1998 р. — мирний договір щодо Північної Ірландії, підписаний прем'єр-міністрами Великої Британії та Ірландії за посередництва США

§ 5

ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ. НТР. РІЗНІ МОДЕЛІ РИНКОВОГО ГОСПОДАРСТВА

1. ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ КОРПОРАЦІЇ (ТНК)

У 1947 р. 23 країни підписали Генеральну угоду про тарифи і торгівлю (ГАТТ), спрямовану на *упорядкування міжнародної торгівлі й максимальне зняття (а в ідеалі й повну ліквідацію) митних перешкод та інших обмежень*. У березні 1994 р. було прийнято рішення про перетворення її у **Світову організацію торгівлі (СОТ)**.

Крім цього, посилення спеціалізації виробництва спричинювало *перетворення великих сучасних компаній на концерни*: різні етапи створення продукту здійснювалися в різних країнах. Так великі компанії перетворювалися на транснаціональні корпорації (ТНК). Найбільші ТНК світу на 2023 р. (за ринковою капіталізацією) – Apple, Microsoft (обидві – США), Saudi Aramco (Саудівська Аравія), Alphabet, Amazon, NVIDIA, Tesla, META, Berkshire Hathaway (всі – США), TSMC (Тайвань).

Терміни і поняття

Транснаціональна корпорація — корпорація, що здійснює міжнародне виробництво промислових продуктів на основі прямих іноземних інвестицій та має прямий контроль над своїми закордонними філіями, що функціонують відповідно до глобальної стратегії «материнської компанії».

ТНК контролюють більш ніж 1/2 світового промислового виробництва, 70 % обігу світової торгівлі, 4/5 світового банку патентів і ліцензій на нову техніку та технології. ТНК вимагають від урядів держав світу уніфікації правил міжнародної економіки; *ліквідації перешкод на шляху вивезення товарів, послуг, капіталу і робочої сили*. Проникнення ТНК до інших країн супроводжується *привнесенням нових знань, нових технологій виробництва і нових виробничих відносин*.

2. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ (НТР)

Терміни і поняття

Науково-технічна революція (НТР) — якісний стрибок у розвитку продуктивних сил, перетворення науки на провідний чинник виробництва, що супроводжується докорінними змінами у взаємодії людини і природи, трансформацією індустріального суспільства.

НТР спричинила кардинальні зміни в праці людини, і у вимогах до самої людини та її професійних якостей. Виникає багато професій, які дедалі менше використовують фізичну роботу і дедалі більше — інтелектуальну. «Безлюдна технологія» в матеріальному виробництві доповнюється значним збільшенням кількості фахівців, зайнятих розробленням нових технологічних систем та устаткування. Наприклад, на заводі в одну зміну можуть працювати лише 10–20 осіб, а в конструкторському бюро цього заводу — кілька сотень.

Систематичне навчання, оновлення ліцензій на виконання певних робіт є нормою в розвинених країнах.

Одним із наслідків НТР, підвищення продуктивності праці є *зміна співвідношення між зайнятістю у виробництві та в соціальній сфері, «виробництві послуг»*. Як і будь-яке суспільне явище, НТР реалізується через діяльність людей. *Вагомий внесок у науково-технічні досягнення в світі внесли представники української діаспори.*

3. ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ ПРОГРЕС

Любомир
Романків

Винахідником світового масштабу є **Любомир Романків**. Любомир народився в Україні, навчався у Канаді та зробив блискучу кар'єру у США. Він став провідним науковцем компанії IBM. Українець винайшов *тонкоплівні магнітні голівки для запису інформації*, що уможливило появу *жорстких дисків*. На основі цього стало можливим створення персональних комп'ютерів, зокрема Apple. Після Ігора Сікорського, Любомир

Романків став другим українцем, портрет якого розміщений у Національній залі слави винахідників США.

Георгій Кістяківський (Джордж Кістяковський) — американський фізик і хімік, виходець з України, був одним із творців першої атомної бомби, за допомогою якої США прагнули швидше завершити Другу світову війну. Під час роботи в «Мангеттенському проекті» українець створив *хімічний підричник для детонації*. Відтоді існує науковий термін — «хімічний детонатор Кістяківського».

Один із найвідоміших українських *економістів* у світі, якого юнаком вивезли з України під час Другої світової війни — **Богдан Гаврилишин**. Здобувши вищу освіту в Канаді, він продовжив наукову роботу в Швейцарії. Колишній український емігрант очолював Міжнародний інститут менеджменту в Женеві, був серед співзасновників світового економічного форуму в Давосі. З 1988 р. Б. Гаврилишин працював на громадських засадах в Україні, був радником трьох українських президентів, починаючи з Леоніда Кравчука. Утім за рік до смерті, у 2015 р., Богдан Гаврилишин зізнався, що всі президенти України ігнорували його поради: «Це була марна трата часу. У них було мало накопичених знань, щоб їм можна було щось порадити».

Науково-технічна революція має сполучатися із суспільним прогресом, ствердженням соціальної справедливості та рівності прав представників різних етнічних, релігійних спільнот. Усвідомлення цього знайшло відображення в діяльності **Павла (Пола) Юзика** — видатного канадського історика і громадського діяча українського походження (українець був сенатором протягом понад 23 роки). П. Юзик був одним із лідерів Конгресу Українців Канади, очолював

Проблеми.
Пошуки.
Проекти

Складіть рейтинг науково-технічних розробок, які, на вашу думку, були визначальними для розвитку НТР.

Комісію людських прав СКВУ та Канадську раду християн і євреїв. Він відстоював ідеї мультикультурності канадського суспільства, де поряд англоканадцами та франкоканадцами не меншу роль у розбудові Канади відігравав так званий «третій елемент» — етнічні німці, українці, італійці та інші етнічні групи. Вінцем політичної кар'єри П. Юзика можна вважати офіційне оголошення *мультикультуралізму державною політикою Канади* в 1971 році прем'єр-міністром П'єром Еліотом Трюдо (батьком чинного прем'єра Джастіна Трюдо), а *багатокультурність — цінністю всього канадського народу*.

Джеймс Костянтин Темертей — організатор упровадження сучасних технологій, один із найуспішніших бізнесменів Канади й водночас один із найбільших українських меценатів сучасності. В рейтингу 2020 р. «40 глобальних українців» від журналу Forbes Ukraine було сказано: «Якби не його щедрість, Темертей нині був би у списку мільярдерів Forbes».

Темертей народився на окупованому нацистами Донбасі. Його батьки у 1949 р. переїхали в Монреаль (Канада). Здобувши спеціальність політолога, Джеймс Темертей організував свій перший бізнес ще в університеті. У 1987 р. Д. Темертей зробив успішну кар'єру в IBM та в інших комп'ютерних компаніях, створивши найбільшу у світі франшизну мережу Computerland і вивівши корпорацію Softchoice у статус одного з провідних північноамериканських постачальників розробок і послуг у галузі *програмного забезпечення й апаратних технологій*. Після цього Темертей створив у 1987 р. енергетичну компанію Northland Power, яка стала однією з перших *приватних генерувальних компаній* у Канаді.

Д. Темертей активно підтримує проекти з охорони здоров'я, освіти та культури. У 2002–2009 рр. він був головою Ради керівників Королівського музею Онтаріо. У 2020 р. заснований ним «Фонд родини Темертей» надав Торонтському університету 250 млн доларів на підтримку досліджень у галузі охорони здоров'я, що стало найбільшим меценатським даром в історії Канади. В Україні «Фонд родини Темертей» пожертвував 5 млн доларів на будівництво нової бібліотеки Центру імені митрополита Андрея Шептицького при Українському католицькому університеті у Львові; більше 10 млн доларів — на гуманітарні й освітні потреби українських дітей. «Фонд родини Темертей» (голова фонду — Лія Темертей) сприяє поширенню знань про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні та світі, зокрема, підтримує *Український науково-дослідний та освітній центр вивчення Голодомору (HREC in Ukraine)* (очільниця — докторка історичних наук Людмила Гриневич).

Д. Темертей є засновником і основним спонсором організації «Українсько-єврейська зустріч» (UJE) — багатонаціональної ініціативи, яка залучила науковців, митців, громадських лідерів, представників урядів задля зміцнення солідарності й взаєморозуміння між українцями та євреями. В Україні Д. Темертей є головою дорадчої ради

Джеймс
Костянтин
Темертей

Києво-Могилянської бізнес-школи. Після початку повномасштабної війни РФ проти України «Фонд родини Темертеїв» надає велику допомогу українцям, зокрема жителям деокупованих територій Харківщини (спільно з Фондацією Олени Зеленської).

У 2008 р. Джеймса Темертея було нагороджено Орденом Канади.

4. РЕЙГАНОМІКА

Новий внутрішньополітичний курс, спрямований на стабілізацію соціально-економічної системи в США за часів президента Р. Рейгана в 1981–1989 рр., дістав назву «рейганоміка». Теоретичною основою «рейганоміки» були неоконсерватизм і неолібералізм.

Терміни і поняття

Неоконсерватизм (або «новий», «сучасний консерватизм») — одна з провідних ідеологій сучасності, яку провадили Р. Рейган (США), М. Тетчер (Велика Британія), Г. Коль (Німеччина). Основні ідеї — обмеження втручання держави в господарське життя, відповідальність людини за себе та сподівання на власні сили.

Подробиці

В економіці неоконсерватизм передбачав:

- ▶ відмову від кейнсіанських (макроекономічних) принципів регулювання економіки;
- ▶ приватизацію державної власності;
- ▶ зменшення частки валового національного продукту, що перерозподілялася через бюджет;
- ▶ збалансованість доходів і видатків державного бюджету;
- ▶ помірні податки для бізнесу і скорочення соціальних програм.

Особа в історії

Рональд Рейган (1911–2004 рр.) — президент США в 1981–1989 рр. З 14 років Рональд допомагав родині, працюючи влітку. У роки «великої депресії» Рональду доводилося мити посуд у їдальні, бути тренером із плавання, працювати рятувальником. У 1932 р., закінчивши коледж, Рейган став популярним спортивним коментатором. Як голлівудський кіноактор, знявся більш як у 50 стрічках. У роки Другої світової війни його приписали до установи, що готувала навчальні фільми на замовлення Повітряних сил. З 1947 р. він керував гільдією кіноакторів, працював у компанії «Дженерал електрик», радіокоментатором, а також на телебаченні. У 1962 р. Рейган став членом Республіканської партії, і вже в 1966 р. його обрали губернатором штату Каліфорнія. З третьої спроби, у 1980 р., Рейган став лідером республіканців. Того ж року він переміг на виборах президента США.

Терміни і поняття

Неолібералізм (або «сучасний лібералізм») — ідеологія, що базується на постулатах:

- 1) ринок є найефективнішою формою господарювання;
- 2) учасникам господарської діяльності має бути забезпечена максимальна свобода.

У рамках курсу «рейганоміки» передбачалося:

- ▶ скорочення податків для бізнесу;
- ▶ обмеження урядових витрат за рахунок скорочення соціальних програм;
- ▶ розширення свободи підприємництва;
- ▶ проведення твердої кредитно-фінансової політики.

Р. Рейган орієнтувався на середній клас, тобто більшість американців, і прагнув активізувати їхню підприємницьку діяльність. Рейганові вдалося зупинити економічну кризу, що забезпечило йому перемогу на чергових президентських виборах у 1984 р.

У цілому «рейганоміка» мала позитивні наслідки:

- ▶ впроваджено ресурсозбереження, зменшилося споживання нафти, газу, сталі, чавуну тощо;
- ▶ за менших витрат відбулося досягнення вищої ефективності суспільної праці (10 корів у фермерському господарстві почали давати стільки молока, скільки раніше отримували від 100 корів);
- ▶ зросли особисті доходи американців, що означало розширення ринку для збуту американських товарів;
- ▶ удвічі скоротилося безробіття;
- ▶ стабілізувався курс долара відносно валют інших країн.

Однак найголовнішим результатом «рейганоміки» стала трансформація індустріального суспільства в постіндустріальне з раціональним розв'язанням багатьох соціальних проблем.

5. ТЕТЧЕРИЗМ

5.1. Британські консерватори й політика неоконсерватизму

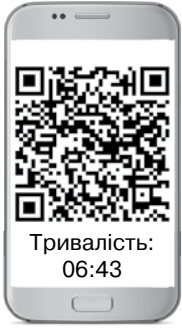
Наприкінці 1970-х років, коли при владі перебували лейбористи, Велику Британію почали називати «хворою людиною Європи»: продукція державного сектору, що розширювався, не могла успішно конкурувати на світовому ринку; колосальні витрати на соціальні програми призвели до появи в суспільстві тенденцій до «утриманства»; розвалилася британська колоніальна імперія.

На парламентських виборах **1979 р.** перемогли консерватори. Главою британського уряду вперше стала жінка — *Маргарет Тетчер*.

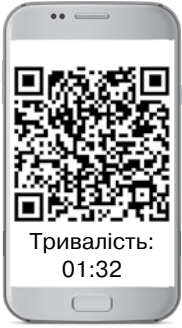
Особа в історії

Маргарет Гільда Тетчер (Робертс) (1925–2013 рр.) — прем'єр-міністерка Великої Британії в 1979–1990 рр. Навчаючись на хімічному факультеті Оксфордського університету, занурилася в роботу студентської асоціації Консервативної партії, згодом стала її президентом. У 1951 р. М. Робертс вийшла заміж за заможного бізнесмена Деніса Тетчера. Згодом Маргарет закінчила юридичний факультет в Оксфордї й професійно зайнялася політикою. У 1970–1974 рр. Тетчер обіймала посаду міністра освіти науки, а в 1975-му стала лідером консерваторів. М. Тетчер виявила себе прихильницею консервативних поглядів, людиною з твердим характером, через що британці назвали її «залізною леді». Р. Рейган називав її «великою жінкою — державним діячем світу».

Маргарет
Тетчер:
велика
історія.
5 канал,
14.04.2013

«Тетчеризм-
терапія»:
рецепти
експрем'єра
Британії.
Euronews
(українською),
09.04.2013 р.

З 1979 р., моменту вступу М. Тетчер на посаду прем'єр-міністра, у Великій Британії настанала «епоха неоконсерватизму», що тривала 11 років, до 1990 р. Основні положення неоконсервативної програми Тетчер і засновану на ній внутрішню політику її уряду згодом назвали **«тетчеризмом»** — британським різновидом неоконсерватизму, що базувався на ідеалах вільного ринку та сильної державної влади.

На думку британських неоконсерваторів, західному суспільству необхідно було зміцнити основи, властиві колись «старому порядку»: родину, традиційну освіту, християнську релігію, засновану на ній мораль. *Неоконсерватори вважали, що благоденства для всіх досягти неможливо в принципі.* Тому бідність, на їхню думку, непереможна, як і смерть. Держава спільно з благодійними організаціями повинна піклуватися тільки про тих, хто не в змозі подбати про себе сам (особи з інвалідністю, самотні літні люди, діти, які залишилися без родини). Для всіх інших держава повинна створювати такі умови, у яких кожна людина одержала б максимальні можливості виявити себе, зважаючи на її працьовитість, цілеспрямованість, освіту, заповзятливість.

На основі принципів «тетчеризму» уряд визначив **основні напрями внутрішньої і соціально-економічної політики:**

- ▶ Податкова політика мала сприяти створенню бездефіцитного бюджету і, одночасно, заохочувати приватне підприємництво. З цією метою податки на прибуток скорочувалися майже на 12 млрд дол.
- ▶ Денаціоналізація і приватизація.
- ▶ Фінансова підтримка держави лише рентабельних і наукоємних підприємств.
- ▶ Пільги підприємцям, які впроваджували новітні технології.
- ▶ Заохочення і створення «здорової конкуренції».
- ▶ Акцент на розвиток дрібного і середнього бізнесу.
- ▶ Захист ТНК, у яких британський капітал відіграв важливу роль.
- ▶ Комерціалізація систем освіти й охорони здоров'я, розпродаж муніципального житла.
- ▶ Звуження прав профспілок на оголошення страйків.

З 1983 р. у країні розпочалося економічне піднесення. Ефективність виробництва у Британії стала найвищою у світі.

Серйозним випробуванням для глави уряду став воєнний конфлікт з Аргентиною у 1982 р. щодо Фолклендських островів. Блискавична реакція на дії аргентинських військ і вдале завершення операції підвищили рейтинг консерваторів. На виборах 1983 і 1987 рр. Консервативна партія здобула переконливу перемогу.

У 1990 р. М. Тетчер вирішила піти у відставку. Лідером партії та прем'єр-міністром Великої Британії став *Дж. Мейджор*.

5.2. Зміна урядів та стабільність британського суспільства

На парламентських виборах у 1997 р. консерватори зазнали поразки. До влади прийшла партія лейбористів, а її лідер *Ентоні (Тоні) Блер* став наймолодшим прем'єр-міністром країни за останні 200 років. Уряд Т. Блера провів соціальні реформи, залагодив конфлікт у Північній Ірландії, знизив податки. Соціально-економіч-

не піднесення Британії сприяло перемозі лейбористів на парламентських виборах 2001 та 2005 рр. У 2007–2010 рр. наступником Т. Блера на посаді прем'єра був *Гордон Браун*.

Правління консерваторів відновилося в Британії у 2010 р. Новий прем'єр *Девід Камерон* позиціонував себе як прибічник тетчеризму, виступав за відкритість ринків, та водночас проти поглиблення євроінтеграції. Д. Камерон вважав, що політика державного мультикультуралізму у Великій Британії провалилася і мусульманське населення країни має бути краще інтегровано у суспільство.

На референдумі в червні 2016 р. 51,9 % британців проголосували за вихід Великої Британії з Євросоюзу (брекзит). Девід Камерон подав у відставку. Новим прем'єр-міністром Сполученого Королівства стала Тереза Мей — друга в історії жінка (після Маргарет Тетчер) на цій посаді. У 2019 р., коли Тереза Мей визнала провал у плануванні чітких кроків виходу Британії з ЄС, вона подала у відставку. Новим прем'єр-міністром від консервативної партії став *Борис Джонсон*.

Особа в історії

Борис Джонсон — прем'єр-міністр Великої Британії у 2019–2022 рр. Народився 19 червня 1964 р. в Нью-Йорку, де працював його батько. Після здобуття вищої освіти в Оксфорді працював журналістом у газетах. У 2001 р. розпочав свою політичну кар'єру. Був обраний членом Палати громад британського парламенту від консерваторів, у 2008–2016 рр. — мер Лондона. У 2016–2018 рр. працював міністром закордонних справ Великої Британії. Різно критикував агресивну політику В. Путіна, засуджував анексію Криму. Після обрання на посаду прем'єр-міністра Сполученого Королівства у 2019 р. активно працював над реалізацією рішення референдуму про вихід Великої Британії з Євросоюзу, що й відбулося у січні 2020 р. Політик був і залишається надійним другом України у її боротьби проти російської агресії. У 2022 р. Б. Джонсону оголосили вотум недовіри. Після відставки він продовжує займатися політикою, сприяє допомозі Україні.

Подробиці

- ▶ Після перемоги на виборах мера Лондона Б. Джонсон на роботу їздив на велосипеді.
- ▶ Він був скептиком щодо до антиковідних вакцин, поки сам не захворів на Covid-19, і лікарі дивом врятували йому життя.
- ▶ Джонсон є багатодітним батьком.
- ▶ Є чимало міфів про незвичну зачіску Б. Джонсона. Дехто вважає, що політик навмисно скуйовджує своє волосся безпосередньо перед виходом у світ. Його колеги жартують, що він розчісує волосся повітряною кулькою.
- ▶ Приводом до відставки Б. Джонсона стали таємні багатолюдні вечірки під час пандемії коронавірусу і порушення правил «карантину», які ним же були запропоновані. Крім того, Б. Джонсона критикували за призначення на політичну посаду скомпрометованого політика.

Проблеми. Пошуки. Проекти

Розробіть проєкт «Моральна та правова відповідальність політичних лідерів», проаналізувавши випадки відставки / імпічменту голів урядів країн та їх значення для основ правової держави. Зіставте приклади відставки голів держав у країнах Заходу та країнах, що розвиваються.

Після початку повномасштабної війни Росії проти України Велика Британія рішуче виступила проти агресії. У квітні 2022 р. Б. Джонсон заявив, що в разі використання Росією зброї масового ураження проти України, Британія може завдати ядерного удару у відповідь. Британія відіграла особливу роль у навчанні українських військовослужбовців, поставці військової допомоги Україні, її економічній та дипломатичній підтримці.

Після відставки Б. Джонсона прем'єр-міністром стала *Ліз Трасс*, яка перебувала на цій посаді лише 45 днів.

З жовтня 2022 р. до липня 2024 р. посаду прем'єр-міністра посів консерватор *Ріші Сунак*, який має індійське етнічне коріння. Як і його попередники, Р. Сунак активно підтримував Україну.

У липні 2024 р. 14-річному перебуванню консерваторів при владі завершилося. На позачергових парламентських виборах тріумфально перемогли лейбористи, отримавши 411 із 650 місць у Палаті громад, що визначає уряд Великої Британії. Новим прем'єр-міністром став

**Кір Стармер,
прем'єр-
міністр
Великої
Британії**

лідер лейбористів *Кір Стармер*. Зміни у внутрішній політиці торкнулися економіки, системи охорони здоров'я й питань незаконної міграції. Щодо зовнішньої політики К. Стармер заявив, що його уряд має намір збільшити обсяги допомоги Україні у боротьбі з російською агресією. Спадкоємність у цьому пов'язана з незмінними демократичними, ліберальними цінностями, на яких базується британська демократія.

Історичний анекдот

У садівника з Англії запитали, що треба зробити, аби виростити традиційно бездоганний англійський газон. «Це дуже просто, — відповів садівник. — Слід посіяти траву, а коли вона підросте — постригти її. Коли вона знову підросте, ще раз постригти її, і ще знову й знову. І так протягом 400 років».

6. СОЦІАЛЬНЕ РИНКОВЕ ГОСПОДАРСТВО

6.1. Сутність соціального ринкового господарства

Терміни і поняття

Соціальне ринкове господарство — такий устрій соціально-економічного та політичного життя країни, за якого свобода ринку поєднується із принципом соціального вирівнювання — перерозподілу державою доходів на користь непрацездатних і малозабезпечених.

Держава в соціальному ринковому господарстві виконує функції:

- ▶ контролює правила вільної конкуренції та ціноутворення;
- ▶ проводить антимонопольну політику;
- ▶ гарантує та охороняє приватну власність;
- ▶ здійснює активну соціальну політику.

Соціальне вирівнювання держава здійснює через перерозподіл доходів за допомогою високих податків, соціальних виплат

непраце-здатним і малозабезпеченим, надання пільг. Кінцевою метою побудови соціально орієнтованої ринкової економіки є згладжування негативних рис ринкового господарювання і *забезпечення високого рівня добробуту для більшості членів суспільства*.

6.2. Шведська соціальна модель

Понад п'ять десятиліть (з 1932-го до кінця 1980-х років) у Швеції владарювали соціал-демократи. Термін *«шведська соціальна модель»* з'явився в наукових публікаціях наприкінці 60-х років ХХ ст., коли іноземні спостерігачі та дослідники почали відмічати *вдале поєднання в країні швидкого економічного зростання та відносної соціальної безконфліктності в суспільстві*.

Шведська модель дістала умовну назву «демократичний соціалізм». Згідно з ідеологією шведських соціал-демократів, держава поступово стає більш демократичною, низка її функцій відмирає і відбувається процес зближення класів. Кожний громадянин має рівні можливості в житті суспільства, що спрямоване на розвиток особистості. Досягнення цієї рівності забезпечує держава через *надання безоплатних або дешевих послуг у найважливіших сферах*. Йдеться про систему сімейної допомоги дітям, безкоштовну шкільну освіту та харчування, забезпечення людей у старості, надання помешкання. Було сформовано єдину систему охорони здоров'я, освіти і пенсійного забезпечення, широко мережу дитячих садків і шкіл.

До початку повномасштабної війни РФ проти України у 2022 р. Швеція не входила до жодного військового блоку, сповідуючи політику активного нейтралітету. Проте загроза російської агресії спонукала країну до інтеграції з блоком НАТО.

6.3. Сучасні проблеми зменшення соціальної нерівності

Попри зусилля щодо поширення ідей і практики соціального ринкового господарства, соціальна нерівність у світі посилюється.

Навіть у такій соціально орієнтованій країні, як Німеччина, рівень соціальної нерівності повернувся до періоду Першої світової війни. Сьогодні верхні 10 % суспільства мають 40 % національного багатства, а на нижні 50 % припадає лише 17 % — як і 100 років тому.

Особливо сильно рівень нерівності (як доходів, так і статків) зріс за останні 30 років. Так, верхні 10 % суспільства присвоюють собі 37 % національного багатства в Європі, у Китаї — 41 %, і ще більше в Росії — 46 %. Пошуки кращих моделей соціально-економічного розвитку ставлять питання вибору перед Україною та іншими країнами, які намагаються подолати складні економічні та соціально-політичні проблеми.

«Шведську модель» інколи називають «скандинавською моделлю», тому що її основні ідеї і принципи намагаються втілити не тільки у Швеції, а й у Норвегії, Фінляндії, Данії тощо. На фото її Королівська Високість принцеса Данії Мері везе своїх дітей — принца і принцесу — до дитячого садка

Зверніть увагу на одяг членів королівської родини, наявність охорони, та висловіть свої думки щодо фото.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте чинники виникнення транснаціональних корпорацій. Назвіть відомі вам ТНК та їхні торговельні марки.
2. Які зміни спричинила НТР у праці людини й у вимогах до людини?
3. Що передбачала програма «рейганоміки» у США?
4. Схарактеризуйте наслідки реалізації «рейганоміки».
5. Чому М. Тетчер називають «залізною леді»?
6. Назвіть передумови й основні напрями «тетчеризму».
7. Якими були результати політики консерваторів на чолі з М. Тетчер?
8. Що спільного було в політиці «рейганоміки» та «тетчеризму»?
9. Схарактеризуйте сутність шведської соціальної моделі.
10. Поясніть терміни і поняття: *транснаціональна корпорація, науково-технічна революція, неоконсерватизм, неолібералізм, рейганоміка, тетчеризм, соціальне ринкове господарство.*

II. Обговорюємо в групі

1. Проаналізуйте позитивні й негативні наслідки діяльності ТНК.
2. Рональд Рейган любив розповідати анекдоти про життя в СССР. Знайдіть приклади таких анекдотів і висловіть припущення, чому президент США розповідав їх американській аудиторії.
3. Чи є перспективи у шведської соціальної моделі у світі та в Україні?

Пам'ятник Рональду Рейгану в Будапешті, встановлений у 2011 році

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Визначте недоліки соціального ринкового господарства.
2. Зважаючи на демократичні зміни політичних лідерів у Великій Британії, складіть стислу інформаційну довідку про прем'єр-міністрів країни протягом останніх п'яти років за планом: ім'я; роки перебування на вищій посаді; партійна належність; головні напрями діяльності у внутрішній та зовнішній політиці; політика щодо України.
3. Уявіть, що ви є одним / однією із згаданих у тексті параграфа політичних лідерів. Створіть передвиборчий агітаційний постер за планом: проблеми, які вважаєте за потрібне вирішити, та способи їх розв'язання.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

- 1981–1989 рр.** — президентство Р. Рейгана; час «рейганоміки»
1979–1990 рр. — політика консервативного правління Великої Британії на чолі з М. Тетчер; час «тетчеризму»
1994 р. — створення Світової організації торгівлі (СОТ)

§ 6

НІМЕЧЧИНА: ВІД «ЕКОНОМІЧНОГО ДИВА» ДО ОБ'ЄДНАННЯ КРАЇНИ ТА СУЧАСНОГО СТАНУ

1. ФРН у 1950-ті роки. НІМЕЦЬКЕ «ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО»

1.1. Становище в країні

Після Другої світової війни стан Німеччини був критичним. Було зруйновано 20 % промисловості, 40 % транспорту і 25 % житлового фонду.

У рамках репарацій з Німеччини вивозили вцілілі заводи й обладнання.

Обладнання німецьких підприємств перед вивезенням до СРСР (кінець 1940-х років)

Що означають написи на верстатах і ящиках з обладнанням? Прокоментуйте фото.

1.2. Політична діяльність уряду К. Аденауера

Уряд К. Аденауера взяв курс на європейську інтеграцію. У 1952 р. на території ФРН ліквідували окупаційний режим. У 1955 р. ФРН стала членом НАТО, потім увійшла в ЄЕС, де почала відігравати провідну роль. Відбулося історичне примирення з Францією, з якою Німеччина тричі воювала за останні 70 років.

Християнські демократи вважали ФРН єдиною законною представницею інтересів німецького народу, вбачаючи у НДР «советську окупаційну зону». З іншого боку, уряд ФРН прагнув нормалізувати відносини із СРСР. У 1955 р. були встановлені дипломатичні й торговельні відносини між двома країнами.

У 1954 р. західні держави уклали з ФРН угоди, згідно з якими Західній Німеччині дозволялося сформувати армію — бундесвер — у складі 12 дивізій (500 тис. військовослужбовців). Підписавши Паризькі угоди, ФРН добровільно відмовилася від виробництва ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї.

Особа в історії

Конрад Аденауер (1876–1967 рр.) — перший федеральний канцлер ФРН, який обіймав цю посаду в 1949–1963 рр. Народився в Кельні. Закінчивши юридичний факультет університету, став адвокатом і зробив успішну політичну кар'єру, ставши в 1917 р. бургомістром Кельна. Після приходу до влади Гітлера Аденауер залишив свій пост на знак незгоди з нацистською політикою, за що двічі піддавався арешту гестапо. Після закінчення Другої світової війни Аденауер був серед засновників партії Християнсько-демократичний союз. Під керівництвом Аденауера Німеччина зуміла відродити державність та здійснити німецьке «економічне диво». Аденауер відрізнявся помірністю в усьому, прихильністю до родини і суворим самоконтролем. Він пішов у відставку добровільно, через похилий вік у 1963 р.

1.3. Німецьке «економічне диво»

Назвіть країни, у яких у другій половині ХХ ст. реалізовувалася доктрина «соціального ринкового господарства».

Завдяки «плану Маршалла» Німеччина отримала 1,4 млрд дол. США за два роки. Важливу роль у стабілізації економіки країни відіграла грошова реформа 1948 р., коли рейхсмарки оголосили недійсними і ввели нову валюту — західнонімецьку марку (дойчмарку).

У травні 1949 р. міністром економіки в уряді К. Аденауера став Л. Ергард. Перспективи розвитку країни він убачав у впровадженні ринкової системи економіки. Ергард спільно з групою неоліберальних економістів у 1950-ті роки розробив і реалізував доктрину «соціального ринкового господарства». Л. Ергарда і К. Аденауера називають «батьками німецького економічного дива».

Подробиці

Л. Ергард увів поняття «добробуту для всіх». Він вважав, що соціальне ринкове господарство заохочує конкуренцію і створює різноманітні товари і послуги, одночасно утримує ринок у певних межах і зменшує його негативний вплив на малозахищені верстви населення. Соціальні реформи Л. Ергарда передбачали закріплену конституційно відповідальність держави перед суспільством і громадянином, а також відповідальність громадянина перед собою і державою.

Принципи «соціального ринкового господарства» за Л. Ергардом:

- ▶ приватна власність на засоби виробництва;
- ▶ відмова від централізованого планування;
- ▶ заохочення прямих взаємин робітників і підприємців;
- ▶ самостійність і відповідальність бізнесу;
- ▶ створення державою умов для вільної конкуренції;
- ▶ активна державна політика у сфері здійснення соціальних програм.

Л. Ергард сприяв ухваленню *законів про антимонопольну, кредитну і податкову політику держави*. Л. Ергарду довелося *вимагати знищення тисячі різних інструкцій*, які перешкоджали ринковим реформам. У 1950-х роках під контролем держави залишилися тільки ціни на товари першої необхідності, житло і комунальний транспорт.

Міністерство економіки розробило програму ефективного *залучення інвестицій* у хімічні, металургійні, машинобудівні й електротех-

нічні підприємства. З їхнім розвитком запрацювали легка й переробна промисловість, з'явився стимул для малого й середнього бізнесу.

Уряд особливо заохочував експортноорієнтовані підприємства шляхом прямого фінансування. Поступово західнонімецька марка перетворилася на тверду світову валюту.

Система податкових пільг також давала можливість для технічного оновлення виробництва і впровадження новітніх наукових досягнень. Уряд виділяв субсидії на навчання робітників та їхню перекваліфікацію. Успішно нарощувалося житлове будівництво, причому половина квартир були соціальними, тобто реалізовувалися за низькими цінами. Зростання заробітної плати і пенсій перевищувало зростання цін і податків.

Поступово укорінилися нові відносини між підприємцями і найманими робітниками. У квітні 1951 р. бундестаг ухвалив закон про участь робітників в управлінні підприємством.

Формувалася суспільна думка, згідно з якою німці є працелюбними й організованими громадянами. Вони вміють рахувати гроші, а уряд зробить усе можливе, щоб заохотити нагромадження власності.

1.4. Результати реформ Ергарда—Аденауера

Реформи Л. Ергарда — К. Аденауера сприяли тому, що вже в 1950 р. економіка ФРН досягла довоєнного рівня, у 1956 р. її зростання подвоїлося порівняно з 1950 р., а у 1962 р. — потроїлося. На середину 1950-х років країна за обсягом промислового виробництва посіла третє місце в західному світі після США і Великої Британії.

Одночасно впроваджувалися правові й демократичні норми життя. У світі заговорили про німецьке «економічне диво».

ФРН поступово почала відігравати провідну роль у Європі.

У країні значно скоротилася кількість безробітних, життєвий рівень населення швидко підвищувався, і незабаром за цим показником ФРН наздогнала провідні західні країни.

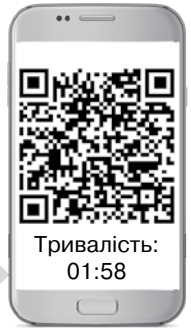
Економічні успіхи супроводжувалися зміцненням авторитету ФРН на міжнародній арені.

2. ФРН у 1960–1980-ті роки

Після відставки у 1963 р. 87-літнього канцлера К. Аденауера уряд очолив **Л. Ергард**. Перші роки його перебування на посаді глави уряду були відзначені економічним зростанням, але в 1966 р. криза спричинила відставку Ергарда. У грудні 1966 р. на посаді канцлера його змінив новий лідер ХДС **К. Кізіґер**. Керівне угруповання ХДС/ХСС уперше запросило до співпраці представників провідних партій і створило уряд «великої коаліції».

У 1966–1969 рр. політичний вплив здобула СДПН, яка виступала за так званий «демократичний соціалізм» із наголосом на поліпшенні соціального становища трудящих. На виборах у Бундестаг у 1969 р. СДПН у коаліції з ВДП здобула перемогу. Канцлером обрали лідера соціал-демократів **В. Брандта**.

Були збільшені зарплати й пенсії, на підприємствах створювали виробничі ради, які обмежували владу підприємців.

«Економічне диво»
Німеччини.
Телеканал
«Інтер» (Inter TV channel),
26.11.2015 р.

Для укріплення суспільного миру та протидії екстремізму в 1972 р. Бундестаг ухвалив закон, що дістав назву «Про заборону на професії». Представникам радикальних політичних течій, у т. ч. й комуністам, заборонялося обіймати посади на державній службі, в освіті тощо.

Терміни і поняття

Екстремізм (від лат. *extremus* — *крайній*) — в ідеології й політиці схильність до крайніх поглядів і способів (зокрема насильства й терору) досягнення певних цілей. Екстремісти виступають проти чинних громадських структур та інститутів, намагаючись підірвати їхню стабільність, розхитати й ліквідувати їх силою заради своїх групових цілей. Політичний екстремізм допускає пропаганду і використання насильства, інших радикальних засобів для досягнення політичної мети.

Віллі Брандт, який став на коліна перед пам'ятником героям і жертвам повстання у єврейському гетто Варшави

на знак покаяння німців. Тоді газета «Times» назвала Брандта людиною року, а наступного року він став лауреатом Нобелівської премії миру.

Німецький народ розбудовував суспільство, що базувалося на загальнолюдських цінностях, на усвідомленні складних уроків історії. У 1970 р. людей в усьому світі схвилювала фотографія Віллі Брандта, який став на коліна перед меморіалом у Варшаві — пам'ятником героям і жертвам повстання у єврейському гетто — на

Подробиці

В. Брандт — перший канцлер Німеччини, який відвідав Ізраїль та Яд Вашем (ізраїльський національний меморіал Катастрофи та Героїзму). Він зробив жест, який схвилював країну — зайшов до Яд Вашем навіть не в ярмулці, а в капелюсі, який носять ортодоксальні євреї. Тоді він відкрив Книгу псалмів і почав читати вголос німецькою із 103-го псалма: «Ми скоїли гріхи та злочини. Боже милосердний, прости нас». Він вважав своїм обов'язком допомогти своєму народу подолати минуле.

У 1974 р. після відставки В. Брандта його наступником став **Г. Шмідт**. Коаліція СДПН/ВДП за нового керівництва не змінила політичного курсу ФРН.

У 1982 р. новим канцлером ФРН став лідер ХДС **Г. Коль**, який перебував на посаді канцлера 16 років. Він був прибічником неоконсервативних ідей: приватної власності, вільної ринкової економіки, обмеження ролі держави в економічній діяльності.

З 1983 р. у ФРН розпочалося економічне піднесення, що тривало майже сім років. Країна стала найбільшим експортером товарів і капіталів, а західнонімецька марка — однією з провідних валют у світі.

3. ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ

3.1. Особливості розвитку НДР у 1949–1990 рр.

З утворенням на території советської окупаційної зони 7 жовтня 1949 р. НДР у цій країні утвердився тоталітарний режим,

орієнтований на ССРСР. Правляча в країні Соціалістична єдина партія Німеччини (СЕПН) з 1952 р. взяла курс на побудову в НДР соціалізму за советським зразком. Одержавлення власності переросло в повальну конфіскацію тисяч крамниць. У країні погіршувалось економічне становище населення; до 1958 р. зберігалися продовольчі картки.

17 червня **1953 р.** у Берліні, Лейпцигу та інших містах НДР відбулися **масові виступи, що були придушені за допомогою советських військ**, розквартированих у НДР.

Форми протесту проти правлячого режиму були різними, але найпоширенішою була **втеча східнонімецьких громадян у ФРН**. У відповідь на це закрили кордон. У 1961 р. **в столиці НДР побудували Берлінську стіну**. Її охороняли автоматники, які одержали наказ відкривати вогонь по громадянах НДР, запідозрених у спробах втечі.

На початку 1960-х років уряд НДР провів реформи, що дали змогу підняти рівень технічного оснащення промисловості, підвищити продуктивність праці. Матеріальне становище східних німців було кращим, аніж в інших країнах Східної Європи. Однак на початку 1970-х років соціально-економічна ситуація в країні погіршилася. Різниця між рівнем життя в НДР і ФРН збільшувалася.

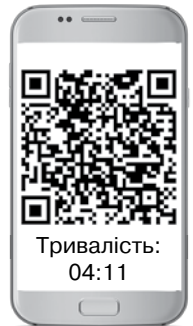
У 1980-ті роки режим почав агонізувати. Катастрофічного масштабу набула втеча кваліфікованих кадрів і молоді у ФРН.

3.2. Падіння Берлінської стіни

«Перебудова» у ССРСР викликала у жителів Східної Німеччини надію на демократизацію суспільно-політичного життя, але цього не сталося. У серпні 1989 р. громадяни НДР почали масово втікати до ФРН. Е. Кренц, який змінив Е. Гонеккера в жовтні 1989 р. на посаді лідера правлячої компартії, змушений був відкрити кордони країни. **9 листопада 1989 р.** радісні німці із заходу і сходу взялися **руйнувати Берлінську стіну — символ поділу країни і Європи** (офіційне знесення стіни почалося влітку 1990 р.).

На вулицях і площах східнонімецьких міст відбувалися масові демонстрації та мітинги. Їхні учасники вимагали відсторонити кому-

Чим можна пояснити прагнення «східних німців» потрапити на Захід? Як і чому влада перешкождала цим діям?

Одна історія. Коли утворився Берлінський мур, чого вартував і чому був зруйнований. 24 канал, 01.08.2018 р.

Східно-німецькі прикордонники в проломі Берлінської стіни після того, як демонстранти знесли сегмент стіни біля Бранденбурзьких воріт. Берлін, 11 листопада 1989 р. Фото © Lionel Cironneau / Associated Press

ністів від влади, відмовитися від соціалістичного курсу, приєднатися до ФРН. Комуністичний режим зазнав краху.

У березні 1990 р. відбулися перші вільні вибори в парламент НДР, на яких перемогла некомуністична опозиція — прихильники приєднання до ФРН.

3.3. На шляху до єдиної Німеччини

1 липня 1990 р. набула чинності Угода про економічний, грошовий і соціальний союз між ФРН і НДР. Західнонімецька марка відтоді стала грошовою одиницею і на території НДР. 23 серпня 1990 р. Народна палата НДР (парламент) на своєму надзвичайному засіданні більшістю голосів схвалила приєднання НДР до ФРН.

Залишалось погодити об'єднання Німеччини із ССРСР, США, Великою Британією та Францією. Погодившись на об'єднання, ССРСР спочатку, як і в 1952 р., вимагав нейтралітету Німеччини. Однак цю вимогу відхилили всі учасники переговорів, і ССРСР пішов на поступки. 12 вересня 1990 р. у Москві міністри закордонних справ ССРСР, США, Великої Британії, Франції та двох німецьких держав підписали підсумковий документ — Угоду про остаточне врегулювання відносин з Німеччиною.

3 жовтня 1990 р., відповідно до Конституції ФРН, було проголошено приєднання НДР до ФРН. Нова Німеччина стала членом НАТО. Документ передбачав виведення до кінця 1994 р. радянських військ зі Східної Німеччини.

На позачергових виборах у парламент уже возз'єднаної Німеччини знову перемогли ХДС/ХСС і ВДП. Канцлером нової держави став Г. Коль. *Відтворення єдиної Німеччини відбулося мирним демократичним шляхом. Геополітична обстановка у світі кардинально змінилася.*

4. ОБ'ЄДНАНА НІМЕЧЧИНА

наприкінці ХХ — у першій чверті ХХІ ст.

Проблеми об'єднаної Німеччини полягали передусім у подоланні економічної відсталості східнонімецьких земель, необхідності формування в них ринкових відносин.

Особа в історії

Ангела Меркель (народилася в 1954 р.) — перша жінка, обрана на посаду генерального канцлера Німеччини (2005–2021 рр.); чотири рази обиралась на цю посаду. Закінчила фізичний факультет Лейпцизького університету. Працювала в Центральному інституті фізичної хімії Академії наук НДР, захистила докторську дисертацію. У політику прийшла після падіння Берлінської стіни. А. Меркель приєдналася до християнських демократів і в 1990 р. стала депутатом від ХДС у першому об'єднаному бундестазі. У 2000 р. А. Меркель очолила ХДС, у 2005-му її вперше обрали канцлером ФРН. Меркель засуджувала анексію українського Криму Росією та вторгнення РФ у Донбас. Проте, проводячи «обережну» політику щодо Росії, у 2021 р. уряд А. Меркель заблокував надання Україні озброєння по лінії НАТО.

Економічні проблеми використали в політичній боротьбі ліво-центристські партії, які перемогли на парламентських виборах у 1998–2002 рр. Лише на позачергових парламентських виборах 2005 р. блок ХДС/ХСС випередив СДПН. Після переговорів ухвалили рішення про створення «великої коаліції» в Бундестазі й коаліційного уряду на чолі з лідеркою ХДС **А. Меркель**.

За часів правління урядів А. Меркель Німеччина посилила свої позиції у світі; за економічну потужність країну називають «локомотивом Європи».

Сьогодні Німеччина посилює свої позиції одного з найважливіших світових лідерів. Економічний потенціал країни — один з найпотужніших у світі поряд із США, Японією і Китаєм. У Німеччині побудована правова держава і сформоване громадянське суспільство.

5. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА НІМЕЧЧИНИ У 2020-х рр. УКРАЇНСЬКО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ

ФРН однією з перших серед країн «Великої сімки» (G7) визнала незалежність України. 17 січня 1992 р. між двома державами були встановлені дипломатичні відносини.

ФРН за обсягами капіталовкладень в економіку України посідає друге місце у світі серед іноземних інвесторів нашої країни. Німеччина є партнером номер один для України в Європі.

В Україні активно діє бюро фондів К. Аденауера, Ф. Еберта, відділення Гете-інституту. Студенти, аспіранти й викладачі з України мають можливість стажуватися в провідних університетах Німеччини. Успішно працює Українсько-Німецька комісія істориків.

3 грудня 2021 р. Федеральним канцлером Німеччини став член СДПН **Олаф Шольц**. І вже через кілька місяців розпочалася повномасштабна війна Росії проти України, яка змінила світ і ставлення до світу більшості європейців. Німецьке суспільство і політична еліта почали поступово позбавлятися від впливу російської пропаганди та ідей щодо можливості «умиротворення» агресивного путінського режиму. На фоні війни в Україні Німеччина відмовилась від закупівлі російського газу.

ФРН стала європейським лідером із надання військової, фінансової та політичної допомоги Україні. Німецький уряд надав декілька видів артилерії, танки «Leopard», системи ППО «IRIS-T» і «Patriot», боеприпаси, автомобілі, дрони та інші види озброєння. Ця допомога збільшується: на 2024 р. Берлін запланував подвоєння військової допомоги Україні до 8 млрд євро.

З кінця 2023 р. Німеччина стала країною з найбільшою кількістю українських біженців, випередивши за цим показником Польщу.

Німеччина відіграє все більшу роль на міжнародній арені, й не тільки в підтримці України. У зв'язку з терористичною атакою ХАМАСу на Ізраїль у жовтні 2023 р. О. Шольц під час виступу в Бундестазі заявив: «Наразі Німеччина має лише одне місце: місце поряд

Проблеми. Пошуки. Проекти

Розробіть проект «Німеччина — економічний та політичний лідер Європи».

Олаф Шольц

Дізнайтеся, який вид відомої німецької військової техніки, що постачається в Україну, можна побачити на задньому плані фото.

з Ізраїлем». Він також засудив владу Палестинської автономії за «відсутність ясної реакції на атаку руху ХАМАС» і повідомив, що влада Німеччини заборонить на її території виступи на підтримку ХАМАС (ХАМАС — терористична палестинська організація; детальніше про її діяльність йдеться в матеріалі параграфу 24 підручника). Щодо шляхів розв'язання близькосхідної проблеми, то Німеччина, як ЄС та США, дотримується позиції врегулювання конфлікту за принципом «двох держав»: ізраїльської та палестинської.

Німецький уряд із тривогою спостерігає за ситуацією навколо Тайваню та розглядає Китай дедалі більше як можливого порушника світового порядку. При цьому Китай є важливим торговельним партнером ФРН. Тому Німеччина намагається зменшити односторонню економічну залежність від Пекіна.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. У якому стані перебували економіка та суспільство Німеччини після закінчення Другої світової війни?
2. У чому полягали сутність і зміст реформ Л. Ергарда — К. Аденауера?
3. Чи погоджуєтесь ви з висловом В. Черчилля: «Аденауер — найрозумніший німецький державний діяч з часів Бісмарка»?
4. Визначте особливості соціально-економічного розвитку і внутрішньо-політичного життя ФРН і НДР у 1960–1990-ті роки.
5. Які чинники сприяли об'єднанню Німеччини? Як це відбулося?
6. З якими проблемами зіткнулася об'єднана Німеччина? Як їх вдається подолати?
7. Покажіть на карті кордони ФРН і НДР, кордони сучасної Німеччини.

II. Обговорюємо в групі

1. Чи є актуальним для інших країн упровадження в Німеччині принципу Л. Ергарда «добробут для всіх»?
2. Яке значення мало падіння Берлінської стіни та об'єднання Німеччини для країни та світу?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Проаналізуйте особливості західнонімецького «економічного дива» та німецької моделі «соціального ринкового господарства».
2. Яку роль у побудові розвиненого демократичного суспільства в Німеччині відіграє усвідомлення уроків історії?
3. Визначна роль Німеччини в сучасному світі.
4. Зважаючи на демократичні зміни політичних лідерів у Німеччині, складіть коротку інформаційну довідку про Федеральних канцлерів країни протягом останніх п'яти років за планом: ім'я; роки перебування на вищій посаді; партійна належність; головні напрями діяльності у внутрішній та зовнішній політиці; політика щодо України.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

3 жовтня 1990 р. — День возз'єднання Німеччини

1. ІТАЛІЯ

1.1. Італія в перші роки після звільнення від фашизму

Провідна роль у політичному житті країни в перші післявоєнні роки належала *Італійській комуністичній партії (ІКП)*, *Християнсько-демократичній партії (ХДП)* та *Італійській соціалістичній партії (ІСП)*, які в роки війни очолювали Рух Опору.

8 червня 1946 р. Італія була офіційно проголошена республікою.

На становище в країні впливали зовнішньополітичні чинники. З одного боку, ССРСР мав вплив на комуністів та інші ліві рухи. З іншого — президент США Г. Трумен заявив, що Італія одержить необхідну фінансову допомогу лише за умови, що в її уряді не буде комуністів. У травні 1947 р. членів ІКП вивели зі складу уряду, а в Соціалістичній партії відбувся розкол.

1.2. Італійське «економічне диво»

Передумови італійського «економічного дива»:

- ▶ відновлення основних фондів і використання досягнень НТР;
- ▶ збільшення іноземної допомоги і капіталовкладень із-за кордону;
- ▶ розширення внутрішнього ринку, зростання споживання;
- ▶ фінансові державні пільги великим корпораціям, малому й середньому бізнесу;
- ▶ переорієнтація економіки на прибуткові види діяльності;
- ▶ створення великих державних підприємств.

Уряд стимулював процес *централізації капіталу*. Утворилися промислові імперії: «ФІАТ» — в автомобільній промисловості, «Монтекатіні» і «Пірееллі» — у хімічній, «Едісон» — в електротехнічній.

У країні провели *аграрну реформу*. Селяни отримали 1,5 млн га землі.

Удосконалювались *соціальні програми*. У країні активізувалося будівництво дешевих квартир для робітників, створювалися соціальні установи, налагоджувалася система охорони здоров'я.

У результаті «економічного дива» Італія ввійшла до сімки найбільших індустріально розвинених країн світу.

Популярний італійський автомобіль «Fiat 600», модель 1956 р. (на фото ліворуч) був символом італійського «економічного дива». Це авто стало прототипом української малолітражки «ЗАЗ-965», що випускалася на Запорізькому автомобілебудівному заводі «Комунар» із 1960 р. (на фото праворуч)

Проблеми.
Пошуки.
Проекти

Порівняйте італійське та німецьке «економічні дива». Що в них спільного і відмінного? Який досвід є повчальним для України?

1.3. Соціально-політичний розвиток Італії в 1960–1980-ті роки

На початку 1960-х років усе ще гострою залишалася *проблема Півдня*, що полягала в економічній відсталості шести областей південної частини Апеннінського півострова й островів Сицилія і Сардинія, де жила 1/3 населення Італії.

У 1973–1975 рр. Італію, як і інші країни Заходу, охопила глибока економічна криза. У результаті дострокових парламентських виборів у липні 1976 р. було сформовано однопартійний кабінет ХДП на чолі з Д. Андреотті. Значна частина депутатів-комуністів підтримала уряд Андреотті. У цей період *італійські комуністи почали критично ставитися до досвіду КПСС* і стали на шлях «єврокомунізму», який, визнаючи основні положення комуністичної доктрини, передбачав демократизацію суспільства і захист прав людини.

1.4. Загроза тероризму та мафії

Наприкінці 1960-х років ліві угруповання створили терористичну організацію «*Червоні бригади*», представники якої вбивали політичних діячів, офіцерів поліції, суддів, журналістів, професорів — усіх, хто мав владу або вплив. Чисельність «Червоних бригад» сягала 25 тис. осіб. Одночасно діяли *неофашистські терористичні угруповання*. Іншим чинником дестабілізації в країні була *мафія*.

Терміни і поняття

Мафія — таємна злочинна організація, яка діє методами шантажу, насильства, убивств та намагається впливати на політичне життя; заснована на круговій поруці, зв'язку з корумпованими чиновниками.

У березні 1978 р. група терористів викрала експрем'єр-міністра Італії, голову ХДП Альдо Моро.

1979 року «Червоні бригади» перейшли від тактики індивідуального терору до нальотів. Загалом за 1979 р. здійснено 2150 нападів на виші, профспілки, офіси партій, поліцейські відділи тощо.

На початку 1980-х років Італію приголомшили *вибух на залізничному вокзалі в м. Болоньї*, у результаті якого загинули 84 особи, і *замах на главу католицької церкви Іоанна Павла II*.

Розуміючи небезпеку розгулу тероризму, влада вдалася до наступальних дій щодо злочинного світу. У 1986 р. у столиці Сицилії — м. Палермо — відбувся найбільший в історії країни судовий процес над мафіозними структурами. На лаві підсудних опинилося близько 500 осіб.

1.5. Італія наприкінці ХХ — у першій чверті ХХІ ст.

У 1992 р. італійська поліція розпочала широкомасштабну операцію «Чисті руки». У скандалах, пов'язаних із корупцією і зв'язками з мафією, виявилися замішаними найвпливовіші політичні сили. У 1994 р. парламент країни розпустили. *Це означало закінчення історії Першої Республіки в Італії, що проіснувала майже пів століття.*

На парламентських виборах у 2001 р. перемогу здобув консервативний блок «Дім Свободи», де провідна роль належала партії «Уперед, Італіє!» на чолі з її засновником і лідером **С. Берлусконі**.

У 2008 р. С. Берлусконі знову переміг на виборах до парламенту Італії. У 2008–2011 рр. основну увагу уряду було зосереджено на подоланні наслідків світової фінансово-економічної кризи, а також скандалах навколо самого С. Берлусконі (політик помер у 2023 р.).

На виборах у 2018 р. перемогу здобула популістська партія «Рух 5 зірок». Три з чотирьох основних партій («Рух 5 зірок», «Ліга», «Уперед, Італіє!») прихильно ставилися до путінського режиму, виступаючи за зняття санкцій з Росії, критикували ЄС.

У 2018–2021 рр. уряд країни очолював Джузеппе Конте. З 2021 р. новим прем'єр-міністром Італії стала лідерка правої партії «Брати Італії» **Джорджа Мелоні**. Вона є першою жінкою на цій посаді. Політична лідерка заявила, що «Італія завжди буде на боці сміливого українського народу, який бореться за свою свободу та справедливий мир. Ви не самі». Її слова не розходяться зі справами. Італія підтримує Україну в усіх аспектах, а не лише постачанням зброї.

Джорджа Мелоні під час зустрічі в Києві з Володимиром Зеленським, лютий 2023 р. (фото ЕРА)

Дізнайтеся із додаткових джерел інформації, яким лідерам європейських держав опонує Джорджа Мелоні.

Слово політика

Джорджа Мелоні, за виданням Fatto Quotidiano, 4 січня 2024 р.

Для України, всупереч думці тих, хто каже, що ми не маємо надсилати туди зброю, тому що це призведе до ескалації, я вважаю, що все йде з точністю до навпаки. Якби ми зробили те, що пропонували нам ті, хто каже, що ми не повинні підтримувати Україну, ми б отримали не мир, а вторгнення, війну ближче до наших осель.

2. ФРАНЦІЯ

2.1. Четверта Республіка (1946–1958 рр.)

13 листопада 1945 р. Установчі збори знову призначили главою Тимчасового уряду генерала **Шарля де Голля**, героя Руху Опору під час Другої світової війни у Франції.

До уряду ввійшли соціалісти, комуністи і представники НРП (Народно-Республіканської партії). На референдумі утвердили **конституцію Четвертої Республіки**, що набула чинності з 24 грудня 1946 р.та вважалася однією з найдемократичніших у післявоєнній Європі.

Особа в історії

Шарль де Голль (1890–1970 рр.) — засновник і президент П'ятої республіки у Франції 1958–1969 рр. Після навчання в коледжі закінчив на відмінно військово училище Сен-Сір. Учасник Першої світової війни, яку закінчив у чині капітана. Під час Другої світової війни де Голль у Лондоні заснував патріотичну організацію «Вільна Франція» (з 1942 р. — «Франція, що бореться»), яка приєдналася до антигітлерівської коаліції. У 1944–1946 рр. — глава Тимчасового уряду Франції. З 1947 керував діяльністю заснованої ним політичної партії «Об'єднання французького народу». У 1958 р. — глава уряду Франції. 21 грудня 1958 р. обраний президентом Французької Республіки. У 1965 р. переобраний на повторний термін. Після поразки на референдумі 28 квітня 1969 р. добровільно пішов у відставку.

Проблеми.
Пошуки.
Проекти

Напишіть історичне есе «Шарль де Голль — історична постать і символ Франції».

Подробиці

П'ять республік у Франції

Перша Республіка	Друга Республіка	Третя Республіка	Четверта Республіка	П'ята Республіка
1792–1804 рр.	1848–1852 рр.	1870–1940 рр.	1946–1958 рр.	з 1958 р.

Франція проголошувалася парламентською республікою. Президент республіки мав обмежені повноваження.

У травні 1947 р. міністрів-комуністів вивели зі складу уряду. Наприкінці 1947 р. країну охопив загальний страйк. У цих умовах соціалісти розірвали відносини з комуністами і перейшли в табір НРП і радикалів.

Ще більше загострили ситуацію в країні **події в Алжирі**. З 9 млн його населення 1 млн становили французи, яким належали кращі землі, заводи в цій державі. У 1954 р. в Алжирі розпочалася національно-визвольна війна алжирського народу.

У травні 1958 р. в Алжирі спалахнула змова реакційного французького офіцера, яке вимагало встановлення сильної влади у Франції. Налякані перспективою нового піднесення демократичного руху, у червні 1958 р. Національні збори передали владу генералу де Голлю як прем'єр-міністру з надзвичайними повноваженнями.

2.2. Становлення П'ятої Республіки

21 грудня 1958 р. президентом Франції було обрано Шарля де Голля. З утвердженням конституції цього ж року розпочався відлік часу П'ятої Республіки. Політичні противники генерала характеризували її як *«режим особистої влади» де Голля*.

У 1960 р. глава держави ініціював надання незалежності 14 африканським колоніям Франції. У 1962 р. Франція надала незалежність Алжиру. *Французька колоніальна імперія припинила своє існування.*

Економічна політика де Голля була досить успішною. За допомогою державних замовлень, субсидій та інших пільг швидкими темпами розвивалися нові галузі — атомна й ракетно-космічна, виробництво ЕОМ, радіоелектроніка. Здійснено реконструкцію металообробної, хімічної, авіаційної промисловості.

У зовнішній політиці де Голль попри те, що негативно ставився до комунізму, пішов на зближення з СРСР, щоб створити противагу США. У 1966 р. президент заявив про вихід Франції з військової організації НАТО (Франція повернулася до військової структури НАТО у 2009 р.). Президент виступав проти перетворення ЄЕС у наднаціональну організацію і наполягав на створенні «Європи вітчизн».

2.3. «Червоний травень» у Франції

Травень 1968 р. ввійшов в історію Франції, та й усієї Західної Європи як **місяць протестів молоді**. Найактивнішими вони виявилися у Франції, а оскільки відбувалися **під комуністичними й анархістськими гаслами**, то заведено говорити про «червоний травень».

Підставою заворушень був протест студентів університету Париж X — Нантер проти патріархальної заборони доступу студентів чоловічої статі до жіночих гуртожитків.

2 травня 1968 р. студенти оголосили про припинення занять «на невизначений термін». 3 травня розпочалися сутички студентів з поліцією. Близько 600 студентів заарештували, кілька сотень — поранили.

7 травня у Франції розпочався загальний студентський страйк. Тоді влада оголосила про відрахування із Сорбонни всіх учасників заворушень. Це тільки додало масла у вогонь протестів.

8 травня президент Де Голль заявив: «Я не поступлюся насильству». Тоді французькі інтелектуали Жан-Поль Сартр, Сімона де Бовуар, Франсуаза Саган та інші виступили із заявою на підтримку студентів. **Студентів підтримали найбільші профспілки Франції, а пізніше також партії комуністів, соціалістів і лівих радикалів.**

8 травня демонстрантів у Парижі було вже понад 100 тис., і поліція не намагалася їх розігнати.

13 травня профспілки оголосили загальний страйк на підтримку студентів. Страйкарі вимагали 40-годинного робочого тижня, пенсійного віку з 60 років, мінімальної зарплати 1000 франків і відставки де Голля. У Парижі на демонстрацію вийшли рекордні 800 тис. осіб. Робітники захоплювали підприємства.

20 травня кількість страйкарів досягла 10 млн, на заводах утворювали «комітети самоврядування» та «комітети дії», у провінції робітничі комітети безплатно розподіляли товари і продукти нужденним. Усе, що відбувалося, дуже нагадувало революцію.

30 травня Шарль Де Голль виступив із промовою, у якій наголосив, що **вбачає у травневих подіях загрозу встановлення комуністичної диктатури**, закликав до наведення порядку, заявив про розпуск Національних зборів і проведення дострокових парламентських виборів. На підтримку президента в Парижі пройшла 500-тисячна демонстрація, а поліція почала звільняти захоплені робітниками підприємства.

Травнева революція 1968 року.
24 канал,
17.02.2014 р.

6 червня було досягнуто згоди між профспілками, підприємцями й урядом про підвищення зарплати та соціальні програми.

Де Голль розраховував на «мовчазну більшість» французів, які втомилися від заворушень, і не помилився. Голлісти отримали на виборах абсолютну більшість місць у парламенті.

Але від репутаційного удару, завданого «червоним травнем», де Голль вже не оговтався. 1969 року, програвши референдум щодо реформи Сенату, він добровільно пішов у відставку.

Рух «червоний травень» не переріс у революцію з низки причин.

Робітники намагалися підвищити свою зарплату. Студенти ж боролися за свободу, наскільки вони її розуміли, і після задоволення низки економічних вимог їхній союз із робітниками розпався.

Події травня
1968 р.

Ідеологія молодіжного руху була одночасно ліворадикальною, антикапіталістичною, антиімперіалістичною та антиавторитарною. Але анархічні гасла не сприяли консолідації суспільства.

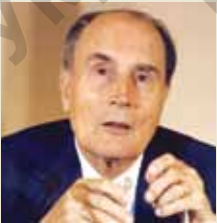
Армія та поліція залишилися вірними уряду.

2.4. Франція у 1969–1990-ті роки

На виборах у червні 1969 р. президентом Франції обрали **Жоржа Помпіду**, нового лідера голлістської партії. Проте навесні 1974 р. президент Ж. Помпіду раптово помер. Після президентських виборів у травні 1974 р. Францію очолив **Валері Жискар д'Естен** — лідер центристів.

У 1981 р. новим президентом Франції обрали соціаліста **Франсуа Міттерана**.

Особа в історії

Франсуа Міттеран (1916–1996 рр.) — президент Франції в 1981–1995 рр. Здобув юридичну освіту. З вересня 1939 р. перебував на військовій службі, пораненим потрапив у полон. Після втечі (1942 р.) брав участь у Русі Опору, очолював Національний рух військовополонених. З 1944-го — генеральний секретар у справах військовополонених в уряді де Голля.

Депутат парламенту 1946–1958 рр. і з 1962 р. У 1947–1948 рр., 1950–1953 рр. входив до складу уряду. У червні 1971 р. обраний першим секретарем Соціалістичної партії. У 1981 р. Міттеран обійняв пост президента Франції. Був прихильником обмеження взаємовідносин із ССРСР і повороту в бік США.

Уряд Міттерана націоналізував великі банки і деякі промислові підприємства. Здійснювалася децентралізація влади: комунам, регіонам надавалися ширші повноваження.

У 1990–1993 рр. у Франції вибухнула економічна криза, що була найтривалішою за період після Другої світової війни.

2.5. Франція в першій чверті ХХІ ст.

Економіка Франції зазнала кризи 2008 р. Проте з 2010 р. Франція вийшла з рецесії, а в 2020-х роках мала високі темпи розвитку.

У політичному житті Франції посилюють свої позиції радикальні сили. На президентських виборах 2002 р. несподівано багато голосів отримала лідерка *ультраправої партії «Народний фронт» Жан-Мари Ле Пен*, погляди якої просякнуті шовінізмом і расизмом.

Складними лишаються в країні *релігійні проблеми*. Навесні 2004 р. французький парламент ухвалив закон, спрямований на закріплення традиції відокремлення держави й релігії. Школярам заборонено з'являтися в державних установах, школах у мусульманських хустках (хіджабах), єврейських стосах і носити великі християнські хрести.

Франція завжди залучала до себе іммігрантів, і насамперед вихідців з колишніх французьких колоній. Однак *зростання імміграції* супроводжується посиленням проявів расизму, ксенофобії й антисемітизму. Непоодинокими є випадки заворушень у міських кварталах, де живуть вихідці з Північної Африки.

У 2007 р. президентом Франції став голліст *Ніколя Саркозі* (2007–2012 рр.). У 2010 р. розголосо у французькому суспільстві та світі набуло рішення президента Саркозі про депортацію з країни ромів, які нелегально живуть на її території.

Наступним президентом Франції став соціаліст *Франсуа Оланд* (2012–2017 рр.).

У 2017 р. на президентських виборах переміг лідер руху «Вперед!» *Еммануель Макрон*.

У Франції восени 2018 р. розпочалися масові протести через підвищення цін на паливо та проти загального падіння рівня життя — рух «жовтих жилетів». Мирний протест швидко перетворився на погроми та акти вандалізму; у ряди протестувальників проникли хулігани та злочинці, «вуличні бійці» ультраправих та ультралівих організацій. Є дані про вплив на протестний рух з боку російських спецслужб. Загалом по Франції 125 тис. осіб вийшли на протести, під час яких 5 осіб загинули, 1407 учасників отримали поранення, понад 4500 протестувальників заарештовані. Уряд Франції змушений був піти на поступки. 4 грудня 2018 р. він оголосив, що в країні призупинять рішення про підвищення цін на пальне після масових протестів.

У зовнішній політиці Франція разом із Німеччиною докладає зусиль для посилення Європейського Союзу. Французькі збройні сили активно діяли в Африці, борючись проти ісламістських терористичних угруповань у Малі, Чаді, Буркіна-Фасо, Мавританії й Нігері. Та після воєнних переворотів у Малі (2022 р.), Буркіна-Фасо і Нігері (2023 р.) французькі війська були виведені з цих країн.

Від початку повномасштабної війни Росії проти України Франція рішуче засудила агресію. Еммануель Макрон намагається стати європейським лідером в організації допомоги Україні. На позачергових парламентських виборах у липні 2024 р. сенсаційно переміг лівий

Пригадайте визначення поняття «радикалізм».

Еммануель Макрон, наймолодший президент в історії Франції

«Новий народний фронт», прихильники Е. Макрона стали другими. На третьому місці опинилося праворадикальне «Національного об'єднання» Марін Ле Пен. Вибори продемонстрували, що французьке суспільство розколоте на кілька політичних таборів, жоден із яких не має можливості контролювати уряд і втілювати свої програми в життя. Новому уряду доведеться шукати компроміси у своїй політиці. При цьому очевидно, що Франція залишається провідною країною зі стабільною політичною системою, заснованою на традиціях демократії.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Які були передумови італійського «економічного дива»?
2. Розкрийте проблему боротьби з радикальними угрупованнями та мафією в Італії у 1960-х роках.
3. Схарактеризуйте особливості соціально-економічного розвитку Франції часів Четвертої Республіки (1946–1958 рр.).
4. Визначте особливості розвитку Італії в 1960–1980-ті роки.
5. Схарактеризуйте основні тенденції й особливості політичного і соціально-економічного життя Франції в 1970–1990-ті роки.
6. Схарактеризуйте внутрішньополітичне життя Франції на початку XXI ст.
7. Поясніть поняття *мафія*.
8. Покажіть на карті колишні колонії Франції. В яких із цих країн у першій чверті XXI ст. і з якою метою діяли французькі збройні сили?

II. Обговорюємо в групі

1. Чи є сьогодні ефективні форми і методи боротьби з тероризмом? Чи може бути корисним для цієї боротьби використання досвіду Італії?
2. Проаналізуйте деякі з гасел, що оприлюднювали через листівки та плакати в Сорбонні у травні 1968 р.: «Забороняється забороняти!», «Все — і негайно!», «Забудь все, чого тебе вчили — почни мріяти!», «Межі — це репресії», «Університети — студентам, заводи — робітникам, радіо — журналістам, влада — всім!». Як ви думаєте, які ідеї відображені в цих гаслах? Чи були вони здійсненними?
3. Зважаючи на демократичні зміни політичних лідерів в Італії та Франції, складіть стислу інформаційну довідку про визначних лідерів країн протягом останніх п'яти років за планом: ім'я; роки перебування на вищій посаді; партійна належність; головні напрями дій у внутрішній та зовнішній політиці; політика стосовно до України.

III. Мислимо творчо й самостійно

Як ви розумієте слова Ш. де Голля: «Кожен француз був, є або буде голлістом»?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

- 1946 р.** — проголошення Італії республікою
1946 р. — проголошення у Франції Четвертої Республіки
1958 р. — проголошення у Франції П'ятої Республіки
травень 1968 р. — масові протести у Франції, «червоний травень»
1994 р. — завершення історії Першої Республіки в Італії

ВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВТОВАРИСТВА ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

1. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТОК ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У березні 1946 р. **К. Аденауер** у промові в Кельнському університеті говорив про можливість створення Об'єднаних Штатів Європи. Політик розумів, що безпека Німеччини може бути забезпечена тільки тоді, коли вона долучиться до сім'ї західнонімецьких демократій.

Цю думку підтримав і **В. Черчилль**. Він наголошував, що таке міждержавне об'єднання повинно базуватися на партнерстві Франції та Німеччини як країн, чия ворожнеча впродовж двох століть призвела до трьох руйнівних воєнних конфліктів у Європі.

У 1948 р. Франція, Велика Британія, Бельгія, Нідерланди і Люксембург уклали Брюссельський пакт про створення *Західного союзу* — договору про співробітництво у військовій, економічній, політичній і культурній сферах. У травні 1949 р. була заснована найбільша загальноєвропейська організація на континенті — **Європейська рада** (або **Рада Європи, РЄ**). **Важливими цілями створення РЄ є такі:**

- ▶ захист прав людини та верховенства права;
- ▶ зміцнення та розширення демократії й співробітництва;
- ▶ створення єдиних стандартів суспільної та законотворчої практики держав-членів РЄ;
- ▶ підвищення європейської самосвідомості, що базується на загальноєвропейських цінностях різних культур.

З 1995 р., підписавши Європейську конвенцію про права людини й Статут, членом Ради Європи стала **Україна**. Після виключення РФ з Ради Європи у 2022 р. до складу організації входить 46 держав.

Подробиці

Головними керівними органами РЄ є **Комітет міністрів** і **Парламентська асамблея Ради Європи (ПАРЕ)**. Штаб-квартира Ради Європи розташована в м. Страсбурзі (Франція). **Рада Європи не є складовою частиною Євросоюзу**, і її не треба плутати із Радою Європейського Союзу чи Європейською Радою.

У квітні 2014 р. ПАРЕ позбавила російську делегацію права голосу і виключила її представників з усіх керівних органів Асамблеї у зв'язку з анексією Криму. У жовтні 2023 р. ПАРЕ визнала Росію диктатурою. 30 червня 2024 р. ПАРЕ ухвалила резолюцію, в якій визнала дії РФ геноцидом українського народу.

Пригадайте найбільші війни в Європі у XIX–XX ст., важливою передумовою яких був конфлікт між Францією і Німеччиною.

Європейський Палац — місце засідань Ради Європи

2. ЕТАПИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Перший етап пов'язаний із галузевою інтеграцією і юридичним оформленням інтеграційних ініціатив.

У травні 1950 р. міністр закордонних справ Франції Р. Шуман висунув ініціативу про об'єднання вугільної та сталеливарної промисловості Франції і ФРН. Пропозицію Р. Шумана було реалізовано в **1951 р.** До угоди долучилися ще чотири держави. Відповідно до Паризького договору *шість європейських держав* — **Бельгія, Франція, ФРН, Італія, Люксембург і Нідерланди** — уклали угоду про створення **Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС)**.

Тоді провідною ідеєю була **економічна інтеграція**, успіх якої мав стати у віддаленій перспективі прологом до політичної інтеграції.

Другий етап розпочався з підписання в **1957 р.** представниками цих самих шести європейських держав *Римських договорів* про створення **Європейського економічного співтовариства (ЄЕС, або «Спільний ринок»)** і **Європейського співтовариства з атомної енергії (ЄСАЕ, або Євроатом)**. Його можна назвати етапом економічної інтеграції та становлення структури Європейських Співтовариств. Еволюція інституційної структури ЄС має поступовий характер.

Головними цілями ЄЕС були:

- ▶ вільний обмін товарами між державами-членами цієї організації;
- ▶ встановлення загального митного тарифу і проведення узгодженої торговельної політики щодо третіх країн;
- ▶ забезпечення вільного переміщення робочої сили, капіталів і послуг.

Не менш значущим кроком на шляху консолідації і посилення координації дій країн-членів було створення у 1974 р. *Європейської Ради на рівні голів держав і урядів як органу політичного керівництва Співтовариств*. Важливою є також еволюція Європарламенту, який набуває дедалі більшої політичної ваги.

Третій етап інтеграції пов'язаний із підписанням у **1986 р.** Єдиного європейського акта (ЄЕА), який вніс істотні зміни в установчі договори та посилив інтеграцію європейських країн.

До політичного лексикону міцно ввійшло нове поняття «**Європейський дім**». Найактивнішими поборниками поширення інтеграції на політичну сферу були ФРН і Франція, що висунули гасло «Вітчизна — Європа», тоді як Велика Британія, Нідерланди, французькі націоналісти виступали проти швидких темпів інтеграції і дотримувалися формули Ш. де Голля «Європа вітчизн».

Четвертий етап означає створення **Європейського Союзу** в його сучасному розумінні. У лютому 1992 р. у нідерландському м. **Маастрихті** був підписаний договір про створення **Європейського Союзу (ЄС)**. Договір набув чинності **1 листопада 1993 р.**

Подобиці

Під час юридичного оформлення євроінтеграції після Маастрихтського договору було укладено також Амстердамський договір (нова редакція Договору ЄС), підписаний у 1997 р., набув чинності в 1999 р., і Ніццький договір, підписаний у 2001 р.

3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ПІСЛЯ МААСТРИХТСЬКОГО ДОГОВОРУ

Відповідно до Маастрихтського договору в наступні роки після його підписання були утворені економічний, валютний і політичний союзи. Вводилось *громадянство Євросоюзу* додатково до традиційного національного громадянства країн-учасниць. Крім того, Маастрихтський договір зобов'язував відкрити до 1997 р. *Європейський банк*, а до 2000 р. упровадити *єдину валюту* — *євро*, яка була введена як засіб безготівкового розрахунку в міжнародних фінансових операціях з 1 січня 1999 р.

Країни ЄС зобов'язувалися проводити спільний курс у сфері зовнішньої політики і безпеки, координувати напрямки внутрішньої економічної політики, розвивати демократичні інститути, погоджувати політику з питань охорони довкілля, юстиції, боротьби зі злочинністю та в інших сферах, здійснювати єдину грошово-кредитну політику.

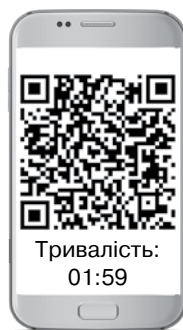
Керівні органи ЄС

Європейська Рада	Керівний орган, до складу якого входять глави держав і урядів; приймає рішення стратегічного характеру з розвитку ЄС
Рада міністрів Євросоюзу	Рада міністрів закордонних справ, або, під час вирішення галузевих питань, відповідних міністрів держав-членів; приймає зобов'язуючі рішення з будь-яких напрямів діяльності ЄС
Комісія європейських співтовариств	Інакше називається Європейська Комісія; наднаціональний виконавчий орган, свого роду уряд, що займається всіма поточними питаннями і стежить за тим, як держави, установи, приватні компанії дотримуються загальних правил, стандартів і обмежень, прийнятих у ЄС
Європейський парламент	Представницький орган ЄС, що обирають терміном на п'ять років; число депутатів від кожної країни визначається нормою представництва пропорційно чисельності її населення; сесії Європарламенту відбуваються в м. Страсбурзі (Франція) або в м. Брюсселі (Бельгія)
Європейський Суд	Складається з 15 суддів, яких обирають на шість років; вирішує суперечки, що виникають щодо дотримання законодавства в межах, установлених основними договорами ЄС

29 жовтня 2004 р. глави 25 держав-членів ЄС у Римі своїми підписами затвердили текст Єдиної Конституції ЄС. Після цього Конституцію Євросоюзу повинні були схвалити всі 25 членів ЄС без винятку й затвердити національними парламентами або на загальнонаціональних референдумах. Однак на етапі затвердження Основного Закону ЄС деякі держави-члени Євросоюзу висловилися проти прийняття цього документа.

Європейський Союз на початку XXI ст. став найбільшим за чисельністю населення єдиним ринком у світі. На 2024 р. Європейський Союз об'єднує 27 країн.

Кілька країн доволі тривалий період є кандидатами на вступ до ЄС: *Туреччина* — заявка від 1987 р.; *Македонія* — заявка від 2004 р.; *Чорногорія* — заявка від 2008 р.; *Албанія* — заявка від 2009 р.; *Сербія* — заявка від 2009 р. *Косово* — заявка від 2022 р. (розгляд останньої

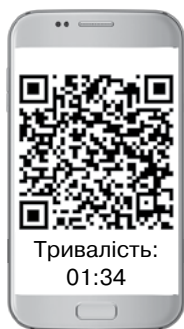

Як влаштований ЄС?
BBC News
Україна,
23.02.2016 р.

заявки ускладнюється тим, що 5 країн ЄС – Кіпр, Греція, Румунія, Словаччина та Іспанія – не визнають незалежність Косова від Сербії).

Розширення ЄС

1990 р.	Бельгія, Велика Британія, Данія, Німеччина, Греція, Італія, Іспанія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Франція
1995 р.	Австрія, Фінляндія, Швеція
2004 р.	Угорщина, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Чехія, Естонія
2007 р.	Болгарія, Румунія
2013 р.	Хорватія

Тривалість:

01:34

Стратегія
розширення
ЄС.
DW,
06.02.2018 р.

14 грудня 2023 р. Європейська Рада ухвалила історичне рішення розпочати переговори про вступ *України* та *Молдови* до ЄС. Крім того, ЄС надав статус країни-кандидата *Грузії*. Також було проголошено про перспективи переговорів з *Боснією і Герцеговиною*, коли буде досягнуто необхідного рівня відповідності критеріям членства.

4. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ на початку XXI ст.: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ

На початку XXI ст., а ще більше у його другому десятилітті в ЄС почали накопичуватися проблеми та кризові явища.

Розширення ЄС поступово перетворювалося на проблему, бо стало значно складніше ухвалювати рішення, до того ж кожна країна-член ЄС мала право вето. Противники розширення ЄС вважають, що величезні кошти, які необхідно виділяти для піднесення економік нових країн-членів, а також наплив іммігрантів підірвуть економічний добробут західноєвропейських країн і зруйнують систему соціального захисту в них.

У багатьох державах з'явилося відчуття, що **керівні органи ЄС** забюрократизовані, занадто обтяжені витратами.

Серйозними є **фінансові проблеми євrozони**, що посилились під час кризи 2008 р. У 2013 р. Кіпр став п'ятою країною євrozони, де розпочалися переговори про необхідність фінансової допомоги.

Інша проблема пов'язана із зростанням невдоволення в основних країнах євrozони через **строкатість політичної культури в межах ЄС** насамперед це стосується Болгарії та Румунії. Так, Нідерланди були налаштовані ветувати заявку на членство в Шенгенській зоні обох країн, доки вони не посилять боротьбу з хабарництвом, організованою злочинністю, не зможуть забезпечити свободу ЗМІ.

Надзвичайно гострою є найбільша з часів Другої світової війни **міграційна криза в Європі**, що ставить під загрозу збереження Шенгенської безвізової зони. Війна в Сирії зумовила хаотичний наплив іммігрантів до країн ЄС, які бажають потрапити до заможних держав. Це призвело до того, що уряди європейських країн ополчилися один

проти одного, але жодна з європейських держав не зможе розв'язати цієї проблеми самотужки.

І, нарешті, однією з найбільших проблем Євросоюзу останніх років є *вихід Великої Британії з ЄС (брекзит)*.

5. «ЄВРОСКЕПТИЦИЗМ» І ПРОБЛЕМА БРЕКЗИТУ

Терміни і поняття

Брекзит — вихід Великої Британії з Євросоюзу. Слово «брекзит» утворено від «Британія» (взято перші дві букви) та слова «exit», що в перекладі з англійської означає «вихід».

Багато в чому британці були завжди в Євросоюзі лише частково, тому що *не приєдналися ані до єврозони, ані до Шенгенської безвізової зони*.

У Британії 23 червня 2016 р. провели *референдум про членство Великої Британії в ЄС*. Результати референдуму шокували прибічників євроінтеграції: 52 % британців висловилися за брекзит, і уряд країни зобов'язаний був розпочати роботу щодо виходу Великої Британії з Євросоюзу. Цей процес виявився довгим та складним і для Сполученого Королівства, і для усього Європейського Союзу. Протягом реалізації брекзиту британцям давали шанси повернутися. Понад 4,5 млн громадян Британії підписали петицію з вимогою провести новий референдум про членство країни в ЄС; відбувалися багатолюдні мітинги, ключовою вимогою яких було скасування брекзиту. Проти брекзиту виступили уряди *Шотландії* та *Уельсу*. У 2017–2019 рр. парламент Британії постійно відхиляв угоди прем'єра Терези Мей про вихід із ЄС, узгоджені з Брюсселем. Така невизначеність із долею Британії в Євросоюзі була причиною великих хвилювань у британському суспільстві та стала навіть приводом для жартів.

Історичний анекдот

За давньою традицією англійці йдуть не попрощавшись. Після оголошення брекзиту вони прощаються, але все ніяк не йдуть...

Улітку 2019 р., внаслідок провалу з реалізації брекзиту, Тереза Мей подала у відставку з постів лідера партії торі та прем'єр-міністра Великої Британії. За внутрішнім голосуванням у партії консерваторів головою уряду став Борис Джонсон. Новий прем'єр-міністр виявив рішучість і послідовність у реалізації референдуму про брекзит. Врешті 25 січня 2020 р. було підписано угоду з ЄС про умови виходу з нього Британії. І вже з 31 січня 2020 р. Велика Британія перестала бути членом Європейського Союзу.

Розгортання сепаратистських рухів у деяких країнах-членах Євросоюзу, що може призвести до появи нових держав на європейському континенті, стало ще однією проблемою для ЄС. Це стосується насамперед Великої Британії, Бельгії, Франції, Іспанії.

6. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ І УКРАЇНА

Попри наявні проблеми, Євросоюз є сьогодні найбільшим і найуспішнішим проєктом економічної та політичної інтеграції у світі, що об'єднує повагу до людських цінностей та високі стандарти життя.

Робота відомого вуличного художника Бенксі, присвячена брекзиту. Спираючись на свої знання англійської мови, спробуйте пояснити сюжет картини. *ПравдаТУТ media group, 12.06.2019 р.*

Історія створення ЄС, Кома. 24 канал, 06.09.2018 р.

Подивіться відео і назвіть основні прояви сучасної кризи Європейського Союзу; чому автори відео включили до його назви слово «Кома»?

Проблеми. Пошуки. Проекти

Напишіть історичне есе «Шлях України до Євросоюзу».

Про що свідчить приїзд європейських лідерів до Києва під час війни?

Намір України розбудувати відносини з ЄС на принципах інтеграції вперше проголосили в Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України».

6 грудня 1996 р. Рада міністрів ЄС прийняла План дій щодо України. У 2014 р. було підписано Угоду про асоціацію України з ЄС, а з 2017 р. для громадян України набув чинності безвізовий режим з Європейським Союзом.

За умов повномасштабної війни, розв'язаної Росією проти України з 2022 р., європейська спільнота солідаризувалася у воєнній, економічній та політичній допомозі України. Попри активізацію проросійських сил в Європі та скептицизм деяких європейських політиків, інтеграція України до ЄС не уповільнилася, а, навпаки, прискорилося. У лютому 2023 р. у Києві відбувся саміт Україна — ЄС, де лідери Євросоюзу запевнили в незворотності процесу євроінтеграції України. А вже в грудні 2023-го Європейська рада ухвалила історичне рішення про початок переговорів щодо вступу України до Європейського Союзу. Таке ж рішення Європейська рада ухвалила щодо Молдови, а Грузії було надано статус кандидата на вступ до ЄС.

Президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляен, Президент України Володимир Зеленський і президент Європейської ради Шарль Мішель під час саміту Україна — ЄС у Києві 3 лютого 2023 р.

7. КРАЇНИ Й ОРГАНІЗАЦІЇ — ЦЕНТРИ УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ, ВАЖЛИВИХ ДЛЯ БЕЗПЕКИ, РОЗВИТКУ І СТАБІЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Усі держави світу мають поважати норми міжнародного права, права людини та інші засадничі права й свободи. З іншого боку, кожна держава має право на повагу до свого суверенітету та незалежності, до своєї історії та особливостей культури. Країни світу об'єднуються у різні міжнародні організації, метою яких є підтримка міжнародного миру та безпеки, сприяння у вирішенні глобальних проблем людства, розвитку міжнародного економічного співробітництва та політичного діалогу, культурного обміну. Це не означає наявності на Землі «світового уряду» чи якоїсь планетарної адміністративної системи. Проте в ході історичного роз-

витуку виділилися певні *організації та держави, які стали центрами ухвалення рішень, важливих для безпеки, розвитку і стабільності в сучасному світі.*

Найважливішою міжнародною організацією є Організація Об'єднаних Націй (ООН), про яку ви вже дізналися з 1-го параграфа нашого підручника. До організацій – центрів ухвалення рішень, окрім ООН, можна віднести, зокрема, **Раду Європи, ЄС, НАТО, Світову організацію торгівлі (СОТ).** Ви вже знайомі з завданнями цих організацій та особливостями їх діяльності з матеріалів нашого підручника.

Під час розгляду теми «Період розрядки в міжнародній політиці» (матеріал § 30) ви знайдете відомості про **ОБСЄ – Організацію з безпеки та співробітництва у Європі.** Ця організація об'єднує понад 50 держав Європи, Центральної Азії та Північної Америки для розвитку політичного діалогу та співробітництва у сфері безпеки в усіх її вимірах – військово-політичному, економіко-довкільному та людському.

Відносини між державами, міжнародними організаціями регулює міжнародне право, порушення якого може призвести до важких наслідків для людства. Тому особливе значення має діяльність **Міжнародного кримінального суду (МКС)** — першого в історії постійно діючого правового інституту, заснованого у 2002 р. та розташованого в Гаазі. Основою діяльності МКС є Римський статут, прийнятий у 1998 р. До компетенції МКС входить переслідування осіб, відповідальних за найтяжчі злочини — геноцид, воєнні злочини та злочини проти людяності. Договір із МКС ратифікували понад 120 держав світу. Україна підписала та на сьогодні ще не ратифікувала Римський статут, але вже скористалася своїм правом визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду.

Знайдіть відомості про згадані тут організації в матеріалах підручника §1, 2, 5, 8, 30, та складіть таблицю із зазначенням назви організації, дати утворення та основних її завдань.

Подробиці

1 березня 2022 р. прокурор МКС Карім Хан ініціював розслідування воєнних злочинів Росії під час повномасштабної війни проти України. Прокурор уточнив, що вже бачить ознаки воєнних злочинів та злочинів проти людяності. 17 березня 2023 р. II Палата попереднього провадження Міжнародного кримінального суду видала ордери на арешт президента Російської Федерації Путіна В. В. та Уповноваженої з прав дитини в Офісі президента Російської Федерації Львової-Белової М. О. Зазначеним особам інкримінується вчинення воєнного злочину у вигляді незаконної депортації дітей і незаконного їх переміщення з тимчасово окупованих територій України до Росії.

Не слід плутати МКС із **Міжнародним судом ООН**, який має іншу компетенцію. 31 січня 2024 р. Міжнародний суд ООН за позовом України встановив, що Росія порушила Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму та Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Хоча суд відхилив більшість звинувачень Україною Росії через формальні, «консервативні» трактування певних юридичних норм, *РФ вперше в історії була визнана порушницею міжнародного права.*

Важливу роль у світі відіграють міжнародні організації економічної співпраці. У 1960 р. було створено **Організацію країн-експортерів нафти (ОПЕК)** – міжнародний картель виробників нафти, метою якого є визначення цін на нафту та квот на її видобуток для забезпечення зниження прибутків від продажу «чорного золота». Наразі до ОПЕК входить 13 країн: Алжир, Ангола, Венесуела, Габон, Екваторіальна Гвінея, Ірак, Іран, Конго, Кувейт, Лівія, Нігерія, Об'єднані Арабські Емірати, Саудівська Аравія. У 2016 р. ОПЕК уклав угоду ще з десятима країнами-виробниками нафти, зокрема з Азербайджаном, Бахрейном, Казахстаном, Оманом, Росією. Ця угода отримала назву **ОПЕК+** і функціонує до сьогодні.

Особливо велику роль у світі відіграє «**Велика сімка**» (**G7**) – неформальний міжнародний клуб найбільш розвинених індустріальних країн Заходу. До цієї групи входять **Велика Британія, Італія, Канада, Німеччина, США, Франція, Японія**. Глави цих держав проводять регулярні зустрічі для обговорення головних питань світового розвитку. Найбільшу роль у цій групі, як і у світі загалом, відіграють Сполучені Штати – країна з найпотужнішою фінансово-економічною базою та найбільшою військовою силою. Країни G7 рішуче засудили

розв'язування Росією неспровокованої повномасштабної війни проти України, надають їй велику воєнну та економічну допомогу і взяли на себе зобов'язання продовжувати докладати зусиль, щоб змусити РФ заплатити за відновлення України після війни.

Прапори держав «Великої сімки»

У 2006 р. було засновано міждержавну організацію БРІК (від англ. BRIC, за першими літерами назв країн – Brazil, Russia, India, China), до якої у 2010 р. приєдналася Південна Африка (South Africa), і назва організації отримала сучасну назву **БРІКС**. На початку 2024 р. організація розширилася, включивши Іран, Саудівську Аравію, Об'єднані Арабські Емірати, Ефіопію та Єгипет. Сукупний національний дохід цієї групи країн складає понад чверть світової економіки. Країни БРІКС відіграють важливу роль у своїх регіонах. Низка країн, що розвиваються, розглядають можливість приєднання до БРІКС (зокрема Венесуела, Іран, Куба, Казахстан, Ефіопія, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати). **Китай і Росія** розглядають розширення БРІКС та посилення впливу організації як *альтернативу «Великій сімці» (G7)* та можливість встановлення «альтернативного світового порядку». Це особливо важливо для Росії у зв'язку з її економічною та дипломатичною ізоляцією після початку повномасштабної війни проти України. Натомість ПАР, Бразилія та Індія не хочуть «розколотого світу» та проведення відверто «антизахідної» політики. Серйозні суперечності існують між низкою членів БРІКС, зокрема між Індією і Китаєм.

6 березня 2024 р. прокурор МКС Карім Хан заявив, що є слушні підстави вважати, що командувач дальньої авіації РФ Сергій Кобилаш і командувач ЧФ РФ Віктор Соколов несуть індивідуальну кри-

мінальну відповідальність за три воєнні злочини. Це воєнний злочин у вигляді нападу на цивільні об'єкти; воєнний злочин у вигляді заподіяння надмірної випадкової шкоди цивільним особам або шкоди цивільним об'єктам і злочин проти людства.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть політичних лідерів, які виступали за євроінтеграцію після Другої світової війни.
2. Коли було створено Раду Європи? Які у неї завдання?
3. Назвіть країни-засновники ЄС.
4. Схарактеризуйте основні етапи європейської інтеграції.
5. У чому полягає основний зміст Маастрихтського договору?
6. Назвіть основні керівні органи ЄС.
7. Схарактеризуйте основні проблеми ЄС на початку XXI ст.
8. Поясніть значення поняття *брекзит*.
9. Покажіть на карті країни Європейського Союзу.
10. Назвіть країни «Великої сімки» (G7).

II. Обговорюємо в групі

1. Чи вважаєте Ви ЄС успішним економічним і політичним проєктом?
2. Як ви ставитеся до думки, що українці довели свою відданість європейським цінностям більше, ніж самі європейці? Висловіть свою точку зору.
3. Знайдіть у мережі «Інтернет» сайт Міністерства закордонних справ України, де розміщено статтю «Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)». Опрацюйте документ та визначте, якими є пріоритети діяльності України в ОБСЄ.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Яке значення має рішення Європейської Ради у 2023 р. розпочати переговори про вступ України в ЄС — і для нашої країни, і для Європейського Союзу?
2. Сучасні лідери деяких європейських держав (Угорщини — В. Орбан, Словаччини — Р. Фіцо) інколи озвучують проросійські ідеї та скептично налаштовані щодо євроінтеграції України. Якби ви мали можливість діалогу з ними, про які історичні уроки ви їм нагадали б, які навели б аргументи на користь України?
3. Зробіть прогноз розвитку Європейського Союзу в найближче десятиліття.

Пригадайте, коли набув чинності закон про зміни до Конституції України щодо закріплення курсу України на вступ до Європейського Союзу і НАТО.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

- 1 листопада 1993 р.** — утворення Європейського Союзу
21 лютого 2019 р. — набув чинності закон про зміни до Конституції України щодо закріплення курсу України на вступ до ЄС і НАТО
31 січня 2020 р. — Велика Британія перестала бути членом Європейського Союзу
14 грудня 2023 р. — ухвалення Європейською Радою рішення щодо початку переговорів про вступ України до Європейського Союзу

1. ЗРОСТАННЯ РОЛІ США ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

США зробили великий внесок у розгромлення нацизму і фашизму в роки Другої світової війни. Людські втрати країни налічували понад 300 тис. убитими і 800 тис. пораненими, полоненими та зниклими безвісти.

Однак *США*, на території яких не велися воєнні дії, виявилися *єдиною країною, чия економіка вийшла з війни значно зміцнілою*. За роки війни національний дохід країни подвоївся. Суперники США або тимчасово вибули з конкурентної боротьби (Німеччина, Японія), або потрапили у фінансово-економічну залежність від США (Велика Британія, Франція).

На 1945 р. *США досягли найвищого за свою історію рівня військової могутності*. До 1949 р. монополюючо володіли ядерною зброєю.

Відповідно до нової ролі у світі змінився зовнішньополітичний курс Сполучених Штатів. Основними цілями зовнішньополітичного курсу країни були: зміцнення національної безпеки; створення союзу західних країн; протидія поширенню комунізму; посилення позицій США в усьому світі. 25 червня 1947 р. Конгрес ухвалив закон «Про національну безпеку», що вперше в американській історії вводив посаду міністра оборони. Крім цього, були створені Національна рада безпеки і Центральне розвідувальне управління (ЦРУ).

Посилення активності США на міжнародній арені було спрямоване на реалізацію «доктрини стримування», впровадженої за доби адміністрації президента Г. Трумена.

2. ПОСИЛЕННЯ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ РЕАКЦІЇ. «МАККАРТИЗМ»

Пригадайте
причини
прийняття
«доктрини
стримування»
та її основний
зміст.

На виборах президента США в 1948 р. *Гаррі Трумена* (президент у 1945–1953 рр.) знову обрали главою держави.

На хвилях «холодної війни», конфронтації з СРСР в американському суспільстві почали поширюватися антикомуністичні настрої, шпійноманія і заклики до боротьби проти так званих «підривних елементів». **9 лютого 1950 р.** сенатор від штату Вісконсин *Джозеф Маккарті*, розмахуючи аркушем паперу, заявив на мітингу в м. Вільнгу: «Я тримаю в руках список з 205 осіб, які відомі державному секретарю як члени компартії і які, однак, продовжують працювати і формувати політику держдепартаменту». З аналогічними заявами він виступив і в інших містах.

Це було підставою для початку кампанії «маккартизму».

Терміни і поняття

Маккартизм — явище у внутрішній політиці США в 1950–1954 рр., пов'язане з діяльністю сенатора Дж. Маккарті. Суть маккартизму полягала в протидії й боротьбі з комуністичним проникненням і шпигунством на користь СРСР, у переслідуванні осіб з ліберальними переконаннями. «Маккартизм» був виявом атмосфери «холодної війни».

Один із виступів Дж. Маккарті

Перекладіть українською назву карти, якою користується сенатор. Прокоментуйте щільність розташування позначок на карті.

У країні розпочалися масові перевірки на «лояльність», під час яких грубо порушували громадянські права американців.

У 1950 р. Конгрес більшістю голосів ухвалив закон «Про внутрішню безпеку». Відповідно до нього засновувалося *Управління з контролю за підвизною діяльністю*.

Подробиці

Найвідомішою подією була справа проти подружжя Розенберг за звинуваченнями у шпигунстві на користь СРСР. 19 червня 1953 р. Розенберги стали першими цивільними особами, страченими за шпигунство в США в епоху «холодної війни». Сьогодні лишається незрозумілим, наскільки інформація, передана Розенбергом, допомогла у створенні атомної бомби Советським Союзом.

Контролю та переслідуванням піддавалися не тільки ліві організації, а й державні службовці, діячі науки і культури. Чимало громадян США залишали країну; серед них був, зокрема, Ч. Чаплін.

У серпні 1954 р. наступний президент США — Д. Ейзенхауер — підписав закон «Про контроль над комуністичною діяльністю». У ньому компартія оголошувалась «агентом іноземних держав» і обвинувачувалась в намірі скинути уряд США. Як наслідок Конгрес поставив компартію поза законом. Під приводом «комуністичної діяльності» позбавили основних прав і профспілки.

Отже, влада США, борючись із комунізмом у країні, почала застосовувати в цій боротьбі методи свого ідеологічного супротивника.

3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ПРЕЗИДЕНТА ЕЙЗЕНХАУЕРА

У зовнішній політиці адміністрація *Дуайта Ейзенхауера* (президент США у 1953–1961 рр.) прагнула забезпечити гегемонію США в усьому світі, спираючись на економічні важелі і технологічне лідерство. На дії СРСР в одному регіоні США залишали за собою право відповісти в будь-якому іншому, де вважали це найбільш слушним.

Проблеми. Пошуки. Проекти

Перегляньте художній фільм «Опенгеймер» та визначте, у яких епізодах фільму показано атмосферу, що панувала в США за доби маккартизму. Чому США відмовилися від політики маккартизму?

Президент активно використовував ЦРУ для таємних операцій проти країн, де при владі перебували нелояльні до США уряди. Проте Д. Ейзенхауер не дозволив втягнути США в будь-яку нову війну.

Прогрес у двосторонніх відносинах із СРСР було досягнуто під час візиту в 1959 р. до США глави советського уряду М. Хрущова.

4. ДОБА ДЖ. КЕННЕДІ

На президентських виборах 1960 р. переміг 43-літній сенатор-демократ *Джон Кеннеді*, який випередив республіканця Р. Ніксона.

Особа в історії

Джон Фітцджеральд Кеннеді (1917–1963 рр.) — президент США в 1961–1963 рр. Народився в одній з найбагатших і найвпливовіших родин у країні, яку охрестили «клан Кеннеді». У сім'ї, окрім Джона, було ще вісім дітей, і всі сини присвятили себе політиці. У роки війни Дж. Кеннеді був командиром торпедного катера, учасником бойових дій. Нагороджений медалями ВМС і корпусу морської піхоти. У 30 років став конгресменом, а через кілька років сенатором від штату Массачусетс. У 1960 р. обраний президентом США. Сполучені Штати вперше за свою історію обрали президента-католика ірландського походження. Кеннеді трагічно загинув 22 листопада 1963 р. у результаті замаху.

Тривалість:
03:47

Таємниці життя 35-го президента США Джона Кеннеді. Канал «1+1», 5 сезон, випуск 65, 19.08.2018 р.

Основою діяльності Кеннеді на посаді президента була концепція «нових рубежів». Її цілі полягали в тому, щоб *створити «сильну Америку»*. Президент Кеннеді намагався здійснювати реформи, пробуджуючи громадянську активність американців.

Для того щоб вивести США на провідні позиції в дослідженні космосу, Кеннеді запропонував програму «Аполлон», метою якої була висадка американців на Місяці. Цієї мети США досягли в 1969 р.

У сфері зовнішньої політики президент Кеннеді прагнув підсилити вплив США у світі й не допустити експансії комунізму. Також виявляв готовність йти на компроміси у відносинах із СРСР.

Блискачка кар'єра Дж. Кеннеді обірвалася трагічно. Деякі з його реформ, особливо націоналізація нафтових родовищ, зачепили інтереси представників великого бізнесу. 22 листопада 1963 р. під час поїздки в м. Даллас (штат Техас) на президента США здійснили замах. Дж. Кеннеді смертельно поранили у його відкритій машині.

Подорожці

Два молодших брати Джона Кеннеді також були політиками. Роберт Кеннеді у 1968 р. балотувався на посаду президента США від Демократичної партії. Та Роберт так само, як і брат, загинув після пострілу найманого вбивці в червні 1968 р. Наймолодший в родині Кеннеді — Едвард Кеннеді — допомагав брату під час виборчих кампаній. Мати узяла в Едварда обіцянку не займатися політикою, щоб не ризикувати життям. Лише через тривалий час вона погодилась, щоб останній її син зняв із себе цю обітницю. Едвард включився у політичну діяльність, обирався в Сенат США вісім разів і був одним з найвпливовіших членів Демократичної партії США. Помер Едвард Кеннеді у 2009 р.

Проблеми.
Пошуки.
Проекти

Напишіть історичне есе «Кеннеді: родина і політика».

5. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ Л. ДЖОНСОНА

Відповідно до Конституції США на посаду глави держави вступив віцепрезидент *Ліндон Джонсон*. На роки його президентства (1963–1969 рр.) випала величезна людська трагедія та військово-політична драма — **війна у В'єтнамі**.

У цій країні, де прокомуністичний Фронт національного визволення Південного В'єтнаму (ФНВПВ) за підтримки прокомуністичної Демократичної Республіки В'єтнаму (ДРВ) вів війну проти уряду Південного В'єтнаму, США вбачали загрозу поширення комунізму і стали на бік південнов'єтнамського уряду. 10 серпня 1964 р. президент Джонсон підписав «*Тонкінську резолюцію*», що давала президенту США необмежені права для ведення війни у Південно-Східній Азії. Її ухвалення означало оголошення війни. Почалися систематичні бомбардування території ДРВ.

У 1965–1967 рр. у Південному В'єтнамі США зосередили 500-тисячний військовий контингент, однак в'єтнамські партизани і війська ДРВ завдавали американцям відчутних втрат. Воєнні дії США в Індокитаї зустріли протест в усьому світі. Після переговорів між США і ДРВ з осені 1968 р. бомбардування території ДРВ припинили.

6. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США у 1970–1990-х роках

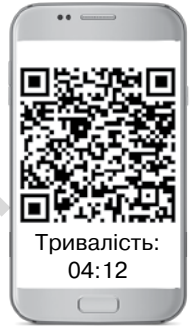
У зовнішньополітичній сфері за президентства *Річарда Ніксона* (1969–1974 рр.) відбулися позитивні зміни в американсько-советських відносинах. Важливе значення мав візит президента Ніксона в 1972 р. до Москви і підписання між США і СРСР десяти угод, найважливіша серед яких — Договір про запобігання ядерній війні. Ніксон був ініціатором урегулювання відносин з комуністичним Китаєм. У 1973 р. підписано Паризьку угоду про припинення війни і відновлення миру у В'єтнамі.

Проте президентство Р. Ніксона було припинене достроково в результаті імпічменту, що було наслідком Вотергейтської справи. Посаду президента (1974–1977 рр.) обійняв віцепрезидент *Джеральд Форд*.

Терміни і поняття

Імпічмент — у США та деяких інших державах особливий порядок притягнення до відповідальності і судового розгляду справ про злочини вищих посадових осіб. Застосування імпічменту може бути наслідком усунення відповідної особи з посади.

За часів наступного президента *Джиммі Картера* (1977–1981 рр.) було укладено Кемп-Девідську угоду між Ізраїлем і Єгиптом та угоди щодо використання Панамського каналу. Правління Картера ознаменувалося **закінченням політики розрядки у відносинах із СРСР** після введення советських військ до Афганістану в 1979 р. США бойкотували Літні Олімпійські ігри 1980 р. у Москві, продовжували нарощування свого ядерного потенціалу та гонку озброєнь.

Тривалість:
04:12

Війна у В'єтнамі: хроніка подій.
Телеканал «Інтер».
Відеотека: канал «Ранок», 01.11.2017 р.

Тривалість:
01:15

...Річниця Вотергейтської справи, однієї з найскандальніших в історії США.
24 канал, 17.05.2014 р.

Чому чимало сучасних політиків називають «імперією зла» Російську Федерацію? Прокоментуйте слова прем'єр-міністра Чеченської Республіки Ічкерія вигнанні Ахмеда Закаєва (3 жовтня 2023 р.): «Ця імперія зла створювалася і розширювалася лише шляхом загарбницьких війн, і позбавлення від цього всесвітнього зла полягає тільки в його розчленуванні, яке має відбутися виключно цивілізованим шляхом».

Адміністрація президента *Рональда Рейгана* (обіймав цю посаду в 1981–1989 рр.) вела боротьбу проти комуністичних та інших тоталітарних режимів. *Р. Рейган оголосив Советський Союз «імперією зла»*. США вирішили розмістити ракети середнього радіуса дії у Великій Британії, ФРН, Італії та в інших західноєвропейських країнах.

У березні 1981 р. Рейган виступив з ідеєю «*стратегічної оборонної ініціативи*» (СОІ) — програми створення широкомасштабної протиракетної оборони з елементами космічного базування.

Украї загострилися відносини між ССРСР і США після того, як у 1983 р. советський військовий літак збив південнокорейський авіалайнер з 269 пасажирами на борту.

У 1983 р. підрозділи американської морської піхоти окупували острів Гренада в Карибському морі, де при владі був уряд советсько-кубинської орієнтації. «*Холодна війна*» досягла свого апогею.

Тільки прихід до влади в ССРСР нового керівництва на чолі з *Михайлом Горбачовим* і розуміння адміністрацією Рейгана згубності гонки озброєнь змінили ситуацію. Зустрічі на вищому рівні в м. Женеві (1985 р.) і м. Рейк'явіку (1986 р.) продемонстрували можливість кардинальних змін в американо-советських відносинах.

У 1987 р. у Вашингтоні лідери США і ССРСР підписали Договір про ліквідацію ракет середньої і малої дальності.

Президентство *Джорджа Буша* (1989–1993 рр.) збіглося з подією всесвітнього масштабу — *закінченням «холодної війни»*. У ході зустрічей Дж. Буша з М. Горбачовим на Мальті (1989 р.) і у м. Вашингтоні (1990 р.) намітилася тенденція до початку співробітництва і взаємодії між двома країнами. У 1991 р. США і ССРСР підписали Договір про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1).

7. ЗРОСТАННЯ РОЛІ США В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ ПІСЛЯ РОЗПАДУ ССРСР У 1990-ті роки

7.1. Зовнішньополітичне лідерство США

Нові зовнішньополітичні умови США були зумовлені розпадом Советського Союзу, крахом комуністичної ідеології та східного блоку. У 1990-ті роки США фактично стали єдиною «наддержавою», що намагалася використати адміністрація *Білла Клінтона* (був президентом у 1993–2001 рр.). США виступили як головний посередник у переговорах *між Ізраїлем і Організацією визволення Палестини (ОВП)*. За активної участі США в 1995 р. були укладені Дейтонські угоди, спрямовані на припинення *громадянської війни в Боснії і Герцеговині*. Зусилля адміністрації президента також були спрямовані на *розблокування криз у Косово та навколо Іраку*.

7.2. Трагедія «Nine Eleven» — 11 вересня 2001 р.

В часи правління наступного президента США *Джорджа Буша-молодшого* (2001–2009 рр.) сталася одна з найбільших сучасних трагедій в історії США — *терористична атака 11 вересня 2001 р.* Захоплені цього дня терористами чотири літаки американських авіакомпаній були спрямовані на будівлі Всесвітнього торговельного центру в

Трагедія
«Nine
Eleven» —
11 вересня

Запитайте своїх старших близьких і знайомих про те, як вони відреагували на повідомлення про теракти у США.

м. Нью-Йорку, на Пентагон; один літак не досяг мети і впав біля м. Пітсбурга (у ньому пасажери чинили опір терористам). Унаслідок терористичної атаки загинуло близько 3000 осіб — громадян США і ще 91 держави. Організатором нападу визнана терористична організація «Аль-Каїда». Президент США заприсягся покарати терористів.

Згодом після «чорного вівторка» **Дж. Буш проголосив основні принципи нової військово-політичної доктрини США**. Головні з них:

- ▶ США планують боротися з тероризмом не тільки політичними методами, а й військовими;
- ▶ США переслідуватимуть терористів і на території інших держав;
- ▶ США будуть карати не тільки терористів, а й держави, що надають притулок і допомагають їм;
- ▶ США залишають за собою право завдавати превентивних ударів по інших державах у разі загрози дій терористів з їхньої території.

8. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США на початку XXI ст.

8.1. Зовнішня політика президента Б. Обами

З 2009 р. президентом США (до 2017 р.) вперше став афроамериканець, демократ **Барак Обама**. Зовнішня політика його адміністрації ознаменувалась поверненням до **координації дій із західноєвропейськими союзниками** і доброзичливішим тоном у відносинах з **Китаєм і РФ**, діалогом з помірними мусульманськими режимами.

Адміністрація Б.Обами намагалася налагодити політичний **діалог між США та Росією**, назвавши це «перезавантаженням» («reset»). Проте це не вплинуло на імперську зовнішню політику РФ.

В **Афганістані** значним успіхом у боротьбі з терором була ліквідація у 2011 р. американським спецназом «терориста номер один» Усами бен Ладена.

В **Іраку** 50 тис. американських військовослужбовців були залучені у програмах з навчання та оснащення іракських збройних сил. Проте до сьогодні в Іраку точаться збройні зіткнення між різними політичними силами та країнами, які стоять за ними (США, Туреччина, Іран та ін.).

8.2. Зміни зовнішньої політики США за президента Д. Трампа

Пригадайте значення понять «ізоляціонізм» і «протекціонізм».

Коли США застосовували ці принципи у своїй політиці?

Дональд Трамп і Джастін Трюдо: знамените «змагання на силу руко-стискання»

За правління *Дональда Трампа* (президент США у 2017–2021 рр.) відбулися зміни в зовнішній політиці США. Проголосивши принцип «Америка передусім», він виходив із власного розуміння політики ізоляціонізму та протекціонізму. У 2020 р. Д. Трамп заявив очільниці Єврокомісії Урсулі фон дер Ляєн, що США не будуть допомагати Європі в разі нападу на неї. Крім того, президент заявив, що «НАТО мертво», й озвучив намір вийти з НАТО. За Д. Трампа погіршилися відносини США з найближчим союзником — Канадою, а також із

Мексикою, на кордоні з якою пришвидшилося будівництво стіни для припинення потоку іммігрантів. З ініціативи президента Сполучені Штати вийшли із Транстихоокеанського партнерства (TPP — торговельної угоди країн Азії та Тихоокеанського регіону), з Ради з прав людини ООН, з Паризької кліматичної угоди, з ядерної угоди з Іраном. Різко загострилася торгова війна з Китаєм. Утім

звинувачення Д. Трампа на адресу КНР щодо порушення у сфері інтелектуальної власності та прав людини вітали багато американців і світових лідерів. Зусиллями Д. Трампа поліпшилися американо-ізраїльські відносини; США визнали Єрусалим столицею Держави Ізраїль та перенесли до нього американське посольство.

Д. Трамп неодноразово висловлював захоплення авторитарними правителями й диктаторами, що може свідчити про підсвідоме схвалення ним їхнього стилю правління. Він не зважав на звинувачення в тому, що російські хакери втручалися в президентські вибори; заявляв про свої симпатії до РФ і персонально до В. Путіна. При цьому американський президент рішуче заперечував інформацію про те, що Росія, буцімто, здобула на нього компромат і користується цим.

Історичні подробиці

Північнокорейського диктатора Кім Чен Ина Д. Трамп характеризував так: «дуже талановита людина», яка «дуже любить свою країну» і яку «його народ дуже любить, просто обожає».

У лютому 2022 р. авторитетна британська газета «The Guardian» оприлюднила слова Д. Трампа про те, що російський президент В. Путін зробив «геніальний» хід, проголосивши дві області на сході України «незалежними державами» та перекинувши в них російські збройні сили [що стало етапами підготовки до повномасштабної війни РФ проти України. — І. Щ.].

Навесні 2023 р. Д. Трамп назвав В. Путіна «розумним хлопцем», який «зробив величезну помилку».

У ході розслідувань Д. Трампа неодноразово звинувачували в перешкоджанні правосуддю та використанні посади президента для власних політичних цілей. На президентських виборах 2020 р.

Дональд Трамп програв кандидату від Демократичної партії – Джо Байдену. Д. Трамп не визнав своєї поразки, намагався вплинути на результати виборів, а 6 січня 2021 р. закликав своїх прибічників організувати марш на Капітолій. Безпрецедентні заворушення, фактичний штурм Капітолію натовпом призвів до жертв. За тиждень Палата представників ухвалила рішення про імпічмент, але Д. Трамп тоді вже не виконував обов'язки президента США.

9. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США У 2020-х роках. ВІДНОСИНИ США З УКРАЇНОЮ

9.1. Зовнішня політика США за Д. Байдена

Після інавгурації нового президента США *Джо Байдена* 20 січня 2021 р. зовнішня політика країни зазнала змін.

Одним із найважливіших її напрямів залишалися *американо-китайські відносини*. За умов продовження американо-китайської торговельної війни загострилися й політичні відносини між двома наддержавами. Одним із найскладніших вузлів міжнародної ситуації є проблема *Тайваню*, незалежність якого не визнає режим КНР та проголошує цілі його захоплення та «відновлення єдності Китаю». Натомість Сполучені Штати виступають гарантом безпеки острівної республіки. Лише після особистої зустрічі в листопаді 2023 р. в Каліфорнії китайського лідера Сі Цзіньпіна та американського президента Джо Байдена міжнародна напруга між країнами послабилася. Подальший розвиток економічних і політичних відносин між США і Китаєм має величезне значення для всього світу.

Прикладом складнощів у зовнішній політиці США є ситуація в *Афганістані*. У 2021 р. США вивели свої війська з цієї країни, покладаючись на навчені та добре озброєні ними урядові збройні сили. Проте ці війська майже відразу розсипалися, і в липні-серпні 2021 р. Талібан захопив усю територію країни, заволодівши й величезними обсягами американської зброї. Маса біженців намагалася покинути країну.

Джо Байден

Історичні подробиці

Особливо драматично склалася ситуація в аеропортах, де натовп афганців в паніці штурмував пасажирські та транспортні літаки. Деякі з тих, хто не зміг потрапити до салонів літаків, прив'язували себе до них ззовні; дехто хапався за шасі... Жахливі відеокадри зафіксували падіння людей на землю з великої висоти.

Попри оголошену талібами амністію, вони вбили понад 100 членів поваленого афганського уряду, сил безпеки й тих, хто працював з міжнародними військами. Таліби почали впроваджувати в країні жорстокі порядки на основі їхнього розуміння ісламських традицій і законів шаріату. Було створено особливе «Міністерство доброчесності та моралі». Особливих утисків зазнали жінки.

Історичні подробиці

Хроніка дискримінації жінок за правління талібів:

7 травня 2022 р. — «Талібан» видав указ, який зобов'язував жінок носити паранджу, що повністю покриватиме їхнє тіло, лишаючи видимими тільки очі. Афганки отримали «рекомендацію» залишатися вдома, якщо тільки вони не мають важливої роботи поза домом.

10 листопада 2022 р. — в країні заборонено відвідування жінками спортзалів і парків.

21 грудня 2022 р. — студенткам заборонено відвідувати університети, вже після заборони дівчатам навчатися в середній та старшій школі.

24 грудня 2022 р. — афганським жінкам заборонено працювати з національними та міжнародними неурядовими організаціями.

Липень 2023 р. — «Талібан» наказав закрити салони краси в країні. Жінок, які протестували проти цього, розганяли за допомогою електрошокерів, поливали водою.

Січень 2024 р. — «Талібан» почав заарештовувати жінок за носіння «поганого (недостатньо «закритого») хіджаба».

**Футбольна
жіноча
команда
в Афганістані,
2022 р.**

Репресивний характер афганського режиму талібів посилюється. У 2023 р. ООН заявила, що Афганістан став найбільш репресивною країною у світі для жінок і дівчат, позбавляючи їх практично всіх основних прав. Це стало поразкою США й

міжнародної спільноти, та головне — поразкою демократії для самих афганців.

9.2. Американсько-українські відносини

У січні 1992 р. між Україною й США були встановлені дипломатичні відносини. У 1995 р. Україну з державним візитом відвідав Б. Клінтон. Це був перший державний візит керівника американської держави до незалежної України. У 2005 р. у США ліквідовано обмежувальну поправку Джексона — Веніка щодо України, яка була перешкодою в торговельних відносинах між двома державами. У другому десятиріччі XXI ст. між Україною та США було підписано низку політичних та економічних угод.

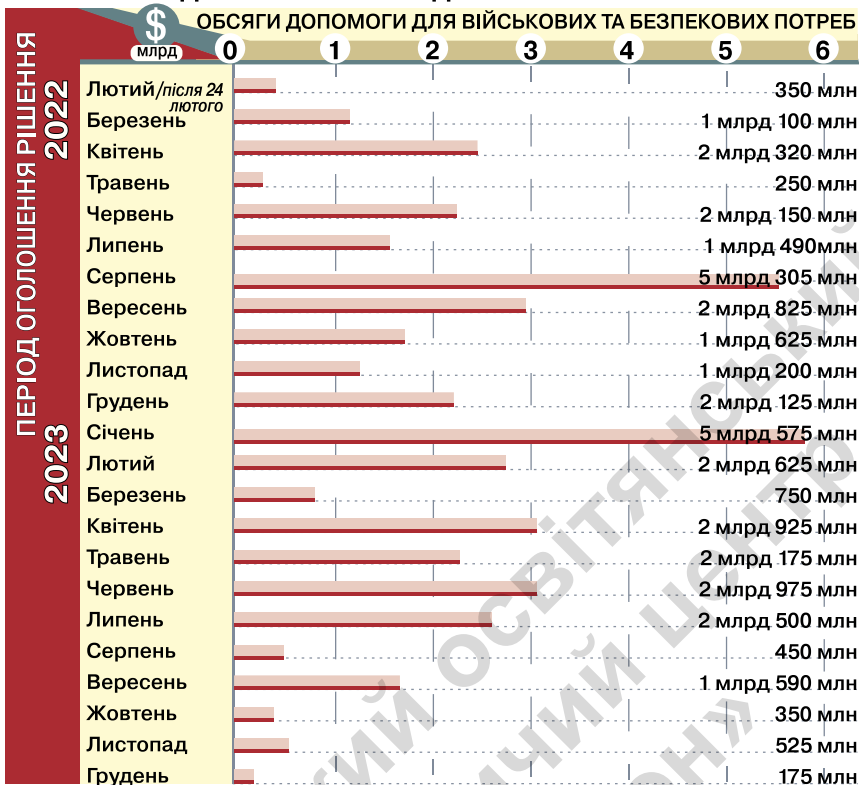
Особливу роль США відіграють у підтримці боротьби України проти російської агресії. Ця роль значно збільшилася після початку повномасштабної агресії Росії щодо України в лютому 2022 р. США надають Україні найбільші обсяги військової та фінансової допомоги; у серпні 2022 р. та в січні 2023 р. вони перевищували рекордні 5 млрд доларів на місяць (див. інфографіку).

У військово-технічній підтримці України особливе значення мають протитанкові системи Javelin, системи ЗПК Patriot, зенітно-ракетні системи NASAMS, ракетні установки HIMARS, танки Abrams, боєприпаси тощо. Ведеться підготовка до використання українськими ВПС американських багатоцільових літаків F 16.

Проблеми. Пошуки. Проекти

Розробіть проект «Українська діаспора в США». Оберіть різні теми й форми реалізації проекту.

ВІЙСЬКОВА ПІДТРИМКА УКРАЇНІ ВІД США ПРОТЯГОМ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

Воєнна та фінансова допомога Україні від США
(ресурс: Слово і діло. Аналітичний портал.
11 грудня 2023 р.)

Проте внутрішньополітичні проблеми в самих Сполучених Штатах завадили продовженню допомоги Україні, обсяг якої значно впав з літа 2023 р. Президент США Д. Байден, відповідальні американські політики докладають зусиль до забезпечення підтримки Україні у протистоянні російській агресії.

Слово політика

Заява президента Джо Байдена щодо повітряного нападу Росії на Україну, 29 грудня 2023 р. (фрагмент).

Цієї ночі Росія здійснила найбільший повітряний напад на Україну з початку цієї війни... Удари були завдані по пологовому будинку, торговельному центру та житлових районах, у результаті чого загинули невинні люди й десятки отримали поранення. Це суворе нагадування світові, що після майже двох років цієї руйнівної війни мета Путіна залишається незмінною. Він прагне знищити Україну і підкорити її народ. Його необхідно зупинити.

...Коли диктаторам і автократам дозволяється безкарно господарювати в Європі, зростає ризик того, що Сполучені Штати будуть втягнуті в це безпосередньо... Саме тому Сполучені Штати згуртували коаліцію з понад 50 країн для підтримки оборони України. Ми не можемо підвести наших союзників і партнерів. Ми не можемо підвести Україну. Історія суворо судитиме тих, хто не відповідає на заклик свободи.

Чому, на думку президента Д. Байдена, допомога Україні важлива для самих Сполучених Штатів?

На початку 2024 р. на своїй сторінці в соціальній мережі Джо Байден згадав про допомогу Україні як одне з основних досягнень своєї адміністрації у 2023 р. Він наголосив, що США «стояли на захисті наших союзників і партнерів в Ізраїлі, Україні й у всьому світі, а також зміцнювали наші альянси у всьому світі».

Зовнішня політика США може зазнати істотних змін у разі обрання на виборах 2024 р. президентом країни Дональда Трампа. Кандидатка на посаду президента від Демократичної партії, віцепрезидентка **Камала Гарріс** підтримує основні засади зовнішньої політики адміністрації Д. Байдена. Проте, за будь-яких результатів виборів президента Сполучених Штатів, це навряд чи змінить провідну роль США у забезпеченні міжнародної безпеки.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Чим можна пояснити зростання впливу США у світі після закінчення Другої світової війни?
2. Якими були основні цілі зовнішньополітичного курсу США після закінчення Другої світової війни?
3. Визначте основні напрями внутрішньої політики адміністрацій Трумена й Ейзенхауера.
4. Які тенденції у внутрішній політиці країни виявив «маккартизм»?
5. Які зміни в СРСР поліпшили американсько-советські відносини за президентства Р. Рейгана?
6. Назвіть найбільшу терористичну атаку на території США.
7. Як ви розумієте статус США як «наддержави» в сучасному світі?
8. Поясніть терміни: *маккартизм*, *імпічмент*.
9. Покажіть на карті регіони світу, де США використовували збройні сили у другій половині XX ст. — у першому двадцятиріччі XXI ст.

II. Обговорюємо в групі

1. Чи впливає пам'ять про війну у В'єтнамі на сучасну зовнішню політику США?
2. Визначте військово-стратегічні пріоритети США у 2020-х роках.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Джону Кеннеді належить вислів: «Слово “криза”, написане китайською мовою, складається з двох ієрогліфів: один означає “небезпека”, інший — “сприятлива можливість”». Як ви розумієте слова американського президента?
2. Як ви вважаєте, чи мають США певну місію в сучасному світі, визнану іншими країнами та народами?
3. Зважаючи на демократичні зміни політичних лідерів в США, складіть стислу інформаційну довідку про президента країни, обраного у 2024 р., за планом: ім'я; роки перебування на вищій посаді; партійна належність; головні напрями діяльності у внутрішній та зовнішній політиці; політика щодо України.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

11 вересня 2001 р. — терористичні акти в Нью-Йорку і Вашингтоні

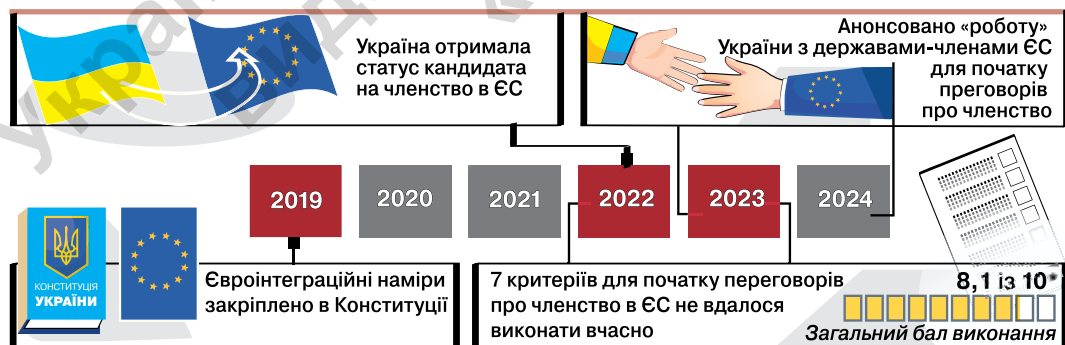
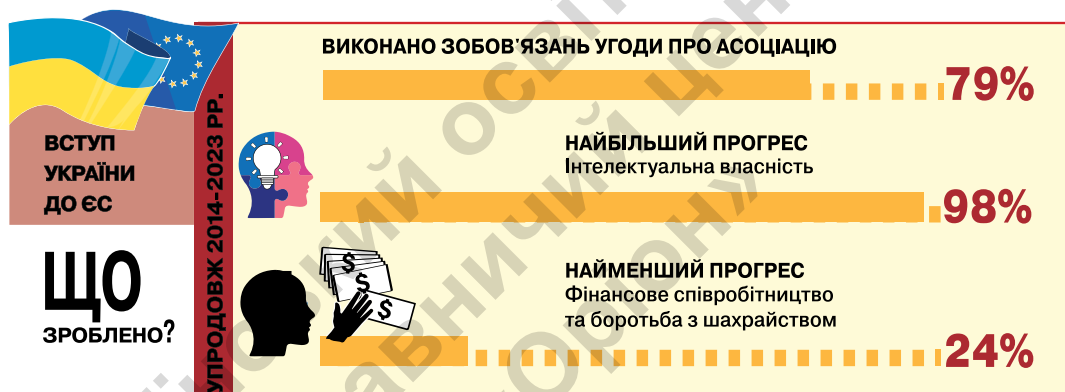
§ 10 МАТЕРІАЛ ДО УЗАГАЛЬНЕННЯ З РОЗДІЛІВ 1 І 2

1. УЗАГАЛЬНЕННЯ. КОНФЕРЕНЦІЇ ЛІДЕРІВ СССР, США І ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Тегеранська конференція	28.11 — 01.12.1943 р.
Кримська (Ялтинська) конференція	04.02 — 11.02.1945 р.
Берлінська (Потсдамська) конференція	17.07 — 02.08.1945 р.

2. ПРАКТИЧНА РОБОТА. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ.

Проаналізуйте інфографіку «Вступ України до ЄС». Запропонуйте, що можуть зробити для євроінтеграції: президент і уряд України; українське громадянське суспільство; українська учнівська молодь; країни — члени ЄС.

3. ПРАКТИЧНА РОБОТА. ООН

Перегляньте таблицю голосування (с. 88) країн-членів ООН за Резолюцію від 23 лютого 2023 р. із закликом до РФ зупинити бойові дії й вивести свої війська з України та із закріпленням основних положень запропонованої Президентом України В. Зеленським «української формули миру».

Voting Started			2/23/2023			3:38:58 PM							
Item 5 - draft resolution A/ES-11/L.7													
Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and													
☒ AFGHANISTAN	☒ CAMEROON	☒ FINLAND	☒ KUWAIT	☒ NEPAL	☒ SAUDI ARABIA	☒ UKRAINE	☒ ALBANIA	☒ CANADA	☒ FRANCE	☒ KYRGYZSTAN	☒ NETHERLANDS	☒ SENEGAL	☒ UNITED ARA...
☒ ALGERIA	☒ CENTRAL AF...	☒ GABON	☒ LAO PDR	☒ NEW ZEALAND	☒ SERBIA	☒ UNITED KING...	☒ ANDORRA	☒ CHAD	☒ GAMBIA	☒ LATVIA	☒ NICARAGUA	☒ SEYCHELLES	☒ UNITED REP T...
☒ ANGOLA	☒ CHILE	☒ GEORGIA	☒ LEBANON	☒ NIGER	☒ SIERRA LEONE	☒ UNITED STAT...	☒ ANTIGUA-BA...	☒ CHINA	☒ GERMANY	☒ LESOTHO	☒ NIGERIA	☒ SINGAPORE	☒ URUGUAY
☒ ARGENTINA	☒ COLOMBIA	☒ GHANA	☒ LIBERIA	☒ NORTH MAC...	☒ SLOVAKIA	☒ UZBEKISTAN	☒ ARMENIA	☒ COMOROS	☒ GREECE	☒ LIBYA	☒ NORWAY	☒ SLOVENIA	☒ VANUATU
☒ AUSTRALIA	☒ CONGO	☒ GRENADA	☒ LIECHTENSTEIN	☒ OMAN	☒ SOLOMON IS...	☒ VENEZUELA	☒ AUSTRIA	☒ COSTA RICA	☒ GUATEMALA	☒ LITHUANIA	☒ PAKISTAN	☒ SOMALIA	☒ VIET NAM
☒ AZERBAIJAN	☒ COTE D'IVOIRE	☒ GUINEA	☒ LUXEMBOURG	☒ PALAU	☒ SOUTH AFRICA	☒ YEMEN	☒ BAHAMAS	☒ CROATIA	☒ GUINEA-BISS...	☒ MADAGASCAR	☒ PANAMA	☒ SOUTH SUDAN	☒ ZAMBIA
☒ BAHRAIN	☒ CUBA	☒ GUYANA	☒ MALAWI	☒ PAPUA NEW ...	☒ SPAIN	☒ ZIMBABWE	☒ BANGLADESH	☒ CYPRUS	☒ HAITI	☒ MALAYSIA	☒ PARAGUAY	☒ SRI LANKA	
☒ BARBADOS	☒ CZECHIA	☒ HONDURAS	☒ MALDIVES	☒ PERU	☒ SUDAN		☒ BELARUS	☒ DEM PR OF K...	☒ HUNGARY	☒ MALI	☒ PHILIPPINES	☒ SURINAME	
☒ BELGIUM	☒ DENMARK	☒ ICELAND	☒ MALTA	☒ POLAND	☒ SWEDEN		☒ BELIZE	☒ DEM REP OF ...	☒ ICELAND	☒ MARSHALL IS...	☒ PORTUGAL	☒ SWITZERLAND	
☒ BENIN	☒ DJIBOUTI	☒ INDIA	☒ MAURITANIA	☒ QATAR	☒ SYRIAN ARA...		☒ BHUTAN	☒ DOMINICA	☒ IRAN (ISLAMI...	☒ MAURITIUS	☒ REP OF KOREA	☒ TAJIKISTAN	
☒ BOLIVIA	☒ DOMINICAN ...	☒ IRAQ	☒ MAURITIUS	☒ REP OF MOL...	☒ THAILAND		☒ BOSNIA-HER...	☒ ECUADOR	☒ IRELAND	☒ MEXICO	☒ ROMANIA	☒ TIMOR-LESTE	
☒ BOTSWANA	☒ EGYPT	☒ ISRAEL	☒ MICRONESIA...	☒ RUSSIAN FED...	☒ TOGO		☒ BRAZIL	☒ EL SALVADOR	☒ ITALY	☒ MONACO	☒ RWANDA	☒ TONGA	
☒ BRUNEI DAR...	☒ EQUATORIAL...	☒ JAMAICA	☒ MONGOLIA	☒ SAINT KITTS...	☒ TRINIDAD-TO...		☒ BULGARIA	☒ ERITREA	☒ JAPAN	☒ MONTENEGRO	☒ SAINT LUCIA	☒ TUNISIA	
☒ BURKINA FASO	☒ ESTONIA	☒ JORDAN	☒ MOZAMBIQUE	☒ SAINT VINCE...	☒ TURKMENIST...		☒ BURUNDI	☒ ETHIOPIA	☒ KAZAKHSTAN	☒ MYANMAR	☒ SAMOA	☒ TUVALU	
☒ CABO VERDE	☒ ISWATINI	☒ KENYA	☒ MYANMAR	☒ SAN MARINO	☒ TURKIYE		☒ CAMBODIA	☒ FIJI	☒ KIRIBATI	☒ NAURU	☒ SAO TOME-P...	☒ UGANDA	
☒ IN FAVOUR: 141	☒ AGAINST: 7	☒ ABSTENTION: 32											

1) Визначте, які країни підтримали цю резолюцію. Висловіть свою думку щодо мотивації такого голосування.

2) Які країни – члени ООН проголосували проти резолюції? Висловіть судження про те, чому в ООН під час голосування не погоджуються із засудженням агресії РФ щодо України, крім самої Росії, ще Білорусь, Північна Корея (КНДР), Сирія.

3) Уявіть себе дипломатом — посланцем України в ООН. Спробуйте запропонувати іноземним партнерам ідеї та пропозиції, що сприятимуть більшій підтримці України в ООН.

4. ПРАКТИЧНА РОБОТА. МОЛОДІЖНІ СУБКУЛЬТУРИ

1) Користуючись додатковою літературою, мережею «Інтернет», складіть таблицю «Молодіжна контркультура другої половини ХХ – початку ХХІ ст.» (бітники, хіпі, панки тощо).

Назва напрям (рух) молодіжної субкультури	Основні ідеї, гасла	Зовнішні ознаки: мода, традиції	Представники контркультури в музиці, мистецтві, суспільному житті, політиці	Інше

2) Підготуйте повідомлення «Молодіжна контркультура» (на одному-двох прикладах). Використайте для виступу аудіо- та відеозаписи творів музичних гуртів і виконавців.

5. ПРАКТИЧНА РОБОТА. БЕРЛІНСЬКА СТІНА

Берлінська стіна, її спорудження та руйнація стали віхами в історії Європи та світу. Відомим є вислів Папи Римського Іоанна Павла II: «Будуймо мости, а не мури». Продумайте сенс цього вислову; користуючись додатковою літературою, *напишіть історичний есеї на тему: «Будуймо мости, а не мури».*

ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Шановні учні й учениці, після вивчення матеріалу цього розділу ви здобудете певні знання та навички, і кожен з вас буде

Знати:

- ▶ час Угорської революції, «Празької весни», утворення РЕВ; перебудови в СРСР / ССРСР, «оксамитових революцій», розпаду СРСР / ССРСР, Югославії та Чехословаччини.

Розуміти:

- ▶ поняття: «гласність», «оксамитова революція», «перебудова», «Празька весна», «самоврядний соціалізм», «соціалізм із людським обличчям», «шокова терапія»;
- ▶ вплив на розвиток регіону Центрально-Східної Європи політичних процесів у СРСР / ССРСР та «холодної війни»;
- ▶ особливості втілення сталінської моделі соціалізму в країнах Центрально-Східної Європи.

Уміти:

- ▶ визначати роль СРСР / ССРСР у формуванні соціально-економічної і політичної ситуації у країнах Центрально-Східної Європи в період сталінської диктатури та постсталінські часи; роль етнічних проблем у війні в колишній Югославії;
- ▶ використовувати карту як джерело інформації про процес трансформації держав «соціалістичного табору» наприкінці 80-х років ХХ ст.;
- ▶ встановлювати причини революції в Угорщині, Празької весни, розпаду СРСР / ССРСР і падіння комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі.
- ▶ порівнювати трансформаційні процеси в країнах Центрально-Східної Європи;
- ▶ визначати роль країн Центрально-Східної Європи в сучасних міжнародних відносинах;
- ▶ висловлювати аргументовані судження про діяльність Анджея Дуди, Вацлава Гавела, Далі Грибаускайте, Йосипа Броз Тіто, Леха Валенси, Олександра Дубчека.

РЕЗУЛЬТАТИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ДЛЯ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ БОЛГАРІЇ ТА ЮГОСЛАВІЇ

1. РЕЗУЛЬТАТИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ВСТАНОВЛЕННЯ КОМУНІСТИЧНИХ РЕЖИМІВ

Поняття «Центрально-Східна Європа» є скоріше геополітичним, ніж географічним. Воно окреслює той політично сформований *регіон, що перебував у післявоєнній десятиріччя під впливом і контролем ССРСР*. Символічним кордоном між Західною та Східною Європою була Берлінська стіна.

У роки Другої світової війни деякі з країн регіону були окуповані німецькими й італійськими військами (Польща, Чехія, Югославія, Албанія), інші стали союзниками Німеччини й Італії (Болгарія, Угорщина, Словаччина, Румунія).

Війна принесла народам Центрально-Східної Європи горе людських втрат і господарську розруху. У деяких країнах, зокрема на Балканах, загострилися *міжетнічні та міжрелігійні протиріччя*, які інколи набували характеру збройного протистояння та етнічних чисток.

Червона армія вигнала з території Центрально-Східної Європи нацистів, фашистів та їхніх прибічників. Більшість населення радо зустрічала советських солдат.

Наступ Червоної армії та активізація сил Опору в країнах Центрально-Східної Європи заклали передумови для створення *урядів національних (народних) фронтів*. Проте розгром нацистських сил створював для ССРСР сприятливі передумови для політики «експорту революції» та розширення своїх сфер впливу.

Вирізняють такі етапи встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи:

- ▶ формування коаліційних урядів, до складу яких, окрім комуністів, увійшли представники Руху Опору (1945–1946 рр.);
- ▶ створення формально коаліційних урядів, ключові посади в яких належали комуністам (1946–1947 рр.);
- ▶ створення власне комуністичних урядів (1947–1948 рр.).

2. ЗДІЙСНЕННЯ «СОЦІАЛІСТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ»

У перші післявоєнні роки в Болгарії, Польщі, Угорщині, Румунії та Чехословаччині уряди Народних фронтів здійснили ряд *демократичних перетворень*: відродження багатопартійності; введення загального виборчого права; покарання воєнних злочинців; націоналізацію власності нацистських злочинців та їхніх поплічників; відновлення зруйнованої економіки; розв'язання соціальних проблем.

У країнах Центрально-Східної Європи утвердився лад, який комуністи називали «*народна демократія*», хоча він нічого спільного не мав

ні з народовладдям, ні з демократією. Лідерами цих країн ставали сталіністи — К. Готвальд (Чехословаччина), Б. Берут (Польща), М. Ракоші (Угорщина), Г. Георгіу-Деж (Румунія), В. Червенков (Болгарія), Е. Ходжа (Албанія), які поєднували вищу партійну і державну владу.

В Албанії і Югославії з 1945 р. вся влада належала комуністам. В інших країнах регіону комуністи, спираючись на підтримку Москви, прибрали до своїх рук державний апарат, що давало можливість їм тримати під контролем підготовку і проведення парламентських виборів. Вони очолювали всі силові міністерства, створили фактично однопартійні уряди. *У 1947–1948 рр. комуністи порівняно легко встановили свою безроздільну владу в країнах Центральної та Східної Європи. 1949 р. майже в усіх країнах регіону офіційно проголосили курс на побудову основ соціалізму.*

«Перетворення» у сфері економіки були такими:

- ▶ здійснення пришвидшеної індустріалізації шляхом націоналізації промисловості, сфери фінансів і торгівлі;
- ▶ зосередження в руках держави системи управління всіма галузями промисловості, введення обов'язкових для виконання державних планів економічного розвитку;
- ▶ впровадження командно-адміністративної розподільчої системи;
- ▶ ліквідація приватної власності, вільних ринкових відносин, конкуренції;
- ▶ проведення аграрної реформи, що переросла в розподіл земель і завершилася в більшості країн колективізацією.

У політичній сфері:

- ▶ зосередження влади в руках компартій, представницька і судова влада втратили самостійність;
- ▶ ліквідація багатопартійної системи в країнах регіону (Угорщина, Румунія, Югославія, Албанія) або тільки її декларування (НДР, Польща, Чехословаччина, Болгарія);
- ▶ ліквідація підприємців і самостійності селян, зайнятість більшості населення в державному секторі економіки.

У духовній сфері:

- ▶ впровадження марксистської ідеології;
- ▶ посилення ідеологічного контролю над усіма сферами духовного життя;
- ▶ здійснення політичного терору щодо тих, хто виявляв невдоволення діями комуністів.

3. СТАЛІНСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗМУ ТА ЇЇ ВТІЛЕННЯ В БОЛГАРІЇ

3.1. Встановлення монопольної влади комуністів

На завершальному етапі Другої світової війни в Болгарії сформувався антифашистський Вітчизняний фронт (ВФ), що об'єднав комуністичну Болгарську робітничу партію (БРП), Болгарську робітничу соціал-демократичну партію (БРСДП), Болгарський землеробський народний союз (БЗНС) і впливову політичну групу «Ланка».

На початку вересня на територію Болгарії вступили війська Червоної армії. **9 вересня 1944 р.** у м. Софії комуністи організували повстання і здійснили державний переворот.

До влади прийшов *Вітчизняний фронт*, який сформував свій уряд, де переважали комуністи. Вони відразу розпочали репресії щодо своїх недавніх партнерів з Вітчизняного фронту. Після парламентських виборів у листопаді 1945 р. комуністи забезпечили собі більшість у парламенті та сформували однопартійний уряд.

На нових виборах восени 1946 р., у яких взяли участь і представники опозиції, перемогу здобули болгарські комуністи, їхній уряд очолив **Г. Дімітров**. Підписавши в 1947 р. мирний договір із Болгарією, західні країни фактично визнали нову владу.

На референдумі у вересні 1946 р. з питання збереження монархії більшість болгарських громадян (понад 90 %) висловилися за її ліквідацію. 9-річний цар **Сімеон II** разом зі старшими членами своєї родини залишив межі країни. Незабаром держава дістала нову назву — **Народна Республіка Болгарія (НРБ)**.

У 1947 р. фактично заборонили БЗНС. Існуючи формально в 1950–1980-ті роки, він не мав реального політичного впливу в країні.

У 1948 р. Болгарська робітничка партія і прихильники союзу з комуністами з БСДРП об'єдналися в Болгарську комуністичну партію (БКП). Правляча БКП проголосила своєю метою будівництво соціалізму в країні. Основу економіки становила державна власність. Утверджувалися командно-адміністративні методи управління, ліквідувалася багатопартійність.

3.2. Болгарія в післясталінську добу

Після смерті Сталіна в 1953 р. у комуністичному керівництві Болгарії розгорнулася боротьба за владу в країні між сталіністом **В. Червенковим** і новим висуванцем **Т. Живковим**. Москва обрала Живкова, і той прийшов до влади.

Тодор Живков — генеральний секретар ЦК Болгарської комуністичної партії

Режим Живкова не робив жодних спроб співвіднести динаміку індустріалізації з розв'язанням соціальних проблем. Відмовившись від докорінних внутрішніх реформ, ставку зробили на *максимальне зближення із ССРСР*, демонстрацію повної політичної лояльності.

1960–1970-ті роки відзначилися певними економічними успіхами. Проте розвиток економіки відбувався здебільшого екстенсивним шляхом на централізованій плановій основі.

У середині 1980-х років в економіці Болгарії виникла глибока криза. З 1985 р. Болгарія змушена була ввозити зерно, картоплю, цибулю й інші продовольчі товари з-за кордону. Наростання кризи призвело до зниження і так невисокого життєвого рівня населення, посилення корупції.

Водночас Т. Живков стверджував, що в країні створена «*монолітна єдність болгарської нації*», що суперечило дійсності. *Права турецького населення (у Болгарії жило понад 1 млн турків) зневажали*: вели наступ проти ісламу, забороняли мусульманські обряди, а людей насильно змушували приймати болгарські прізвища й імена.

Виселення болгарських турків у 1989 р.

Подробиці

У червні 1984 р. Політбюро прийняло рішення про масову зміну турецьких і арабських імен на болгарські серед турецького населення. Були заборонені турецькі обряди, музика, національний одяг. У громадських їдальнях і магазинах у Варненській області встановили таблички з написом, що осіб, які розмовляють турецькою, не обслуговуватимуть. Знищенню підлягали мусульманські кладовища, а в муніципальних реєстрах змінили імена померлих людей. Так, у 1985 р. в 11 селах біля Павел-Бані діяв «руйнівний загіг», який знищував мусульманські поховання. Загалом зруйнували близько 2000 турецьких могил. Апогею антитурецька кампанія досягла взимку 1984–1985 рр., коли розпочалося масове насильницьке перейменування турків. Між ними та армією відбувалися зіткнення, але цивільні особи болгарської національності не брали в них участі. Показово, що місцева влада окремих населених пунктів відмовлялася змінювати імена літнім туркам через повагу до них.

Таким був реальний «комуністичний інтернаціоналізм». У країні зароджувалася опозиція тоталітарному режиму.

4. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЮГОСЛАВІЇ

4.1. Встановлення влади комуністів на чолі з Й. Броз Тіто

У **жовтні 1944 р.** советські війська у взаємодії з Народно-визвольною армією Югославії (НВАЮ) ввійшли в столицю Югославії м. Белград. У травні 1945 р. югославські партизани звільнили столицю Хорватії м. Загреб і міста Адріатичного узбережжя; нацистських окупантів було вигнано.

Треба зазначити, що присутність советських військ у країні дозволяла впливати на політичну ситуацію. Глава королівського уряду **І. Шубашич** змушений був погодитися на утворення єдиного югославського уряду замість тимчасового комуністичного уряду (Національного комітету визволення Югославії НКВЮ, створеного в 1943 р. на звільненій території країни) й емігрантського уряду в Лондоні.

У березні 1945 р. **Й. Броз Тіто**, відповідно до рекомендацій Кримської конференції, сформував Тимчасовий народний уряд Демократичної Федеративної Югославії (ДФЮ), який офіційно визнали СРСР, США і Велика Британія. Більшість членів уряду були прихильниками Тіто.

Виступ командира 4-го гвардійського механізованого корпусу генерал-лейтенанта Володимира Жданова на мітингу на честь визволення м. Белграда. Поруч на трибуні стоять офіцери й солдати Народно-визвольної армії Югославії (НВАЮ)

На виборах до Установчої Скупщини (парламент) у листопаді 1945 р. КПЮ отримала 90 % голосів. Країна опинилася під владою комуністів.

Особа в історії

Йосип Броз Тіто (1892–1980 рр.) — комуністичний лідер Югославії в 1945–1980 рр. Його батько за походженням був хорватом, мати — словенкою. З 15 років Йосип працював у Загребі й Любляні на машинобудівних заводах. У роки Першої світової війни воював в австро-угорській армії, потрапив у російський полон, брав участь у революційних подіях у Росії. У 1920 р. повернувся на батьківщину. У 1937 р. очолив ЦК КПЮ. У 1941–1945 рр. — Верховний головнокомандувач НВАЮ і партизанських загонів країни. У 1945 р. обійняв посади голови уряду і міністра оборони. Маршал Югославії. У 1952 р. його обрали генеральним секретарем Союзу комуністів Югославії (СКЮ), з 1966 р. — голова СКЮ. З 1953 р. — президент Югославії. У 1953–1963 рр. очолював уряд країни. З 1971 р. — голова Президії СФРЮ.

4.2. Утворення федеративної держави

29 листопада 1945 р. Установча Скупщина проголосила країну **Федеративною Народною Республікою Югославія (ФНРЮ)**. Цього ж дня прийняли Декларацію про остаточну ліквідацію монархії. Нова конституція країни, утверджена 31 січня 1946 р., оголосила Югославію соціалістичною державою. Закріплювався *принцип федеративного устрою ФНРЮ*, до складу якої увійшли **шість союзних республік: Сербія (включно з двома автономними країнами — Воєводина і Косово), Хорватія, Словенія, Боснія і Герцеговина, Македонія, Чорногорія**. У країні узаконили однопартійну систему.

Ще в 1945 р. уряд Тіто націоналізував значну кількість великих підприємств, банків, родовищ корисних копалин. Комуністи конфіскували землі й власність «поплічників ворога», володіння католицької та православної церков.

4.3. Розрив відносин із СССР

На відміну від інших керівників східноєвропейських держав, *Тіто не бажав повного підпорядкування сталінському керівництву. Прагнув здійснювати самостійну політику, лишаючись до того прихильником ідей соціалізму.*

У 1948 р. відносини між Югославією та СССР різко погіршилися. У березні 1948 р. Тіто звернувся до советського лідера з проханням не втручатися в роботу органів влади Югославії, а советську розвідку — не створювати тут агентурну мережу.

Тривалість:
03:30

Диктатори.
Йосип Броз
Тіто.
24 канал,
22.07.2013 р.

Карикатура
«Антисоветська
Моська
Кличка Тіто».
Советська
карикатура
художника
Бориса
Єфімова

Поясніть
сенс
карикатури.

У відповідь Сталін виступив з осудом позиції югославського керівництва, яке він обвинуватив у «зв'язках із Заходом, зрадництві інтересів соціалізму, у ревізії марксистсько-ленінського вчення, троцькізмі й націоналізмі».

Повністю припинилися відносини між ВКП(б) і КПЮ. Справа дійшла до того, що в серпні 1949 р. югославську армію привели до стану повної бойової готовності для відсічі «загрози Советського Союзу». Тіто пішов на посилення зв'язків із державами НАТО, які пообіцяли захистити Югославію в разі нападу ССРСР.

Тільки в середині 1950-х років поступово нормалізувалися советсько-югославські відносини.

4.4. Розвиток Югославії в 1950–1980-ті роки

Після розриву відносин із ССРСР *Югославія почала шукати свій шлях побудови соціалізму*. У 1950 р. підприємства від імені держави передавали в управління робітничим радам і комітетам трудових колективів. У 1953 р. *влада відмовилася від політики насильницької колективізації сільського господарства*. За правлячою компартією (з 1952 р. вона почала називатися Союз комуністів Югославії) зберігалося право визначати генеральну лінію розвитку країни, але боротися за її здійснення вона повинна була методами переконання. Дедалі більше в країні виявлявся *ідеологічний плюралізм*. Югославські громадяни мали змогу відносно вільно відвідувати інші країни, користуватися різноманітною інформацією. Країна почала називатися **Соціалістична Федеративна Республіка Югославія (СФРЮ)**.

Упровадження *самоврядування з елементами ринкової економіки* спричинило позитивні зміни в господарстві країни: швидко розвивалися радіоелектроніка, машинобудування, хімічна, нафтопереробна, легка промисловість.

Упровадження в країні системи самоврядування лише дещо пом'якшило комуністичний режим. Але загалом вона зберегла авторитарні риси, що найбільш наочно виявилось в *культі особи Тіто та його абсолютній владі*.

4.5. Національні проблеми в Югославії

Нова конституція 1974 р. істотно розширила права союзних республік і автономних країв, усю систему самоврядування. Навколо нових політичних центрів у республіках *розпочалося формування етнократичних (етнобюрократичних) кланів*, що для багатонаціональної Югославії мало трагічні наслідки.

Основними, як і за старих часів, були *розбіжності між хорватським і сербським* бюрократичними кланами. З усунення в 1966 р. з усіх посад одного з лідерів СКЮ А. Ранковича розпочалася боротьба за ліквідацію переважання сербів у федеральних органах влади.

1968–1971 рр. були насичені виступами *албанців у Косово*, демонстраціями *белградських* студентів, загостренням ситуації в *Хорватії*, що прагнула до відокремлення від СФРЮ. Прагнула до виходу зі складу СФРЮ і *Словенія* — найбільш економічно розвинена республіка федерації. За конституцією 1974 р. разом із розширенням прав

республік майже рівні права з ними надали автономним краям **Косово і Восводина**, що входили до складу Сербії. Конституція об'єктивно сприяла ослабленню центральних органів федерації. *Єдність країни насправді була поставлена в залежність від єдності СКЮ, а її доля — від особи Тіто.*

Після смерті в 1980 р. лідера Югославії Й. Броз Тіто національні проблеми перетворились у вісь політичного життя Югославії. У травні 1981 р. заворушення розпочалися в найбільш економічно відсталому краї Сербії **Косово**, де 90 % населення становили етнічні албанці. Вони вимагали створення албанського краю з наданням йому статусу республіки у складі Югославії. *Саме косовські події 1981 р. стали початком кризи югославської державності.*

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте передумови приходу комуністів до влади в країнах Східної Європи.
2. Назвіть основні етапи встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи.
3. Які перетворення відбулися в країнах Центральної та Східної Європи в перші післявоєнні роки?
4. Які факти свідчать про те, що 9 вересня 1944 р. у Болгарії відбувся державний переворот?
5. Схарактеризуйте особливості встановлення комуністичного режиму в Болгарії.
6. Хто був Верховним головнокомандувачем НВАЮ та головою першого уряду Федеративної Республіки Югославії?
7. Визначте особливості комуністичного режиму в Югославії.
8. Покажіть на карті країни Європи, що належали до «комуністичного табору».
9. Назвіть шість союзних республік СФРЮ та покажіть їх на карті.

II. Обговорюємо в групі

1. Чому, на вашу думку, М. Горбачов назвав Т. Живкова «болгарським імператором»?
2. Обдумайте та обговоріть внутрішні та зовнішні причини урядової кампанії проти турецького населення Болгарії.
3. Визначте причини конфлікту між КПЮ і ВКП(б), СССР і Югославією.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Чим можна пояснити особливо тісні зв'язки Болгарії з СССР?
2. Чи правомірно говорити про «особливий югославський шлях» соціалізму?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

кінець 1940-х рр. — прихід до влади компартій у країнах Центрально-Східної Європи

1. СТАЛІНСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗМУ В УГОРЩИНІ

1.1. Прихід комуністів до влади в Угорщині

Під час Другої світової війни (у грудні 1944 р.) на сході країни, де перебували совєтські війська, антифашистські сили створили Угорський національний фронт незалежності (УНФН). Підтрата УНФН сформувала коаліційний уряд і призначила прем'єр-міністром генерала **Б. Міклоша**. 20 січня 1945 р. уряд Б. Міклоша підписав угоду про перемир'я із ССРСР, США, Великою Британією й оголосив війну Німеччині.

На початку квітня 1945 р. завершилося вигнання Червоною армією гітлерівських військ з Угорщини, і влада УНФН та його уряду поширилася на всю країну.

На парламентських виборах у листопаді 1945 р. беззаперечно перемогу здобула Партія дрібних сільських господарів (ПДСГ). Ця партія сформувала новий уряд. 1 лютого 1946 р. парламент проголосив Угорщину республікою. ПДСГ виступила проти революційних і насильницьких методів у здійсненні реформ, захищала приватну власність, відстоювала демократичні принципи. Протистояння Угорської комуністичної партії (УКП) і ПДСГ стало неминучим. Після насильницького «об'єднання» комуністів і Соціал-демократичної партії Угорщини (СДПУ) у 1948 р. була створена нова комуністична партія — Угорська партія трудящих (УПТ). Лідер УПТ **Матяш Ракоші**, відстоюючи принципи сталінізму, форсував «соціалістичні перетворення» у країні.

Опозиційні комуністам політичні партії незабаром ліквідували.

У виборах до Державних зборів (парламенту) у травні 1949 р. могли брати участь тільки схвалені комуністами кандидати. За утвердженою напередодні Конституцією країна називалася Угорська Народна Республіка (УНР).

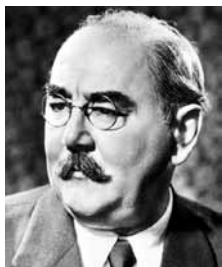
Матяш
Ракоші

1.2. Політика режиму М. Ракоші

Комуністичний режим форсованими темпами здійснював індустріалізацію, впроваджував централізоване планування економічної діяльності. У сільській місцевості насильницькими методами проводив колективізацію. Влада жорстоко розправлялася з будь-якими виявами інакомислення.

У Кремлі в цілому розуміли необхідність виправлення явних недоліків режиму М. Ракоші. У травні 1953 р. угорських лідерів викликали в Москву для одержання інструкцій. Члени президії ЦК КПСС буквально продиктували гостям заходи щодо зміни методів діяльності УПТ. Посаду першого секретаря ЦК УПТ залишили за М. Ракоші, а на посаду прем'єр-міністра рекомендували **Імре Надя**, який очолив уряд.

Імре Надь

З 1953 р. І. Надь став головним критиком курсу Ракоші. І. Надь рішуче виступив проти проведення насильницької колективізації, його уряд знизив податки й обов'язкове постачання сільськогосподарської продукції. Розпочалася демократизація громадського життя.

Однак у протиборстві з Ракоші Надь програв і втратив посаду прем'єр-міністра. Його обвинуватили в «ревізйонізмі» і «націоналізмі».

Криза командно-адміністративної системи в Угорщині тривала. Ім'я Ракоші викликало загальну ненависть. У липні 1956 р. М. Ракоші усунули з посади першого секретаря ЦК УПТ. Його наступники намагалися проводити реформи, однак напруженість у суспільстві наростала.

2. УГОРСЬКЕ АНТИКОМУНІСТИЧНЕ ПОВСТАННЯ 1956 р.

У середині 1950-х років під впливом антикомуністичних подій у сусідній Польщі в м. Будапешті відбувалися багатотисячні студентські мітинги. *Опозиція вимагала проведення вільних виборів, звільнення політв'язнів, уведення багатопартійної системи, реформ у сільському господарстві, утворення уряду на чолі з реформатором І. Надєм.*

На бік протестувальників перейшла столична поліція і деякі підрозділи гарнізону Будапешта.

Під цим тиском комуністичне керівництво Угорщини погодилося на те, щоб прем'єр-міністром призначили І. Надя.

Водночас з метою «відновлення порядку» влада звернулася до СРСР із проханням увести війська в Будапешт.

25 жовтня **1956 р.** перед будинком парламенту зібралося 10 тис. осіб. Влада відкрила вогонь по демонстрантах, було вбито близько 100 осіб. На вулицях і площах столиці розпочалися бої.

Подобиці

28 жовтня 1956 р. уряд І. Надя оголосив про припинення вогню і початок переговорів із СРСР щодо виведення советських військ із Угорщини. До 30 жовтня советські війська вивели зі столиці, органи держбезпеки розформували. Проте повстання, вже неконтрольоване, тривало. Натовп катував і вбивав десятки комуністів і співробітників органів держбезпеки. Перервалось залізничне сполучення, припинили роботу аеропорти, не працювали магазини й банки. Повстання перекинулося на інші міста Угорщини. У країні наростав хаос.

Янош Кадар

1 листопада І. Надь заявив, що Угорщина виходить з Організації Варшавського договору, і звернувся до ООН із проханням визнати її нейтральною державою. Після цього *вночі проти 4 листопада 1956 р. советські війська ввійшли в столицю Угорщини.*

Було оголошено про створення Угорського революційного робітничо-селянського уряду на чолі з **Я. Кадаром**.

Советський танк
на вулицях м. Будапешта

Учасники повстання повалили пам'ятник
Сталіну

Уряд виступив зі зверненням до населення країни, у якому йшлося про необхідність захистити «владу народу і незалежність країни від західних держав і “контрреволюціонерів”».

Подробиці

У Будапешт увійшли советські танки. Але на вузьких вулицях незнайомого міста, за відсутності підтримки піхоти, вони були мало-ефективні.

Населення Угорщини чинило відчайдушний опір советським військам, використовуючи пляшки із запальною сумішшю та стрілецьку зброю. Точково та раптово атакуючи, повстанці швидко пересувалися у вузьких провулках міста, куди советська броньована техніка не могла увійти.

Машини з озброєними солдатами Угорської народної армії не могли пробитися в центр міста. Подекуди повстанці роззброювали солдатів, а нерідко останні й самі долучалися до антиурядових загонів.

Але сили були нерівні.

Народна революція в Угорщині потопала в крові. У ході боїв на вулицях м. Будапешта й інших міст, що точилися до 11 листопада 1956 р. (а в окремих місцях — до початку 1957 р.), **загибло понад 700 солдат Советської армії та більше 2,6 тис. повстанців**. Більш як 170 тис. угорських громадян залишили країну.

Тривалість:
01:43

Угорська революція 1956 р.: спогади свідка.
Euronews (українською),
23.10.2016 р.

Фотохроніка повстання

Прокоментуйте фотографії

21 листопада І. Надя, який переховувався в югославському посольстві, заарештували й вивезли до Румунії, а згодом стратили.

Події 1956 р. виявилися повчальними для нового угорського керівництва. Я. Кадар, лишаючись прихильником марксизму-ленінізму, обрав шлях національної згоди, компромісів і поступових реформ.

3. УГОРЩИНА в 1960–1980-х роках

Угорщині вдалося на початку 1960-х років завершити кооперування в сільському господарстві, що відбувалося вже без силового тиску. На відміну від інших країн регіону, в Угорщині не було продовольчої проблеми. У 1960-ті роки в країні ліквідували директивне планування і впроваджували економічні методи господарювання. Державна і кооперативна власність зрівнювалися в правах. Ринок швидко наповнився товарами.

У 1960–1970-ті роки спостерігалася певна лібералізація громадського життя. В Угорщині *вперше серед країн Центрально-Східної Європи під час проведення виборів почали висувати кілька кандидатів на один депутатський мандат* й істотно розширили функції місцевого самоврядування. Однак реформаторський курс із середини 1970-х рр. почав вичерпуватися, а кризові явища наростали.

З одного боку, реформи угорського керівництва гальмували догматики всередині Угорської соціалістичної робітничої партії та втручання советського керівництва у внутрішньополітичне життя країни, що особливо виявилось в 1970-ті роки, з іншого — паливно-енергетична криза і підвищення цін на нафту мали вкрай негативні наслідки і для угорської економіки.

У середині 1980-х років економіка опинилася у скрутному становищі, що загострювалося значною зовнішньою заборгованістю. Однак керівництво країни до кінця 1980-х не наважувалося розпочати докорінні перетворення.

4. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РУМУНІЇ

4.1. Встановлення влади комуністів

20 серпня советські війська розпочали наступ на м. Бухарест. 23 серпня почалося антифашистське повстання в столиці. Король Румунії Михайл I віддав наказ про арешт глави фашистського уряду маршала І. Антонеску та сформував антифашистський коаліційний уряд. Наступного дня новий уряд оголосив війну Німеччині.

У жовтні 1944 р. на базі патріотичного антифашистського блоку створили Національно-демократичний фронт (НДФ), у якому домінували комуністи і соціал-демократи. ССРСР надавав усебічну моральну, фінансову й військову підтримку лівим силам.

Війська 2-го
Українського
фронту
вступають
на територію
Румунії,
березень
1944 р.

6 березня 1945 р. створено коаліційний уряд НДФ. У країні започаткували чимало перетворень, зокрема. аграрну реформу. Однак уже в жовтні 1945 р. (раніше, ніж інші компартії в Східній Європі) *РКП проголосила курс на «мирне переростання народно-демократичної революції в соціалістичну».*

У 1946 р. на парламентських виборах, сфальсифікувавши їхні результати, перемогу здобули комуністи. У 1947 р. представників опозиції видалили з уряду, а самі опозиційні партії незабаром розпустили. Король Михай І, опинившись в ізоляції, змушений був 30 грудня **1947 р.** зректися престолу. Країна була проголошена **Румунською Народною Республікою (НРР).**

У лютому 1948 р. комуністи поглинули соціал-демократів. Створена на базі «об'єднання» двох партій Румунська робітничка партія (РРП) будувала свою діяльність на принципах ідеології марксизму-ленінізму. На чолі партії стояв сталініст *Г. Георгіу-Деж.* З багатопартійною системою було покінчено.

Від початку 1950-х років Румунія взяла курс на розвиток важкої промисловості на екстенсивній основі.

За «випробуваною» сталінською моделлю 1962 р. була завершена суцільна колективізація. Нова компартійна диктатура спиралася на політичний терор.

Керівництво Румунії наприкінці 1950-х років почало здійснювати курс на вихід з-під впливу Советського Союзу. Прагнення Румунії до повернення до національних джерел, до «незалежності та самостійності» підсилювалося на тлі економічних успіхів. У 1958 р. з Румунії вивели советські війська.

Після смерті в березні **1965 р.** Г. Георгіу-Дежа першим секретарем ЦК Румунської компартії обрали *Ніколае Чаушеску.*

4.2. Румунія епохи Чаушеску

Наприкінці 1960-х років новий лідер Соціалістичної Республіки Румунія (СРР), прихильник «національної моделі» соціалізму, вдавався до косметичних заходів задля лібералізації у сфері економіки і культури, спекулював на питаннях незалежності й суверенітету, *намагався грати на національних почуттях румунів,* закликаючи створити квітучу державу, незалежну в зовнішній політиці від ССРСР, країн Варшавського договору. Закликами встати на захист батьківщини «від можливого советського втручання» Н. Чаушеску здобув симпатії всередині країни і на Заході.

Проте під гаслами захисту незалежності Румунії велася боротьба за утвердження диктатури компартії. Для захисту свого режиму *Чаушеску створив могутній каральний апарат і систему всеосяжного контролю над громадською думкою і повсякденними діями людей.* Захопивши у свої руки командні посади в партії та державі, Н. Чаушеску спирався на своїх близьких і далеких родичів.

**Ніколае
Чаушеску**

У 1986–1989 рр. індустрія працювала з нульовим приростом; середня врожайність сільськогосподарських культур була в три-чотири рази нижчою за оголошену. Для модернізації промисловості та здійснення масштабних планів Румунія імпортувала залізну руду, що значно збільшувало вартість готової продукції. У кризі перебували нафтопереробна і нафтохімічна промисловість.

«Вождь» вживав заходів «затягування поясів» і всіляких обмежень. Холодні квартири, у які лише на три-чотири години подавали газ, гарячу воду; неосвітлені вулиці міст; магазини, що працювали тільки за денного світла; порожні м'ясні прилавки й овочеві базари; нескінченні черги власників автомашин на АЗС — такий був вигляд «розвиненого соціалізму» у країні. У селян відбирали майже всю вироблену продукцію, обмежували площі присадибних ділянок. У Румунії закріпилася офіційна назва цього періоду — *«золота епоха Чаушеску»*.

Однак у країні наростало невдоволення теперішніми порядками. У 1987 р. у м. Брашові відбувся «хлібний бунт», жорстко придушений владою. Із закордонних поїздок не поверталосся дедалі більше румунських громадян — учених, спортсменів, письменників.

Диктаторський режим агонізував.

4.3. Символ румунського соціалізму

Символом румунського соціалізму часів Н. Чаушеску можна вважати гігантський **Палац Парламенту в Бухаресті**. Румунський диктатор прагнув зосередити всі основні державні органи в одній будівлі, що мало полегшити контроль над ними. З іншого боку, Чаушеску бажав безпечного місця для життя, яке могло б витримати навіть ядерний напад.

Ця будівля є результатом зусиль більш як 20 тис. осіб, котрі працювали на її зведенні 24 години в три зміни на добу, протягом семи років, а в пікові періоди, крім того, до будівельних робіт залучали 12 тис. солдатів. У результаті побудовано будинок площею 365 000 м², котрий посідає перше місце в Книзі рекордів Гіннеса як *найбільша адміністративна будівля для цивільного використання та третє місце у світі за об'ємом*. Це найважчий і найдорожчий будинок у світі.

Загальна площа будівель, які знесли від 1980 р., аби збудувати Народний дім, як його тоді називали, являє собою еквівалент п'ятої частини Бухареста (4,5 км завдовжки і 2 км завширшки), що відповідає кільком районам Парижа і всієї площі Венеції. Перед будівни-

**Палац
Парламенту
в Бухаресті**

цтвом зруйнували 20 церков, 10 тис. будинків, виселили понад 57 тис. сімей.

У результаті висота палацу сягає 84 м, а підземна його частина — 16 м завглибшки. Будівля має 12 поверхів і 1100 кімнат. У її будівництві використано багато мармуру, кришталю, бронзи та дорогоцінного дерева.

У палаці проводять екскурсії, які дають змогу усвідомити супротивність між безумним марнотратством соціалістичної диктатури за умов зубожіння населення, «заради якого» діяли комуністичні вожді.

4.4. Революція 1989 р.

Революція розпочалася з каральних дій урядових сил, які жорстоко придушили виступ громадян у м. Тімішоарі. 20 грудня **1989 р.** заворушення перекинулися до м. Бухареста. У наступні дні відбувалися запеклі зіткнення демонстрантів з військами і силами державної безпеки («секуритате»). 22 грудня Н. Чаушеску і його дружину заарештували і вже через три дні розстріляли за вироком військового трибуналу.

Історія революцій:
Осінь народів у Румунії.
24 канал,
22.03.2014 р.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Схарактеризуйте політику режиму М. Ракоші.
2. За яких умов в Румунії було взято курс на «мирне переростання народно-демократичної революції в соціалістичну»?
3. Назвіть прізвище прем'єр-міністра Угорщини під час революційних подій осені 1956 р.
4. Схарактеризуйте хід повстання в Будапешті у 1956 р.
5. Визначте причини поразки та наслідки повстання в Будапешті у жовтні-листопаді 1956 р.
6. Визначте особливості внутрішньополітичного курсу за режиму Н. Чаушеску. Що відрізняло Румунію цього періоду від інших країн «соціалістичного табору»?
7. Чому Палац Парламенту в Бухаресті можна вважати символом диктатури Н. Чаушеску?

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте особливості економічних реформ в Угорщині в 1960–1970-ті роки. Чому Угорщину в цей період називали «найвеселішим баракком у комуністичному таборі»?
2. Чим були зумовлені намагання румунського керівництва вийти з-під впливу Советського Союзу?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. У чому полягають історичні уроки повстання в Угорщині 1956 р.?
2. Чи була невідворотною революція 1989 р. в Румунії?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

жовтень-листопад 1956 р. — народна революція в Угорщині

1965 р. — початок правління Ніколае Чаушеску в Румунії

1989 р. — демократична революція в Румунії, падіння диктатури Чаушеску

1. СТАНОВЛЕННЯ ПРОСОВЕТСЬКОГО РЕЖИМУ В ПОЛЬЩІ

У ході звільнення Польщі від нацистської окупації в 1944–1945 рр. *конфронтація між Армією Крайовою*, яка представляла загальнонаціональний рух, і контролюваною Москвою *Армією Людовою* загрожувала широкомасштабною війною. Однак, відповідно до рішень Кримської конференції, у Польщі розпочався процес формування уряду національної єдності. 28 червня 1945 р. був утворений **Тимчасовий уряд національної єдності**, до складу якого ввійшли представники Польської робітничої партії (ППР), Польської соціалістичної партії (ППС), Польської селянської партії (ПСР), а також Партії людовців і Соціал-демократичної партії. Уряд соціаліста *Е. Осубка-Моравського* визнали ССРСР, США, Велика Британія.

Новий уряд розгорнув репресії щодо колишніх бійців Армії Крайової, що спричинило збройний опір національно-патріотичних сил Польщі. У країні фактично вибухнула партизанська війна.

Новий уряд, незважаючи на проголошення його коаліційного характеру, був просоветським за своєю суттю. Перебування на території Польщі частин Червоної армії, дії просоветських спецслужб поступово схилили чашу терезів на користь лівих сил.

На парламентських виборах 1947 р. у результаті грубого підтасування голосів урядовий блок здобув перемогу. Селянську партію на чолі із *С. Миколайчиком* фактично розгромили. Президентом Польської Республіки і головою Державної ради обрали *Б. Берута* — одного з найпослідовніших провідників сталінізму в Польщі. Незабаром він став лідером польських комуністів.

У грудні 1948 р. комуністи поглинули залишки Польської соціалістичної партії й була створена нова комуністична партія — *Польська об'єднана робітничка партія (ПОРП)*, де переважали сталіністи. Було проголошено курс на побудову основ соціалізму. Держава дістала нову назву — **Польська Народна Республіка (ПНР)**.

2. ДОЛЯ УКРАЇНЦІВ У ПОЛЬЩІ. ОПЕРАЦІЯ «ВІСЛА»

Території, на яких живуть різні етнічні спільноти, найчастіше не збігаються з кордонами національних держав. Поляки здавна живуть на території сучасної України, українці — на території Польщі. Проте інколи недемократична влада намагається переформатувати національний склад певних територій.

28 квітня — 31 липня 1947 р. українці зазнали великої національної трагедії. У ці дні фактично відбулась «етнічна чистка», здійснена керівництвом Советського Союзу, Польщі та Чехословаччини. Ця злочинна акція відома під назвою «Операція «Вісла»». Операція полягала у примусовій *депортації* з використанням збройних сил вказаних країн українців з Лемківщини, Посяння, Підляшшя і Холмщини на ті території в західній та північній частині польської держави, що до 1945 р. належали Німеччині, а також у різні регіони ССРСР.

Терміни і поняття

Етнічна чистка — політика, спрямована на насильницьке вигнання з певної території осіб іншої етнічної належності, примус до масового переселення, еміграції або здійснення депортації. Генеральна Асамблея ООН визнала етнічну чистку однією з форм геноциду.

Офіційною підставою для акції було вбивство заступника міністра оборони Польщі генерала К. Сверчевського, яке вчинила УПА. Відповідальність же поклали на всіх українців, котрі жили в Польщі.

«Швидкими темпами переселити українців і змішані родини на повернені території (передусім північну Пруссію), не утворюючи компактних груп і не ближче, ніж 100 км від кордону», — йшлося в постанові Політбюро ЦК ПРП.

Виселення українського населення під час операції «Вісла». Фото з архіву СБУ

Під час операції «Вісла» депортували близько 150 тис. українців. Великих втрат зазнала УПА, яка намагалася захистити українців. Партизан УПА розстрілювали; переслідували тих, кого запідозрили у співпраці з повстанцями. Для цивільних українців міноборони влаштувало концтабір в м. Явожно. Чимало загинуло від нелюдських умов під час виселення, багато сіл було знищено.

Слово політолога

Віталій Портников, з інтерв'ю Б. Костюк, Радіо Свобода, 26.04.2017 р.

Операція «Вісла» виглядає абсолютно логічною і вписується в депортації народів на території самого Советського Союзу. А доля українців Польщі не відрізняється від долі російських німців, кримських татар або народів Кавказу.

Слово історика

Професор Гжегож Мотика, історик, директор Інституту політичних досліджень Польської академії наук, 24.04.2017 р.

[Виселення українців 1947 р.] стало однією з найбільших репресивних акцій польського етапу сталінізму... Пам'ять про операцію «Вісла» повинна єднати поляків та українців у спільному подоланні та засудженні комуністичного насильства.

Пригадайте визначення поняття «депортація».

Операція «Вісла». 24 канал. День в історії, 27.04.2015 р.

3. ПОЗНАНСЬКЕ ПОВСТАННЯ 1956 р.

3.1. Спільні риси соціально-економічної кризи в країнах Центрально-Східної Європи

Смерть Сталіна в 1953 р., викриття культу особи і лібералізація суспільного життя в ССРСР призвели до різкого загострення політичної боротьби в країнах Центральної та Східної Європи.

У Польщі в 1956 р. це спричинило страйки і збройні сутички.

3.2. Загострення кризи в Польщі

Соціально-економічна ситуація в Польщі погіршувалася. Посилалась аритмічність виробництва, внаслідок чого наприкінці місяця, кварталу чи року *надмірна експлуатація працівників* призводила в період «боротьби за план» до зростання кількості вибракованої продукції.

Для реалізації плану дирекція підприємств зменшувала виробничі витрати шляхом *зниження заробітної плати* та економії коштів на придбання нового устаткування або на ремонт старого, а також на дотримання безпеки та гігієни праці на робочих місцях.

Водночас *ціни на споживчі товари зростали* в багато разів швидше, ніж заробітна плата. Працівники підприємств не могли розраховувати на профспілки, які замість захисту робітничих інтересів займалися закликами до роботи.

Комуністична влада в Польщі почала *перетворювати кооперативні підприємства на державні*, ліквідувала або одержавлювала малі підприємства.

У травні 1953 р. розгорнулись *репресії проти католицької церкви*, надзвичайно впливової в польському суспільстві. Різко загострилися соціальні суперечності, зростало невдоволення владою.

Особлива ситуація склалася у Великопольщі та Познані.

Більшість вищих посад у Познанському воєводстві обіймали *функціонери, що походили з-поза меж Великопольщі й не розуміли місцевих традицій*.

Влада прагнула знищити «куркульські» господарства, змушуючи селян долучитися до кооперативів, задля чого впроваджувала надмірні податки й обов'язкове постачання продукції державі, скорочувала постачання селянам добрив і техніки. Проти власників господарств, що не могли виконати зобов'язання, вона діяла репресивними методами. Зокрема, восени 1953 р. у Великопольщі заарештували на кілька днів або тижнів близько 8 тис. селян.

Із середини 1951 р. почала відчуватися *нестача харчів*. 3 січня 1953 р. уряд ліквідував картки на м'ясо, проте очікуваного поліпшення забезпечення населення м'ясом не відбулося, а навпаки, його постачання до Познані зменшилося на 10 %. Найгостріший дефіцит продуктів був навесні 1956 р.

На початку 1956 р. в Познанському воєводстві *рівень життя*, який завжди вважався найвищим у країні, *відчутно знизився*.

**Робітнича
демонстрація
протесту
в м. Познані**

3.3. Початок Познанського повстання та його придушення

Наслідком загострення соціально-економічних проблем та посилення тоталітарного режиму стали драматичні події в м. Познані. Центром протестного руху був машинобудівний завод Іполіта Цегельського. 30 грудня 1949 р. завод дістав нову назву — імені Йосипа Сталіна (ZISPO). У 1955 р. тут працювало 13 460 осіб.

У червні 1956 р. на ZISPO спалахнув страйк. Слідом за цим виступили робітники інших підприємств. Хоча безпосередні причини вибуху робітничого протесту мали соціально-економічний характер, доволі швидко демонстрантами оволоділи політичні настрої.

28 червня 1956 р. по Познані рушила численна демонстрація. До гасел соціального та економічного змісту додалися антикомуністичні та антисоветські.

На площі Сталіна, де розташовувалася познанська міська національна рада, зібралось близько 100 тис. осіб. Але переговори з владою успіху не мали.

Згодом протестувальники роззброїли охорону в'язниці, звільнили 252 ув'язнених, захопили зброю, атакували будинки правоохоронних органів. Пролунали постріли — з'явилися перші поранені серед демонстрантів.

Політбюро ЦК ПОРП прийняло рішення про використання армії для «відновлення порядку». Проти протестувальників кинули піхоту й танки. У деяких місцях точилися справжні бої.

Страйки тривали також на деяких підприємствах великопольських містечок Любонь, Сважендз і Костшин.

Проте згодом за допомогою військової сили повстання придушили. За різними даними, кількість загиблих варіювала від 53 до 113 осіб, а поранених — від 300 до понад 1000.

3.4. Наслідки Познанського повстання

Повстання в м. Познані викликало занепокоєння у польського комуністичного керівництва. Утім центральна влада перекладала всю відповідальність за познанські події на місцевих чиновників.

Уряд **Владислава Гомулки**, що прийшов до влади в Польщі, швидко оповив познанські виступи завісою мовчання. Упродовж наступних 25 років комуністична влада, намагаючись стерти їх з колективної свідомості поляків, блокувала будь-яку інформацію про криваві події червня 1956 р.

Подробиці

Боротьба за пам'ять про познанські протести досягла успіху після подій серпня 1980 р. Будівництво в 1981 р. пам'ятника жертвам Червня стало однією з перших ініціатив профспілки «Солідарність» у м. Познані.

**Пам'ятник
Жертвам
Червня
у Познані**

4. ПОЛЬЩА у 1960–1980-х роках

4.1. Зміни в країні після Познанського повстання

Тим часом нове комуністичне польське керівництво на чолі з В. Гомулкою припинило репресії в країні.

Владислав
Гомулка

Відбулися суттєві зміни: засуджено сталінізацію і покарано деяких з її активних провідників; припинено колективізацію сільського господарства, основу якого становили індивідуальні господарі; реабілітовано кілька тисяч політ'язнів; із СРСР репатрійовано до 30 тис. поляків; відновлено пам'ять про Армію Крайову; припинено заглушування західних радіостанцій; соц-реалізм втратив свій обов'язковий статус

у мистецтві та літературі; місту Сталіногруд повернули назву Катовіце.

Зміни торкнулися й **українців у Польщі**: їм дозволили створити власне суспільно-культурне товариство, видавати газету «Наше слово», вивчати рідну мову.

4.2. Нова хвиля репресій комуністичного режиму в 1960-х роках

Однак уже в 1960-ті роки знову почали виявлятися застійні явища в економіці, прогресивні реформи загальмувалися.

Виявом тоталітарного характеру комуністичного режиму були **переслідування польських євреїв**, які становили незначну частку від довоєнного єврейського населення, знищеного під час Голокосту. Влітку 1967 р. Кремль засудив Ізраїль у зв'язку з початком арабо-ізраїльської війни і розірвав з ним дипломатичні відносини.

Свого апогею антиєврейська кампанія досягла 19 червня 1967 р., коли В. Гомулка виголосив тезу про існування в Польщі «сіоністської п'ятої колони». У країні розпочалася кампанія проти «сіоністів». Вона дала можливість провести чистки в ПОРП, звільнити високопоставлених офіцерів єврейського походження та всіх, кого підозрювали в проізраїльських симпатіях.

Серед них були, зокрема, приблизно 500 викладачів, 1000 студентів, а також журналісти, кінематографісти, письменники й актори. Також Польщу покинули приблизно 200 колишніх співробітників комуністичної служби безпеки і військовослужбовців. У 1968–1969 рр. приблизно 15 тис. євреїв емігрували з Польщі.

Подробиці

У березні 2018 р. президент Польщі Анджей Дуда на Гданському вокзалі в Варшаві поклав вінок до меморіальної таблиці полякам єврейського походження, котрих комуністична влада змусила виїхати з Польщі у 1968 р.

Могутній вибух суспільного невдоволення викликало рішення про підвищення цін на основні продовольчі товари в містах Балтійського узбережжя в 1970 р. **На судноверф'ях Гданська, Щецина, Гдині розпочалися страйки**, під час яких відбулися стихійні напади на крам-

ниці. Влада використала війська та міліцію, які застосували зброю. У сутичках загинули десятки робітників, кільканадцять силовиків; понад тисячу осіб було поранено. Опір страйкарів було придушено.

Ці події викликали загальне обурення в країні. В. Гомулка і глава уряду Ю. Циранкевич змушені були піти у відставку. Першим секретарем ЦК ПОРП обрали *Е. Герека*, а прем'єр-міністром призначили П. Ярошевича. Після запевнень нового керівництва партії та країни у прагненнях змінити внутрішню політику страйки припинилися.

4.3. Криза 1970–1980-х років. «Солідарність»

Після поразки «Празької весни», подій у Польщі та Югославії дедалі більше почав виявлятися репресивний характер тоталітарних режимів у Центрально-Східній Європі. Економічні реформи практично зупинилися. Щоб придушити невдоволення трудящих, компартії зміцнювали армію, органи внутрішніх справ та держбезпеки. Тоталітарні режими Центрально-Східної Європи демонстрували свою нездатність розв'язувати назріваючі проблеми.

У Польщі в 1976 р. значно підвищилися ціни на продовольство. Влітку 1980 р. розпочалися *страйки*, центром яких знову стали міста Балтійського узбережжя — Гданськ, Гдиня, Щецин. У вересні в страйках брало участь близько 1,2 млн осіб.

Уряд змушений був піти на переговори та дав згоду на утворення незалежних самоврядних профспілок, альтернативних офіційним профоб'єднанням. У Гданську була утворена *загальнонаціональна профспілка «Солідарність»* — *перше незалежне громадське об'єднання в країнах Східної Європи*. Його очолив один з керівників страйкового руху, електрик судноверфі *Лех Валенса*.

Особа в історії

Лех Валенса (народився у 1943 р.) — президент Польщі у 1990–1995 рр. Отримав традиційне католицьке виховання, закінчив школу і професійне училище, а потім, з 1967 р., почав працювати на судноверфі в м. Гданську. Один із творців нової загальнонаціональної профспілки «Солідарність». У 1980–1990 рр. — голова Всепольської комісії профоб'єднання «Солідарність». У 1983 р. удостоєний Нобелівської премії миру. У грудні 1990 р. обраний президентом Республіки Польща. Після поразки на президентських виборах у 1995 р. повернувся до колишньої професії, займається громадсько-політичною і літературною діяльністю.

Навколо «Солідарності» гуртувалися всі демократичні сили Польщі. Після переговорів її офіційно зареєструвала влада.

«Солідарність» вимагала не тільки поліпшення соціального стану трудящих, а й здійснення економічних реформ, відмови ПОРП від законодавчо закріпленої її керівної ролі в державі і проведення демократичних виборів. Апогею боротьба між ПОРП і «Солідарністю» досягла у вересні 1981 р., коли Л. Валенсу обрали лідером незалежної профспілки на загальнонаціональній конференції.

**Проблеми.
Пошуки.
Проекти**

Напишіть історичне есе «Іоанн Павло II: історична постать духовного лідера».

Кремль вимагав від своїх прибічників у Польщі рішучих дій. У ніч проти **13 грудня 1981 р.** Державна рада на чолі з **Войцехом Ярузельським** прийняла рішення про утворення Військової ради національного порятунку, що одержала всю повноту влади. **У країні ввели воєнний стан.** Заборонялися збори, мітинги, страйки, були закриті кордони країни, арештовані керівники «Солідарності» на чолі з Л. Валенсою. Свої дії згодом Ярузельський пояснював прагненням не допустити советську інтервенцію.

Могутнє піднесення національно-демократичного руху викликав у 1979 р. перший візит у Польщу глави католицької церкви — **Папи Іоанна Павла II**, поляка за походженням. Вже в 1983 р. були офіційно скасовані воєнний стан і всі обмеження громадянських свобод. Влада прагнула утримати ситуацію під контролем. Однак спроби проведення економічних реформ в умовах збереження тоталітарного режиму зазнали чергового краху.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Коли було проголошено курс Польщі на побудову соціалізму?
2. Що стало приводом для здійснення операції «Вісла»?
3. Визначте основні прояви погіршення соціально-економічної ситуації в Польщі у 1950-х роках.
4. Чому центром протестного руху в 1956 р. була Познань?
5. Який характер мав рух протестів робітників Познані в 1956 р. — економічний чи політичний?
6. Схарактеризуйте поглиблення політичної й економічної кризи в Польщі в 1970–1980-х роках.
7. Назвіть лідера профспілки «Солідарність».
8. Поясніть поняття *етнічна чистка*.
9. Покажіть на карті території, на яких було проведено операцію «Вісла».

II. Обговорюємо в групі

1. Сформулюйте основні причини операції «Вісла» та участі в її організації керівництва ССРСР, Польщі та Чехословаччини.
2. Визначте привід та причини антиєврейської кампанії режиму В. Гомулки.
3. Схарактеризуйте наслідки та значення Познанського повстання.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Користуючись текстом підручника та додатковою літературою, з'ясуйте оцінку операції «Вісла» польськими та українськими істориками.
2. У чому полягає історичне значення руху «Солідарність» для Європи та світу?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

28 квітня — 31 липня 1947 р. — операція «Вісла»
червень 1956 р. — повстання в Познані
грудень 1981 р. — введення воєнного стану в Польщі

§ 14

СПРОБА ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ. СТАЛІНСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗМУ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ І «ПРАЗЬКА ВЕСНА» 1968 р.

1. СПРОБА ІНТЕГРАЦІЇ СОЦІАЛІСТИЧНОГО ТАБОРУ. РЕВ

1.1. Відносини всередині комуністичного блоку

Свій вплив у країнах Центрально-Східної Європи ССРС прагнув закріпити укладенням *серії обопільних угод* з ними ще в ході війни. Ці договори були спрямовані проти нацистської Німеччини і передбачали надання взаємної допомоги в боротьбі проти німецької агресії.

З приходом військ Червоної армії на територію країн Центрально-Східної Європи внутрішня і зовнішня політика східноєвропейських держав була поставлена під контроль московського керівництва.

Важливим інструментом впливу ССРС на країни Центральної та Східної Європи було створення у вересні 1947 р. замість Комінтерну *Інформаційного бюро комуністичних партій (Комінформбюро)*, у яке ввійшли представники компартій семи східноєвропейських країн, а також Італії та Франції. Його діяльність повністю керувалася з Москви.

1.2. Утворення Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)

У **січні 1949 р.** для спільного розв'язання економічних проблем *Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, ССРС і Чехословаччина* проголосили утворення **Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)**. У лютому до РЕВ долучилася *Албанія*, а пізніше — *НДР*.

Свідчать документи

З Повідомлення про Наряду щодо створення РЕВ, Москва, 8.01.1949 р.

...Уряди США, Англії та деяких інших країн Західної Європи по суті справи бойкотують торговельні відносини з країнами народної демократії та ССРС; ці країни не вважають за можливе підкоритися диктату плану Маршалла, оскільки цей план порушує суверенітет країн та інтереси їхньої національної економіки. Зважаючи на цю обставину, Народа обговорила питання про можливості організації ширшого економічного співробітництва країн народної демократії та ССРС.

Пригадайте з матеріалу 10 класу, коли і з якою метою було утворено Комінтерн; коли і у зв'язку з якими подіями він був розпущений.

Прокоментуйте аргументи Народи щодо створення РЕВ.

РЕВ у різний час співпрацювала з Кубою, В'єтнамом, Монголією, Югославією, Анголою, Іраком, Мексикою, Нікарагуа, Мозамбіком, Ефіопією, Афганістаном і деякими іншими країнами на підставі окремих угод. В економічних відносинах усередині РЕВ переважала *торгівля*, причому країни Центральної та Східної Європи одержували пільгові умови на торговельні відносини із ССРС. Советський Союз постачав у Східну Європу насамперед природні ресурси. РЕВ припинила свою діяльність у **1991 р.**

Поштова марка «30 років РЕВ», ССРСР, 1979 р.

Назвіть країни, державні прапори яких зображені на марці.

Знак Міністерства оборони ССРСР «Союз миру і соціалізму. Варшавський договір», 1970-ті роки

Поясніть символіку значка.

1.3. Організація Варшавського договору

У відповідь на створення в 1949 р. НАТО Советський Союз прагнув створити під своєю егідою військово-політичний союз країн Східної Європи. У **травні 1955 р.** у столиці Польщі м. Варшаві відбулася конференція країн східноблоку, що закінчилася підписанням вісьмома країнами Варшавського Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу терміном на 20 років (у 1975 р. Договір був подовжений ще на 20 років). До **Організації Варшавського договору (ОВД)** увійшли *ССРСР, Польща, Чехословаччина, НДР, Румунія, Болгарія, Албанія, Угорщина.*

З утворенням ОВД розпочалося блокове протистояння у світі, відбувалося постійне нарощування збройних сил. *ССРСР ніс головні витрати з утримання ОВД і фактично повністю визначав політику Організації Варшавського договору.* Цей військово-політичний союз був розпущений у **1991 р.**

2. СТАЛІНСЬКА МОДЕЛЬ СОЦІАЛІЗМУ ТА ЇЇ ВТІЛЕННЯ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Війська 1-го, 2-го і 4-го Українських фронтів йшли на допомогу силам чеського Опору, які підняли повстання проти нацистських окупантів. Розгромленням німецьких військ і звільненням Праги 9 травня 1945 р. частинами Червоної армії спільно із чехословацькими військами та партизанами завершилася *Празька операція — остання у Європі часів Другої світової війни.*

Ще до того, 5 квітня 1945 р., у м. Кошице оголошено про створення коаліційного уряду Національного фронту, у якому переважали комуністи. У травні 1945 р. уряд переїхав до м. Праги. У своїй діяльності він передбачав відродження демократичних принципів, збереження багатопартійної системи, ліквідацію наслідків нацистської окупації, забезпечення рівноправності чехів і словаків, проведення аграрної реформи. Широкі права мав президент *Едвард Бенеш*, але державний апарат формувався під контролем комуністів, які обіймали в ньому ключові посади.

На виборах до Законодавчих зборів у травні 1946 р. більше за всіх мандатів одержали комуністи. Новий уряд країни очолив лідер Компартії Чехословаччини (КПЧ) *Клемент Готвальд*, зятятий прихильник сталінізму.

У лютому 1948 р. комуністи свідомо загострили обстановку в країні з метою захопити владу і встановити диктатуру пролетаріату

Е. Бенеш, президент Чехословаччини у 1935–1938 та 1940–1948 рр.

за советським зразком. Під керівництвом К. Готвальда було сформовано новий уряд, контрольований комуністами. Після державного перевороту Національні збори 9 травня 1948 р. ухвалили нову конституцію країни, що проголосила **утворення держави «народної демократії»**, але насправді знаменувала встановлення комуністичної диктатури за советським зразком. Е. Бенеш відмовився підписати нову конституцію і пішов у відставку.

**Звільнення
Праги
від нацистів,
травень
1945 р.**

Прокоментуйте реакцію пражан на солдатів Червоної армії.

Нова конституція набрала чинності тільки після обрання президентом країни К. Готвальда. Розпочалася повальна **націоналізація промисловості**. Незабаром було оголошено про проведення **колективізації** в сільській місцевості. Супротивників нової влади репресували.

3. ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА в 1960-ті роки

Економічні успіхи (національний доход у 1960 р. виріс порівняно з 1948 р. удвічі) дали змогу комуністам констатувати, що **в країні побудовані «основи соціалізму»**, а конституція 1960 р. утвердила це положення у своїх статтях. Країна одержала нову назву — **Чехословацька Соціалістична Республіка (ЧССР)**. КПЧ відіграла керівну роль у політичній системі країни. Нове керівництво компартії та країни очолив **Антонін Новотний**.

Утім у 1960-ті роки почали виявлятися негативні тенденції, властиві всім тоталітарним режимам.

У січні 1968 р. новим лідером партії обрали **Александера Дубчека**, а президентом країни в березні того ж року став герой Другої світової війни, легендарний командувач Чехословацької бригади генерал **Людвік Свобода**. Він підтримав реформи Дубчека. Так розпочалася **«Празька весна» — демократичні реформи в Чехословаччині**.

Особа в історії

Александр Дубчек (1921–1992 рр.) — чехословацький політичний діяч словацького походження, лідер «Празької весни». Народився у 1921 р. в родині теєлі в Словаччині. Батько Дубчека, Штефан, займався самоосвітою, відвідував курси англійської мови та риторики, захоплювався мовою есперанто, був активістом Компартії США (його батьки познайомилися в США). 1921 р. родина повернулася до Словаччини. У 1925 р. Дубчеки виїхали на «советське будівництво» в Туркестан, м. Пішпек (нині Бішкек, столиця Киргизстану). 1932-го родина переселилася до м. Горький (нині Нижній Новгород, РФ), 1938-го повернулася до Словаччини.

Александр працював слюсарем на заводі «Шкода» в м. Дубниці, у 1939 р. вступив до підпільної Компартії Словаччини. У 1945 р. А. Дубчек одружився з Анною Орбісовою, з якою прожили 45 років (до самої її смерті) і мали трьох синів. Александр працював робітником у м. Тренчині, очолив парторганізацію комуністів. 1949-го він став партійним функціонером — секретарем повітового комітету партії. Зробив кар'єру від райкому до обкому партії, у 1955 р. його направили на навчання до Вищої партійної школи при ЦК КПСС у Москві, де він провів 1955–1958 рр.

«Хрущовська відлига» справила велике враження на А. Дубчека. У 1958 р. повернувся на батьківщину, працював на партійних посадах. У 1968 р. став першим секретарем Комуністичної партії Чехословаччини, був одним із головних організаторів «Празької весни». Після її поразки його зняли з усіх посад і виключили з партії. Дубчека взяли на роботу слюсарем у лісництво на околиці м. Братислави, де він працював 11 років до виходу на пенсію. Після повалення диктатури Дубчек став головою Федеральних зборів ЧССР. 1 вересня 1992 р. потрапив в автокатастрофу, отримав важкі травми, внаслідок яких 7 листопада 1992 р. помер.

4. ПОДІЇ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»

Реформатори проголосили необхідність будівництва *«соціалізму з людським обличчям»*, намагаючись поєднати соціалістичне суспільство з ринковою економікою і демократією. У квітні 1968 р. **реформаторське керівництво КПЧ ухвалило «Програму дій»**:

- ▶ утвердження реальної багатопартійності та демократичних свобод;
- ▶ скорочення адміністративного апарату;
- ▶ введення самоврядування в суспільстві через трудові колективи;
- ▶ упровадження основ ринкової економіки;
- ▶ федеративний устрій держави, забезпечення рівності чехів і словаків;
- ▶ багатостороння співпраця з усіма країнами світу.

Лібералізація в громадському житті виявлялася у вільній роботі засобів масової інформації, активізації партій демократичного спрямування. У суспільстві зміцніли антикомуністичні настрої. Деякі державні діячі закликали до виходу з Організації Варшавського договору.

Лібералізація у Чехословаччині зумовила невдоволення комуністичних лідерів у сусідніх країнах. У Кремлі боялися, що це призведе до послаблення військової могутності Варшавського договору (оборонний пакт між країнами соцтабору), адже кордони ЧССР межували із Західною Німеччиною, яка була членом НАТО.

Після того, як тиск не дав результатів, кремлівське керівництво спільно зі своїми однодумцями з Болгарії, Угорщини, НДР, Польщі у ніч з 20 на 21 **серпня 1968 р.** ввели до Чехословаччини війська.

300 тис. солдатів і 7 тис. танків прибули боротися з «контрреволюцією». Так розпочалася операція «Дунай» — єдина ненавчальна військова акція в історії Організації Варшавського договору. Її провели ефективно, советська армія показала високий рівень підготовки.

А. Дубчек, прагнучи уникнути великого кровопролиття, закликав співвітчизників не чинити збройного опору Советській армії. Але під

Тривалість:
03:48

«Празька весна» 1968 р. — намагання побудувати «соціалізм з людським обличчям». 24 канал, 17.02.2014 р.

Прокоментуйте кадри фотохроніки «Празької весни».

час сутічок загинули 108 мирних жителів, більшість із них — біля будівлі радіоцентру, який для чехів і словаків був символом свободи слова.

А. Дубчека та інших реформаторів заарештували органи безпеки ССРСР і відправили до Москви. Там на керівників КПЧ здійснювали жорсткий тиск із метою згорання демократичних реформ у Чехословаччині.

У квітні 1969 р. до влади в Празі прийшло промосковське керівництво. Першим секретарем ЦК КПЧ замість А. Дубчека обрали *Густава Гусака*, який став згодом і президентом країни.

1970–1980-ті роки ознаменувалися наступом реакції. Прихильників «Празької весни» звільняли з посад; учинялися розправи над демократичною інтелігенцією.

Стихійний мітинг. Плакат «СССР — ніколи більше!» — римейк із комуністичного офіційного слогана «Навіки з ССРСР!»

5. НАСЛІДКИ ТА ЗНАЧЕННЯ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»

5.1. Міжнародна реакція на події в Чехословаччині

Інтервенція військ Варшавського договору викликала хвилю протесту в усьому світі. Генеральний секретар ООН У Тан кваліфікував дії військ Варшавського договору як акт агресії. Інтервенцію засудили навіть керівники соціалістичних Китаю, Югославії, Румунії. Міжнародна обстановка серйозно загострилася.

Прокоментуйте ідеї авторів карикатур.

Особлива думка

«Історична правда», 21.08.2013 р.

...Ця перемога стала початком кінця, передусім для іміджу ССРСР. З прекрасної країни світлих людей, які перемогли нацизм і запустили людину в космос, Союз знову став тюрмою народів. Європейські «ліві» остаточно відвернулися від Сходу, зосередившись на власних проблемах. Просування «пролетарської революції» у світ, яке тривало з 1917 р., зупинилося.

Історичний анекдот

Якщо вночі чеху сниться танк — зранку він має чекати друга.

5.2. Відлуння «Празької весни» в Україні

Советська пропаганда називала події в Чехословаччині «загрозою для соціалістичної системи». В Україні важливу роль у формуванні громадської думки відіграли закриті інформаційні листи ЦК КПСС,

**Проблеми.
Пошуки.
Проекти**

Напишіть історичне есе «Чому зазнала поразки “советська модель суспільства” в країнах Східної Європи».

які протягом 1968–1969 рр. надсилали партійним організаціям країни. Для ідеологічної обробки населення проводили партійні збори, мітинги у трудових колективах. Советські газети, радіо й телебачення поширювали матеріали в руслі рішень керівництва ССРСР.

Незважаючи на протидію владних структур, жорстку цензуру, об’єктивна інформація про події 1968 р. в Чехословаччині доходила в Україну і поширювалася серед населення.

Ідеї «Працької весни» політизували суспільство, стимулювали розвиток українського національного правозахисного руху. **У свідомості українців визрівала ідея можливості реальних змін у тоталітарній системі**, що знайшло свій вияв у різноманітних формах невдоволень — від відкритого засудження окупації ЧССР до поширення листівок, прокламацій, написання анонімних листів, надписів, а також на побутовому рівні в усіх регіонах України.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. З якою метою було створено Комінформбюро?
2. Назвіть міжнародні організації західних країн, на протипагу яким були створені РЕВ і ОВД.
3. Схарактеризуйте особливості політики комуністичного режиму в Чехословаччині за керівництва К. Готвальда.
4. Назвіть основні положення «програми дій» у Чехословаччині в 1968 р.
5. Схарактеризуйте основні події «Працької весни».
6. Поясніть поняття «Працька весна».
7. Покажіть на карті країни-члени РЕВ.
8. Покажіть на карті країни-члени ОВД.
9. Покажіть на карті країни, які ввели свої війська в Прагу в 1968 р.

II. Обговорюємо в групі

1. Як ви розумієте ідею побудови «соціалізму з людським обличчям»? Наскільки це було можливим у Чехословаччині?
2. Чи є спільне у створенні Советським Союзом РЕВ як спробі протистояння Заходу та в сучасних спробах Росії посилити роль БРІКС (у складі Бразилії, Росії, Індії, Китаю, ПАР та нових членів організації з 2024 р.)?
3. Чому, на ваш погляд, книжка одного з ідеологів «Працької весни» З. Млинаржа має назву «Мороз ударив з Кремля»?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Як ви вважаєте, чи були шанси у реформаторів ЧССР на побудову демократичного суспільства в 1960-х роках?
2. Як ви розумієте слова А. Дубчека, сказані після подій «Працької весни»: «Зрештою, не мені мало бути соромно»?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1949–1991 рр. — існування Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ)
1955–1991 рр. — існування Організації Варшавського договору (ОВД)
1968 р. — «Працька весна», спроба ліберальних реформ у Чехословаччині та її придушення військами ОВД

1. ВІДБУДОВА ЕКОНОМІКИ. СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА СТАЛІНСЬКОГО РЕЖИМУ

1.1. Повоєнна розруха і початок відновлення мирного життя

Під час Другої світової війни Советський Союз втратив близько третини національного багатства. У ході бойових дій і в період окупаційного режиму було зруйновано більш як 1700 міст, понад 70 тис. селищ і сіл, 32 тис. промислових підприємств, розорено і пограбовано 98 тис. колгоспів, 1876 радгоспів. Населення потребувало продовольства, одягу, взуття, житла. Зберігалася карткова система.

У вересні 1945 р. у СРСР ліквідували війсьний стан, відновили відпустки, 8-годинний робочий день. На 1948 р. з Советської армії демобілізовано 8,5 млн осіб.

1.2. Відновлення промисловості й сільського господарства

У короткий термін були підняті з руїн ДніпроГЕС, «Азовсталь», «Запоріжсталь», шахти Донбасу, Харківський тракторний і Харківський турбінний заводи, «Ростсільмаш», Тульський комбайновий завод, машинобудівні заводи міст Сталінграда (нині м. Волгоград), Ленінграда (нині м. Санкт-Петербург), Мінська. *Уже в 1948 р. досягнуто довоєнного рівня промислового виробництва в СРСР.* Однак пріоритет надавали військово-промислому комплексу.

Посуха 1946–1947 рр. і голодотворна політика сталінського режиму спричинили **голод** в Україні, Росії та інших регіонах країни, від якого страждали мільйони людей. А в цей час у країні Європи для підтримки просоветських режимів один за одним йшли ешелони із сільськогосподарською продукцією.

У 1950 р. валова продукція сільського господарства становила 97 % довоєнного рівня. Проте головна частина державних інвестицій припадала на промисловість.

У 1950 р. було оголошено про дострокове виконання п'ятирічного плану, однак не зазначалося, що до його показників були включені німецькі й інші репарації та продукція східнонімецьких підприємств; зараховувалася і примусова й безкоштовна праця мільйонів людей у **системі ГУЛАГ**. Вони будували Волго-Донський канал і Куйбишевську ГЕС, видобували вугілля, руду, заготовляли ліс. Значну кількість продукції виробляли табори-совгоспи.

1.3. Соціальна політика

Мільйони советських людей сприймали відновлення господарства як патріотичний обов'язок. Невиконання планів розглядалося як саботаж. Були поширені аврали, штурмівщина.

У післявоєнні роки *дещо підвищився рівень життя*, але зростання спостерігалось тільки в містах, де вирішувалася доля відновлення господарства. У грудні 1947 р. ліквідували карткову систему розподілу товарів. Одночасно проводилася *грошова реформа*, що мала *конфіскаційний характер*. Ті, хто зберігав гроші не в державних ощадних

На основі знань з курсу історії України пригадайте головні риси соціально-економічного та політичного розвитку СРСР у повоєнні роки.

казах, одержали тільки один карбованець за десять старих. Найбільше постраждало сільське населення, яке тримало на руках зароблені на ринках гроші.

З 1947 р. розпочалося *зниження цін на основні товари і продукти харчування в містах*, що дотепер деякими людьми сприймається як вияв турботи влади про підвищення життєвого рівня населення. Однак *воно проводилось за рахунок чергового пограбування села*. Селянство обклали непомірними податками, а планові державні закупівлі здійснювали за вкрай низькими цінами. Мізерна оплата за трудоднями не стимулювала розвиток господарства, високі податки на присадибне господарство змушували селян вирубувати в себе сади і палісадники. *Селяни не мали паспортів і фактично були прикріплені до села*, хоча правдами і неправдами намагалися виїхати до міст.

2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ КРАЇНИ

Слово історика

Професор Станіслав Кульчицький, історик, інститут історії України НАНУ:

По війні повторилася ситуація 1812 р., коли після тріумфального походу Європою визволителі, повернувшись додому, побачили кріпосне право...

Тоталітарний режим підтримував обстановку недовіри до громадян; пошук внутрішніх ворогів, щоб запобігти спробам опору владі; *репресії*.

2.1. Репресії проти колишніх військовополонених розпочались першими. Ще на початку війни був підписаний наказ, у якому зазначалося, що «командири і політпрацівники, які здалися в полон, вважаються дезертирами, а їхні родини підлягають арешту». Родини полонених червоноармійців позбавляли державної допомоги. Такі самі заходи були передбачені для родин безвісти зниклих. Утікачів з полону очікували перевірки, допити та ГУЛАГ. Колишні військовополонені мали труднощі з працевлаштуванням.

Советський пропагандистський плакат з одним із найпопулярніших слоганів

2.2. «Ленінградська справа» — процес проти ряду керівних партійних, господарських працівників Ленінграда. Формально проти них було висунуте обвинувачення в тому, що вони влаштували в м. Ленінграді Всесоюзний оптовий ярмарок, що нібито спричинило розбазарювання державних товарів і коштів. У 1950–1952 рр. за «ленінградською справою» репресовано близько 2000 керівників і членів їхніх родин. Проте за своєю суттю це була боротьба за владу і вплив у країні між ленінградським і московським партійними угрупованнями; останнє й перемогло. У 1954 р. Верховний суд СРСР реабілітував осіб, які проходили за «ленінградською справою», багатьох з них помертвено.

2.3. «Справа лікарів»

У січні 1953 р. у центральній пресі повідомлялося про викриття «терористичної групи» лікарів, які обслуговували кремлівське керівництво. Їм висували обвинувачення в «навмисному вбивстві» під час лікування ряду керівників. Більшість обвинувачуваних лікарів були за національністю євреями, що породило *сплеск антисемітизму в країні*. Були заарештовані дружини «ворогів народу», їхніх дітей звільняли з роботи, виключали з партії та комсомолу. А після смерті Сталіна, усього через два місяці, газети опублікували повідомлення, у якому йшлося: «Перевірка показала, що обвинувачення є помилковими, а документальні дані, на які спиралися працівники слідства, безпідставними».

Повідомлення в газеті «Правда» про «лікарів-отруйників»

Приклад советської карикатури на «лікарів-отруйників», що мала антисемітський характер

2.4. Боротьба з «космополітизмом»

Космополітом оголошували будь-яку людину, яка цікавилася західною музикою, літературою, живописом.

Терміни і поняття

Космополітизм — 1) ідеологія «світового громадянства», 2) при сталінському режимі ярлик «космополітів» навішували представникам інтелігенції, часто — євреям, обвинувачуючи їх у «антипатріотизмі й низькопоклонстві перед Заходом».

Заперечуючи західну культуру, головний ідеолог ВКП(б) **А. Жданов** і його спільники фальсифікували історію. Вони штучно віддавали пріоритет досягненням російської культури і науки. Зокрема, стверджувалося, що електричну лампочку винайшов не Едісон, а Лодигін; перший паровоз створив не Стефенсон, а Черепанови. Кремлівські ідеологи виправдовували колоніальні війни, що вела царська Росія.

2.5. Російський великодержавний шовінізм

Народам Латвії, Литви, Естонії, населенню Західної України і Західної Білорусії, які ввійшли до складу СРСР ще в 1939–1940 рр., примусово нав'язувались «соціалістичні виробничі відносини», здійснення колективізації за зразком 1930-х років, що суперечило традиціям і укладу життя корінного населення. Спроби збереження національної самобутності, традицій і звичаїв, прагнення розвивати національну культуру і мову в центрі сприймалися як вияв «буржуазного націоналізму». Нові керівники, прислані з центру, не знаючи місцевих умов, традицій, ревно виконували будь-які вказівки зверху.

Пригадайте з курсу історії України назви ідеологічних кампаній повоєнних років. Якими були їх цілі й наслідки?

Посилення контролю над інтелігенцією. У постанові ЦК ВКП(б) «Про журнали “Звезда” і “Ленінград”» критиці піддали літераторів *А. Ахматову* і *М. Зощенку* як «поширення чужої моралі та бездіяльності». У 1948 р. *генетику* розгромили як «лженауку». *Кібернетику, квантову механіку* та деякі інші науки обвинуватили в «ідеалізмі». На цьому тлі в 1948 р. розроблявся «Сталінський план перетворення природи», відповідно до якого передбачалося створення штучного моря в Західному Сибіру і греблі через Тихий океан (!). На початку 1948 р. вийшла розгромна партійна постанова «Про оперу В. Мураделі “Велика дружба”». «Формалістами» в музиці називали геніальних композиторів С. Прокоф'єва, Д. Шостаковича, А. Хачатуряна, Д. Кабалевського.

Свідчать документи

З критики кінофільму С. Ейзенштейна «Іван Грозний»

Прогресивне військо опричників Івана Грозного представлено у вигляді зграї дегенератів, а І. Грозний, людина з сильною волею і характером, — слабхарактерним і безвольним, кимось на кшталт Гамлета...

В «українському буржуазному націоналізмі» обвинувачували майстрів слова *М. Рильського* і *В. Сосюру*.

Репресії 1945–1953 рр. мали на меті зміцнити тоталітарний режим і його ідеологічну уніфікацію. З іншого боку, вони свідчили про агонію сталінізму, що звичайними методами вже не міг утримувати владу в країні.

3. СМЕРТЬ СТАЛІНА І БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ

5 березня 1953 р. помер Й. Сталін.

Відразу після смерті диктатора розпочалася запекла боротьба за лідерство в країні серед соратників покійного вождя. 6 березня Раду Міністрів ССРСР очолив *Г. Маленков*. Його заступниками призначили *Л. Берію*, який очолив МВС ССРСР, *М. Булганіна*, що став міністром оборони, а також *В. Молотова* і *Л. Кагановича*. *М. Хрущову* доручили «зосередитися на керівництві секретаріатом ЦК КПСС».

Поступово в боротьбі за владу перемагало партократичне угруповання на чолі з М. Хрущовим, за яким стояли оновлені кадри керівників партії, МВС, КГБ («Комітет Державної Безпеки»).

Особа в історії

М. Хрущов
із «царицею полів»

Микита Хрущов (1894–1971 рр.) — державний і партійний лідер ССРСР у 1953–1964 рр. Народився в селі Калинівка Курської губернії в родині селянина-бідняка. Працював на шахтах Донбасу, брав участь у громадянській війні. З 1924 р. — на партійній роботі, навчався в Промисловій академії. У 1935–1938 рр. — перший секретар Московського міськкому ВКП(б). З 1938-го очолював компартію України. У роки війни — член Військових рад ряду фронтів, мав військове звання генерал-лейтенанта. У 1947–1949 рр. знову очолив ЦК КП(б)У. З грудня 1949 р. — секретар ЦК ВКП(б) і перший секретар Московського міськкому партії. З вересня 1953 р. — перший секретар ЦК КПСС. У 1958–1964 рр. — глава уряду. 14 жовтня 1964 р. звільнений з усіх займаних посад пленумом ЦК КПСС.

Пригадайте, яке явище в історії дістало назву «опричнина». Чому ідеологи сталінської доби представляли опричнину як «прогресивне явище»?

Перший удар завдали по Л. Берії. 26 червня 1953 р. його заарештували на засіданні президії ЦК КПСС. У липні — виключили з партії і зняли з усіх посад як «ворога партії та советської держави». У грудні 1953 р. Л. Берію розстріляли.

Боротьба за владу розгорнулася між М. Хрущовим і Г. Маленковим. На вересневому (1953 р.) пленумі ЦК КПСС М. Хрущова обрали першим секретарем ЦК КПСС.

4. ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ. ВІДЛИГА

У травневому номері журналу «Знамя» за 1954 р. була опублікована *повість І. Еренбурга «Відлига»*, що дала ім'я історичному періоду.

4.1. Доповідь Хрущова на XX з'їзді КПСС

Комуністична партія була хребтом політичної системи СРСР, стояла над державними органами. З'їздам КПСС надавалося епохальне значення. У лютому 1956 р. у Москві працював XX з'їзд КПСС. Кульмінацією з'їзду стала *довідь Хрущова «Про культ особи і його наслідки»*, що мала закритий характер. Головні її положення і висновки свідчили про докорінний перегляд партійно-державного курсу після смерті Сталіна. М. Хрущов уперше оприлюднив численні факти зловживань владою за часів Сталіна, фальсифікацій ряду судових справ щодо партійних, військових, наукових кадрів. Делегати з'їзду вперше почули про так званий «ленінський заповіт», де давалася негативна особистісна характеристика Сталіну.

Але в доповіді Хрущова не було принципового і послідовного викриття злочинного характеру діяльності Сталіна і створеного ним режиму. Викриття сталінізму після смерті вождя здійснювали люди, які самі були співучасниками численних злочинів. Головними винуватцями репресій були названі М. Єжов, Л. Берія, інші керівники каральних органів, яких уже не було в живих. Про делегатів з'їзду В. Молотова, Г. Маленкова, К. Ворошилова, Л. Кагановича та інших соратників Сталіна, руки яких були по лікоть у крові, не було ані слова. Жодного слова не було сказано про відповідальність режиму за організацію Голодомору 1932–1933 рр.

Проте доповідь Хрущова шокувала делегатів з'їзду. У загальних рисах з її змістом був ознайомлений партійно-комсомольський актив країни. Інформація про доповідь Хрущова блискавично поширилася в усьому світі. 30 червня була опублікована *постанова ЦК КПСС «Про подолання культу особи і його наслідків»*, що встановлювала офіційні межі критики культу особи і мала протидіяти небезпеці її поширення на партію і соціалістичний лад.

4.2. Прояви лібералізації

Одним із перших виявів лібералізації стало *масове визволення і реабілітація незаконно репресованих у 1930–1950-ті роки*. На волю виходили сотні тисяч осіб.

Нове керівництво країни декларувало необхідність розвитку *колективних принципів керівництва, надання більших прав союзним*

Тривалість:
01:50

Почалося
розвінчання
культу
Сталіна.
24 канал.
День в історії,
13.02.2015 р.

республікам і місцевим органам влади. Було оголошено про можливість проведення внутрішньопартійних дискусій, про необхідність висування керівних кадрів винятково на основі їхніх ділових якостей. Скорочувався управлінський апарат. У 1957 р. були відновлені Чечено-Інгуська, Кабардино-Балкарська, Калмицька, Карачаєво-Черкеська АССР, однак *не були офіційно реабілітовані німці Поволжя, а також депортовані з Криму кримські татари, вірмени, греки, болгары* і представники інших народів, які зазнали репресій.

У 1957 р. у Москві відбувся *VI Всесвітній фестиваль молоді і студентів*, почали свою роботу міжнародні московські кінофестивали, розвивався іноземний туризм. Країна ставала відкритішою для світу.

Журнал «Новый мир», очолюваний О. Твардовським, опублікував ряд гострих статей. Однак керівництву, яке «дозувало» свободу, такі дії здалися занадто вільними. Твардовського зняли з посади головного редактора. *Роман «Доктор Живаго» Б. Пастернака* став причиною його виключення із Союзу письменників. Пастернак був змушений відмовитися від присудженої йому Нобелівської премії через загрозу висилки з країни. Тиску піддавалися поети Є. Євтушенко, А. Вознесенський, художник і скульптор Е. Неізвестний та інші діячі культури.

4.3. Загострення боротьби за владу

Після доповіді М. Хрушова на XX з'їзді КПСС невдоволення його колишніх соратників різко зросло. «Вірні сталінці» активізували свої дії, спрямовані на усунення Хрушова від влади. Вони обвинувачували його в економічному волонтаризмі, у підриві авторитету КПСС через викриття культу особи Сталіна. *В. Молотов, Г. Маленков, Л. Каганович* почали новий виток боротьби за владу в партії та країні. Її кульмінацією став червневий (1957 р.) пленум ЦК КПСС, у ході якого Хрушова підтримали силові міністри (у т. ч. маршал *Г. Жуков*), вищі партійні керівники нового покоління, а також оновлений партапарат. «Антипартійна група» зазнала поразки. Її членів позбавили вищих посад у партії та державі. Незабаром зняли з посади міністра оборони і маршала Г. Жукова, якого обвинуватили в спробах посилення свого впливу в країні.

Боротьба за владу в Кремлі закінчилася перемогою М. Хрушова.

5. СПРОБИ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

5.1. Реформи в промисловості й сільському господарстві

У промисловості ліквідували галузеві міністерства, *створювали територіальні органи управління — совнаргоспи.* Однак у цілому промисловість розвивалася звичайним екстенсивним шляхом.

Машинно-тракторні станції (МТС) перетворювали в ремонтно-тракторні станції (РТС), а *сільгосптехніку продавали колгоспам і радгоспам.* Були *підвищені закупівельні ціни* на продукцію сільськогосподарства, ліквідована система оплати за трудоднями і введена грошова оплата праці колгоспників. *Колгоспникам видавали тимчасові паспорти,* відновлювали їхні громадянські права.

Однак фантастичні програми перетворень, розроблені за ініціативою Хрушова, дискредитували багато гарних починань. *Цілинна програма,* у ході якої намічалася освоїти понад 40 млн га неораних

земель у Казахстані, Західному Сибіру, на Уралі і за рахунок цього різко збільшити виробництво зерна, не була реалізована в повному обсязі.

Повсюдно надавався **пріоритет вирощуванню кукурудзи й гороху**, що призвело до 10-разового розширення їхніх посівів. Політика насильницького впровадження цих культур (кукурудзу змушували вирощувати навіть в Архангельській області!) не розв'язала кормової проблеми, а знизила врожайність зернових за п'ять—сім років удвічі.

Спроби наздогнати США у виробництві м'яса, молока, олії до 1960 р. зазнали краху. Виконуючи нереальне завдання щодо збільшення виробництва м'яса в 3,5 раза, під ніж пустили краще поголів'я худоби, що до того незаконно вилучали в населення.

Ці та інші експерименти означали відмову від інтенсивних методів розвитку сільського господарства, що позначилося на його продуктивності. **Почали закупівлю зерна та м'яса за кордоном.**

5.2. Реформи в соціальній сфері

Зростала зарплата і громадські фонди споживання. На 1960 р. закінчився перехід усіх робітників і службовців на **7-годинний робочий день**.

Пересічні громадяни почали одержувати окремі квартири. Хрущов замість будинків з «архітектурними надлишками» розпорядився будувати прості за конструкцією і дешеві п'ятиповерхові будинки, влучно прозвані в народі **«хрущовками»**. Це дало змогу збільшити житловий фонд країни в 1958–1965 рр. на 40 %.

У 1964 р. колгоспники одержали право на щорічну відпустку й пенсійне забезпечення.

У вільний продаж надійшли автомобілі «Волга» і «Москвич». У квартирах з'явилася побутова техніка. Уряд скасував плату за навчання у старших класах шкіл і у вишах. Упроваджувалася загальна обов'язкова 8-річна освіта, створювалася єдина мережа ПТУ.

5.3. Успіхи в космосі та проблеми в країні

4 жовтня 1957 р. запустили **перший штучний супутник Землі**, а в грудні цього ж року спустили на воду перший у світі атомний криголам «Ленін». Учені створили найпотужніший синхрофазотрон. **12 квітня 1961 р.** космонавт Ю. Гагарін на космічному кораблі «Восток-1» вперше у світі облетів земну кулю.

Реформи зустрічали значний **опір бюрократії**. Економічні труднощі уряд перекладав на плечі трудящих.

Відбулися масові **демонстрації протесту робітників** у Кривому Розі, Теміртау, Грозному. А в **червні 1962 р. по демонстрантах у м. Новочеркаську відкрили вогонь**. Загинули 16 і були поранені 40 осіб. Зрозуміло, ці події зберігали в таємниці.

Проте у 1961 р., на XXII з'їзді КПСС, М. Хрущов повідомив про **програму побудови комунізму в СРСР до 1980 р.** Лідер країни втрачав почуття реальності.

Довгоочікуване новосілля

Запитайте своїх старших рідних і знайомих, як змінився їхній побут у першій половині 1960-х років.

Історичний анекдот

- Хто найвинахідливіший фокусник у світі?
- Хрущов. Він посіяв на цілині, а зібрав у Канаді.

* * *

Посадив дід ріпку. Діда за ріпку. Бабцю за діда. Внучку за бабку. Жучку за внучку. Кішку за Жучку. Мишку за кішку... І ось мишку нещодавно реабілітували...

6. ЗМІНИ В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ

Зовнішньополітична доктрина ССРСР, сформульована в 1956 р., містила два принципи: необхідність мирного співіснування держав з різним суспільним ладом та визнання багатоваріантності шляхів побудови соціалізму з підтвердженням принципу пролетарського інтернаціоналізму (під цим у Кремлі розуміли *допомогу міжнародному комуністичному і національно-визвольному руху та соціалістичним країнам — з правом втручання в їхні внутрішні справи*).

М. Хрущов намагався нормалізувати відносини із Заходом. У 1956 р. ССРСР оголосив про припинення війни з Японією, запропонував нормалізувати відносини з ФРН. У 1958 р. укладено угоди про співробітництво із США. У 1959 р. відбувся перший в історії візит лідера ССРСР до США та зустрічі М. Хрущова з президентом Д. Ейзенхауером. Але після того як 1 травня 1960 р. над територією ССРСР збили американський розвідувальний літак У-2, відносини між країнами погіршилися.

У 1961 р. ССРСР забезпечив зведення Берлінської стіни. А в 1962 р., під час Карибської кризи, світ опинився на межі війни.

У відповідь на утворення в 1949 р. блоку НАТО в травні 1955 р. *створено Організацію Варшавського договору (ОВД)*, у якій ССРСР відіграв визначальну роль. Посилювався вплив ССРСР на країни Східної Європи. Їхні спроби проводити самостійну політику викликали відкрите втручання ССРСР у внутрішні справи НДР (1953, 1961 рр.), Польщі (1956 р.), Угорщини (1956 р.).

У 1950–1960-ті роки в умовах розпаду колоніальної системи увагу советського керівництва привернули *країни «третього світу»*. З 1957 до 1964 рр. пройшли переговори з лідерами 30 держав, були підписані понад 20 договорів про співробітництво.

Погіршилися відносини з Китаєм — китайське керівництво негативно поставилося до засудження культу особи Сталіна.

Отже, у міжнародних відносинах тривала «холодна війна». З іншого боку, почали виявлятися перші ознаки відмови від непримиренної ворожнечі між демократичним Заходом і просоветським Сходом.

7. УСУНЕННЯ ВІД ВЛАДИ М. ХРУЩОВА

Хрущов не зумів утримати під контролем владу. *Партійний апарат* не міг пробачити йому критики. *Каральні органи* не забули викриття вчинених ними злочинів. *Армія* не пробачила принижень, яким піддав її М. Хрущов, звільняючи десятки тисяч офіцерів. *Селяни* висловлювали невдоволення заходами з обмеження присадибних ділянок. *Робітники* обурювалися щодо підвищення цін. Загальним було незадоволення через *гостру продовольчу кризу 1963 р.* (багато в чому інспіровану супротивниками М. Хрущова).

У підготовку усунення М. Хрущова втягували членів президії ЦК КПСС, керівництво КДБ, військові кола. Найактивнішу роль у цьому відіграли **Л. Брежнєв**, якого Хрущов вважав імовірним своїм спадкоємцем. У **жовтні 1964 р.** Хрущова, який перебував на відпочинку, попросили прибути до Москви нібито для вирішення невідкладних питань. А 14 жовтня 1964 р. в Кремлі вже збиралися члени ЦК КПСС на терміново скликаний пленум.

Подробиці

На засіданні М. Хрущов вислухав пред'явлені йому обвинувачення. У провину йому ставили розвал сільського господарства, політичну неграмотність, ослаблення оборонної сили країни, волюнтаризм тощо. Хрущов: «Мені вже 70 років, я старий і втомився... Головне я зробив... Зник страх і розмова йде на рівних. У цьому моя заслуга. Я піду, і боротися не буду... Прошу написати заяву про мою відставку, я підпишу...»

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Які труднощі існували у відновленні господарства в післявоєнний період?
2. Коли до влади в СРСР прийшов М. Хрущов?
3. Яка подія відбулась на XX з'їзді КПСС?
4. Чому період 1954–1964 рр. традиційно називають «відлигою»?
5. Які реформи провело керівництво країни на чолі з Хрущовим?
6. Визначте основні тенденції та напрями зовнішньої політики советського керівництва в період «відлиги».
7. Назвіть напрями економічних реформ у 1960-ті роки.
8. Проаналізуйте зовнішньополітичний курс СРСР у 1960–1970-ті роки.
9. Поясніть терміни: *відлига*, *космополітизм*.

II. Обговорюємо в групі

1. Які наслідки для країни та світу мало розвінчання «культу особи» Сталіна?
2. У чому полягала суперечливість реформ, проведених М. Хрущовим?

III. Мислимо творчо й самостійно

Як ви думаєте, чому особистість М. Хрущова, який доклав величезних зусиль до змін «казарменного соціалізму» в СРСР, часто мала гірші оцінки советських людей, ніж особистість диктатора Й. Сталіна?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

5 березня 1953 р. — смерть Й. Сталіна
друга половина 1950-х років — початок періоду «відлиги»
лютий 1956 р. — викриття культу особи Сталіна на XX з'їзді КПСС
12 квітня 1961 р. — політ Ю. Гагаріна в космос
14 жовтня 1964 р. — усунення М. Хрущова від влади

Проблеми. Пошуки. Проекти

Оберіть тему історичного есе.
Запропонуйте свою тему.
1. Напишіть історичне есе «Головна політична заслуга М. Хрущова».
2. Після смерті М. Хрущова на його могилі було встановлено пам'ятник роботи скульптора Е. Неизвестного, в якому поєднувалися елементи білого й чорного кольорів.
Напишіть історичне есе «“Чорне” й “біле” в житті та діяльності М. Хрущова».

1. СССР у середині 1960–1970-х років

Після усунення Хрущова Першим секретарем ЦК КПСС обрали *Леоніда Брежнєва*. Пізніше головою Ради Міністрів СССР затвердили *Олексія Косигіна*.

Особа в історії

Леонід Брежнєв (1906–1982 рр.) — державний і партійний лідер СССР у 1964–1982 рр. Народився в родині робітника-металурга в українському м. Кам'янському. Працював інженером на заводі. З 1937 р. — на керівній советській і партійній роботі. З 1939 р. — секретар Дніпропетровського обкому КП(б) України. У роки війни Л. Брежнєв був у діючій армії. З 1946 р. — перший секретар Запорізького обкому партії, з 1947 р. — перший секретар Дніпропетровського обкому партії, з 1950 р. — перший секретар ЦК Компартії Молдавії. У 1950-ті рр. очолював компартію Казахстану, керував освоєнням цілинних земель. У 1964 р. був одним із організаторів усунення М. Хрущова від влади. Пристрасний мисливець, любитель нагород.

1.1. Зміни в країні

З приходом до влади Л. Брежнєва нечувано *збільшився бюрократичний апарат*, який до 1980-х років зріс до 18 млн осіб і став одним із найбільших у світі. Була повернена «дохрущовська» структура керівних партійних і державних органів, замість совнаргоспів утворювали держкомітети, *відновлювали галузеві міністерства*.

У 1977 р. утверджено *нову Конституцію СССР*, яка проголосила *побудову в країні так званого розвинутого соціалізму*.

1.2. «Косигінська» реформа 1965 р.

Реформа в господарстві повинна була сприяти економічному піднесенню завдяки розширенню самостійності підприємств, підвищенню матеріальної зацікавленості працівників. Було впроваджено *госпрозрахунок*, частина прибутку залишалася підприємствам. Виконання державного плану тепер виражалось не у валових показниках, а *в обсязі продукції, що реалізовувалась*.

У 1979 р. колгоспи та совгоспи кооперували в агропромоб'єднання та намагалися інтегрувати їх із промисловістю. *Більше ресурсів виділяли на сільське господарство*, легку та харчову промисловість, що підвищило обсяги виробництва продовольства й товарів народного вжитку. Значно підвищився рівень добробуту населення.

У 1965–1982 рр. майже втричі зріс обсяг промислового виробництва, сільськогосподарського — у 1,5 раза.

1.3. Зовнішня політика СССР у 1960–1970-ті роки

1972 рік став поворотним у советсько-американських відносинах. Цього року під час візиту президента США Р. Ніксона до Москви

підписано угоду про скорочення стратегічних озброєнь (ОСВ-1), що встановлювала обмеження на створення систем протиракетної оборони і міжконтинентальних ракет.

Проте після *введення радянських військ в Афганістан* у 1979 р. НАТО прийняло рішення про розміщення в Західній Європі ракет середньої дальності, націлених на СРСР.

У відносинах із соціалістичними країнами Кремль прагнув контролювати «межі свободи» просоветських режимів. Після спроб лібералізації соціалізму в Чехословаччині СРСР спільно з Польщею, НДР, Угорщиною і Болгарією ввів 21 серпня 1968 р. збройні сили в м. Прагу для «захисту завоювань соціалізму».

На початку 1960-х років *різко загострилися відносини СРСР із КНР*. Справа дійшла до збройного конфлікту в березні 1969 р. у районі острова Даманський (Далекий Схід). У 1970-ті роки Китай розглядали як потенційного супротивника СРСР.

Москва підтримувала арабські країни в їхній боротьбі з Ізраїлем, заохочувала кубинську інтервенцію в Анголі, була на боці «промарксистських сил» у Мозамбіку, Ефіопії, Ємені. СРСР втрутився в конфлікт між Сомалі й Ефіопією в районі Африканського Рогу, санкціонував вторгнення в'єтнамських військ у Кампучію, підтримував ліві сили в Чилі, інших країнах Латинської Америки.

Проте *остаточно підірвало політику розрядки радянське вторгнення в Афганістан 27 грудня 1979 р.* Однак спроба нав'язати Афганістану соціалістичну модель розвитку зазнала краху.

2. «ДОБА ЗАСТОЮ»: НАРОСТАННЯ КРИЗИ

У період 1964–1985 рр. будували нові міста і заводи, палаци культури і стадіони; створювали вищі, відкривали нові школи і лікарні. *СРСР виїшов на передові позиції у світі в освоєнні космосу, розвитку авіації, атомної енергетики, фундаментальних і прикладних наук.* Певні досягнення спостерігалися в освіті, медицині, системі соціального забезпечення.

Однак з початку 1970-х років у країні стрімкими темпами наростала криза в соціально-економічній і суспільно-політичній сферах.

Сповільнилися темпи економічного зростання; розвиток економіки здійснювався екстенсивним шляхом. У СРСР реалізовувались 15 найбільших загальнодержавних програм: створення Західно-Сибірського ТПК, побудова Байкало-Амурської магістралі та ін. Проте кошти розпорозувалися і не давали віддачі.

Не дала очікуваних результатів хімізація та меліорація сільського господарства. Прийнята в травні 1982 р. *Продовольча програма* стала фарсом.

Закупівлі сільськогосподарської продукції за кордоном зросли більш як у 10 разів, виник дефіцит продуктів у торгівлі.

Катастрофічно позначилась на економіці участь СРСР у гонці озброєнь. Водночас в умовах тодішньої світової економічної кон'юнктури *СРСР одержував величезні прибутки від експорту нафти.* Приплив «нафтодоларів» давав змогу відтягнути вияв негативних явищ в економіці.

Сам Л. Брежнев після тяжкої хвороби (1974 р.) утрачав важелі управління країною, а його негативні особисті якості виявлялися сильніше. Нестримною була пристрасть до нагород. Падінню його

Черга в продуктовому магазині в ССРСР

Запитайте своїх рідних про значення висловів «дістати дефіцит», «авоська».

авторитету сприяла і трилогія мемуарів («Мала земля», «Відродження», «Цілина»), написана іншими авторами від імені генсека. Члени родини Л. Брежнєва загрузли в кримінальних справах.

Причини краху реформ були пов'язані з самою природою соціалістичного господарства. Перетворення здійснювали в рамках командно-адміністративної системи, вони не були доповнені реформами політичної системи. Їх проводив партійно-господарський апарат, сформований ще в сталінську епоху.

Терміни і поняття

«Застій» — період історії ССРСР (1965 – середина 1980-х років), коли КПСС та советську державу очолював Л. Брежнєв (до 1982 р.) та його спадкоємці. Період характеризувався сповільненням темпів соціально-економічного розвитку, нагромадженням кризових явищ у політичній та соціальній сфері й консервацією економічної та соціальної системи у рамках державного соціалізму, що виключало можливість її реформування.

Основні передумови системної кризи советського суспільства

- ▶ Монопольна влада КПСС у советській політичній системі.
- ▶ Величезні ресурси відволікалися на надання допомоги просоветським режимам у країнах різних регіонів світу.
- ▶ Перевага надавалася екстенсивним методам ведення господарства.
- ▶ Регламентація економіки відповідно до народногосподарських планів призводила до дефіциту матеріальних і фінансових ресурсів, «авралів» у роботі підприємств, низької якості їхньої продукції.
- ▶ Зрівнялівка на виробництві ліквідувала стимули підвищення кваліфікації та продуктивності праці.
- ▶ Загострення екологічних проблем.
- ▶ Збільшення грошових доходів населення відставало від виробництва товарів широкого вжитку. Зростання дефіциту товарів і продовольства впливало на масову свідомість. Поширювалися алкоголізм і наркоманія.
- ▶ Відхід від лібералізації, фактична реабілітація сталінізму.

Історичний анекдот

За часів Сталіна було як в автобусі: один веде, половина сидить, інші трясуться.

За Хрущова — як у цирку: один говорить, всі сміються.

За Брежньова — як у кіно: всі чекають кінця сеансу.

**Проблеми.
Пошуки.
Проекти**

Розробіть проєкт «Л. Брежнев, “доба застою”»: карикатури та історичні пояснення до них».

3. ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ

У середовищі наукової і творчої інтелігенції, вірян почали виникати цілі групи людей, що були не згодні з режимом та відкрито виступали проти зневажання громадянських свобод. Цей неформальний громадський рух дістав назву *дисидентство*.

Терміни і поняття

Дисидент (від лат. *dissidens* — *незгодний*) — інакодумець, людина, яка не згодна з панівною ідеологією та владою. Дисидентство відстоює права громадян та інші демократичні принципи.

Основні учасники і напрями дисидентського руху

- ▶ **Прихильники «справжнього марксизму-ленінізму»** вважали, що советський режим зіпсував це вчення і необхідно повернутися до справжніх цінностей марксизму-ленінізму.
- ▶ **Прихильники християнської ідеології** говорили про необхідність дотримання християнських моральних принципів.
- ▶ **Захисники національно-культурних прав націй**, що представляли національні республіки, виступали проти політики русифікації, за надання національно-культурної автономії.
- ▶ **Ідеологи ліберального напрямку** відстоювали ідею переходу до демократичного суспільства західного типу, виступали за лібералізацію соціально-економічних і суспільно-політичних відносин.

5 грудня 1965 р. (день прийняття «сталінської конституції» 1936 р.) відбулася перша в Москві демонстрація під провозахисними гаслами.

У СРСР виникла безцензурна література і преса («самвидав»). Відтоді поширювали машинописні тексти відомих дисидентів і правозахисників. Серед дисидентів визначилися свої лідери — **А. Сахаров, В. Буковський, А. Марченко, З. Гамсахурдіа, П. Григоренко** та ін.

Андрій Сахаров, академік, фізик, співторець водневої бомби; політичний діяч і правозахисник, лауреат Нобелівської премії миру (1975 р.)

25 серпня 1968 р. на Червоній площі в Москві відбулася єдина відкрита в СРСР **акція протесту проти советської інтервенції в Чехословаччині**. У ній взяли участь лише вісім осіб.

Своєрідним маніфестом дисидентського руху стала робота академіка **Андрія Сахарова** «Роздуми про прогрес, мирне існування й інтелектуальну свободу» (червень 1968 р.). А. Сахаров стояв на позиціях, близьких до західного лібералізму.

Олександр Солженіцин у своїх творах «У колі першому», «Архіпелаг ГУЛАГ», «Червоне Колесо. Розповідь у відміряних термінах» та інших викривав злочини сталінізму, советської системи. У 1970 р. йому було присуджено Нобелівську премію з літератури. Але деякі ідеї і роботи О. Солженіцина у 1990–2000-х роках викликали протести багатьох єврейських публіцистів, а також збурили хвилю критичних виступів в Україні.

Стимулом для розвитку дисидентського руху стали підсумки Загальноєвропейської наради з безпеки і співробітництва в Європі (1975 р.). У країні створювалися групи сприяння виконанню рішень цього форуму, які відстоювали права людини.

Проблеми. Пошуки. Проекти

Уявіть, що ви є організатором вечора зустрічі з одним / однією із представників / представниць дисидентського руху. Підготуйте афішу цієї зустрічі за планом: фото, роль у дисидентському русі, провідні ідеї діяча / діячки.

Подробиці

Українська Гельсінська група (УГГ) створена 9 листопада 1976 р., а 7 липня 1988 р. на 50-тисячному мітингу у м. Львові на її основі проголосили створення **Української Гельсінської спілки (УГС)**. Засновниками УГГ були Олесь Бердник, Петро Григоренко, Левко Лук'яненко, Оксана Мешко, Ніна Строката, Іван Кандиба, Олекса Тихий, Микола Руденко (керівник Групи), Мирослав Маринович, Микола Матусевич.

Влада сприймала дисидентство як «шкідливу течію, що ганьбить советський державний лад». У 1970-ті роки **вислані з країни чи змушені були виїхати за кордон** письменники О. Солженіцин, В. Некрасов, В. Максимов, музикант М. Ростропович, співачка Г. Вишневіська, поет Й. Бродський, кінорежисер А. Тарковський, театральний режисер Ю. Любимов та інші. Активісти правозахисного руху пройшли через в'язниці, табори; їх примусово розміщали в психіатричні лікарні.

4. ПРИХІД ДО ВЛАДИ М. ГОРБАЧОВА

Після смерті Брежнева (10 листопада 1982 р.), під час короткого перебування при владі **Юрія Андропова** (листопад 1982 р. — лютий 1984 р.), керівництво КПСС і країни спробувало реанімувати систему силовими методами.

Особа в історії

Михайло Горбачов (1931–2022 рр.) — останній лідер КПСС і ССРСР у 1985–1991 рр., перший і останній президент ССРСР (1990–1991 рр.). Народився в селянській родині. З 13 років періодично працював у колгоспі. Закінчив юридичний факультет МГУ і економічний факультет Ставропольського сільськогосподарського інституту. У 1966 р. обраний першим секретарем Ставропольського міськкому партії. З 1968 р. працював другим, з 1970 р. — першим секретарем Ставропольського обкому КПСС. З 1980 р. — член політбюро ЦК КПСС. У 1985 р. обраний генеральним секретарем ЦК КПСС. З 1989 р. — голова Президії Верховної Ради ССРСР. З 1992 р. — на пенсії. Лауреат Нобелівської премії миру (1990 р.). У 2014 р. підтримав анексію Криму Росією.

Потім на вищій партійній й державній посаді висунули важкохворого **Костянтина Черненка** (1984–1985 рр.), що перетворилося на фарс. У березні 1985 р., після смерті К. Черненка, лідером партії обрали 54-річного члена політбюро і секретаря ЦК КПСС **М. Горбачова**.

З приходом до влади М. Горбачова відбулися кардинальні зміни в керівництві партії та країни.

5. ЕКОНОМІЧНІ РЕФОРМИ

Перебудова. З березня 1985 р. в історії ССРСР розпочався період, що заведено називати «перебудовою». Не йшлося про зміну політичного ладу. Необхідно було, як вважали реформатори, «оновити соціалізм», додати імпульсу прискореного розвитку.

Курс на «прискорення». Перший етап реформ (1985–1986 рр.). У квітні 1985 р. проголошено курс на **прискорення соціально-економічного розвитку ССРСР**.

Після липня 1985 р. ухвалене нове законодавство, що **дозволяло створювати малі та сімейні підприємства, акціонерні товариства, комерційні банки**. Їх очолювали, як правило, колишні керівники підприємств і установ. «Погріли руки» на перехідному етапі й кримінальні структури.

Головним змістом **другого етапу реформ (1987–1989 рр.)** була орієнтація на **перехід від адміністративних методів до економічних за збереження централізованого управління**. Реформа передбачала надання підприємствам самостійності, переведення їх на самофінансування. Однак реформу здійснювали в умовах монополії державної власності в економіці. Кооперативи обкладали непомірним податком (понад 40 %).

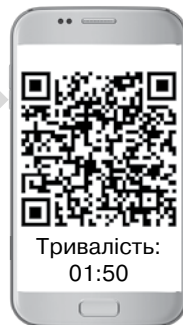
Спроби перетворень не були підкріплені кредитною, фінансовою політикою, що призвело до сплеску інфляції в країні в 1988 р. **З магазинів зникали товари першої необхідності, вводилася вже забута карткова система**. Відбулося обвальне зниження рівня життя населення. У 1989 р. розпочалися масові страйки шахтарів.

Третій етап реформ (1989–1990 рр.). Непослідовність і зволікання з реформами спричинили поглиблення економічної і суспільно-політичної кризи вже в 1990 р.

6. ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО І ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ. ГЛАСНІСТЬ

У вищих ешелонах влади відбулися кадрові зміни. На передові позиції висунулися нові політики: О. Яковлев, Е. Шеварнадзе, Б. Єльцин. **Ослабла цензура, із в'язниць і заслань поверталися дисиденти**. Повернувся із заслання й А. Сахаров. У січні 1987 р. М. Горбачов вперше висунув ініціативу щодо здійснення політики «гласності» і демократизації суспільства.

Курс на «гласність» означає пом'якшення цензури засобів масової інформації, публікацію раніше заборонених книжок. У країні з'явилися сотні незалежних газет і журналів, вільнішими ставали радіо, кіно і телебачення. Уперше в ССРСР вийшли друком романи «Доктор Живаго» Б. Пастернака і «Життя і доля» В. Гроссмана. У журналах друкували твори О. Солженіцина. Гострі матеріали принесли популярність журналу «Огонёк» (його редактором був виходець із України, журналіст

Михайло
Горбачов.
24 канал,
01.03.2014 р.

В. Коротич). Суспільне визнання здобули роман А. Рибаківа «Діти Арбата», фільм Т. Абуладзе «Покаяння», перейняті осудом злочинів сталінізму. *Люди почали більше думати, відкрито висловлювати свої думки.*

Вибори депутатів уперше відбулися на альтернативній основі. Однак виборна система дала змогу частині партійно-бюрократичної номенклатури потрапити до складу депутатського корпусу.

І з'їзд народних депутатів відкрився в травні 1989 р. Сформована на з'їзді парламентська опозиція вимагала скасувати 6-ту статтю Конституції ССРСР, що закріплювала за КПСС керівну роль у політичній системі держави.

7. АКТИВІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ РУХІВ У КРАЇНІ

У роки «перебудови» національні проблеми різко загострилися. У грудні 1986 р. *молодь Алма-Ати* виступила проти призначення першим секретарем ЦК КП Казахстану Г. Колбіна. *Криваві конфлікти на ґрунті міжнародних відносин мали місце в Придністров'ї, Фергані, Андижані, Душанбе, Нагорному Карабаху, Баку, Сумгаїті*, в інших місцях. Вони супроводжувалися людськими жертвами, вигнанням представників національних меншин.

На тлі поглиблення економічної та політичної кризи наприкінці 1980-х років *активізувалися національні рухи в ССРСР*, метою яких було здобуття незалежності. Серед новостворених масових національно-патріотичних організацій — «Народний рух України за перебудову», Народний фронт Естонії, литовський «Саюдіс» («Єдність») та ін.

Ще в листопаді 1988 р. Верховна Рада Естонської ССР проголосила державний суверенітет Естонії. Ця подія фактично стала початком розпаду ССРСР. Протягом 1990 р. Литва, Латвія, Росія, Україна, Білорусь та деякі інші союзувські республіки прийняли декларації про державний суверенітет.

Боротьба за демократію та незалежність республік розвивалася драматично. У *Тбілісі в квітні 1989 р.* під час розгону мітингу військовими загинули 16 осіб. У *Баку на початку 1990 р.* за бездіяльності влади відбувалися погроми вірменів. Партійне керівництво дедалі більше дискредитувало себе. Повсюдно проводилися мітинги з вимогою скасувати 6-ту статтю Конституції ССРСР, що було зроблено на III з'їзді народних депутатів (березень 1990 р.). Цією постановою закінчилася епоха безроздільного панування РКП(б)—ВКП(б)—КПСС у країні. На з'їзді був упроваджений інститут президентства. Першим (і останнім) президентом ССРСР обрали М. Горбачова.

На I з'їзді народних депутатів РСФСР головою Верховної Ради Російської Федерації обрали *Бориса Єльцина*. Посилювалося протистояння Єльцина і Горбачова.

У всіх союзних республіках почала формуватися система багатопартійності. Після XXVIII з'їзду КПСС (1990 р.) розпочався масовий вихід комуністів з партії.

8. АНТИДЕРЖАВНИЙ ПУТЧ 1991 р.

Процес розпаду ССРСР розпочався з виходу компартій союзних республік зі складу КПСС. Керівництво республік взяло курс на вихід

із ССРСР. Утім навесні 1991 р. розпочалися переговори керівників дев'яти республік (Росії, України, Білорусі, Казахстану, Узбекистану, Туркменістану, Киргизії, Таджикистану, Азербайджану) із президентом ССРСР та *підготовка до підписання нового Союзного договору*, 20 серпня 1991 р.

Проте **19 серпня 1991 р.** розпочався **путч**. На всю країну пролунало повідомлення про створення *Державного комітету з надзвичайного стану (ДКНС, російською мовою — ГКЧП)*. У цей час М. Горбачов перебував на відпочинку в Криму. Було оголошено надзвичайний стан в окремих регіонах країни. Розформовувалися структури влади, припинялася діяльність опозиційних партій і рухів, заборонялися мітинги і демонстрації. У Москву стягували війська. У постанові № 1 ДКНС було обіцяно підвищити заробітну плату, дати всім трудящим по 15 соток землі, забезпечити всіх житлом...

Проти путчистів виступили керівники РСФСР Б. Єльцин, І. Сілаєв, Р. Хасбулатов. Вони закликали росіян до загального страйку. Єльцин вимагав зв'язку з М. Горбачовим, звернувся до військовослужбовців із закликом не виконувати накази ДКНС. Надвечір 19 серпня біля «Білого дому» Росії зібралися тисячі людей, серед яких переважала молодь. 20 серпня в багатьох містах відбулися мітинги і демонстрації протесту. Згодом змовників заарештували. *Спроба державного перевороту була відвернена.*

Після краху перевороту була припинена діяльність КПСС, оголошено про початок реформи в системі КДБ, прийнято рішення про проведення радикальної військової реформи.

У країні утверджувалися демократичні принципи.

9. РОЗПАД ССРСР

Спробу підписати новий Союзний договір було зірвано. З 23 серпня до 1 вересня 1991 р. проголосили свою незалежність Естонія, Латвія, Україна, Молдавія, Азербайджан, Узбекистан, Киргизія.

1 грудня 1991 р. в Україні відбувся референдум, під час якого більш як 90 % громадян висловилися за незалежність республіки. Обраний Президентом України **Леонід Кравчук** сприйняв результати опитування населення як мандат на неприєднання України до нового Союзного договору. А без України Союз був неможливий.

8 грудня 1991 р. у білоруській урядовій резиденції в Біловезькій Пущі (біля Бреста) зібралися керівники Білорусі, Росії й України — С. Шушкевич, Б. Єльцин, Л. Кравчук. Узгоджений варіант Союзного договору Єльцин запропонував першим підписати українському президенту. За власним зізнанням Кравчука, «доля договору повністю залежала від України». І він висловив категоричне «ні» Союзному договору. Натомість керівники Росії, України і Білорусі заявили про те, що *«Союз ССР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування»*.

**Проблеми.
Пошуки.
Проекти**

Напишіть історичне есе «Історичні уроки советського минулого».

**Л. Кравчук,
С. Шушкевич,
Б. Єльцин
після
підписання
Біловезьких
угод**

Як розвалився
СРСР:
ретроспектива
подій.
ICTV. Ранок,
08.12.2017 р.

На цій самій зустрічі народилася «Угода про створення Співдружності Незалежних Держав» (СНД), підписана керівниками Росії, України та Білорусії. 13 грудня в Ашгабаті глави держав Центральної Азії в основному схвалили ініціативу створення СНД. 21 грудня в Алма-Аті відбулося підписання Декларації 11 держав на підтримку Біловезької угоди. Виняток становили республіки Балтії і Грузія. Остання приєдналася до СНД через два роки.

Після підписання Алма-Атинської декларації М. Горбачов 25 грудня 1991 р. виступив по телебаченню із заявою про припинення своєї діяльності на посаді президента СРСР. У той самий вечір над Кремлем спустили червоний прапор з Державним гербом СРСР, а на його місці здійнявся російський триколірний прапор. Цей акт зміни державних символів поставив останню крапку в драматичній долі величезної країни, що називалася Советським Союзом.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть вияви соціально-економічної кризи в СРСР у 1970-ті роки.
2. Які були передумови виникнення дисидентського руху? Схарактеризуйте його основні напрями.
3. У чому виявлялося загострення політичної боротьби в середині 1980-х років?
4. Які економічні реформи здійснювали у СРСР після 1985 р.?
5. Визначте причини посилення національних рухів у СРСР у середині 1980-х років.
6. Чим було викликане прийняття нового політичного курсу в 1985 р.?
7. Визначте етапи і сутність реформ у СРСР часів «перебудови».
8. Поясніть терміни і поняття: *застій, дисидент, перебудова, гласність*.
9. Покажіть на карті кордони республік СРСР станом на 1991 р.
10. Покажіть на карті райони міжнаціональних конфліктів у СРСР у період «перебудови».

II. Обговорюємо в групі

1. У чому виявлялася непослідовність політики та реформ М. Горбачова?
2. Яку небезпеку становив для країни та її громадян серпневий путч 1991 р.?
3. Як ви вважаєте, чому без України існування нового Союзу було неможливим?

III. Мислимо творчо й самостійно

Які основні причини розпаду СРСР? Як ви думаєте, чи можна було цьому запобігти?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

27 грудня 1979 р. — введення советських військ в Афганістан
березень 1985 р. — обрання М. Горбачова генеральним секретарем ЦК КПСС
грудень 1991 р. — припинення існування СРСР

1. ПЕРЕДУМОВИ Й ОСОБЛИВОСТІ РЕВОЛЮЦІЙ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Розпад СРСР й утворення на його уламках незалежних держав прискорили демократичні зміни в країнах Центрально-Східної Європи, які вже не перебували під загрозою советського силового втручання, як це було в Угорщині 1956 р. або в Чехословаччині 1968 р. За своїм характером революції кінця 1980-х – початку 1990-х років у країнах Центрально-Східної Європи були народними, демократичними, анти тоталітарними. Їхніми **спільними рисами** були:

- ▶ прагнення ліквідувати монопольну владу правлячих компартій і на основі широкої демократії повністю оновити життя суспільства;
- ▶ масовий характер, широка участь у них інтелігенції, молоді, особливо студентської, робітників і службовців;
- ▶ антисоціалістична спрямованість;
- ▶ нездатність лідерів комуністичних режимів до проведення реформ, неспроможність протистояти революційним змінам.

Працюючи з текстом підручника, порівняйте революції в країнах Східної Європи за критеріями: причини, характер, цілі, наслідки.

2. ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВ наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

2.1. Польща

У липні 1989 р. парламент країни обрав главою держави В. Ярузельського. Уряд очолив головний редактор журналу «Солідарність» Т. Мазовецький. Уперше з 1948 р. керівником уряду був некомуніст.

Святкування перемоги «Солідарності». На першому плані ліворуч — Тадеуш Мазовецький

У грудні 1989 р. з конституції були виключені статті про Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП) як про керівну політичну силу і соціалістичний характер Польщі. У січні 1990 р. ПОРП припинила своє існування. У країні діяло майже 60 політичних партій. Після перемоги Л. Валенси у грудні 1990 р. на президентських виборах остаточного удару по комуністичній системі було завдано в жовтні 1991 р., коли на виборах до парламенту перемогли також правоцентристські сили.

Нова економічна політика під керівництвом міністра фінансів, віцепрем'єра *Л. Бальцеровича*, дістала назву **«шокової терапії»**. Вона означала боротьбу з інфляцією, жорсткість кредитної та податкової політики, урегулювання зовнішньої заборгованості; на наступному етапі реформ — звільнення ціноутворення від централізованого контролю, зняття обмежень у сфері торгівлі тощо. *Реформи оздоровили економіку і надали їй імпульсу до розвитку, хоч і відбулося це завдяки зниженню рівня життя більшості населення.*

2.2. Угорщина

У 1988 р. Я. Кадар пішов у відставку. В Угорщині почала формуватися багатопартійна система. У **1989 р.** замість УСРП виникла Угорська соціалістична партія (УСП). Держава почала називатися **Угорська Республіка**.

У 1999 р. Угорщина стала членом НАТО, у 2004-му — членом Європейського Союзу. У країні тривали позитивні зміни в економіці.

2.3. Болгарія

Починаючи з літа 1989 р. Т. Живков, оголосивши «перебудову» в Болгарії, поступово почав утрачати важелі управління країною. **10 листопада 1989 р.** керівництво Болгарської комуністичної партії (БКП) змусило Живкова піти у відставку з усіх посад.

Листопадові події за своєю суттю були революцією. У країні почали створювати нові партії, організації. XI з'їзд БКП в 1990 р. відмовився від керівної ролі компартії і проголосив побудову «оновленого соціалізму». Т. Живкова виключили з партії.

У країні ліквідували закони, що обмежували демократичні права громадян, відбувалася деполітизація армії, правоохоронних органів, реабілітація колишніх політичних в'язнів. Усі нові демократичні партії, рухи й об'єднання стали засновниками і членами створеного в грудні 1989 р. Союзу демократичних сил (СДС). Були ухвалені закони про повернення власності колишнім власникам (реституцію), конфіскацію майна компартії, деідеологізацію науки й освіти.

2.4. Чехословаччина

Наступ тоталітаризму спричинив активізацію дисидентського руху в країні. Група діячів науки і культури **1 вересня 1977 р.**, спираючись на Заключний акт наради в Гельсінкі і посилаючись на Загальну декларацію прав людини, виступила з декларацією, у якій висувалися основні вимоги до демократизації суспільства. Документ дістав назву «Хартія-77», його підписали 242 особи, які брали активну участь у реформаторському русі 1960-х років. Навколо «Хартії-77» у країні формувалася організована опозиція.

Революція в Чехословаччині розпочалася з розгону владою студентської демонстрації в м. Празі 17 листопада **1989 р.** Дії поліції зумовили страйк студентів, а з 21 листопада розгорнулися масові демонстрації в столиці. Поліція відступила.

Антитоталітарна революція відбувалася мирним шляхом. Під час мітингів і демонстрацій не сталося жодного збройного зіткнення, навіть не було розбито жодного вікна. Тому події **листопада 1989 р.** дістали назву «ніжної», або «оксамитової революції».

Утім, **між Чехією та Словаччиною наростали відцентрові тенденції**. Чехословаччина як єдина держава припинила існування **31 грудня 1992 р.** У 1993 рік увійшли дві нові самостійні держави — Чехія і Словаччина. Президентом Чехії у 1993 р. було обрано **Вацлава Гавела**.

Вацлав Гавел.
Президент,
який шанував
людей.
Радіо
«Свобода»,
Україна,
04.10.2016 р.

Особа в історії

Вацлав Гавел (1936–2011 рр.) — президент Чехословаччини у 1989–1992 рр., президент Чехії в 1993–2003 рр. Народився в багатій родині, яка належала до давнього і поважного роду. Освіту здобув на економічному факультеті у Вищій технічній школі й на театральному факультеті Академії образотворчих мистецтв. З 1960 р. Гавел пов'язує своє життя з театром, працюючи техніком сцени, асистентом режисера, режисером. Пробує себе як драматург. Широку популярність дістали його драми в дузі театру абсурду, а також есеї. У 1968 р. Гавел очолив об'єднання «Клуб незалежних письменників». Неодноразово переслідувався владою. Близько п'яти років провів у в'язниці. Один з лідерів руху «Хартія-77» та «оксамитової революції».

2.5. Югославія

Розпад Югославії розпочався у **1990 р.** з розпаду Союзу комуністів Югославії (СКЮ). До середини 1992 р. федеральні органи влади втратили контроль за ситуацією.

Міжетнічні та міжрелігійні конфлікти в регіоні, що мають три-валу історію, і намагання переглянути існуючі кордони спричинили війну, що тривала в 1991–1995 рр., 1998–1999 рр.

У **Хорватії** протистояння хорватів і сербів набуло характеру *міжетнічної війни*. У лютому 1991 р. сербські громади на території Хорватії утворили свою державу — **Сербську Країну**, що вирішила відокремитися від Хорватії та заявила про свою належність до Сербії. Між сербами і хорватами спалахнула війна. Навіть введення військ ООН не змогло зупинити бойові дії. У серпні 1995 р. хорватські війська перейшли в наступ проти загонів Сербської Країни.

Частина окупованих хорватських земель повернулася під контроль уряду після блискучої воєнної операції. Іншу частину Загреб вирішив повертати через тривалий мирний процес, що відбувався за посередництва ООН.

У **Боснії і Герцеговині** національна нетерпимість і релігійний екстремізм призвели до громадянської війни між трьома громадами цієї колишньої югославської республіки — *сербською, хорватською і мусульманською*. Хорвати і мусульмани об'єдналися проти сербів.

Поворотним моментом у цих подіях було розроблення протиборчими сторонами за підтримки Росії, США, ФРН, Франції та Великої Британії в американському м. Дейтоні (**1995 р.**) пакета мирних документів. Відповідно до мирної угоди Боснія і Герцеговина залишалася єдиною державою і складалася з хорватсько-мусульманської Федерації БіГ і Республіки Сербської. Для підтримки миру в БіГ було введено 50-тисячний контингент військ НАТО, миротворчі сили ООН, у т. ч. й український батальйон. Конфлікт вдалося призупинити, але проблеми співіснування різних етнічних громад БіГ лишаються складними.

Косово. У 1997 р., коли влада Союзної Республіки Югославії (СРЮ) розпочала репресії щодо албанського населення краю, сталися перші *збройні сутички між сербами й албанцями*.

Югославія
в 1941–
1991 рр.
З книги:
*Historical
Atlas of
Central
Europe /
compiled by
Paul Robert
Magocsi.
University
of Toronto
Press,
2018 р.*

У 1998 р. СРЮ направила сербські війська в Косово, щоб витиснути місцеві військові формування албанців. Близько 200 тис. сербів залишили автономний край. Збільшувався потік і албанських біженців.

У конфлікт втрутилися західні країни. 24 березня 1999 р. авіація НАТО без санкції Ради Безпеки ООН розпочала бомбардування території СРЮ, що тривали до 10 червня. У ході бомбово-ракетних ударів постраждали численні цивільні об'єкти.

З кінця 1999 р. Косово перебувало під управлінням тимчасової адміністрації ООН.

Сербія. Союзна Республіка Югославія (СРЮ) з'явилася у квітні 1992 р. внаслідок об'єднання Сербії і Чорногорії. Тривалий час проти Югославії діяли міжнародні економічні санкції. У країні не припинялася економічна криза. З приходом до влади у 2000 р. демократичної опозиції західні країни зняли більшість санкцій.

Чорногорія. З кінця 1990-х рр. новий чорногорський лідер *М. Джуканович* узяв курс на відокремлення Чорногорії від СРЮ. На основі домовленостей між двома країнами у 2003 р. *Союзна Республіка Югославія припинила своє існування.*

Після проголошення незалежності Словенії в червні 1991 р. федеральна влада за допомогою введення військ СФРЮ на територію цієї республіки сподівалася не допустити її відокремлення. Однак у Словенії югославські війська зустріли рішучий і організований опір.

Тривалість:
02:25

Боснія:
вшанування
жертв
різанини в
м. Сребрениці.
5 канал,
08.07.2015 р.

Північна Македонія, як і інші балканські держави, є багатонаціональною країною. У її західних районах близько 60 % населення країни становлять етнічні албанці.

У лютому 2001 р. косовські албанські бойовики перетнули кордон з Македонією. Одночасно бойові дії розпочали місцеві албанські збройні формування. У країні було введено воєнний стан. Запеклі бої із застосуванням авіації велися неподалік від м. Скоп'є.

За участі НАТО і ЄС у серпні 2001 р. між македонською владою і місцевими албанськими збройними формуваннями було укладено перемир'я. На референдумі у 2004 р. громадяни країни висловилися за надання албанському населенню рівних політичних прав і підтримку міжнародного миру.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Які були основні передумови революцій наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років у країнах Центрально-Східної Європи?
2. Визначте характер і загальні риси революцій наприкінці 1980-х — початку 1990-х років у країнах Східної Європи.
3. Чому революція 1989 р. у Чехословаччині дістала назву «оксамитової»?
4. Визначте наслідки «оксамитової революції» в Чехословаччині.
5. Покажіть на карті колишні кордони СФРЮ.
6. Схарактеризуйте основні сучасні проблеми країн — колишніх республік Югославії.

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте роль «Солідарності» в історії Польщі.

Пам'ятник «Солідарності» у м. Варшаві (фото Христини Срібняк)

2. Чому відбувся розпад Чехословаччини? Як відбувався цей процес?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Як ви вважаєте, чи можна було зберегти югославську федерацію? Чим повчальний досвід новітньої історії Югославії для інших країн і народів?
2. Адам Міхнік, у минулому польський дисидент, писав: «Ми — і українці, і поляки — маємо спільну рису: синдром невинної жертви. Ми маємо історичне переконання в тому, що ми для всіх були добрими, а нас кривдили. Це не є правдою ні щодо поляків, ні щодо українців». Використовуючи цю ідею, напишіть есей про історичну пам'ять поляків та українців.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

кінець 1980-х — початок 1990-х рр. — демократичні, антитоталітарні революції в країнах Центрально-Східної Європи
листопад 1989 р. — «оксамитова революція» в Чехословаччині
січень 1990 р. — розпад Союзу комуністів Югославії

Проблеми. Пошуки. Проекти

Підготуйте інформаційну довідку «Покарання за воєнні злочини у югославських війнах». У чому полягає повчальний досвід цієї історії для нинішньої російсько-української війни?

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

До країн Центрально-Східної Європи історики відносять:

- ▶ країни Балтії – Естонія, Латвія, Литва;
- ▶ Балканські країни – Албанія, Болгарія, Боснія та Герцеговина, Косово, Північна Македонія, Румунія, Сербія, Словенія, Хорватія, Чорногорія (про Грецію й Туреччину, які теж належать до Балканського регіону, варто писати окремий історичний огляд);
- ▶ Вишеградська четвірка (або V4) – Польща, Словаччина, Угорщина й Чехія;
- ▶ колишні советські республіки – Білорусь, Молдова й Україна.

Історичні подробиці

Вишеградська група була створена в лютому 1991 р. у складі Польщі, Угорщини й Чехословаччини. Після розділу Чехословаччини з 1993 р. для позначення союзу чотирьох країн почали вживати символ «V4». Ця група визначила своїми основними цілями вступ до Європейського Союзу та НАТО. Після досягнення своєї мети країни V4 прагнуть координувати свої дії в межах європейських і євроатлантичних структур.

Країни Вишеградської групи — члени ЄС

Усі країни Центрально-Східної Європи (окрім Білорусі, де править проросійський режим О. Лукашенка) намагаються йти шляхом євроінтеграції. Значна частина згаданих країн вже стали членами ЄС і НАТО.

До **особливостей** розвитку регіону в першій чверті ХХІ ст. можна віднести таке:

- ▶ **різні темпи європейської інтеграції** країн регіону; так, Болгарія і Румунія лише у 2024 р. отримали «частковий шенген», тобто вільне пересування громадян авіаційним і морським транспортом;
- ▶ певне **зростання впливу популістських сил**, яким не вдалося прийти до влади в Чехії, але перемогли на виборах у Словаччині у 2023 р.; посилення «особливої позиції» Угорщини за прем'єрства Віктора Орбана щодо спільної європейської політики;
- ▶ невдоволення певними соціально-економічними правилами ЄС, невизначені умови роботи для українських перевізників зумовлюють **протести, блокування автошляхів** тощо водіями вантажівок у Польщі; фермерами в Польщі, Румунії, Словаччині та ін.;
- ▶ зміцнення зовнішньополітичної взаємодії **Польщі та країн Балтії, які є найбільш послідовними в консолідації зусиль європейських країн** у протистоянні російській агресії проти України та інші.

2. ПОЛЬЩА

У 2004 р. Польща стала членом ЄС. Вступ країни в Євросоюз спричинив зростання цін, але дав позитивні наслідки. У 2018 р. теми зростання польської економіки були одними з найвищих у Європі. На парламентських виборах у 2005 р. перемогла консервативна партія «Право і Справедливість» (ПіС). Прем'єр-міністром Польщі став її представник К. Марцинкевич. Після його відставки в липні 2006 р. коаліційний уряд очолив лідер ПіС **Ярослав Качинський**. На президентських виборах у жовтні 2005 р. перемогу здобув кандидат від партії «Право і Справедливість» **Лех Качинський** (брат-близнюк Я. Качинського). Л. Качинський намагався удосконалити систему соціального забезпечення, боротися з корупцією, виступав за посилення в Польщі впливу Католицької церкви.

10 квітня 2010 р. в авіакатастрофі під Смоленськом загинув президент Л. Качинський і велика частина польської політичної та військової еліти — загалом 96 осіб. Президент мав виголосити промову на польському військовому цвинтарі у с. Катинь (Смоленська область, Росія) під час жалобних заходів, приурочених до 70-ї річниці катинської трагедії. Загибель відомих громадських діячів стала для Польщі шоком; цю подію назвали *«Другою Катинською трагедією»*. У 2015 р. новим президентом Польщі став представник ПіС **Анджей Дуда**.

Тривалий період партія «Право і справедливість» на чолі з Л. Качинським повністю контролювала політику Польщі. Уряд Польщі у 2017–2023 рр. очолював Матеуш Моравецький. ПіС ухвалила низку контроверсійних для країни рішень, серед яких — жорсткіше законодавство щодо абортів, визнання верховенства польського права над європейським. Шкоду позиціям правлячої партії завдав також корупційний скандал із видачею польських шенгенських віз зацікавленим особам з Азії та Африки. Польська католицька церква посилила свій і до того великий вплив на життя суспільства.

На парламентських виборах у 2023 р. попри більшість голосів, які отримала ПіС, фактичну перемогу здобула опозиція — блок «Громадянська коаліція» на чолі з **Дональдом Туском** та його політичні союзники. Туск став главою польського уряду. З грудня **2023 р.** було замінено керівників суспільно-правових мовників і звільнено журналістів, які виступали в ролі пропагандистів колишньої правлячої партії «Право і справедливість». Уряд Д. Туска прагне поліпшити відносини з Європейським Союзом.

Польсько-українські відносини мають стратегічне значення для обох країн. *Польща першою з держав світу визнала незалежність України* та встановила з нею дипломатичні відносини, активно сприяє європейській інтеграції України. У 2012 р. в Україні та Польщі успішно відбувся чемпіонат Європи з футболу.

Періодично відносини між Польщею та Україною ускладнюються через різне розуміння деяких питань історії, вияви деструктивного націоналізму в обох країнах. Проте партнерство країн зумовлено спільною історичною спадщиною, взаємною симпатією народів і необхідністю протистояти агресії Росії проти України та Європи.

Польський народ надав прихисток найбільшій у 2022 р. хвилі українських біженців – близько мільйону осіб. У країні розгорнувся потужний волонтерський рух. Польща стала найважливішим партнером у військовій підтримці свого українського сусіда.

Після кількох років російсько-української війни польське суспільство, продовжуючи підтримку українців, стало виявляти певні прояви занепокоєння щодо «ціни» перебуванням значної кількості українців в республіці та пільг, які отримав в ЄС український бізнес. Суперечки навколо питання експорту українських сільськогосподарських продуктів, міжнародних вантажних перевезень призвели до тривалих блоkad прикордонних пунктів для українських вантажоперевізників. Ускладнення польсько-українських відносин намагалися посилити *проросійські політичні сили в Польщі*, насамперед партія «Конфедерація свободи та незалежності». Безумовно, труднощі в польсько-українських відносинах будуть подолані, бо вони мають величезне стратегічне значення для України та всієї Європи.

3. КРАЇНИ БАЛТІЇ

Після здобуття незалежності в 1991 р. Естонія, Латвія, Литва дотримувалися твердого курсу на євроінтеграцію. З 2004 р. країни стали членами ЄС і НАТО.

Історичний досвід визначає усвідомлення народами Балтії критичної небезпеки з боку імперськи налаштованої Росії. Тому від початку російської агресії проти України у 2014 р. і особливо після розгортання повномасштабної війни з 2022 р. Естонія, Латвія, Литва є найбільш послідовними в наданні всебічної допомоги Україні. На кінець 2023 р. ці країни виділяють на підтримку України найбільший обсяг своїх ресурсів щодо власного бюджету – понад 1 % валового внутрішнього продукту. Сюди входить гуманітарна допомога – машини швидкої допомоги, електрогенератори, тимчасові мости, намети для сімей і термінали Starlink для супутникового зв'язку. Країни Балтії постачають також максимально можливі обсяги військової техніки і спорядження, проводять навчання українських воїнів.

Прокоментуйте
слова
президента
нашої країни.

Слово політика

Із виступу Президента України Володимира Зеленського на зустрічі з представниками ЗМІ під час візиту до Литовської республіки в січні 2024 р.

«...Ми разом і не втрачаємо нашої єдності. Кожен прояв підтримки України – це також, зрештою, підтримка Литви, і Естонії, і Латвії, і Польщі, і кожної з держав, яка є й буде незалежною попри будь-які амбіції Росії... Що ближче кордон Росії, то очевидніше, що Україна має бути в Альянсі»..

4. БІЛОРУСЬ

Білорусь є єдиною країною Центрально-Східної Європи, де в ХХІ ст. зберігається авторитарний режим. Диктатор *Олександр Лукашенко* обіймає посаду президента незмінно з 1994 р. В руслі проросійської політики О. Лукашенка в 1996 р. було проголошено «Союзу

державу Росії і Білорусі». Попри відсутність повної інтеграції та формальність багатьох «союзних структур», органи держбезпеки Білорусі та її армія, а також ЗМІ перебувають під контролем Кремля.

Опозиційний рух проти режиму Лукашенка набрав силу в 2020 р., проте диктатору вдалося придушити протести. Восени 2020 р. українська влада не визнала О. Лукашенка легітимним президентом Білорусі. Ще у 2021 р. лідерка білоруської опозиції *Світлана Тихановська* закликала створити міжнародний трибунал «для розслідування воєнних злочинів, скоєних Олександром Лукашенком».

Під час повномасштабної війни Росії проти України білоруська влада стала найближчим союзником РФ у розгортанні агресії. Білорусь надає свої аеродроми, воєнні бази для збройних сил РФ. Очевидно, доля режиму О. Лукашенка залежить як від ситуації в Росії, так і від енергії білоруського опозиційного руху та можливостей силових структур диктаторської влади.

5. МОЛДОВА

Молдова в перші роки своєї незалежності мала складнощі у виборі своєї геополітичної орієнтації — на Європейський Союз, або на Росію. У Молдові багато як прибічників інтеграції з ЄС та Румунією, так і прибічників союзу з РФ. Придністров'я — промислово розвинута частина Молдови — не контролюється урядом країни та фактично окуповане російськими військами. Найактивнішою проросійською політичною силою в Молдові є партія ШОР, її діяльність наразі заборонена. Лідер партії ШОР — олігарх і проросійський політик *Ілан Шор* — перебуває під санкціями США через його зв'язки з російським урядом та організацію громадських заворушень, спрямованих на підірвання незалежності та демократії в Молдові.

Молдова, як і Україна, має підписану угоду про асоціацію з ЄС.

Проєвропейська президентка Молдови (з 2020 р.) *Мая Санду* докладає чималих зусиль для допомоги Україні в протистоянні російській агресії. Молдова надає Україні гуманітарну допомогу, прийняла велику кількість українських біженців.

6. УГОРЩИНА

У 1999 р. Угорщина стала членом НАТО, у 2004-му — членом Європейського Союзу. У країні тривали позитивні зміни в економіці. Прем'єром Угорщини з травня 2010 р. є *Віктор Орбан* (обіймав цю посаду і в 1998–2002 рр.), лідер правої партії «ФІДЕС». Керівництво країни піддається критиці з боку ЄС через антимиграційну політику, контроль над ЗМІ та судовою системою, корупцію у владі тощо. Відверте небажання угорської влади засудити російську повномасштабну агресію проти України з 2022 р., постійне блокування багатьох консолідованих рішень ЄС призвели до кризи у відносинах Угорщини та Євросоюзу.

Віктор Орбан на саміті лідерів ЄС у Брюсселі 26–27 жовтня 2023 р. (скрін відеозапису). На думку угорської журналістки, авторки відео, більшість учасників саміту під час спілкування в кулуарах ігнорували очільника угорського уряду через його зв'язки з Володимиром Путіним (Тетяна Козюк, Новини LIVE, 27 жовтня 2023 р.)

Українсько-угорські відносини розвиваються з 1991 р., коли Угорщина визнала незалежність України. Активізувалася співпраця в металургії, машинобудуванні, енергетиці, аграрному секторі. Країни взаємодіють у ліквідації наслідків повеней на Закарпатті та на сході Угорщини. Для 130-тисячного угорського населення, яке живе в Закарпатській області України, створені всі умови щодо збереження національних традицій. Угорщина вкладає кошти в розвиток культури й освіти українських угорців, а також в інфраструктуру Закарпаття загалом. Але з 2017 р. угорсько-українські відносини погіршилися.

Історичні подробиці

Угорщина, зокрема, вимагає від Києва внести зміни до закону про освіту, яким визначено, що мовою освітнього процесу в навчальних закладах є державна мова – українська. Цей закон, на думку Будапешта, обмежує інтереси угорської національної меншини на Закарпатті. Зі свого боку, Україна протестує щодо активізації надання громадянства Угорщини представникам угорської меншини на території України.

Від початку повномасштабної війни Росії проти України Угорщина, як і інші країни Європи, надала велику допомогу в облаштуванні українських біженців. Водночас угорський лідер В. Орбан неодноразово заявляв, що «Україна не готова вести переговори з амбіціями вступити до Євросоюзу»; і що «Україна не зможе перемогти Росію на фронті». У 2023 р. В. Орбан намагався заблокувати рішення ЄС про початок переговорів щодо вступу України до Євросоюзу. Очевидно, що складнощі угорсько-українських відносин шкодять обом країнам. Ці відносини мають перспективи якісного поліпшення.

7. ЧЕХІЯ

У 1999 р. Чехія стала членом НАТО, у 2004 р. — членом ЄС. Зміна урядів не завадила стабільному розвитку країни. У 2003–2013 рр. президентом Чехії був **Вацлав Клаус**. З 2013 р. главою держави став **Мілош Земан**, відомий своїми лівими та проросійськими висловлюваннями. На виборах 2018 р. він знову переміг, його каденція на посаді президента загалом тривала 10 років.

Під час президентських перегонів 2023 р. переконливу перемогу здобув **Петр Павел**, генерал у відставці, який виступає за посилення зв'язків Чехії з НАТО і ЄС. Прем'єр-міністром країни від 2021 р. є Петр Фіала, лідер Громадянської демократичної партії.

Від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну Чехія надала прихисток для понад 500 тис. українців, передала ЗСУ більш як 60 танків, близько 20 самохідних артилерійських установок та гелікоптери Мі-24. На території країни пройшли підготовку близько 4000 українських солдатів. На початку 2024 р. П. Павел ініціював пошук і постачання сотень тисяч снарядів для ЗСУ.

8. СЛОВАЧЧИНА

У 1990-ті роки у **Словаччині** здійснювався болісний перехід від централізовано-планової економіки до ринкової. У 2004 р. країна стала членом НАТО та ЄС.

У березні 2019 р. на президентських виборах уперше в історії країни перемогу здобула жінка — *Зузана Чапутова*, яка займає проєвропейську позицію та виступає за допомогу Україні. Натомість на парламентських виборах у жовтні 2023 р. перемогла проросійська й антиукраїнська партія *Smer-SD Роберта Фіцо*, колишнього члена компартії (у 1986–1989 рр.). Утім Фіцо не може проводити антиєвропейську політику за зразком угорського прем'єра Орбана, бо не має монобільшості в парламенті.

Між Словаччиною й Україною розвивається співробітництво в нафтопереробній промисловості, металургії, будівництві, енергетиці, переробці лісу.

Після початку повномасштабної агресії Росії проти України у 2022 р. Словаччина надавала воєнну допомогу нашій країні обсягом 10 % свого оборонного бюджету. Країна допомагає українським біженцям. Проте після перемоги проросійської партії Р. Фіцо словацький уряд ухвалив рішення припинити передачу військової допомоги Україні, хоча не проти продажу зброї Україні.

9. БОЛГАРІЯ

Особливістю політичного життя Болгарії на початку ХХІ ст. стала участь у ній болгарського царя *Симеона II*, який прожив понад пів століття за кордоном. У 2001 р. він створив політичний блок «Національний рух Симеон II» і здобув перемогу на парламентських виборах, обійнявши у свої 64 роки посаду прем'єр-міністра. На президентських виборах 2001 р. болгарські виборці віддали перевагу лідеру БСП Георгію Пирванову. У Болгарії тоді склалася унікальна ситуація: *на чолі держави перебував соціаліст із колишніх комуністів, а уряд очолював цар-реформатор.*

Історичні подробиці

Симеон II (1937 р.н.) — останній слов'янський і православний монарх, який носив титул «цар» у 1943–1946 рр.

Наприкінці березня 2004 р. Болгарія одночасно з шістьма державами стала членом НАТО. З 1 січня 2007 р. країна увійшла до ЄС.

На парламентських виборах 2009 р. більшість місць виборола нова партія «ГЕРБ», очолювана Бойко Борисовим. Намагаючись зберегти традиційно гарні відносини з Росією, Болгарія водночас прагне посилювати європейську інтеграцію. Б. Борисов (колишній член Болгарської комуністичної партії) залишався на чолі уряду три каденції: у 2009–2013 рр., 2014–2017 рр., 2017–2021 рр.

Президентом Болгарії у 2017–2021 рр. і після виборів 2021 р. є *Румен Радев*, колишній комуніст, відомий своїми гаслами боротьби проти корупції та проросійськими заявами. Утім, за Конституцією країни, повноваження президента обмежені; найбільший вплив має прем'єр-міністр.

Росія намагається посилити свій вплив на Болгарію. Після 2022 р. це супроводжується шпигунством і спробою впливати на Болгарську православну церкву. У Болгарії з невстановлених причин вибухають

склади зі зброєю; російські спецслужби навіть здійснили спробу фізичної ліквідації відомого болгарського торговця зброєю.

Болгарію й Україну завжди пов'язували тісні відносини. Активізували взаємодію з болгарськими колегами українські металурги, хіміки, машинобудівники, транспортники.

Болгари компактно живуть в Одеській і Запорізькій областях, мають можливості для розвитку національної культури й зміцнення зв'язків зі своєю історичною батьківщиною.

На початку повномасштабної війни в 2022 р., за умов «снарядного голоду» ЗСУ, Болгарія таємно поставила до третини боєприпасів, критично необхідних українській армії. Країна також покривала до 40 % потреб України в дизельному пальному.

Болгарія надає тимчасовий захист для біженців з України.

10. ІНШІ БАЛКАНСЬКІ КРАЇНИ – ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

У 2004 р. **РУМУНІЯ** стала членом НАТО, у 2007 р. – членом ЄС.

За президентства *Траяна Бесеску* (2004–2014 рр.) Румунія жорстко протистояла політиці РФ, особливо спробі Росії розділити Молдову та створити сепаратистську квазідержаву – Придністровську Республіку. Рішення румунського уряду про розміщення на території країни елементів американської системи ПРО посилює суперечності Бухареста з Москвою.

Після приходу до влади *Клауса Йоганніса* (президент країни з 2014 р.) Румунія зміцнила партнерські відносини з державами – членами ЄС. Тісну співпрацю налагоджено з Італією та Францією. Румунія виступає за розширення ЄС і НАТО, зокрема підтримує євроінтеграцію Молдови, Чорногорії та України.

Розвиток **українсько-румунських відносин** набув позитивної динаміки після того, як Міжнародний суд ООН у лютому 2009 р. виніс рішення, яке встановлювало морські кордони між державами та визначало виключні економічні зони Румунії та України в Чорному морі. Обидві країни висловили задоволення рішенням суду.

Після нападу Росії на Україну в 2022 р. Румунія однією з перших у Європі відкрила свої кордони для українських біженців та почала постачати Україні летальну зброю.

У 2008 р. парламент проголосив незалежність **РЕСПУБЛІКИ КОСОВО**. Країна не стала членом ООН, проте її незалежність визнали понад 100 країн світу, серед них США, Німеччина, Франція, Польща. Натомість Греція, Іспанія, Румунія, Словаччина, а також Сербія і Росія та деякі інші країни не готові визнати Косово. Україна займає позицію вичікування, не ухвалюючи рішення щодо Косова.

У 2016 р. було підписано угоду про асоціацію між Косово і ЄС; країна подала заявку на вступ до Європейського Союзу. Ключовою проблемою внутрішньої і зовнішньої політики Косово є відносини між албанською більшістю населення (албанці становлять близько 92 %) і сербською меншістю, яку підтримують Сербія і Росія. Сербія виступає проти суверенітету Косово і все ще вважає її частиною своєї території. Косово, як і Сербія, прагне інтеграції з ЄС.

Попри традиційно близькі відносини **СЕРБІЇ** з Росією, у 2014 р. Сербія і НАТО узгодили план індивідуального партнерства. У 2017 р. президентом Сербії став *Александр Вучич*, орієнтований на тісну співпрацю з Росією, зокрема й військову.

Найгостріші суперечки Сербія має із сусіднім Косово, не визнаючи його незалежності. Наприкінці 2023 р. А. Вучич звинуватив Косово в «жорстоких етнічних чистках за підтримки частини міжнародної спільноти».

У грудні 2023 р. партія А. Вучича перемогла на позачергових парламентських виборах. Попри історичну орієнтацію на Росію, уряд Сербії засудив повномасштабне вторгнення Росії в Україну.

1 липня 2013 р. відбулося приєднання **ХОРВАТІЇ** до ЄС. Після виборів 2015 р. на посаді главу держави соціал-демократа Іво Йосиповича змінила *Колінда Грабар-Кітарович*, яка представляла правоцентристську Хорватську демократичну співдружність (ХДС).

На виборах 2020 р. президентом став *Зоран Міланович*, який очолював уряд Хорватії у 2011–2016 рр., коли країна стала членом Європейського Союзу.

Главою уряду Хорватії з 2016 р. є *Андрей Пленкович* (партія ХДС). Попри суперечності з позицією президента країни З. Мілановича, повноваження якого досить обмежені, А. Пленкович і його уряд рішуче підтримує Україну в боротьбі проти російської агресії.

СЛОВЕНІЯ є маленькою країною з населенням 2,1 млн осіб, проте має найвищий показник ВВП на душу населення серед балканських країн. Досягненню успіхів країни сприяють політична стабільність, демократизація суспільства, ефективні реформи, наявність висококваліфікованої робочої сили. У 2004 р. Словенія стала членом НАТО та ЄС.

Словенія є надійним партнером країн-сусідів по ЄС. Після початку повномасштабної війни Росії проти України Словенія надала Україні велику допомогу. Вартість переданої зброї є одним із найвищих показників у Європі поряд із країнами Балтії.

Шлях євроінтеграції для **БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНИ (БіГ)** розпочався у 2003 р. На початку 2016 р. країна подала запит на членство в ЄС. Європейська комісія сформувала 14 вимог для євроінтеграції Боснії і Герцеговини, серед яких – верховенство права, демократії, основних прав і свобод, функціонування державних інституцій, реформи державного управління (яке в БіГ складне внаслідок спроб вирішення міжетнічних конфліктів у минулому). Важливо відзначити, що БіГ не впоралася із «домашнім завданням», та попри це Брюссель схвалив кандидатський статус для цієї балканської країни.

Поясніть думку журналістки.

Слово журналістки

Ірина Джамич, 20 грудня 2022 р..

«Євросоюз іде на ризик, зваживши очевидно, що менш небезпечно поглинути Балкани з їхніми проблемами та замороженими конфліктами, аніж дати можливість Росії використати ці проблеми й підірвати легkozаймистий регіон».

**Проблеми.
Пошуки.
Проекти**

Розробіть фотоколаж, інфографіку «Політичні лідери світу — друзі України».

У лютому 2001 р. косовські албанські бойовики перетнули кордон з **МАКЕДОНИЕЮ**. Одночасно бойові дії розпочали місцеві албанські збройні формування. У країні було впроваджено воєнний стан. За участі НАТО і ЄС у серпні 2001 р. між македонською владою і місцевими албанськими збройними формуваннями було укладено перемир'я. На референдумі у 2004 р. громадяни країни висловилися за надання албанському населенню рівних політичних прав і підтримку міжнародного миру.

У 2019 р., прагнучи досягти цілей євроінтеграції, після тривалих суперечок із Грецією Македонія змінила свою назву на **ПІВНІЧНА МАКЕДОНИЯ**. З 2020 р. Північна Македонія стала членом НАТО.

Північна Македонія, як і абсолютна більшість інших балканських держав, підтримує Україну в протистоянні російській агресії. Яскравим прикладом цього є надання Україні військової допомоги обсягом 16 % оборонного бюджету Північної Македонії.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Покажіть на карті сучасні кордони країн Центрально-Східної Європи.
2. Назвіть країни, які входять до Вишеградської групи (V4).
3. Назвіть сучасні балканські країни.
4. Якими були особливості політики Польщі за уряду ПіС?
5. Схарактеризуйте відмінності у внутрішній політиці країн – колишніх республік ССРСР.
6. Які країни Центрально-Східної Європи надають найбільшу допомогу Україні для відсічі російської агресії?

II. Обговорюємо в групі

1. Чому в сучасній Польщі часто згадують слова Юзефа Пілсудського про те, що без незалежної України не може бути незалежної Польщі? Як ви розумієте ці слова сьогодні?
2. Зважаючи на демократичні зміни політичних лідерів країн Центрально-Східної Європи, складіть стислу інформаційну довідку про лідерів двох-трьох країн регіону (на ваш вибір), обраних у 2024 р., за планом: ім'я; роки перебування на вищій посаді; партійна належність; головні напрями дій у внутрішній та зовнішній політиці; політика щодо України.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Які причини того, що в Європі саме Польща і країни Балтії є найбільш послідовними партнерами в наданні допомоги Україні в протистоянні російській агресії?
2. Які країни Центрально-Східної Європи перебувають під найбільшим впливом Росії і які це має історичні передумови?
3. Які історичні передумови дискусії, що точилася у ХХ–ХХІ ст. між Грецією й Македонією щодо назви країни «Македонія»?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

Грудень 2023 р. — прихід до влади в Польщі блоку «Громадянська коаліція» на чолі з Дональдом Туском

§ 19

РОСІЯ наприкінці ХХ – у першій чверті ХХІ ст. ПОЛІТИЧНА, ЕКОНОМІЧНА Й ІДЕОЛОГІЧНА ЕКСПАНСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

1. СТАНОВЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

12 червня 1990 р. на I з'їзді народних депутатів РРФСР було прийнято *Декларацію про державний суверенітет Росії*. Через рік, 12 червня 1991 р. *Бориса Єльцина* обрали президентом РРФСР.

В умовах соціально-економічної кризи в країні посилювалося *протиборство виконавчої та законодавчої влади*. Президента і його адміністрацію підтримували *прихильники реформ, представники бізнесу, демократичні сили*. На бік парламенту стали *прокомуністичні сили, національно-патріотичні організації антидемократичного напрямку*.

Після розпуску Б. Єльциним у жовтні 1993 р. Верховного Совету РФ, а згодом і всієї системи советів, на референдумі 12 грудня 1993 р. було ухвалено *нову конституцію Росії*, відповідно до якої Російська Федерація ставала *президентсько-парламентською республікою*.

Обстріл
«Білого
дому».
4 жовтня
1993 р.

У серпні 1999 р. прем'єр-міністром став *В. Путін*. 31 грудня 1999 р. Б. Єльцин заявив про свою добровільну відставку з посади президента і покладання виконання президентських обов'язків на голову уряду РФ В. Путіна. На президентських виборах у 2000 р. В. Путіна обрали президентом РФ. З перших днів свого президентства він звернув особливу увагу на *реформування і зміцнення військово-промислового комплексу і силових структур*.

До наслідків правління Путіна належать *утиски свободи слова, збільшення бюрократії, пригнічення економічних свобод*. Зміцнення «вертикалі влади», скасування виборів губернаторів призвели до *бурхливого зростання корупції і поглиблення розшарування населення*. Соціальне незадоволення стримувалося підвищенням пенсій і бюджетних зарплат з «нафтогрошей» і пропагандою дій Путіна і його уряду.

За часів правління Путіна в Росії *відбулося кілька масштабних терористичних актів*. Так, 23 жовтня 2002 р. терористи захопили глядачів (близько 800 осіб) мюзиклу «*Норд-Ост*» у будинку Театрального центру на Дубровці (м. Москва). Через чотири дні, внаслідок операції зі звільнення заручників, усіх терористів знищили, але загинуло близько 170 осіб. Колишні заручники «Норд-Осту» звернулися до суду, але їхній позов не прийняли.

1 вересня 2004 р. в м. *Беслані*, Північна Осетія, відбувся терористичний акт, що став шоком і для російської, і для світової громадськості, спричинивши масову загибель дітей, зокрема під час операції російських силовиків зі «звільнення заручників».

Особа в історії

Володимир Путін (народився в 1952 р.) — президент Російської Федерації у 2000–2008 рр., з 2012 р. і до сьогодні. Народився у м. Ленінграді (нині — Санкт-Петербург). Закінчив юридичний факультет Ленінградського університету і був направлений у КГБ СРСР. У 1985–1990 рр. працював «розвідником під прикриттям» у Німецькій Демократичній Республіці. У 1990 р. став радником голови Ленінградської міської ради. У 1994 р. — першим заступником мера Санкт-Петербурга (А. Собчака). З 1998 р. — директор Федеральної служби безпеки (ФСБ). З 1999 р. призначений першим віцепрем'єром, головою уряду РФ. 31 грудня 1999 р., після відставки Б. Єльцина, призначений виконувачем обов'язків президента РФ.

У 2000–2008 рр. — президент Російської Федерації, 2008–2012 рр. — прем'єр-міністр РФ, з 2012 р. — знову президент. За організацію воєнного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. визнаний Сенатом США і Сеймом Польщі воєнним злочинцем. У березні 2023 р. Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав ордер на арешт В. Путіна за незаконну депортацію українських дітей.

У грудні 2007 р. В. Путін оголосив про те, що на президентських виборах підтримає кандидатуру **Д. Медведева**, якого і було обрано на цю посаду в березні 2008 р. Натомість експрезидента В. Путіна призначено прем'єр-міністром РФ. А на президентських виборах у 2012 р. вже «Медведев підтримав Путіна». Ця «чехарда» була потрібна для фактичного обходу конституційних обмежень для В. Путіна.

2. ФОРМУВАННЯ ІМПЕРСЬКОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ. ЧЕЧЕНСЬКІ ВІЙНИ

2.1. Перша чеченська війна (1994–1996 рр.)

Чечня є однією з республік, що входять до складу РФ, однак цей статус не визнавало місцеве керівництво. **У 1991 р. Чечня проголосила незалежність від Росії.** У республіці **утвердився** режим на чолі з генералом **Джохаром Дудаєвим**.

Російська влада не визнала незалежності Чечні. **10 грудня 1994 р.** російські війська ввійшли до республіки та розпочали **штурм м. Грозного**, що супроводжувався великими руйнуваннями й жертвами серед мирного населення. Після встановлення російського військового контролю над столицею та іншими районами Чечні прибічники Дудаєва розгорнули бойові дії. Бої тривали до осені 1996 р. Нове керівництво Республіки Ічкерія (Д. Дудаєв загинув у квітні 1996 р.) пішло на укладення угоди про мир (Хасав'юртські угоди). Вона передбачала припинення бойових дій, виведення російських військ із території республіки і вибори президента Чечні. Фактично це було перемогою чеченського народу, який відстояв свій вибір у боротьбі проти могутньої імперії. У 1997 р. президентом Республіки Ічкерія обрано **Аслана Масхадова** (до того він був прем'єр-міністром Чечні, міністром оборони та начальником штабу чеченської армії).

Тривалість:
02:17

Унікальне відео! Дудаєв у 1995 р. передбачив війну Росії проти України.
5 канал,
23.08.2018 р.

**Джохар
Дудаєв**

2.2. Друга чеченська війна (1999–2009 рр.)

Російські політичні кола та військові висловлювали невдоволення результатами Хасав'юртських угод. Лунали *побоювання, що приклад Чечні наслідують й інші національні автономії та народи, які були історично приєднані до Росії силоміць*. Водночас незалежність незалежної держави Ічкерії не отримала міжнародної підтримки у вигляді визнання її суверенітету провідними світовими державами та ООН.

Крім цього, у Росії не зникла загроза реставрації влади комуністів і ліквідація наслідків приватизації. Російському керівництву була потрібна «невелика та переможна війна», яка могла б виправдати в Росії стан військової диктатури, загальмувати демократичні процеси. Війна була величезним ресурсом для збагачення чиновників.

З іншого боку, у самій Чечні наростали економічні та політичні негаразди, пов'язані з наслідками війни та післявоєнної кризи. В Ічкерії діяло багато непідконтрольних уряду воєнізованих формувань. Одне з них у серпні 1999 р. розпочало бойові дії на території *Дагестану*. Виступ придушили.

Масове поховання загиблих у ході Другої чеченської війни (Чеченська Республіка Ічкерія, лютий 2000 р.)

Слідом за цим у Москві й інших містах Росії прогрімилі *вибухи в житлових будинках*. Уряд Росії обвинуватив у скоєних терактах чеченських бойовиків і вирішив розпочати антитерористичну операцію на Північному Кавказі, що поступово перетворилася на війну.

У червні 2000 р. указом президента РФ главою нового органу влади призначено *Ахмата Кадірова*. 23 січня 2001 р. В. Путін вирішив частково вивести війська з республіки. Але в Чечні та в інших районах Кавказу продовжували гинути люди. Проти бойовиків воювали як російські підрозділи, так і прокремлівські чеченські сили — *кадірівці*. Чеченці продовжили війну, перейшовши до партизанської боротьби.

Найбільшими терактами цього періоду були захоплення театрального центру на Дубровці в м. Москві (2002 р.) і школи в м. Беслані в Північній Осетії (2004 р.). У результаті теракту в м. Грозному в травні 2004 р. загинув глава республіки Ахмат Кадіров. Уряд республіки незабаром очолив *Рамзан Кадіров* (син А. Кадірова).

У 2005–2006 рр. російські війська зуміли розгромити основні збройні формування чеченців, ліквідувати багатьох їхніх командирів. Масштабні бойові дії на території республіки припинилися.

У ході війни загинуло близько 9 тис. російських військових і 15–24 тис. мирних жителів Чечні. Світова спільнота, сусіди Росії практично не реагували на війну та воєнні злочини в Ічкерії. Вочевидь це показало політичному та військовому керівництву Росії можливість продовжити політику сили й агресії.

Друга чеченська війна: як Путін піднімав свій авторитет. 24 канал, 08.08.2015 р.

3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА РОСІЇ ЗА ЧАСІВ ПРЕЗИДЕНТА Б. ЄЛЬЦИНА

Після розпаду союзної держави Росія виступила як правонаступниця ССРСР на міжнародній арені, *зайнявши місце постійного члена Ради Безпеки ООН* і затвердивши за собою статус ядерної держави.

Погіршили відносини Росії з НАТО бомбардування авіацією Альянсу території Югославії в 1999 р.

Проте у 2002 р. у м. Рейк'явіку (Ісландія) було підписано угоду про створення органу розвитку взаємин між НАТО і Росією — Ради співробітництва, у рамках якої Росія участь у виробленні важливих рішень НАТО з проблем боротьби проти тероризму, військового співробітництва, врегулювання криз тощо. Зрозуміло, що контакти Росії з НАТО практично паралізовані від початку повномасштабної війни Росії проти України у 2022 р. та відкритих погроз на адресу країн Альянсу, які звучать від сучасного керівництва РФ.

Базовий *Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і РФ* підписано у 1997 р. в м. Києві. Договір закріплював територіальну цілісність обох держав і непорушність існуючих кордонів, що мало принципове значення для України у зв'язку зі спробами Росії ще тоді поставити під сумнів належність до України Криму і м. Севастополя. Паралельно відбувався процес укладення угод щодо Чорноморського флоту, що набув чинності у 1999 р.

Подобиці

Дію цього Договору Росія порушила у 2014 р., розпочавши агресію щодо України. 6 грудня 2018 р. Верховна Рада України ухвалила внесений Президентом закон «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією».

Напруга між двома країнами систематично виникала й раніше, що було зумовлено спробами силового тиску Росії на Україну. Періодично загострювались «газові війни» щодо цін на постачання російського газу в Україну та умови його транзиту. Територіальні претензії Росії до України виявилися під час конфлікту навколо коси Тузла в Керченській протоці.

Після подій «Помаранчевої революції» 2004 р. російсько-українські відносини зазнали серйозних ускладнень. Після обрання президентом України В. Януковича Україна знову повернулася до сфери впливу Росії. Зокрема, у квітні 2010 р. було укладено Харківські угоди, що передбачали збереження бази російського флоту в м. Севастополі до 2042 р. і «знижки» для України на російський газ. Ще тоді значна частина українських опозиційних політиків та експертів вбачала в харківських домовленостях загрозу для національних інтересів України.

Російські
маніпуляції
у Європі за
допомогою
газового
ресурсу.
Карикатура

ри впливу Росії. Зокрема, у квітні 2010 р. було укладено Харківські угоди, що передбачали збереження бази російського флоту в м. Севастополі до 2042 р. і «знижки» для України на російський газ. Ще тоді значна частина українських опозиційних політиків та експертів вбачала в харківських домовленостях загрозу для національних інтересів України.

4. ПРИДНІСТРОВСЬКИЙ КОНФЛІКТ. АГРЕСІЯ РОСІЇ В МОЛДОВІ

Подробиці

До 1940 р. Придністров'я було частиною УСРСР (як частина Молдавської АССР). Після захоплення Червоною армією Бессарабії Придністров'я увійшло до складу Молдови, що була перетворена на ще одну союзню республіку СРСР. Три основні групи населення Придністров'я, приблизно рівні за чисельністю — українці, молдовани й росіяни. Натомість населення решти Молдови більш однорідне, користується здебільшого румунською мовою.

Наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років загострилися протиріччя між придністровською елітою, яка орієнтувалась на збереження СРСР, советської системи та економічних зв'язків з Росією й Україною, і молдовськими національними силами, які прагнули незалежності Молдови та зближення з Румунією.

Підставою для конфлікту стало мовне питання, але причини полягали також у виборі напрямку розвитку регіону та в певних економічних інтересах.

За тих умов переважно російськомовне промислове Придністров'я, спираючись на військову підтримку розташованої тут 14-ї советської (пізніше російської) армії, фактично відокремилася від Молдови, яка 27 серпня 1991 р. проголосила незалежність.

За допомогою російської 14-ї армії придністровська влада здійснила «повзучий путч», захопивши владу на лівому березі річки Дністер. У відповідь збройні сили Молдови здійснили спробу розгромити військові формування в Придністров'ї та встановити суверенітет Молдови над цією територією. Однак молдовські війська не могли протидіяти придністровській армії, посиленій російськими танками; наступ було зупинено; лінія фронту стабілізувалася.

21 липня 1992 р. угоду про припинення вогню підписали два президенти — Мірча Снегур від Молдови та Борис Єльцин від Росії. Мирна угода, під якою стоїть підпис президента Росії, де-факто визнавала Росію стороною конфлікту.

«Врегулювання» придністровського конфлікту увійшло у формат 5 + 2, де «сторонами» є Молдова та Придністровська Молдавська республіка, посередниками — Росія, Україна та ОБСЄ і спостерігачами — ЄС та США. 22 червня 2018 р. Генеральна Асамблея ООН ухвали-

Поміркуйте, чому Росії вигідно підтримувати сепаратистські рухи в сусідніх державах. Як можна було б подолати цю проблему?

Молдова і само-проголошена Придністровська Молдавська республіка (ПМР)

**Тирасполь, грудень 2015 р.
Фото: hromadske.ua**

10 років тому
почалася
російсько-
грузинська
війна.
Радіо
Свобода,
06.08.2018 р.

Чоловік
плаче над
тілом брата,
вбитого
під час
нальоту
російської
авіації
в м. Горі.
Грузія.
2008 р.
Фото:
Wojciech
Grzędziński

ла резолюцію, у якій закликає вивести іноземні війська з території Молдови. Йдеться зокрема про «безумовне і невідкладне виведення» оперативної групи російських військ з території невизнаного Придністров'я. Однак Росія відкинула залик ООН. «Заморожений конфлікт» на території Молдови не врегульовано.

5. ПОСИЛЕННЯ ЕКСПАНСІЇ: РОСІЙСЬКО-ГРУЗИНСЬКА ВІЙНА 2008 р.

Війна розпочалася навколо збройного протистояння в Південній Осетії в серпні **2008 р.** У воєнних діях проти Грузії, крім регулярних збройних сил Південної Осетії та Росії, брали участь бойовики з Росії і Абхазії.

Уранці 7 серпня 2008 р. російські регулярні військові сили перетнули кордон Грузії через Рокський тунель і вторглися на її територію. У російських ЗМІ представляють ситуацію так, ніби вони ввійшли на грузинську територію після початку воєнних дій грузинською стороною, а саме 8 серпня.

У ніч на 8 серпня після обстрілів грузинських підрозділів, збройні сили Грузії заявили про намір «відновити конституційний лад» на території невизнаної республіки і в результаті боїв зайняли більшу частину м. Цхинвалі. Того самого дня Росія «офіційно» втрутилась у конфлікт на боці південноосетинських сепаратистів та *ввела війська, зокрема танкові бригади, на територію Грузії, бомбардувала грузинські міста, порти та військові об'єкти.*

Воєнні дії поширилися далеко за межі Південної Осетії на інші міста Грузії та Абхазію, де з'єднання абхазських загонів і російських «добровольців» атакували позиції грузинських військ та захопили Кодорську ущелину.

Після окупації частини Грузії російськими військами та етнічних чисток грузинських сіл навколо Південної Осетії за участі міжнародних посередників було досягнуто припинення вогню.

Унаслідок відкритої воєнної агресії Росії сотні людей загинули, тисячі зазнали поранень, з'явилася проблема біженців.

Але це було лише черговим пунктом на шляху «зростання величчя Росії» внаслідок агресії до сусідів РФ. Україна — вже третій, після Молдови і Грузії, об'єкт російської новітньої воєнної агресії.

Подробиці

Серед спільних рис усіх конфліктних регіонів є підтримка Росією діяльності псевдореспублік у зовнішньополітичному напрямі. Москва лобювала їхнє міжнародне визнання: Абхазію і Південну Осетію визнали Нікарагуа, Венесуела, Науру, Вануату й Тувалу, але Придністровську Молдавську Республіку (ПМР) не визнала жодна держава. 2006 р. керівники невизнаних територій на саміті в м. Сухумі (Абхазія) підписали Декларацію про створення Співдружності з гучною назвою «За демократію і права народів» (т. зв. СНД-2). Було створено Міжпарламентську асамблею Абхазії, Південної Осетії і ПМР.

Порівняльний аналіз участі Росії в розвитку конфліктів на території трьох країн дає змогу говорити про те, що придністровський, південноосетинський, абхазський конфлікти, війна в Грузії, агресія на Сході України й окупація Криму є частинами більшого, системного явища російської зовнішньої політики — російського експансіонізму.

У цій експансії Росія залучає не лише військову силу, а й *ідеологічну війну; підкуп політиків, чиновників і журналістів в Європі та інших регіонах; намагається вплинути на вибори в різних країнах світу, навіть використати питання релігії. Сукупність цих методів агресії дає підстави говорити про новий вид агресії — гібридну війну*, яку Росія веде проти тих країн, які «заважають» встановленню її гегемонії. Проти цього експансіонізму можна лише за підтримки міжнародної спільноти та укріплюючи власну економіку й військову міць.

6. УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА В РОСІЙСЬКІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Попри декларовану російськими політиками «рівність умов» для розвитку представників різних націй у Росії, в країні проводиться політика русифікації, спрямована на «розчинення» національної ідентичності «неросійських народів». У небезпеці та на межі зникнення перебуває абсолютна більшість мов народів, що населяють Росію. Під жорсткий контроль влади РФ потрапили інституції, пов'язані з національною культурою та історією, яка містить чимало сторінок боротьби корінних народів проти російської колонізації.

У першій чверті XXI ст. у РФ проживає від 1,8 до кількох мільйонів українців. Фактично українці є третім за чисельністю народом Росії після росіян і татар; українська діаспора в Російській Федерації є найбільшою у світі.

Попри це, на відміну від інших країн з великою українською діаспорою, в Росії немає жодної державної школи з викладанням української мови, а ініціатори їх відкриття привертають увагу ФСБ та піддаються залякуванню.

Слово громадського діяча

Михайло Ратушний, голова Всесвітньої української координаційної ради

Протягом останніх двадцяти років українська діаспора в Росії зазнавала шаленого тиску з боку влади як на офіційному, так і неофіційному, побутовому рівнях.

Сергій Пархоменко, директор Центру зовнішньополітичних досліджень імені Олександра Никонорова, співкоординатор комітету «Кубань з Україною»

Якщо говорити про українців і кримських татар, то вони у РФ взагалі є чи не найбільш безправними. Українцем чи кримським татариним бути просто небезпечно. Ходити в українську церкву, вивчати мову (на Кубані факультативно дозволено вивчати як «діалект руского язика» — «кубанську балачку») — негласно недозволено».

Українці живуть у Росії протягом багатьох століть і зробили величезний внесок у розвиток економіки та культури різних її регіонів. Відомі місця проживання на російських теренах українців, де вони становлять значну частину населення.

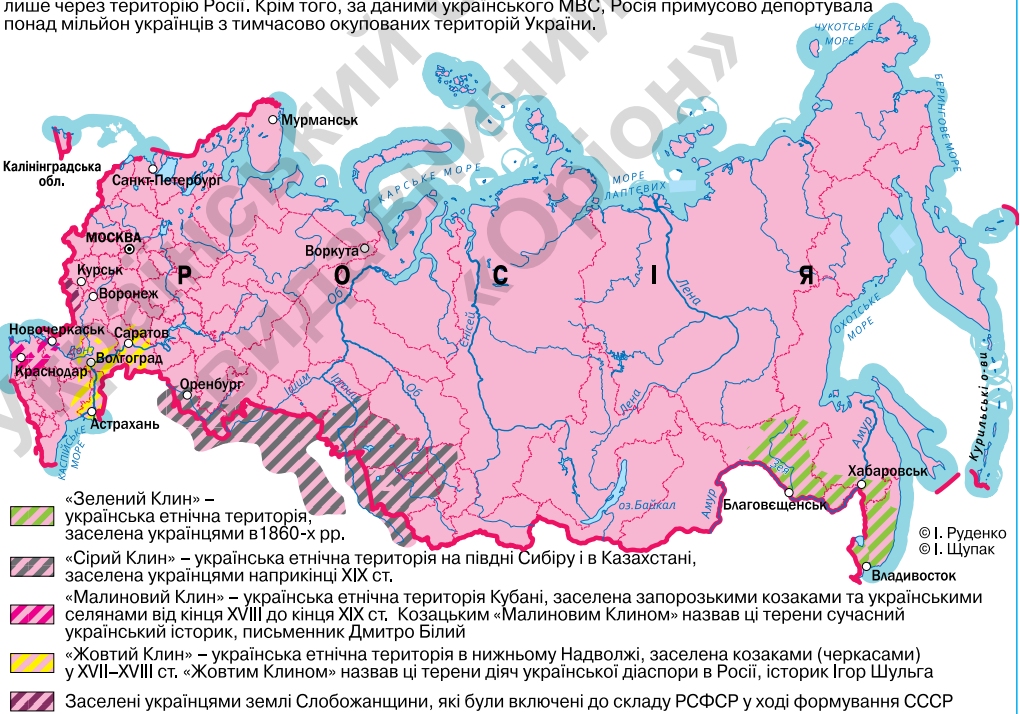
Слово історика

Сергій Громенко, експерт Українського інституту майбутнього

Найбільшим регіоном був Зелений Клин між середньою течією Амура та Тихим океаном. У 1897 р. українці становили там 15 % населення, а 1926 р. – понад 18 %. У Південно-Уссурійському окрузі імперії українська мова була найпоширенішою. У 1917–1922 рр. тут розвивався український політичний рух, існувала Українська далекосхідна крайова рада, а в Далекосхідній республіці українська мова була однією з офіційних. Ще з XVIII ст. українці переселялися до Нижнього Поволжя, де на початку ХХ ст. стали другою після росіян (понад 10 %) етнічною групою в Царицинській, Саратовській та Оренбурзькій губерніях. Ці території дістали назву Жовтого Клину. Нарешті, у Південному Сибіру й Північному Казахстані з XIX ст. розташовувався Сірий Клин, причому в половині районів Степового генерал-губернаторства українці перевищували за кількістю росіян.

Етнічні українці на історично населених ними землях у межах Російської Федерації

За даними останнього перепису в РФ за 2021 р. (ці дані піддають сумніву), в РФ проживало 884 007 українців. У дійсності багато українців мешкають у російських мегаполісах та в нафтогазових регіонах Півночі Росії. Після початку повномасштабної війни РФ проти України, за даними ООН, більше 2 мільйонів українців перетнули кордон з РФ, адже з тимчасово окупованих Росією територій України виїхати до інших країн часто можна лише через територію Росії. Крім того, за даними українського МВС, Росія примусово депортувала понад мільйон українців з тимчасово окупованих територій України.

За умов розв'язаної Росією війни проти України та українства взагалі, що має ознаки геноциду, національно-культурний розвиток українців у Російській Федерації є неможливим.

В усвідомленні ситуації з українською діаспорою в Росії, що склалася, та у визначенні шляхів подолання проблем велике значення має увага до них з боку української держави.

Мовою документа

З Указу Президента України № 17/2024 від 22 січня 2024 р. «Про історично населені українцями території Російської Федерації» (фрагмент)

Зважаючи на те, що Росія впродовж століть систематично вчиняла і продовжує вчиняти дії, спрямовані на знищення національної ідентичності, пригноблення українців, порушення їхніх прав і свобод, у тому числі на історично населених ними землях... постановляю:

1. Кабінету Міністрів України розробити із залученням міжнародних експертів, представників Світового конгресу українців, вчених, громадськості план дій щодо збереження національної ідентичності українців в Російській Федерації, у тому числі на історично населених ними землях (на Кубані, Стародубщині, Північній та Східній Слобожанщині в межах сучасних Краснодарського краю, Білгородської, Брянської, Воронежської, Курської, Ростовської областей Російської Федерації), передбачивши, зокрема:

- ▶ опрацювання питання стосовно збору та вивчення фактів і свідчень про злочини, вчинені проти українців, що проживають (проживали) на територіях Росії, історично населених етнічними українцями, про політику примусової русифікації, політичні репресії та депортації щодо українців, відновлення та збереження історичної пам'яті...;
- ▶ активізацію роботи з протидії дезінформації та пропаганді Російської Федерації щодо історії та сьогодення українців в Росії та всіх поневолених нею народів;
- ▶ розвиток взаємодії між українцями та поневоленими Росією народами;
- ▶ забезпечення спільно з Національною академією наук України підготовки й поширення в Україні та світі матеріалів про понад тисячолітню історію українського державотворення, історичні зв'язки земель, населених етнічними українцями, з українськими національними державними утвореннями ...;
- ▶ висвітлення у навчальних програмах і підручниках ... правдивої історії етнічних українців на історично населених ними землях у межах Російської Федерації.

Проаналізуйте Указ Президента України. Які ви бачите перспективи реалізації його положень? Який внесок можуть зробити громадські організації, громадянське суспільство України в захисті національно-культурних прав українців у Росії?

Варто зазначити, що Указ Президента України від 22 січня 2024 р. активізував суспільну дискусію в Україні та за її межами щодо становища української діаспори в РФ та інших країнах, та щодо «українських етноісторичних територій» (в тому числі й тих, що не зазначені в Указі). Зокрема, варто довідатися про ці «українські етноісторичні території» в Білорусі, яка є членом так званої Союзної держави Республіки Білорусь і Російської Федерації, та про подальшу долю цих земель.

Слово історика

Павло Гай-Нижник, доктор історичних наук, президент Української академії геополітики та геостратегії, в інтерв'ю Фактам ІСТV 22 січня 2024 р.

...Є українські етноісторичні землі, що нині входять до складу Республіки Білорусь, яка є союзницею РФ і суб'єктом так званого єдиного государства, а саме:

- ▶ Брестська (Берестейська) область: міста Берестя, Кобрин, Антопіль, Дорогичин, Іванове, Пінськ, Андрижин, Махро, Столін, а також навколишні території;
- ▶ Гомельська область: навколо міст Турів, Гомель, Мозир, Єльськ;
- ▶ Могильовська область: околиці таких міст, як Славгород, Краснопілля, Кричів, Хоцимськ.

...В указі не йдеться, як можна подумати або як зробила би російська пропаганда, про відторгнення цих земель. Позаяк Україна дотримується міжнародних угод щодо недоторканості кордонів після Другої світової війни. Йдеться про турботу та опіку над українським населенням, повернення до самоусвідомлення, розвиток культури і мови...

Ситуація з територіями Росії, які історично були населені українцями, отримала особливу актуальність після блискучої наступальної операції Сил оборони України в Курській області РФ, що розпочалася 6 серпня 2024 р.

Український журналіст Андрій Цаплієнко 2 вересня 2024 р. у своєму репортажі з підконтрольній Україні території Курської області розповів, що українська комендатура сприймається місцевими як орган влади, і дехто з місцевих жителів вже не хоче повернення до Росії.

Слово політика

Володимир Зеленський, Президент України, з інтерв'ю телевізійному каналу NBC, 3 вересня 2024 р.

Нам не потрібна російська територія. Наша операція спрямована на відновлення нашої територіальної цілісності. Ми захоплюємо російських військових, аби обміняти їх на українських... І щодо території ставлення те саме: їхня земля нам не потрібна.

Джон Глі, британський політик, державний секретар з питань оборони Великої Британії, із заяви 10 вересня 2024 р.

Що довше вони [ЗСУ] утримують Курськ, то слабшим стає Путін. Що довше вони утримуватимуть Курськ, то краще буде захищена Україна.

Прокоментуйте слова Президента України.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Хто був першим президентом Росії після розпаду СРСР?
2. Схарактеризуйте основні риси путінського режиму.
3. Визначте передумови Першої чеченської війни.
4. Які чинники призвели до Другої чеченської війни?
5. Як розвивалися українсько-російські відносини у 1991–2014 рр.?
6. Схарактеризуйте передумови Придністровського конфлікту.
7. Опишіть основні події російсько-грузинської війни 2008 р.
8. Поясніть поняття «гібридна війна».
9. Покажіть на політичній карті світу країни, які стали жертвою російської агресії наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

II. Обговорюємо в групі

1. Схарактеризуйте основні цілі, тенденції й особливості зовнішньо-політичного курсу Росії наприкінці ХХ — у першій чверті ХХІ ст.
2. Як ви розумієте зміст гібридної війни, яку веде Росія?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Чи закономірним є зростання російського експансіонізму, чи ця політика є тимчасовою і залежить від особистості керівника Росії?
2. Які чинники визначають різний рівень національної самосвідомості, суспільної активності представників української діаспори в Канаді, США і в Російській Федерації?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1992 р. — втручання 14-ї російської армії в конфлікт у Придністров'ї

1994–1996 рр. — Перша чеченська війна

1999–2009 рр. — Друга чеченська війна

2008 р. — збройна агресія Російської Федерації проти Грузії

20 лютого 2014 р. — початок збройної агресії РФ проти України

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 3. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

1. УЗАГАЛЬНЕННЯ

Політичне керівництво ССССР

Роки	Перший секретар / Генеральний секретар компартії
1922–1953	Йосип Сталін
1953–1964	Микита Хрущов
1964–1982	Леонід Брежнєв
1982–1984	Юрій Андропов
1984–1985	Костянтин Черненко
1985–1991	Михайло Горбачов

Організація Варшавського договору

Роки	Країни
1955–1968	Албанія
1956–1990	НДР
1955–1991	Болгарія, Угорщина, Румунія, ССССР, Чехословаччина, Польща

2. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Прочитайте текст (*автор — Олекса Підлуцький*). Визначте, про яку історичну особу йдеться. Використовуючи матеріали підручника та додаткову інформацію, висловіть аргументовані судження щодо діяльності цієї особи.

«...Одна з найпарадоксальніших постатей ХХ століття. ...народжений у Богом забутому словацькому селі, він уперше пішов до школи в Киргизстані. 1938 року, у розпал сталінських репресій, 17-річним вирушив з берегів Волги разом із батьками до Західної Європи. Словак, який став на чолі Чехословаччини, де панівні позиції завжди займали чехи. Спадковий робітник та комуніст, людина, третина життя якої минула в Советському Союзі, яку Брежнєв ніжно називав «наш Саша», і лідер демократичної мирної революції, спрямованої проти советського панування. Керівник, який мав найвищу владу у своїй державі фактично менше року і який, проте, назавжди вписав своє ім'я в історію не лише Чехословаччини, а й усього світу. Людина, яка після двадцятирічного забуття та ізоляції знову повернулася на політичний олімп і загинула за кілька місяців після цього».

3. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Напишіть історичний есей на тему: «Європа від “Празької весни” до “Солідарності”».

4. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Відомий польський громадський діяч, публіцист, дисидент *Адам Міхнік* у травні 2014 р. говорив:

«Путін — це не Росія. Але кожна нація має моменти слабкості, у які все може трапитися. Якийсь дурний рисувальник поштових карток, маляр-невдаха може осліпити цілий народ. І така є сьогоднішня ситуація в Росії. Це пройде, це не буде тривати вічно... Навіщо Путін анексував Крим? ...Якщо йдеться про зміцнення Росії у світі, то ця акція є цілковитим слабоумством. Але якщо йдеться про зміцнення режиму всередині країни — то це гросмейстерський хід. Раптом усі заговорили: Ми тепер маємо нового царя! Він тепер знову збере російські землі, як колись цар Іван Калита, “російський Бісмарк”».

Адам Міхнік.
Фото *Adrian Grycuk*

1) Спробуйте відповісти на запитання: Кого А. Міхнік має на увазі, коли говорить про «маляра-невдаху»? Чому польський інтелектуал згадує Івана Калиту і Бісмарка?

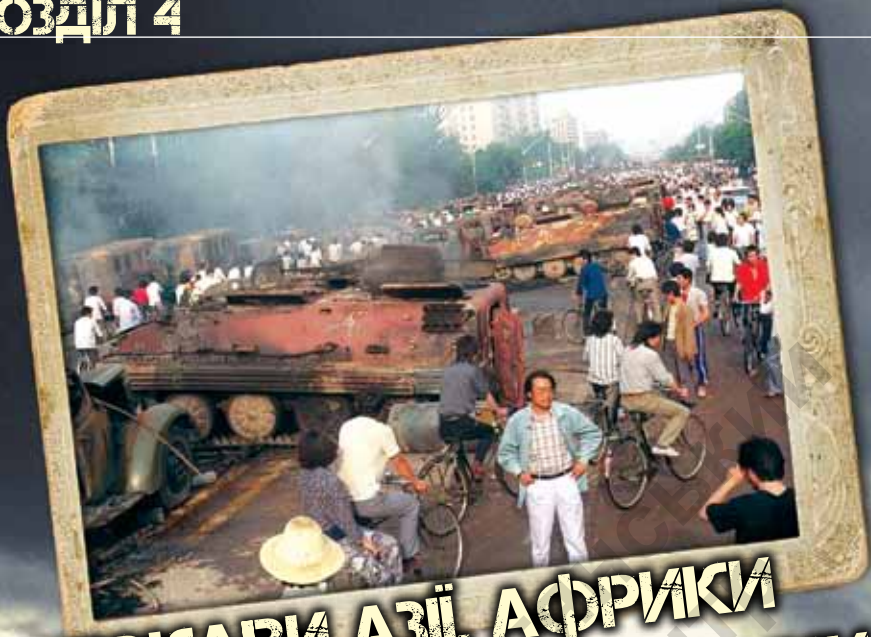
2) Напишіть історичний есей на тему: «Чому я погоджуюсь (або “Чому я не погоджуюсь...”) з Адамом Міхніком».

5. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

«Європа і світ у 2023 р.»
(зображення автор підручника згенерував за допомогою ШІ)

Спробуйте визначити основні тези тексту, на основі якого було створено зображення. За допомогою доступної вам програми ШІ створіть зображення Європи у першій чверті XXI ст.

ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

У результаті навчально-пізнавальної діяльності учні й учениці зможуть

Знати

- ▶ час японського економічного дива, реалізації курсу «трьох червоних знамен» і «культурної революції» Мао Цзедуна, здобуття незалежності народами Індії, утворення Ізраїлю та Пакистану, ісламської революції в Ірані, початку «Арабської весни», формування ІДІЛ, деколонізації Африки, ліквідації апартеїду, революції на Кубі.

Розуміти:

- ▶ **поняття:** «апартеїд», «Арабська весна», «деколонізація», «ісламська революція», «ісламський фундаменталізм», «рік Африки», «рух Неприєднання»;
- ▶ **причини й особливості** «культурної революції» в Китаї, конфесійного протистояння в Південній Азії; Ісламської революції в Ірані, революції на Кубі; деколонізаційних процесів у світі; «японського економічного дива», «чотирьох модернізацій» Ден Сяопіна, «близькосхідної проблеми», «Арабської весни», воєн у Сирії;
- ▶ **вплив** воєн у Сирії та терористичної діяльності ІДІЛ на розвиток регіону і світу.

Уміти:

- ▶ **встановлювати послідовність і синхронність подій**, що відбулися в країнах Азії, Африки та Латинської Америки;
- ▶ **використовувати карту як джерело інформації** про процес деколонізації Азії та Африки, геофактори, що сприяли формуванню військово-політичних союзів та економічних регіонів у цих частинах світу;
- ▶ **визначати можливі способи врегулювання** «близькосхідної проблеми»; подолання наслідків апартеїду; особливості соціально-економічного та політичного розвитку країн Латинської Америки;
- ▶ **порівнювати «японське економічне диво»** з аналогічними явищами в Німеччині та Італії; основні тенденції розвитку країн Азії, Африки та Латинської Америки;
- ▶ **висловлювати аргументовані судження** щодо громадсько-політичної діяльності Голди Меїр, Ден Сяопіна, Індіри Ганді, Мао Цзедуна, Нельсона Манделі, Фідела Кастро, Хірохіто.

§ 21

ЯПОНІЯ у другій половині ХХ – у першій чверті ХХІ ст. «ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО» ПІВДЕННОЇ КОРЕЇ

1. ЯПОНІЯ ПІСЛЯ ЗАКІНЧЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Від ССРС акт про капітуляцію підписав генерал-лейтенант К. Дерев'янка — українець, уродженець Черкаської області
(на фото — підпис К. Дерев'янка)

Офіційні представники Японії під час підписання капітуляції на борту лінкора ВМС США «Міссурі», 2 вересня 1945 р.

Японія після закінчення Другої світової війни була зруйнована, а виробництво становило лише 14 % довоєнного рівня. Роботи бракувало для 10 млн осіб. У м. Токіо майже не залишилося вцілілих будівель. Транспорт не функціонував. Електрику відключали. Імпорт ресурсів, від якого залежала країна, майже призупинили. Люди почувались пригніченими через атомні бомбардування Хіросіми й Нагасакі.

Верховна влада в країні перейшла до рук американської окупаційної адміністрації, яка здійснила демократичні перетворення. Збройні сили Японії підлягали демобілізації, військові установи й таємну поліцію ліквідували. Звільняли політв'язнів, було ухвалено закон про профспілки. У країні вводилося загальне виборче право.

Над головними військовими злочинцями відбувся судовий процес у м. Токіо. Розпускалися промислово-фінансові концерни, що несли відповідальність за розв'язання японської агресії. У ході аграрної реформи було ліквідовано поміщицьке землеволодіння. В умовах демократизації позвинулася політична діяльність у країні.

У листопаді 1946 р. парламент Японії утвердив *нову конституцію* країни, що набула чинності **3 травня 1947 р.** (діє і сьогодні). Імператор (з 1926 р. — *Хірохіто*) перетворився на «символ єдності нації» і позбавлявся реальної політичної влади.

Відтоді за формою державного правління Японія є парламентською монархією. Важливими особливостями конституції є закріплення в ній відмови «від воєн як суверенного права нації» і заборона на створення сухопутних, військово-морських і військово-повітряних сил.

2. ЯПОНСЬКЕ «ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО»

З 1950-х і до 1960–1980-х років відбувалось *стрімке зростання економіки*, яке дістало назву **японського «економічного дива»**.

2.1. Передумови японського «економічного дива»:

- ▶ *фінансова допомога США*; американські кредити, великі замовлення під час воєн США в Кореї та В'єтнамі;
- ▶ закупівля ліцензій, патентів, використання нових технологій;

- ▶ *реформа податкової системи*, запропонована американцем Доджем;
- ▶ *відсутність значних військових витрат* (не більш як 1 % ВВП);
- ▶ *зниження цін на сировину і паливо* на світових ринках;
- ▶ *відносна дешевизна японської робочої сили*;
- ▶ *японський менталітет, вроджена працьовитість японців*, що мають високу довіру до уряду, який забезпечує відносно високі пенсії та соціальний захист; ця працьовитість дає змогу швидко впроваджувати нові технології та виробляти нові види продукції.

Особа в історії

Хірохіто, Імператор Сьова (1901–1989 рр.) народився в сім'ї спадкоємних принца Йосіхіто (згодом імператора) і принцеси Садако. Хірохіто здобув блискучу освіту в школі для дітей вищої аристократії (кідзоку) та в спеціальному Інституті для спадкоємних принців. 25 грудня 1926 р., після смерті батька, Хірохіто успадкував трон імператора і дав періоду свого правління девіз «Сьова» («епоха освіченого світу»). Він наполягав на необхідності мирного розв'язання міжнародних проблем, проте після початку війни прагнув воєнних перемог Японії. 15 серпня 1945 р., після атомного бомбардування міст Хіросіми й Нагасакі та оголошення Советським Союзом війни Японії, Хірохіто виступив з радіозверненням про беззастережну капітуляцію японських збройних сил. Після закінчення Другої світової війни багато хто вважав Хірохіто особисто відповідальним за її розв'язання, у той час як інші, включаючи американську окупаційну адміністрацію, наполягали на тому, що імператор був тільки формальним главою держави, а фактично вся влада перебувала у військових. Хірохіто уникнув суду і залишився на троні, але його змусили відмовитися від традиційних тверджень про «божественну природу японських імператорів». Хірохіто був активною фігурою в житті Японії до самої своєї смерті в 1989 р.

2.2. Зміст реформ

Господарями в країні були американці, яких представляв головнокомандувач окупаційних військ союзників *Дуглас Макартур*. Його радником був призначений банкір із м. Детройта *Джозеф Додж*. У 1949–1950 рр. він розробив *план стабілізації японської економіки за допомогою «шокової терапії»*. Ці **реформи** й забезпечили японське «економічне диво».

«Антимонопольна» реформа

Було розформовано «дзабайцу» — монополії, замкнені сімейні концерни (у руках тільки чотирьох найбільших з них перебувало 40 % національного багатства). Відновлені згодом корпорації вже не мали колишньої влади.

У результаті реформи відбувся перерозподіл капіталів, розпочався процес утворення сучасних фінансових груп, які вступили в суперництво одна з одною. *Жорстка конкурентна боротьба позитивно вплинула на накопичення капіталу і зростання продуктивності праці*.

Сільськогосподарська реформа

Завдяки новим законам (кінець 1946 р.) держава викупила у поміщиків землі понад встановленого розміру і розпродала їх дешево селянам. Було встановлено низьку орендну плату — 1–4 % вартості

врожаю (до війни — 60 %), введено податкові пільги. Таким чином, у селян виникла зацікавленість інвестувати в новітні технічні удосконалення.

Подобиці

Автором земельної реформи в Японії був американський радник Вольф Лодженський, уродженець України, який у 1920-ті роки втік із совєтської Росії до США.

Земельна реформа сприяла розширенню внутрішнього ринку завдяки зростанню споживання, а також розв'язанню проблеми робочої сили для промисловості та сфери послуг, що швидко розвивалися.

Реформи у сфері праці та соціального забезпечення

Відповідно до ухвалених у 1946–1947 рр. законів уперше було встановлено 8-годинний робочий день і 6-денна оплачувана відпустка. Реалізація цих законів створювала основу для поліпшення умов праці і відпочинку працівників, підвищення їхніх доходів. Це позитивно позначилося на зростанні продуктивності праці, збільшенні власних заощаджень, що сприяло удосконаленню й розвитку виробництва.

Реформа освіти

Згідно із законом 1947 р. термін обов'язкового і безплатного навчання збільшили з шести до дев'яти років, існувало спільне навчання хлопців і дівчат. Управління середньою освітою децентралізували, що сприяло створенню широкої мережі коледжів та інститутів для підготовки кадрів середньої ланки й підвищення кваліфікації робітників. Уже в 1950–1960-ті роки за рівнем освіти осіб 25–34 років Японія випередила всі розвинені країни Європи та відставала лише від США. Сьогодні майже вся молодь закінчує 12-річку, більш як третина її продовжує навчання у вишах.

Фінансова реформа

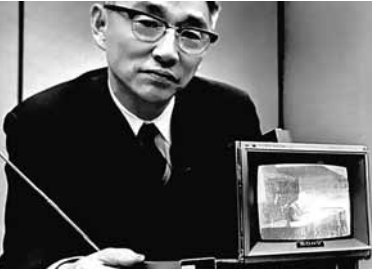
У 1949–1950 рр. було здійснено комплекс заходів, відомих як *програма економічної стабілізації*. Економічне відродження відбувалося в умовах жорсткого державного контролю (системи державних ліцензій, фіксування цін і заробітної платні, раціонування торгівлі тощо).

Було впроваджено цілковитий валютний контроль з боку держави.

Подобиці

Засновник тепер всесвітньо відомої Sony Акіо Моріта пригадував, як пів року намагався вибити в Міністерства зовнішньої торгівлі та промисловості валюту на придбання в Америці патенту на транзистор. Чиновники відмовлялися вірити як у потенціал новинки, так і в здатність крихітної на ті часи фірми створити щось на її основі.

Зрештою Моріта зміг переконати чиновників. Якби він тоді відмовився від своїх намірів, Sony і Японія не стали б піонерами в застосуванні транзисторів у радіоелектроніці. І не створили б революційне **транзисторне радіо** — продукт, що став першим у довгому ланцюзі інновацій компанії, за 13 років пройшов шлях від дерев'яної рисоварки до тунельного діода, за який інженер Sony Лео Есакі удостоєний у 1973 р. Нобелівської премії з фізики.

Засновник Sony Акіо Моріта на презентації портативного кольорового телевізора компанії в м. Нью-Йорку влітку 1967 р.

У наступних роках здійснювалось ще багато перетворень, які разом із післявоєнними реформами підняли Японію на рівень країн з високим розвитком економіки.

**Проблеми.
Пошуки.
Проекти**

Порівняйте японське і німецьке «економічні дива». Що в них спільного і відмінного?

2.3. Результати японського «економічного дива»

У результаті реформ 1950–1973 рр. *середньорічні темпи зростання економіки* Японії становили близько 10–11 %. Це був найвищий показник серед розвинених країн. Японія наприкінці 1960-х років змогла посісти друге місце в західному світі за обсягом промислового виробництва, а на початку 1970-х і за обсягом ВВП.

Обсяг японського *експорту* в 1957–1973 рр. зріс майже в 10 разів. Японія буквально засипала світ автомобілями, суднами, оптикою, електроустаткуванням, швейними машинами, радіоприймачами, фотоапаратами й телевізорами. За виробництвом важливих видів продукції країна вийшла на друге місце після США. До того залежна від експорту сировини і палива Японія ввозила необроблену сировину і здійснювала в себе повний цикл її переробки.

Водночас активно розвивався *автомобільний і морський транспорт*. На кожний з них припало до 40 % перевезень внутрішніх вантажів. На 1971 р. Японія перетворилася на одну з найбільших автомобільних країн світу, у якій налічувалося понад 12 млн автомобілів, а загальний тоннаж морського флоту (зокрема й гігантські танкери) перевищив 30 млн тонн. В обох видах діяльності це був другий показник у світі після США.

Інемурі (з япон. — бути і спати) — денний сон на роботі, у громадському транспорті й інших публічних місцях не лише не забороняється, а й заохочується супільством, адже інемурі демонструє сумлінне ставлення до роботи

Японія своїм післявоєнним підйомом *витягнула на авансцену світової економіки всю Південно-Східну Азію*. Цей феномен пізніше назвали «журавлиним клином»: у міру піднесення власної економіки і подорожчання робочої сили Японія перенесла свої виробництва спочатку в країни четвірки «азійських тигрів» (Сінгапур, Гонконг, Південна Корея, Тайвань), згодом у Малайзію, Таїланд і Філіппіни, потім у Китай, В'єтнам і Бірму. Саме це дало поштовх розвитку всього регіону, який економісти сьогодні називають майбутнім економічним центром світу XXI ст.

Японське «економічне диво» зробили можливим самі японці. Дисциплінованість, працьовитість і ретельність завжди були найважливішими рисами японського національного характеру. Протягом післявоєнних років японці працювали значно більше й інтенсивніше, ніж робітники в інших країнах світу, і за досить скромну винагороду. Японська мова збагатилася неологізмом «каросі» — «смерть від перевтоми на роботі».

3. ЯПОНИЯ наприкінці ХХ — у першій чверті ХХІ ст.

У 1955 р. відбулося об'єднання Демократичної та Ліберальної партій. Нова партія дістала назву *Ліберально-демократична партія (ЛДП)*. ЛДП перебувала при владі без перерви протягом 38 років (до 1993 р.). За ці роки змінилося 15 прем'єр-міністрів. Усі вони велику увагу приділяли збільшенню японського експорту, підвищенню конкурентоспроможності японських товарів на світових ринках. Для реалізації цих цілей знижували податки з корпорацій, що виробляли експортну продукцію; зменшували митні тарифи на імпортовані сировину і напівфабрикати, які використовували для виробництва експортних товарів; надавали пільгові державні кредити для експортерів.

Японія пройшла випробування нафтовою *кризою 1973 р.*, коли ціна на «чорне золото» значно зросла. Але ця проблема сприяла перебудові економіки, яка стала ще ефективнішою.

У 1991 р. японська економіка зазнала наймасштабнішої кризи — лопнула величезна фінансова «мильна бульбашка» на ринку нерухомості. Це призвело до найтривалішої в історії Японії рецесії, яка дістала назву «втрачене десятиліття». У країні різко знизився попит на споживчі товари, скоротився потік інвестицій, зменшився обсяг зовнішньої торгівлі. Уряд Японії вжив заходів щодо зміцнення національної валюти, стабілізації економіки в цілому, посилення позицій держави на міжнародних ринках.

З 2003 р. економіка країни знову почала зростати. Незважаючи на зменшення темпів економічного розвитку та кризу 2008 р., Японія лишається одним з лідерів світової економіки, за обсягом промислового виробництва посідає третє місце у світі після США та Китаю.

Великим випробуванням для Японії була катастрофа на атомній електростанції «Фукусіма – 1», що сталася 12 березня 2011 р. У той день внаслідок найсильнішого в історії Японії землетрусу і викликаного ним цунамі на першому блоці атомної електростанції стався вибух, що призвів до руйнування залізобетонної оболонки реактора й викиду в атмосферу радіоактивних речовин; пізніше 10 000 тонн радіоактивно зараженої води було скинуто в море. Виникла загроза «нового Чорнобиля». Запобігти катастрофі вдалося лише завдяки професіоналізму й самовідданості інженерів, а також вогнеборців, солдатів і поліцейських.

Бурхливий розвиток інфраструктури, надзвичайно широке використання електроніки й новітніх інформаційних технологій за умови сталої демократії були підґрунтям для *формування в Японії постіндустріального суспільства*. Попри шалений темп сучасного життя, для жителів країни дедалі важливішими стають традиційна для японців гармонія з природою, відчуття краси навколишнього світу, а не новітня техніка.

4. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ЯПОНІЇ. ПРОБЛЕМА ПІВНІЧНИХ ТЕРИТОРІЙ

Зовнішньополітичний курс Японії в другій половині ХХ ст. визначався **стратегічним співробітництвом із США**. США одержали

Аварія на «Фукусімі». 24 канал, 01.08.2013 р.

право не тільки розмішувати в країні війська, а й мати військові бази, а Японія — нарощувати військовий потенціал. США вбачають у Японії свого головного союзника в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Важливим напрямом зовнішньої політики Японії є **боротьба за повернення «північних територій»** — островів *Ітуруп, Кунашир, Шикотан і Хабомай*, якими володіє Росія. Незгода між Японією і Росією щодо належності цих південних островів Курильської гряди виникла в результаті їх окупації советськими військами в 1945 р. під час Другої світової війни. Японія не визнає російського суверенітету над островами і вважає їх своїми. Зокрема, під час підписання Сан-Франциського мирного договору 1951 р. із союзниками Японія відмовилася від Курил і Південного Сахаліну, однак не визнала советського суверенітету над чотирма островами південних Курил. ССРСР, правонаступником якого є Росія, Сан-Франциський договір не підписав, вважаючи Курили своїми на підставі домовленостей союзників у ході Другої світової війни. У 1956 р. ССРСР і Японія підписали декларацію про завершення воєнних дій, однак мирний договір так і не було підписано.

Карта
спірних
територій

Проблема північних територій є головною перепоною для укладення мирного договору між Японією і Росією після Другої світової війни, котрий, нехай як парадоксально це звучить, не підписаний і досі. Формально дві країни перебувають у стані війни одна з одною.

Питання про острови є дуже важливим для національної свідомості японців. Прем'єр Японії Сіндзо Абе (2006–2007 рр., 2012–2020 рр.) на могилі свого батька поклявся, що докладе всіх зусиль для вирішення питання належності островів Курильської гряди.

На початку 2019 р. японське керівництво повідомило про можливість укладення мирного договору з Росією, якщо вона передасть Японії два з чотирьох спірних Курильських островів — Шикотан і Хабомай. Проте це територіальне питання досі не вирішено.

Українська держава чітко визначила свою позицію стосовно приналежності Північних територій.

Свідчать документи

Із Указу Президента України від 7 жовтня 2022 р. Україна підтверджує свою повагу до суверенітету і територіальної цілісності Японії, включно з її Північними територіями, які продовжують перебувати під окупацією Російської Федерації.

Українсько-японські відносини розвиваються у сферах міжнародної безпеки, ядерного роззброєння, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи. З Японії імпортують автомобілі, промислову й побутову електротехніку, продукцію електронної промисловості. В українському експорті домінує необроблений алюміній, феросплави, прокат заліза й нелегваної сталі.

Сьогодні обсяг допомоги Україні від Японії перевищив 2 млрд дол. США і є одним із найбільших серед усіх країн-спонсорів нашої держави. Значна частина цієї суми спрямована на зміцнення обороноздатності Збройних сил України. Крім цього, Японія надала для української поліції 1500 автомобілів «Тойота Пріус», з 2019 р. розпочалися поставки новітніх «гібридних» позашляховиків «Міцубіші Аутлендер».

Як ви думаєте, якими нормами і принципами міжнародного права визнається зміст цього Указу? Які шляхи вирішення проблеми Північних територій ви бачите з огляду а сучасну зовнішню політику РФ?

ЯПОНІЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

БЕЗПРЕЦЕДЕНТНА ДОПОМОГА

Як учасниці G7 Японія активно допомагає Україні для протидії російській агресії, докладає активних зусиль до санкційного покарання РФ.

«Уряд Японії і серця народу Японії — з Україною... Настав час для нас об'єднатися у рішучих діях для повного захисту основ міжнародного права»

Йосімаса ХАЯШІ,
міністр закордонних справ Японії,
1 березня 2022 р.

ВАЖЛИВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ СИГНАЛ

Парламент Японії вперше в історії схвалив резолюцію з засудженням Росії і на підтримку України. Загалом резолюції, які стосуються міжнародних питань, є досить рідкісним явищем для парламенту.

З 1945 року Японія ЖОДНОГО РАЗУ не надавала віськову допомогу іншій державі.

Через російську агресію Україна стала ПЕРШОЮ країною в історії демократичної Японії, якій було надано таку допомогу.

Країна вранішнього сонця підтримує Україну на міжнародній арені. Від початку російської агресії Японія була єдиною країною в Азії, яка ввела санкції проти Росії. Після початку повномасштабної агресії Росії Японія рішуче засудила її та надає велику політичну та економічну допомогу Україні. Так, у листопаді 2023 р. прем'єр-міністр країни Фуміо Кісида повідомив, що Японія виділить Україні допомогу на суму 4,5 млрд доларів. Японія також поставляє в Україну проти-

дронові системи, автомобільну й інженерну техніку. Токіо вирішив експортувати ракети до ЗРК Patriot до США для поповнення запасів зброї, виснажені військовою допомогою Україні. Для цього Японія вперше за десятиліття дозволила експорт японської летальної оборонної продукції.

5. ПІВДЕННА КОРЕЯ: ДОСВІД ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ТА ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО

Як відомо, у 1950–1953 рр. в Кореї тривала наймасштабніша громадянська війна ХХ ст. У війні брали участь армії США, Китаю та СРСР; фронт тричі проходив через майже всю територію країни. На момент підписання перемир'я у 1953 р. країна фактично була суцільною руїною. Ситуацію ускладнювала перманентна воєнна загроза з боку КНДР, в якій панує один із найбільш зловісних та антилюдських режимів в історії. «Стартові умови» перетворень не були простими і через майже повну відсутність природних корисних копалин, зокрема газу та нафти, та погану родючість землі.

Проте за короткий проміжок часу Південній Кореї вдалося досягнути приголомшливих успіхів в соціально-економічному розвитку. Передумов «економічного дива» було декілька.

Після 1953 р. Південну Корею підтримав увесь західний цивілізований світ: країні надали ресурси, політичну і військову підтримку для подальшого розвитку.

Величезну роль в економічному піднесенні відіграли самі працівники корейці. У 1950-ті роки південнокорейські працівники мали на відпочинок не більш як один-два вихідних дні на місяць. Лише у 1990-ті роки кількість вихідних у країні зросла до чотирьох-п'яти днів на місяць. Цікаво, що сьогодні корейців уже змушують менше працювати, використовуючи відповідні закони.

Південнокорейський уряд сконцентрував найбільші зусилля на підвищенні рівня освіти і науки та професійної підготовки працівників. Багато південнокорейських юнаків та дівчат вирушили для здобуття освіти за кордон. Підготовлені корейські висококваліфіковані інженери і робітники стали основою для економічного зростання. Врешті, неймовірний якісний підйом науково-технічного комплексу і промисловості став і досі є пріоритетним напрямом у розвитку Південної Кореї.

Президент *Пак Чон Хи* змусив багатих корейців («олігархів») інвестувати в промисловість країни, зокрема в суднобудування. Починаючи з 1953 року, **обсяги економіки Кореї зросли у 31 000 разів!** Корея, яка в середині ХХ ст. отримувала допомогу як одна з найбідніших країн, сьогодні входить до дванадцяти найбільших економік світу. Це стало справжнім «економічним дивом» (його називають ще «дивом на річці Хан»). Темпи зростання ВВП країни не мають прецедентів у світовій історії:

▶ 1953 – \$40,9 млн	▶ 1990 – \$293 млрд
▶ 1955 – \$64 млн	▶ 2000 – \$576,2 млрд
▶ 1960 – \$4 млрд (!)	▶ 2010 – \$1,1 трлн
▶ 1970 – \$9 млрд	▶ 2020 – \$1,63 трлн
▶ 1980 – \$65 млрд (!)	

Економічні реформи супроводжувалися і демократизацією суспільного життя.

Врешті, на сьогодні Південна Корея стала однією із найбільш технологічно розвинутих країн світу.

Досвід Південної Кореї є дуже важливим для України. Варто зауважити, що Південна Корея надає істотну допомогу нашій країні у протистоянні російській агресії. При цьому КНДР виявляє агресивність, погрожує застосувати ядерну зброю, постачає озброєння та особливо — боєприпаси збройним силам Росії. Південна Корея засудила агресію Росії проти України. Республіка Корея з 2022 р. надала Україні 10 вантажів гуманітарної допомоги енергетичному сектору, планує участь корейських компаній у реалізації проєктів в Україні. Президент Південної Кореї Юн Сок Йол заявив про надання Україні 2,3 млрд доларів фінансової допомоги на відновлення з 2025 р.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте основні передумови японського «економічного дива».
2. Схарактеризуйте реформи в Японії в середині 1950-х – 1960-ті роки.
3. Назвіть результати та наслідки японського «економічного дива».
4. Які японські товари мають попит у світі?
5. Схарактеризуйте розвиток Японії наприкінці XX — на початку XXI ст.
6. Розкрийте зміст територіальних суперечок Японії з Росією.
7. Схарактеризуйте напрями співробітництва між Японією та Україною.
8. Поясніть поняття: японське «економічне диво», проблема «північних територій», корейське «економічне диво».
9. Покажіть на карті південні острови Курильської гряди.

II. Обговорюємо в групі

1. Що ви вважаєте повчальним у проявах «економічного дива» в Японії і Південній Кореї для досвіду інших країн?
2. Схарактеризуйте перспективи розвитку українсько-японських та українсько-південнокорейських відносин.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Порівняйте особливості політичного й економічного розвитку Японії та Південної Кореї в другій половині XX — першій чверті XXI ст. Складіть порівняльну таблицю.
2. Використовуючи матеріал підручника та додаткову інформацію, підготуйте повідомлення про збереження природи та національно-культурних пам'яток у сучасній Японії.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1947 р. — набуття чинності Конституції Японії
середина 1950-х – 1973 рр. — японське «економічне диво»
1960-ті – 1990-ті рр. — корейське «економічне диво»

1. ПРОГОЛОШЕННЯ КНР

1.1. Боротьба між Гомінданом і Комуністичною партією Китаю

У 1945 р. завершилося звільнення Китаю від японської окупації. У країні діяв законний уряд на чолі з лідером Гоміндана (Національної партії) *Чаном Кайші*. Компартия Китаю (КПК) на чолі з *Мао Цзедуном* рвалася до влади; ССРС надавав їй усебічну підтримку.

Навесні 1946 р. війська Гоміндана рушили в наступ на північ. До 1947 р. вони володіли ініціативою, але потім у контрнаступ перейшла Народно-визвольна армія Китаю (НВАК). Успіхам комуністів сприяли: розпочата аграрна реформа, у ході якої землю перерозподіляли на користь селян; військові реквізиції гомінданівців; корупція.

У 1949 р. війська НВАК захопили Пекін, а навесні завершили розгромлення військ Гоміндана. У вересні 1949 р. у Пекіні була створена Центральна народна урядова рада (ЦНУР) на чолі з Мао Цзедуном. ЦНУР офіційно перейняла владу в країні.

Особа в історії

Мао Цзедун (1893–1976 рр.) — комуністичний лідер Китаю в 1949–1976 рр. Народився в родині заможного селянина. У 13 років Мао покинув навчання в школі. Після школи Мао служив в армії, звідки дезертирував після революції 1911–1913 рр. У 1913–1918 рр. навчався в педагогічному училищі, потім працював у бібліотеці Пекінського університету. У ці роки його захопили ідеї соціалізму й анархізму. У 1921 р. Мао став одним із засновників КПК. З 1923 р. — на партійній роботі. У 1943 р. Мао обійняв посаду голови ЦК КПК. З 1949-го — керівник КНР. Культ особи Мао Цзедуна досяг особливо великого масштабу в 1960-х роках. Після смерті «Великого керівника» китайські комуністи виробили офіційну точку зору, відповідно до якої Мао «на чотири п'ятих мав рацію і на одну п'яту помилявся».

1.2. Проголошення КНР

1 жовтня 1949 р. на центральному майдані Пекіна відбулася урочиста церемонія проголошення *Китайської Народної Республіки (КНР)*. КПК установила свій повний контроль у країні.

Чан Кайші, якого підтримували США, зі своїми прихильниками емігрував на **о. Тайвань**, де формально було збережено колишнє державне утворення — *Китайську Республіку*. Держава обрала капіталістичний шлях розвитку і претендувала на місце єдиного представника Китаю на міжнародній арені.

2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЕКСПЕРИМЕНТИ КИТАЙСЬКИХ КОМУНІСТІВ

2.1. Початок «соціалістичних перетворень»

Керівництво КНР обрало *советську модель* побудови суспільства. Під час двомісячного візиту Мао в ССРС (грудень 1949 р. — лютий

1950 р.) було підписано Договір про дружбу, союз і взаємну допомогу між ССРСР і КНР (1950 р.). У Кремлі КНР розглядали як «форпост соціалізму в Азії». Зі свого боку, Мао не шкодував компліментів на адресу Сталіна попри те, що советський диктатор досить скептично ставився до «революційної теорії» та діяльності Мао Цзедуну.

У 1954 р. відбулася перша сесія нового парламенту — Всекитайських зборів народних представників (ВЗНП). Головою КНР обрали *Мао Цзедуну*, а прем'єром Державної ради (уряду) — *Чжоу Еньляя*.

Початок «соціалістичних перетворень» веде відлік з реалізації першого п'ятирічного плану (1953–1957 рр.).

За випробуванням советським зразком було здійснено суцільну кооперацію сільського господарства. За допомогою ССРСР побудовано понад 500 великих промислових підприємств і об'єктів.

Після XX з'їзду КПСС і критики культу особи Сталіна відносини із ССРСР різко погіршилися. Мао вирішив будувати соціалізм «більше, швидше, краще й ошадливіше» і розпочати змагання з Советським Союзом у «просуванні до щасливого комуністичного суспільства». Для економічного мислення Мао Цзедуну була характерна стратегія «людського моря» — розв'язання всіх проблем завдяки використанню величезних мас працездатного населення.

2.2. «План трьох червоних прапорів»

У травні 1958 р. КПК під керівництвом Мао приймає авантюрний **«план трьох червоних прапорів»**. Малися на увазі *«великий стрибок»*, *створення «народних комун»* і *здійснення побудови соціалізму*.

Відповідно до планів маоїстів, *«великий стрибок»* протягом дуже короткого часу мав перетворити Китай на одну з найбільш економічно розвинених країн світу. Наслідуючи приклад ССРСР, КПК планувала до 1963 р. *збільшити випуск промислової продукції в сім разів*. Сотні мільйонів людей працювали на будівництві каналів та інших гігантських споруд. У цей час виникло гасло «Три роки заповзятої праці — 10 тисяч років щастя!».

Особливу увагу приділяли *виплавленню сталі*, яке планували збільшити з 10 до 100 млн тонн на рік. Завдання було зрозумілим, цілі визначені — і вся країна з ентузіазмом взялася виплавляти сталь. Усюди споруджували сталеливарні майстерні, у яких селяни після довгої роботи в полі плавляли метал. Доходило до того, що селяни, не маючи відповідних знань і досвіду, виробляли сталь навіть у печах своїх власних будинків, які опалювали дровами.

Протягом життя Мао Цзедун їздив за кордон тільки два рази, і обидва — у ССРСР. На фото — Мао Цзедун і Йосип Сталін під час першого візиту Мао до Москви, грудень 1949 р.

Саморобні селянські «доменні печі» не могли забезпечити належної якості виплавленої сталі

Тяжка праця мільйонів людей дала приріст обсягів виплавки сталі на 45 % у 1958 р. і на 30 % у 1959 р. *Але цю сталь не можна було ніде використувувати.* Лише в 1960 р. уряд усвідомив, що виробляти сталь низької якості не має сенсу. Багато печей припинили свою роботу, а обсяги виплавки зменшилися порівняно з 1958 р.

Поставивши завдання **збільшити сільськогосподарське виробництво у 1958–1963 рр. у 2,5 рази**, китайські комуністи планували створити масові селянські комуні (по 20 тис. осіб у кожній), де майно кожного члена буде передане в загальне користування. Потім планувалося повністю відмовитися від грошей.

До **«народних комун»** на селі увійшло 90 % населення країни. У власність комун перейшли всі засоби виробництва, усупільнювалися навіть домашня птиця, посуд тощо. Селяни строем ходили на роботу, спільно харчувалися в їдальні. Усі одержували однаковий пайок.

Найяскравішою ілюстрацією волюнтаризму маоїстських експериментів була кампанія проти сільськогосподарських «чотирьох шкідників»: шурів, комарів, мух і горобців. Пропаганда пояснювала, що горобці масово поїдають зерна врожаю, завдаючи національному господарству збитків.

Рік по тому врожаї справді стали ліпшими. Але не забарилися й наслідки відсутності горобців — гусениці та сарана, які знищували все, що посходило. Раніше такого не траплялося, бо горобці харчувалися шкідниками. Унаслідок нашестя сарани врожаї зменшилися настільки, що в країні настав голод, який забрав близько 30 млн людських життів.

Кампанія проти «горобців-шкідників»

Проблеми. Пошуки. Проєкти

На основі знань про вже відомі вам спроби побудови комунізму в різних країнах світу зробіть висновок про життєздатність цієї моделі розвитку. Чому спроби побудувати комунізм виявилися невдалими?

Подробиці

Відомо, що горобець не може перебувати в повітрі більш ніж 15 хв. Отже, усі китайські селяни, школярі, міщани мали протягом цього часу кричати, гамселити в барабани, розмахувати ганчірками і палицями, стоячи на дахах будинків, аби налякати птахів і позбавити їх прихистку. Виснажені пташки падали на землю мертвими або їх добивали учасники дійства. Пізніше китайці визнали, що кампанія була помилковою. Мао Цзедун прийняв рішення припинити боротьбу з горобцями, а четвертим шкідником замість них «призначили» жуків. Щоби відновити втраченептаство, горобців до Китаю завозили з Канади і СССР.

Проте **найважливішою причиною голоду була колективізація**, що призвела до зменшення врожайв. Стало очевидним, що **курс на «великий стрибок до соціалізму» зазнав краху**. Скоротилося виробництво промислової і сільськогосподарської продукції. Країна голодувала. Потрібно було знову, як після війни, відновлювати економіку, і КПК у 1961 р. проголосила **«курс на регулювання економіки»**. Більшу частину «народних комун» розпустили, селянам знову дозволили тримати дрібну худобу і птицю, займатися кустарними промислами й торгувати на ринку.

Мао Цзедун визнав, що реформи «великого стрибка» були помилковими. Однак чи щиро він це зробив? Почувши критику на свою адресу, Мао Цзедун розпочав відкриту боротьбу зі своїми супротивниками.

2.3. «Культурна революція»

Події **1966–1976 рр.** у Китаї, що дістали назву «*культурна революція*», нічого спільного з культурою не мали.

Терміни і поняття

Китайська «культурна революція» — цілеспрямована кампанія Мао та його прихильників проти критиків і опозиціонерів тоталітарного режиму, проти середнього класу й інтелігенції, що мала на меті зміцнити диктатуру Мао Цзедуну як єдиного «вождя» Китаю.

«Велика пролетарська культурна революція», проголошена в Пекіні в 1966 р., повинна була повністю перебудувати життя суспільства і прибрати з дороги «зрадників», що заважали будувати «зразкове комуністичне суспільство» відповідно до вчення Мао.

Маоїсти зробили ставку на молодь — загони *хунвейбінів* та *цзаофанів*, які громили партійні комітети й міністерства, захоплювали підприємства й університети, влаштовували показові судилища над «ворогами революції».

Демонстрація трудящих

Публічне приниження «ворогів народу» під час «культурної революції»

Терміни і поняття

Хунвейбіни, або «червоні охоронці» — загони погромників часів «культурної революції», що склалися зі старшокласників і студентів.

Цзаофани, або «бунтарі» — загони, що склалися з молодих робітників.

Озлоблені кризою й осліплені ідеями та гаслами Мао, хунвейбіни і цзаофани фактично господарювали в містах: вони зривали з перехожих закордонний одяг, голили тих, хто носив модні зачіски, розбивали вітрини магазинів. На вулицях горіли величезні багаття з «буржуазних» книжок і платівок, були розграбовані бібліотеки й музеї.

Усунувши за допомогою молодіжних бандитських формувань своїх ворогів, Мао Цзедун наприкінці 1967 р. видав наказ міністру оборони *Ліно Бяо* взяти ситуацію в країні під контроль армії. Близько 10 млн хунвейбінів та цзаофанів відправили в села на «перевиховання».

«Культурна революція» в Китаї — 100 тис. жертв та укріплення Мао. 24 канал, 17.02.2014 р.

Пригадайте найяскравіші, на ваш погляд, приклади використання пропаганди за тоталітарних режимів.

Подробиці

Точна кількість постраждалих під час «культурної революції» досі точно не встановлена і оцінюється приблизно в 40–70 млн осіб. Наймасштабніших репресій зазнала інтелігенція.

2.4. Культ особи Мао Цзедуна

Режим особистої влади Мао Цзедуна спирався на *партійно-державну бюрократію* — партійних, військових і господарських функціонерів, яких налічувалося близько 30 млн осіб. Вони мали певні пільги й міцно за них трималися.

Велику роль в укріпленні комуністичної диктатури відіграла *пропаганда*, що є характерним для тоталітарних режимів.

Ідеологічним стрижнем комуністичного режиму в Китаї був *культ особи Мао Цзедуна*. Мао називали не інакше як «Червоне сонце» і «Великий керманіч». Портрети Мао обов'язково були в будинках китайців, вони заповнили вулиці міст і сіл. Сам Мао вмів маніпулювати свідомістю народу, неодноразово поєднував зневагу до людей (відомий його вислів: «Народ — це чистий аркуш паперу, на якому можна написати будь-які ієрогліфи») з тезою про те, що історію створює саме народ.

Усе доросле населення Китаю мало при собі червоні книжечки з висловами «Великого керманіча» та вказівками великого Мао Цзедуна з усіх питань життя — «Цитатник Мао». Видання літературних творів масово знищували, щоб у китайців не було вибору і вони могли вивчати лише праці їхнього лідера.

2.5. Зміни в зовнішньополітичному курсі

У 1957 р. Мао Цзедун вдруге і востаннє виїхав за кордон — у СРСР, де він узяв участь у нараді представників комуністичних і робітничих партій соціалістичних країн. Після смерті Й. Сталіна Мао прагнув посісти місце лідера міжнародного комуністичного руху й намагався використати для цього трибуну московської наради. Проте більшість її учасників відхилила ідеї та жорсткі пропозиції китайського вождя.

Свідчать документи

Мао Цзедун. З виступу на Московській нараді представників комуністичних і робочих партій соціалістичних країн, 18.11.1957 р.

Якщо зараз доведеться воювати, то у Китаю є тільки гранати й немає атомної бомби, але вона є у Советського Союзу. [...] Як тільки почнеться війна, посиплються атомні й водневі бомби. [...] У крайньому разі загине половина людей, але залишиться ще інша половина, зате імперіалізм буде стертий з лиця землі і весь світ стане соціалістичним.

З 1959 р. розпочалася серія прикордонних конфліктів Китаю з *Індією*, відносини з якою колись були миролюбними.

На початку 1960-х років загострилися *советсько-китайські* відносини. Мао Цзедун виступив проти розвінчання культу особи Сталіна М. Хрущовим. Суперечки советських і китайських комуністів призвели до згорання економічних, торговельних зв'язків. Конфронтація спричинила навіть зіткнення збройних сил КНР і СРСР у березні 1969 р.

на о. Даманський. 1970-ті роки були відзначені стратегічним протистоянням і небаченим скупченням військ на советсько-китайському кордоні.

Подробиці

У ході конфлікту за спірний о. Даманський, що розташовувався на советсько-китайському кордоні по річці Уссурі, збройні сили СРСР вперше застосували новітні на той час танки Т-62 і системи залпового вогню «Град». У ході боїв советські війська втратили убитими 58 осіб, пораненими — 94. Втрати китайської сторони, за різними оцінками, становлять від 100 до 800 осіб.

З 1964 р. Китай став ядерною державою. Мао вважав за необхідне прискорити процес світової революції. Для її перемоги лідер КПК визнавав можливою загибель мільйонів людей у ядерній війні.

3. КИТАЙ ПІСЛЯ МАО ЦЗЕДУНА

9 вересня 1976 р. Мао Цзедун помер. У середині політбюро ЦК КПК виокремилася угруповання з **чотирьох впливових функціонерів** — **висуванців «культурної революції»** — *Цзян Цінь* (удова Мао) і троє її сподвижників. Це угруповання, відоме під назвою **«банда чотирьох»**, прагнуло захопити владу в країні.

У жовтні 1976 р. політбюро ЦК КПК, від імені якого виступив новий глава уряду *Хуа Гофен*, позбавило влади «банду чотирьох». Хуа Гофен став лідером КПК. Цією акцією завершився десятилітній період «культурної революції».

Судовий процес над «бандою чотирьох» вилився в осуд практики періоду «культурної революції». Уперше пролунала критика на адресу самого Мао Цзедун. У цей час посилювалась **група реформаторів-прагматиків** на чолі з *Деном Сяопіном*. Прагматичний Ден критикував політиків, які понад усе переймалися збереженням «чистоти ідей соціалізму». Йому належить вислів: «Не має значення, якого кольору кішка — чорного чи білого. Аби вона ловила мишей».

Особа в історії

Ден Сяопін (1904–1997 рр.) — політичний і державний діяч. У віці 16 років виїхав до Франції, де працював і навчався. У 20 років став членом КПК. У 1924 р., щоб уникнути арешту, виїхав до СРСР. Після повернення на батьківщину служив у Червоній армії Китаю. Учасник Руху Опору проти японських загарбників. Після 1949 р. був заступником прем'єра Держради КНР, у 1956-му — генеральним секретарем ЦК КПК. Далеко не завжди підтримував авантюрині ідеї Мао. У 1966 р. був знятий з усіх посад. Повернувся до політичної діяльності у 1973 р., але був повторно репресований у 1976 р. Поновлений на всіх посадах тільки в 1977 р., після смерті Мао. З 1978 р. став найвпливовішим політичним діячем Китаю, ініціатором і головним організатором реформ, хоча і не обіймав перших посад у КПК і державі. З 1989 р. — у відставці.

4. КУРС РЕФОРМ ДЕНА СЯОПІНА

Не відмовляючись від соціалістичних догм, китайські реформатори на чолі з Деном Сяопіном почали здійснювати глибокі економічні

перетворення в країні. З грудня **1978 р.** розпочався відлік часу впровадження **програми «чотирьох модернізацій»:** у промисловості, сільському господарстві, науково-технічній сфері й освіті, а також у військовій сфері.

У сільському господарстві на зміну «народним комунам» прийшов сімейний підряд: землю за договором передавали селянам, які після виконання його умов могли вільно розпоряджатися результатами своєї праці. В особисту власність селян поступово переходила і сільськогосподарська техніка. Держава відновила вільні ринки, почала розвивати багатогалузеву систему господарства в сільській місцевості. Різко зросли матеріальні стимули для селян.

У 1984 р. розпочали здійснювати **реформи в промисловості**. Державні заводи переводили на госпрозрахунок. Заохочувався розвиток малого й середнього бізнесу, створювалися вільні економічні зони за участю іноземного капіталу.

Із середини 1980-х років розпочалося здійснення **реформ у науково-технічній сфері й освіті**, що включали: передачу відповідальності за початкову освіту на місцеву владу; сприяння розвитку професійно-технічної освіти; впровадження 9-річного обов'язкового навчання в школах; значне збільшення державного фінансування освіти; розширення самостійності вишів.

У результаті впровадження ринкових елементів в економіку темпи зростання виробництва у 1980-х роках становили рекордні у світі 11–12 % на рік. *Китай зробив могутній економічний ривок, випередивши за рівнем ВВП багато розвинених країн Європи.*

У жовтні 1992 р., на XIV з'їзді КПК, було поставлено завдання побудувати **«соціалізм з китайською специфікою»**.

5. КИТАЙ наприкінці ХХ – у першій чверті ХХІ ст.

5.1. Суспільно-політичні процеси

Бурхливе економічне зростання в Китаї у 1980-х роках не супроводжувалось ліквідацією комуністичної диктатури та побудовою демократичного суспільства. Невдоволення відсутністю політичних перетворень вилилося навесні **1989 р.** в мільйонні мітинги студентства, інтелігенції, робітників. Проте влада за допомогою військової сили розігнала студентів, які зібралися на майдані Тяньаньмень у Пекіні.

Подробиці

Війська жорстоко придушили виступ студентів. За даними свідків, понад 200 людей загинули на площі, понад 7 тис. отримали поранення. Багато учасників протестів заарештували й утримували в тюрмах. Питання про розгін демонстрантів на площі Тяньаньмень і кількість постраждалих досі є інформацією, цензурованою владою КНР.

Китайські лідери отримали певні уроки з подій 1989 р. і змін, що відбулись у країнах Східної Європи. Вони почали рішуче звільняти економіку від контролю держави.

Сьогодні в країні досі діє конституція 1982 р., що дістала назву **«конституція модернізованого соціалізму»**. У ній закріплена керівна роль Комуністичної партії Китаю, що визначає розвиток країни.

Різанина
на площі
Тяньаньмень.
24 канал,
30.06.2013 р.

з 2012 р. Генеральний секретар КПК (найбільшої партії у світі), а з 2013 р. і до сьогодні Голова Китайської Народної Республіки — **Сі Цзіньпін**.

У світі Пекін часто критикують за **порушення прав людини**. Китай проводить жорстку політику в Тибеті, переслідує інакодумців.

5.2. Економічний розвиток Китаю

У 1997 р. до Китаю перейшла британська колонія **Гонконг (Сянган)**, у 1999 р. — португальська колонія **Макао (Аомінь)**. Протягом 50 років на нових територіях КНР зберігатимуться існуючі там системи господарювання.

Економіка Китаю за обсягом ВВП у 2010 р. стала **другою у світі після США**. За деякими прогнозами, КНР може випередити США до 2036 р., але у 2020-х роках темпи економічного росту КНР падають.

На Китай припадає 20 % світового продажу товарів легкої промисловості. У багатьох сегментах ринку частка китайської продукції ще більша. В Україні, наприклад, продаж товарів «made in China» становить близько 80 % всього вітчизняного ринку одягу та взуття.

Сі Цзіньпін

Сучасне
китайське
місто
Шанхай

Історичний анекдот

Бог створив світ. Усе інше зроблено в Китаї.

Свідченням провідних позицій сучасного Китаю в науково-технічному прогресі є успіхи країни в освоєнні космосу.

Подробиці

З січня 2019 р. китайський космічний корабель «Чан'є-4» став першим апаратом, який здійснив м'яку посадку на зворотному боці Місяця, якого ніколи не видно із Землі. Згодом світ побачив перші знімки зворотного боку супутника Землі. Місяцехід Jade Rabbit розпочав дослідження цієї території. Китай оголосив, що планує збудувати на супутнику Землі свою базу, а також відправити апарат на Марс до 2020 р. і на орбіту Юпітера до 2029 р.

Китайський
місяцехід
на Місяці,
січень
2019 р.

5.3. Сучасна геостратегія КНР

У 1971 р. були відновлені права країни в ООН. КНР стала постійним членом Ради Безпеки ООН. Після 1985 р. відбулася нормалізація відносин між КНР і СРСР.

У 1970—1980-х роках тривав конфлікт КНР із В'єтнамом.

Однією з ключових проблем для КНР є **відносини з Тайванем**. Замість концепції Ден Сяопіна від 1983 р. щодо мирного об'єднання континентального Китаю і Тайваню, сьогодні КНР проводить все більш наступальну політику. У грудні 2023 р. Сі Цзіньпін заявив про неминуче «возз'єднання» Тайваню з КНР і пообіцяв рішуче

протидіяти будь-яким спробам «відділення» Тайваню від Китаю. На цьому тлі прозвучала заява глави Пентагону, який застеріг Китай від війни проти Тайваню. На початку 2024 р. президентка Тайваню Цай Інвень проголосила, що Тайвань шукатиме шлях для співіснування з Китаєм у довгостроковій перспективі за принципами «миру, рівності, демократії та діалогу». При цьому і КНР, і Тайвань за сприяння США стрімко нарощують свій військовий потенціал.

Китає має великий вплив на **КНДР**. Очевидно, за згоди КНР Північна Корея здійснює масштабні поставки боєприпасів для збройних сил Росії. КНДР удосконалює свій військовий потенціал, ядерну зброю.

Китай входить до п'ятірки основних торговельних партнерів **України**. Проте після початку повномасштабної війни Росії проти України китайське керівництво, формально проголошуючи необхідність дотримання принципу незалежності та суверенітету держав, фактично підтримує Росію на міжнародній арені. Китай стає дедалі більш важливим економічним партнером РФ, закупаючи в Росії енергоносії та іншу продукцію і таким чином наповнюючи бюджет країни-агресора. КНР прагне не лише економічного, а й політичного домінування у світі.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть лідерів Гоміндана і Компартії Китаю в 1940-ві роки.
2. Визначте завдання курсу «трьох червоних прапорів» у Китаї.
3. Розкрийте зміст кампанії «великого стрибка» та її наслідки.
4. Схарактеризуйте зміни на селі за правління Мао Цзедуну.
5. Визначте завдання китайської «культурної революції».
6. Які зміни відбулися в Китаї за керівництва країною Дена Сяопіна?
7. Поясніть поняття: *хунвейбіни* і *цзаофани*.
8. Покажіть на карті країни, з якими Китай мав конфлікти у другій половині XX — у першій чверті XXI ст.

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте роль «культурної революції» в новітній історії Китаю.
2. Чим зумовлене бурхливе економічне зростання Китаю наприкінці XX — у першій чверті XXI ст.?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Чим повчальний досвід КНР для інших країн?
2. Використовуючи матеріал підручника та додаткову літературу, визначте особливості суспільно-політичного життя сучасного Китаю.
3. Як ви думаєте, чому й досі історичну постать Мао Цзедуну поважають багато китайців?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1 жовтня 1949 р. — проголошення КНР

1958–1963 рр. — реалізація «плану трьох червоних прапорів»

1966–1976 рр. — китайська «культурна революція»

1978 р. — початок програми «чотирьох модернізацій» Ден Сяопіна

1. ЗДОБУТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ НАРОДАМИ ІНДІЇ

1.1. Народи Індії після Другої світової війни

Індуїстів і мусульман в Індії представляли, відповідно, дві партії — *Індійський національний конгрес (ІНК)* на чолі з *Джавахарламом Неру* і *Мусульманська ліга*, очолювана *Мухаммедом Алі Джинною*. Непримиренні позиції щодо майбутнього країни призвели у 1947 р. до збройного зіткнення між індуїстами й мусульманами.

За цих умов парламент Великої Британії ухвалив «Акт про незалежність Індії» (набув чинності **15 серпня 1947 р.**), що передбачав розділ колишньої колонії на два домініони — *Індійський Союз* і *Пакистан*. Проте кордони між двома новими державами були проведені без урахування національних та історичних особливостей, що призвело до тривалого індо-пакистанського конфлікту. Крім цього, Пакистан складався з двох частин — *західної* та *східної*, між якими було 1600 км території Індії.

1.2. Проблеми Пенджабу і Кашміру

На цьому ґрунті посилювалися релігійні розбіжності, що спричинили збройні зіткнення в *Пенджабі*, дорогами якого в протилежних напрямках рухалися одночасно сотні тисяч біженців. Це була безпрецедентна в історії Індії міграція людей, що охопила 16 млн осіб.

Водночас розпочалися воєнні дії між індуїстами й мусульманами через *князівство Кашмір*. У 1947 р. між Індією і Пакистаном виник збройний конфлікт (Перша індо-пакистанська війна, **1947–1949 рр.**). Лише 1 січня 1949 р. за посередництва ООН Індія і Пакистан уклали угоду про припинення вогню.

Подробиці

У серпні 1949 р. під егідою ООН була встановлена лінія припинення вогню. Під індійський контроль відійшло близько 60 % території Кашміру, решта дісталася Пакистану. ССРСР заявив, що солідарний з Індією. США в цілому підтримували дії Пакистану.

1.3. Становлення індійської держави

26 січня 1950 р. набула чинності конституція, за якою Індія проголошувалася «суверенною демократичною республікою» й одночасно залишалася членом Співдружності націй. У конституції закріплювалися демократичні свободи.

У виборах до парламенту і в законодавчі збори штатів переміг ІНК. Перший уряд незалежної Індії очолив *Дж. Неру*.

2. ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ДЖ. НЕРУ

Метою Дж. Неру та ІНК була побудова «суспільства соціалістичного зразка» на основі **концепції «індійського (конгресистського) соціалізму»**. Вона означала не ліквідацію приватної власності, а обмеження «власницьких інстинктів і устремлінь» на благо суспільства.

Тривалість:
01:08

...Пакистан став незалежним. 24 канал, 13.08.2014 р.

Особа в історії

Джавахарлал Неру (1889–1964 рр.) — політичний і державний діяч. Народився в Аллахабаді. Походив із родини кашмірських брахманів (найвищої з чотирьох варн в Індії). Батько Неру був адвокатом, відомим діячем реформістського крила ІНК. Дж. Неру здобув освіту в привілейованих навчальних закладах Великої Британії. Адвокат за професією. У 1912 р. вступив до ІНК. Неодноразово піддавався арештам колоніальною владою. Махатма Ганді називав Джавахарлала своїм політичним наступником. Із серпня 1947 р. і до своєї смерті Дж. Неру беззмінно обіймав посади прем'єр-міністра і міністра закордонних справ. Один із засновників і лідерів Руху неприєднання.

Якими були причини участі Індії в Русі неприєднання?

«Індійський соціалізм» будувався на принципах соціального компромісу і запобігання конфліктам на національно-релігійному підґрунті. Ця концепція була визначальною для наступних лідерів лівоцентристської орієнтації (Індіри Ганді, Раджива Ганді та ін.).

У 1952 р. в Індії розпочалася **аграрна реформа**. Земля від посередників-заміндарів переходила до тих, хто її обробляв. Аграрні перетворення були доповнені в наступні роки розвитком кооперації, упровадженням передових агротехнічних методів ведення господарства.

Курс Дж. Неру на **розвиток промисловості** передбачав створення державного сектору, що мав зайняти «ключові позиції» в економіці країни. Велика Британія, США та інші західні держави передавали Індії свій технічний досвід, вкладали кошти в індійську промисловість. З 1955 р. швидко розвивалися економічні відносини між Індією та ССРСР.

У 1953 р. уряд розпочав **адміністративну реформу** для реорганізації територій штатів за мовно-національним принципом; ліквідувалися князівства.

Особливо гострою була **мовна проблема**. Конституція 1950 р. визначила 17 основних мов Індії, що мали статус національних; але офіційною, поряд з англійською, стала тільки хінді. Це в нехіндімовних районах сприймалося як національне гноблення.

Зовнішньополітичний курс уряду Дж. Неру вирізнявся чіткістю позицій у питаннях боротьби за мир, протидії колоніалізму і расизму.

У 1954 р. Індія і Китай уклали угоду про торгівлю. У ній уперше були зафіксовані **п'ять принципів мирних відносин**, що стали визначальними для багатьох країн у міжнародних відносинах.

П'ять принципів мирних відносин

- ▶ Рівність і взаємна вигода.
 - ▶ Мирне співіснування.
 - ▶ Взаємна повага територіальної цілісності і суверенітету.
 - ▶ Взаємний ненапад.
 - ▶ Взаємне невтручання у внутрішні справи одне одного.
- Дж. Неру і його країна стояли у витоків **Руху неприєднання**.

Терміни і поняття

Рух неприєднання (з 1961 р.) — міжнародне об'єднання країн світу, що визнають неприєднання до військових союзів великих держав одним з основних принципів своєї зовнішньої політики.

3. ІНДО-ПАКИСТАНСЬКИЙ КОНФЛІКТ

Суперечка між Пакистаном та Індією навколо регіону Кашмір не припинялася після 1947 р. і призвела до **Другої індо-пакистанської війни (серпень — вересень 1965 р.)**, яка закінчилася під тиском ООН і не принесла відчутної переваги жодній зі сторін. Серед результатів війни було тісніше співробітництво Індії із ССРСР, а з іншого боку — налагодження співробітництва Пакистану з Китаєм (у КНР наростали серйозні протиріччя з Індією через спірні території в Тибеті).

Новий сплеск індо-пакистанського конфлікту стався на початку 1970-х років. Жителі **східної частини Пакистану** відчували себе «людьми другого гатунку»: державною визнали мову, якою розмовляли на заході; у розвиток східної частини вкладали значно менше коштів. Крім цього, після потужного тропічного циклону «Бхола», жертвами якого стали близько 500 тис. осіб, центральну владу почали звинувачувати в бездіяльності та неефективному наданні допомоги.

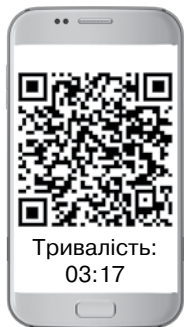
У 1970 р. на парламентських виборах перемогла партія «Ліга свободи», яка виступала за автономію Східного Пакистану. Згідно з конституцією, «Ліга свободи» могла сформувати уряд, але лідери Західного Пакистану були проти призначення лідера партії Муджибура Рахмана прем'єр-міністром. У результаті останній оголосив про **початок боротьби за незалежність Східного Пакистану**. Пакистанська армія розпочала операцію з придушення бунтівників, Рахмана заарештували. Після цього його брат зачитав по радіо текст декларації незалежності, що проголошував створення **Бангладеш**. Розпочалася громадянська війна. За різними оцінками, було вбито від 300 тис. до мільйона жителів східної частини країни, близько 8 млн біженців, шукаючи порятунку, вирушили до Індії.

Індійці надавали підтримку партизанським бійцям за незалежність Бангладеш. Партизани мали навіть невеликі військово-повітряні сили і річковий флот; командирами загонів часто були колишні офіцери пакистанської армії, які дезертирували з її лав.

Пакистанське керівництво дійшло закономірного висновку, що партизанський рух неможливо буде придушити доти, доки він отримує допомогу з Індії. 21 листопада 1971 р. відбулися серйозні наземні й повітряні інциденти за участі регулярних армій Індії і Пакистану. ВПС Індії завдали ударів по об'єктах у Пакистані. Після авіанальотів на індійські бази І. Ганді офіційно оголосила про початок війни. **На всіх фронтах перевага виявилася на боці індійців**. Вона багато в чому була зумовлена кращою підготовкою індійської армії.

16 грудня 1971 р. командувач пакистанських військ у Бангладеш підписав акт про капітуляцію. У результаті відокремлення від Пакистану Східної Бенгалії в регіоні утворилася нова держава — **Народна Республіка Бангладеш**.

Третя індо-пакистанська війна (**грудень 1971 р.**) була наймасштабнішим індо-пакистанським конфліктом другої половини ХХ ст., що призвів до багатьох тисяч загиблих, більшість з яких становили пакистанці. Улітку 1972 р. представники Індії та Пакистану підписали Угоду про припинення вогню. Але конфлікт між країнами не вдалося врегулювати.

Тривалість:
03:17

Індіра Ганді:
історія
правління,
злеті
та помилка,
що коштувала
життя.
24 канал,
24.01.2016 р.

Проблеми.
Пошуки.
Проекти

Розробіть
проект
«Жінки —
політичні
лідери
азійських
країн».

4. УРЯДИ ІНДІРИ ГАНДІ

У 1964 Дж. Неру помер. Новим прем'єр-міністром став *Л. Шастрі*, у його уряді *Індіра Ганді* була міністеркою інформації. Індіра могла розраховувати на крісло прем'єра, але не хотіла користуватися ім'ям батька для кар'єри. Індіра Ганді стала прем'єр-міністеркою тільки після смерті Шастрі — у 1966 р.

Особа в історії

Індіра Ганді (1917–1984 рр.) — прем'єр-міністерка Індії у 1966–1977 і 1980–1984 рр. Батько Індіри — перший прем'єр-міністр Індії Джавахарлал Неру; мати Камала і бабуся Сваріп Рані Неру — відомі політики. Дівчинка виховувалася в атмосфері патріотичних ідей. Кілька разів спілкувалася з Махатмою Ганді. У 1934 р. Індіра вступила до народного університету Індії, потім навчалася в Швейцарії та Англії. У студентські роки Індіра познайомилася з Ферузом Ганді. Коли розпочалася Друга світова війна, пара вирішила разом їхати до Індії. Там вони одружилися, й Індіра взяла прізвище чоловіка — Ганді (який не мав родинних зв'язків з Махатмою Ганді). У 1944 р. Індіра народила сина, через два роки — ще одного. У 1959 р. Індіру обрали керівницею правлячої партії Індії. 31 жовтня 1984 р. Індіру Ганді вбили члени її особистої охоронної служби.

Уряд І. Ганді усвідомлював необхідність проведення **рішучих соціально-економічних реформ**. Перша їхня програма передбачала: націоналізацію банків і системи загального страхування; поступову передачу державі експортної та імпоротної торгівлі; організацію кооперативної торгівлі товарами широкого вжитку в місті та сільській місцевості; ефективні заходи щодо обмеження кількості монополій і концентрації економічної могутності; встановлення обмежень на міське землеволодіння; продовження земельної реформи; ліквідацію пенсій і привілеїв князів.

Представники правого крила ІНК, прихильники обмеження ролі держави в економіці, відповіли організованим опором. У 1969 р. в ІНК відбувся розкол і *розпочалося створення двох паралельних організацій Конгресу по всій країні*.

Проте прихильники І. Ганді здобули впевнену перемогу на парламентських виборах у 1971–1972 рр. Цей успіх також визначила перемога Індії у Третій індо-пакистанській війні 1971 р.

Світова економічна криза 1973–1974 рр. значно погіршила економічне становище країни. На цьому тлі опозиція консолідувала свої сили. Напередодні парламентських виборів було оголошено про створення коаліції опозиційних уряду партій, названої *«Джаната фронт»* (Народний фронт), до якого ввійшов і ІНК (О). У 1977 р. ДФ перетворили на нову партію — *«Джаната парті»* (Народна партія). На виборах до парламенту в 1977 р. «Джаната парті» здобула перемогу. Закінчилася 30-річна епоха перебування при владі ІНК.

Поразка ІНК призвела до його остаточного розколу. На початку 1978 р. І. Ганді оголосила про створення нової партії, названої її ім'ям — *ІНК (Індіра)*, що стояла на позиціях М. Ганді і Дж. Неру.

Основна мета **політики уряду «Джаната парті»** (до липня 1979 р.), а потім уряду партії **«Бхаратія лок дал»** (Індійська народна партія) полягала в тому, щоб викреслити з практики курс Дж. Неру. Втручання держави в економічні процеси значно зменшилося.

На парламентських виборах у 1980 р. ІНК (І) здобув абсолютну більшість мандатів у парламенті і сформував однопартійний уряд на чолі з І. Ганді. Уряд ІНК першорядну увагу приділив модернізації сільського господарства, програмі «інтегрованого» розвитку промисловості — великої, середньої та дрібної.

5. КОНФЕСІЙНЕ ПРОТИСТОЯННЯ наприкінці ХХ ст.

5.1. Сикхська проблема

Активізували свою діяльність **сикхські** екстремісти, які виступали за створення Держави Халістан на території індійського штату Пенджаб.

Пригадайте визначення поняття «сепаратизм».

Подробиці

Сикхізм (виник на початку XVI ст. в Пенджабі, Індія) — восьма за чисельністю прибічників релігія у світі (понад 20 млн). Його засновник гуру Нанак проголосив головні правила сикхізму: роздуми про Бога і уславлення його; чесне життя у своєму домі на кошти, зароблені чесною працею; громада, що має жити за директивами Великих Гуру. Кожний хлопчик-сикх отримує по батькові Сінгх, а кожна дівчинка — по батькові Каур. Десятий (і останній) гуру Гобинд Сингхе на рубежі XVII і XVIII ст. зобов'язав кожного сикха завжди носити зброю і бути готовим вступити в бій. Сикхи є гарними воїнами. Збереглася історія про бій у 1897 р. на північно-західному кордоні Індії, коли 21 сикх відбив атаку 10 тис. пуштунів.

Коли в Золотому храмі у м. Амрітсар оселився великий духовний авторитет сикхів Джарнаіл Сінгх Бхіндранвале, головна святиня перетворилася на штаб сепаратистів. Наприклад, вибухівку виробляли безпосередньо на території храму, куди був закритий доступ для індійської поліції. У травні 1984 р. уряд І. Ганді прийняв рішення про штурм храму, помилково вибравши для цього час, коли тут було дуже багато сикхів-паломників.

Спецоперація тривала кілька днів — запеклих перестрілок із застосуванням гранатометів, танків та іншої важкої техніки. Будівля сильно постраждала (нині повністю відреставровано), але страшнішою була кількість жертв: 83 індійських військових, 492 сикхи, більшість з яких паломники (зокрема 30 жінок і п'ятеро дітей).

Унаслідок цього штурму і бійні сикхський тероризм став ще більш екстремістським. По-друге, поліцейські і військовослужбовці сикхи почали або звільнятися, або просто дезертирувати з індійської армії. Крім цього, акцією відплати за штурм Золотого храму було

Сикх перед Золотим храмом

вбивство Індіри Ганді 31 жовтня 1984 р., здійснене співробітниками охорони прем'єр-міністра.

Убивство І. Ганді викликало масові погроми, у результаті яких загинули від п'яти до 30 тис. сикхів.

Сьогодні проблема сепаратизму сикхів не є для Індії особливо актуальною. Сикхи широко представлені в командному складі індійської армії. Протягом 2004–2014 рр. прем'єр-міністром Індії був *Манмохан Сінгх* — сикх за походженням і за віросповіданням.

5.2. Тамільська проблема

Водночас із конфліктами між *індуїстами* та *мусульманами* в штаті Джамму і Кашмір нове вогнище напруги спалахнуло на півдні Індії — регіоні проживання близько 50 млн *тамілів*.

На півночі сусіднього острова Цейлон, де виникла держава Шрі-Ланка, також проживали таміли — давні мігранти з Індії, які сповідують індуїзм. Міжетнічні та міжрелігійні суперечки призвели до початку громадянської війни. Таміли розпочали збройну боротьбу за незалежність. Їхня організація «*Тигри звільнення Таміл Ілама*» (ТЗТІ) була створена в 1976 р. «Тигри» розгорнули бойові дії і на півдні Індії (штат Таміллант), і проти 50-тисячного контингенту індійських військ на острові.

Сепаратисти організовували атаки на урядові установи, аеропорти, готелі. Вони намагалися вбивати політиків — напали навіть на президента Шрі-Ланки й індійського прем'єр-міністра. Їхньою «візитівкою» були підриви смертників в автобусах, поїздах, на мітингах.

21 травня 1991 р. терорист-смертник підірвав себе на мітингу в Мадрасі, вбивши прем'єр-міністра Індії Раджива Ганді (сина Індіри Ганді).

Уряду Шрі-Ланки вдалося розгромити «тигрів» у **2009 р.** Під час війни між ТЗТІ й урядом Шрі-Ланки загинули близько 70 тис. осіб, понад 800 тис. стали біженцями. Урядовим військам здалися 11 664 активісти «тигрів», зокрема 500 дітей-солдатів.

Лідер ТЗТІ Велупіллі Прамбакаран оглядає війська; серед солдатів «тигрів» — жінки

6. ІНДІЯ наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

6.1. Соціально-політичний розвиток країни

До кінця 1980-х років правлячою партією Індії залишався ІНК (І). У його перемозі на парламентських виборах у 1984 р. важливу роль відіграла симпатія до загиблої І. Ганді й віра в те, що її син *Раджив Ганді* буде гідним наступником на посаді прем'єр-міністра.

Уряд Р. Ганді (1984–1989 рр.) проголосив завданнями у внутрішній політиці подальше зміцнення єдності країни, боротьбу із сепаратизмом, бідністю, безробіттям, неграмотністю і хворобами.

На виборах у 1989 р. перемогу здобув блок семи партій під назвою *Національний фронт*. Провідні позиції в ньому займала «*Бхаратія*

джаната парті» (БДП), що дотримувалася консервативних індуїстських ідей. Вона була створена в 1980 р. у результаті розколу «Джаната парті». Надалі в політичному житті Індії БДП та ІНК (І) по черзі перебували при владі.

Після вбивства у 1991 р. тамільськими терористами Р. Ганді на виборах переміг ІНК (І), що сформував уряд на чолі з *Н. Рао*. У країні здійснювали лібералізацію економіки, ліквідовували обмеження різного роду регламентацій.

На виборах у 1996 р. перемогу здобула опозиційна «Бхаратія джаната парті» (БДП), а її лідер *А. Ваджнаї* став новим прем'єр-міністром країни.

У 2004 р. на виборах знов переміг Індійський Національний Конгрес на чолі з його новим лідером *Сонею Ганді* (італійка за походженням, удова Раджива Ганді). Однак вона відмовилася обійняти посаду прем'єр-міністра, мотивуючи це рішення можливістю «викликати розкол в індійському суспільстві через своє національне походження». Главою уряду став член керівництва ІНК *Манмохан Сінгх*.

Після чергових виборів, з 2014 р. крісло прем'єр-міністра Індії обійняв представник БДП *Нарендра Моді*. Лідер країни назвав своїм пріоритетом пришвидшити економічне зростання. Серед великих країн Індія має одні з найвищих у світі темпи економічного зростання.

6.2. Успіхи Індії на шляху модернізації

На початку ХХІ ст. Індія посідає шосте місце у світі за сумою головних макроекономічних показників. Індія — перша з країн, що розвиваються, розпочала розробки в галузі *атомної енергетики*. У державі розвивається *аерокосмічна галузь*: останнім часом здійснено ряд запусків штучних супутників Землі.

Майже 30 % усіх фахівців світу у сфері інформаційних технологій мають індійське походження. Уряд продовжує курс на лібералізацію економічної діяльності, збільшення експорту готової продукції.

Подробиці

Населення Індії перевищує 1 млрд осіб і становить 17 % людності світу. Однак 70 дітей з тисячі помирають у віці до 1 року; 20 % дітей шкільного віку не відвідують заклади освіти. За кількістю фахівців з вищою освітою Індія посідає одне з перших місць у світі, однак близько 40 % дорослого населення країни досі неписьменні. 600 млн індійців (близько 2/3 населення країни) живуть у селах без водогону.

6.3. Зовнішня політика

В Індії зберігають вірність Руху неприєднання, але одночасно намагаються мати взаємовигідні відносини із США, Росією, Китаєм, Японією, країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону.

Керівництво країни прагне перетворити Індію на *велику військову державу*. У травні **1998 р.** на індійському полігоні у штаті Раджастан прогрімлі п'ять ядерних вибухів. Нарощування ядерного потенціалу Індії відбувається насамперед на тлі складних відносин із *Пакистаном*.

Поступово нормалізуються відносини Індії з *Китаєм*.

Активно розвивається українсько-індійське співробітництво у *військово-технічній* сфері та *авіаційній* промисловості. Після початку повномасштабної агресії Росії проти України Індія намагається зберегти відносини з Росією, але при цьому не підтримує дії РФ в Україні й виступає за мирне врегулювання воєнного конфлікту. Індія намагається зберегти певний баланс у світі без надмірного посилення позицій США чи КНР. Індія не надає підтримку Україні, але очевидно, відкрито підтримувати Росію Індія також не стане, зокрема й через зближення РФ із Пакистаном та Китаєм в останні роки.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Коли та за яких умов було розділено колишні колонії Великої Британії на два домініони — Індійський Союз і Пакистан?
2. У чому полягає сутність Кашмірської проблеми?
3. Визначте основні напрями політики уряду Дж. Неру.
4. Назвіть основні принципи мирних взаємовідносин, запропоновані лідерами Руху неприєднання.
5. Розкрийте основні причини, зміст і наслідки індо-пакистанського конфлікту в 1960–1970-х роках.
6. Схарактеризуйте політику урядів Індіри Ганді.
7. Розкрийте сутність сикхської проблеми в Індії.
8. Схарактеризуйте тамільську проблему та способи її розв'язання.
9. Схарактеризуйте соціально-політичний розвиток Індії на зламі XX–XXI ст.
10. Які основні успіхи Індії на шляху модернізації?
11. Поясніть поняття *Рух неприєднання*.
12. Покажіть на карті регіони міжнародних, міжетнічних конфліктів у Південній Азії.

II. Обговорюємо в групі

1. У чому полягає небезпечність індо-пакистанського протистояння?
2. Назвіть особливості зовнішньополітичного курсу сучасної Індії.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Чим пояснити популярність особистості І. Ганді в Індії та в СРСР?
2. У чому полягає внесок Індії в розвиток світової цивілізації?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1947 р. — розділ колишньої колонії Великої Британії на два домініони — Індійський Союз і Пакистан
1947–1964 рр. — уряд Дж. Неру при владі
1947–1949 рр. — Перша індо-пакистанська війна
1965 р. — Друга індо-пакистанська війна
1971 р. — Третя індо-пакистанська війна
1998 р. — ядерні випробування Індії та Пакистану; країни набувають статусу ядерних держав

§ 24

УТВОРЕННЯ ІЗРАЇЛЮ. БЛИЗЬКОСХІДНА ПРОБЛЕМА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ВРЕГУЛЮВАННЯ

1. СТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ

1.1. Близькосхідна проблема в міжнародних відносинах

Питання про створення єврейської держави обговорювалось на тлі боротьби, що розгорнулася між британською колоніальною адміністрацією в *Палестині*, арабським і єврейським національними рухами.

Терміни і поняття

Палестина (назва походить від слова «філістимляни», місця їхнього розселення; після Юдейської війни, у 73 р. н. е. римський імператор Тит наказав усю територію між Середземним морем і річкою Йордан називати Палестиною) — історична область на Близькому Сході. З початку ХХ ст. від слова «Палестина» було утворено назву «**палестинці**», так англійці називали усіх жителів регіону — євреїв та арабів. Після Шестиденної війни 1967 р. палестинцями почали називати арабів, що жили на захоплених Ізраїлем територіях.

У 1946 р. це питання було винесене на обговорення ООН. Ідею створити Державу Ізраїль ситуативно підтримав **СРСР**. Йосип Сталін розраховував на соціалістичні перетворення в новоствореній єврейській державі, а також прагнув послабити позиції Великої Британії.

У керівництві **США** не було єдності в питанні створення єврейської держави. Проте президент Гаррі Трумен надавав підтримку сіоністам. Був у нього й практичний інтерес: єврейських виборців тоді в Штатах було більше, ніж мусульманських. Зрештою, Трумен віддав квазівку голосувати в ООН за розділ Палестини.

29 листопада 1947 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію № 181, згідно з якою було ліквідовано британський мандат на управління Палестиною, та схвалила рішення про утворення на її території двох держав — *єврейської* (57 % території) й *арабської* (43 %). Місто Єрусалим, що стало самостійною адміністративною одиницею під контролем ООН, було відкрите для обох народів.

Подробиці

США у 1947 р. змінили свою позицію щодо створення двох держав — єврейської й арабської. У Вашингтоні дійшли висновку, що посилення впливу СРСР на Близькому Сході матиме небажані для США наслідки. Тож у Вашингтоні взяли курс на союз з арабським світом та внесли на розгляд ООН пропозицію щодо скасування резолюції №181. За резолюцію продовжував виступати СРСР. У ході дипломатичної боротьби представник Української ССР в ООН В. Тарасенко здійснив демарш, завдяки якому резолюція № 181 набула сили. Такою є роль України у створенні Держави Ізраїль.

Єврейська сторона рішення ООН прийняла. Ліга арабських держав (ЛАД) рішення ООН відхилила.

У Палестині відновилися арабо-єврейські сутички. У січні 1948 р. арабські загони блокували Єрусалим з його 100-тисячним єврейським населенням й інші міста, напали на єврейський транспорт. Ліга арабських держав надавала гроші й зброю місцевим арабам.

Керівники єврейської громади Ізраїлю на зібрані в американських євреїв гроші намагалися придбати зброю в Європі, але цьому перешкоджало американське ембарго. Лише Чехословаччина за згоди СРСР погодилась поставити зброю та боєприпаси.

Пригадайте визначення поняття «сіонізм».

14 травня 1948 р. Д. Бен-Гуріон проголосив створення Держави Ізраїль.

Палестинці, які відмовились визнавати резолюцію ООН від 29 листопада 1947 р., не зуміли створити свою державу.

Давід Бен-Гуріон проголосує створення незалежної Держави Ізраїль, Тель-Авів, 14 травня 1948 р.

Визначте, портрет якої особи висить у залі засідань. У чому полягає символізм розміщення цього портрета саме в той день?

Особа в історії

Давід Бен-Гуріон (1886–1973 рр.) — один з лідерів сіоністського руху, один із творців Держави Ізраїль. Прем'єр-міністр Держави Ізраїль у 1948–1953, 1955–1959, 1959–1961, 1961–1963 рр. Народився у м. Плонську (нині Польща). Його батько був другом Теодора Герцля. У 1906 р. як сільськогосподарський робітник Бен-Гуріон вирушив до Палестини, де брав участь у створенні єврейської організації самооборони. У 1910 р. був призначений редактором єврейського журналу «Гаахдут» («Єдність»). Під час Першої світової війни брав участь у формуванні Єврейського легіону, одним із

перших вступив до нього і служив рядовим. Після війни повернувся до Палестини і став одним із творців підпільної армії Хагана і профспілки Гистадрут. У 1935 р. Бен-Гуріона обрали головою Єврейського агентства (Сохнут). З 1948 р. він очолював Тимчасовий уряд Ізраїлю. У 1971 р., у віці 85 років, Бен-Гуріон відійшов від політичного життя і почав писати мемуари. Помер у кібуці Сде-Бокер.

1.2. Війна 1948–1949 рр.

Сусідні арабські країни також не визнали Ізраїлю і відразу оголосили йому війну. Вже **15 травня 1948 р.** об'єднані збройні сили **Єгипту, Трансйорданії** (пізніше — Йорданія), **Сирії, Іраку, Лівану, Саудівської Аравії** та **Ємену** розпочали наступ.

Арабський легіон, найбоєздатніше військове з'єднання Трансйорданії, швидко захопив Юдею, Самарію та східну частину Єрусалима. Сирійські та ліванські війська окупували єврейські поселення на півночі. Єгипетська танкова колона перебувала в 35 км від Тель-Авіва. Проте військові підрозділи щойно створеної єврейської держави зупинили арабські армії та завдали їм поразки.

У червні 1949 р. між Ізраїлем і Єгиптом, Трансйорданією, Ліваном і Сирією було підписане перемир'я. Територію, відведену для арабської держави за рішенням ООН, захопили Ізраїль, а також Єгипет (Сектор Гази) і Трансйорданія (Західний берег річки Йордан).

2. АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКІ ВІЙНИ

2.1. Війна 1956 р.

Після націоналізації в липні 1956 р. Суецького каналу президентом Єгипту **Г. А. Насером** єгипетська влада заборонила прохід каналом ізраїльських кораблів, а також транспортних суден, що йшли в порти Ізраїлю. Розцінивши це як акт агресії, 30 жовтня **1956 р.** ізраїльські війська вторглися на Синайський півострів; їх активно підтримали війська Великої Британії та Франції.

СССР, виступаючи вже на боці арабських держав, вимагав від Ізраїлю, Британії та Франції зупинити наступ; відповідну резолюцію було ухвалено Радою Безпеки ООН. Бойові дії припинили. Наприкінці 1956 р. Велика Британія та Франція, а в березні 1957 р. й Ізраїль вивели свої війська з єгипетської території. Контроль за кордонами між Ізраїлем і Єгиптом поклали на миротворчі війська ООН.

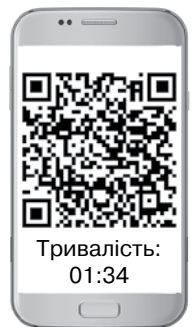
2.2. Советсько-арабське зближення та підготовка нової війни

Подробиці

На чолі Єгипту стояв харизматичний лідер Гамаль Абдель Насер — соціаліст і панарабіст. Він мріяв про об'єднання всіх арабів в одній державі. Після Суецької кризи Насер взяв курс на зближення з Советським Союзом. СССР почав надавати Єгипту велику економічну та військову допомогу. Хрущов нагородив Насера орденом «Золота Зірка Героя Советського Союзу» і орденом Леніна. Цікаво, що під час Другої світової війни Г. А. Насер не приховував своїх пронацистських поглядів, а за свого правління він переслідував комуністів у Єгипті.

16–18 травня 1967 р. на вимогу Каїра «блакитні шоломи» ООН терміново залишили свої пости вздовж кордону. Після цього агресивна риторика арабських лідерів посилилась.

День в історії.
Арабо-ізраїльська війна.
24 канал,
14.05.2015 р.

Церемонія перекриття русла Нілу в ході 11-річного будівництва Асуанської греблі, що коштувало 11 млрд дол. США.
На фото: Г. А. Насер, М. Хрущов, лідери Іраку, Південного Ємену та ін.
13.05.1964 р.

Слово політика

Абдель ар-Рахман Ареф, президент Іраку: «Існування Ізраїлю є помилкою, яку необхідно виправити. Наша мета зрозуміла: змести Ізраїль з лиця землі!».

Хусейн, король Йорданії: «...Усі арабські армії зараз оточили Ізраїль... ОАЕ, Ірак, Сирія, Йорданія, Ємен, Ліван, Алжир, Судан і Кувейт... Немає жодної відмінності між одним арабським народом й іншим, однією арабською армією та іншою».

Гамаль Абдель Насер, президент Єгипту: «Єдиним методом впливу, який ми застосуємо щодо Ізраїлю, стане тотальна війна. Ми повинні скинути євреїв у море, знищивши їх як націю!».

Наведіть інші приклади, коли держави-гаранти договорів про безпеку під час їх порушення обмежувалися «глибоким занепокоєнням».

22 травня Насер оголосив про початок морської блокади Ізраїлю: артилерія мала топити ізраїльські судна в разі спроб проходження ними Тиранської протоки. Проте морська блокада, згідно з резолюцією Генасамблеї ООН № 3314, є актом агресії. Тому Ізраїль звернувся до країн, що гарантували безпеку єврейської держави в обмін на виведення військ із Синайського півострова в 1956 р. — США, Великої Британії й Франції. У відповідь Вашингтон і Лондон висловили «глибоке занепокоєння» і засудили акт блокади. А де Голь в ультимативній формі зажадав від Ізраїлю не розпочинати бойових дій першими.

Однак Ізраїль отримав привід для війни.

Ізраїльські солдати біля Стіни Плачу в Єрусалимі. До Шестиденної війни євреї не мали доступу до своєї святині. Фото: AP / EAST NEWS 09.06.1967 р.

2.3. Шестиденна війна 1967 р.

Збройні сили арабських країн значно переважали ізраїльські. У цих умовах ізраїльський уряд вирішив завдати превентивного удару. Вранці **5 червня 1967 р.** ВПС Ізраїлю знищили за день 451 літак Єгипту, Йорданії, Сирії й Іраку. Втрати Ізраїлю становили 19 літаків. Завоювання панування в повітрі дало змогу ізраїльським військам розпочати успішні наземні операції. Вже 8 червня підрозділи Армії оборони Ізраїлю (ЦАХАЛ) вийшли до Суецького каналу, завершивши розгром синай-

ського угруповання єгиптян. 9 червня вогонь на єгипетському напрямку було припинено.

Цього ж дня ізраїльтяни розпочали наступ проти сирійських військ, і 10 червня встановили контроль над Голанськими висотами. Сирійські війська відступили до околиць Дамаска.

Особливо запеклі бої точилися на йорданському фронті. З 5 до 7 червня ізраїльтяни встановили контроль над Східним Єрусалимом, а також над усім західним берегом річки Йордан. *За 80 годин Ізраїль розгромив армії, що в кілька разів перевищували за чисельністю і оснащенням його власну, і захопив території, які в 3,5 рази були більшими за площу єврейської держави.*

Слово політика

Зєв Ханін, з інтерв'ю «Радіо Свобода» 5 червня 2017 р.

...У Ізраїлю не було іншого шансу, крім як мобілізувати всі сили і ресурси і вкотре поставити все на карту. Бо світова історія показує, що покладатися на зовнішні гарантії для ізраїльтян, як і для всіх євреїв в цілому, —...не мало сенсу. [Після Шестиденної війни] питання про те, чи буде взагалі існувати Ізраїль або не буде... більше не порушували.

Унаслідок дій Ради Безпеки ООН війна була припинена. ССРСР і «країни соціалістичного табору» (окрім Румунії) розірвали дипломатичні відносини з Ізраїлем. Арабські держави продовжували не визнавати право Ізраїлю на існування.

2.4. «Війна Судного дня» 1973 р.

Після Шестиденної війни Єгипет, а також Сирія та Ірак отримували величезну військову допомогу від Советського Союзу. США надавали військову техніку Ізраїлю.

6 жовтня 1973 р., коли в Ізраїлі відзначали релігійне свято й армію, яка складалася здебільшого з резервістів, було розпущено по домівках, єгипетські війська форсували Суецький канал та вийшли на його західний берег. Так розпочалася «Війна Судного дня» (або «Війна Йом Кіпур»). Єгипетська армія прорвала ізраїльські укріплення, і отримала можливість для стрімкого просування до Тель-Авіва. На іншому фронті сирійці захопили велику частину Голанських висот. Ізраїль швидко мобілізував солдатів запасу, більшість з яких протягом 15 год були на фронті. Незабаром війська Ізраїлю перейшли в контрнаступ.

Подробиці

До складу арабської коаліції, де головну військову силу становили війська Єгипту та Сирії, також входили Алжир, Ірак, Йорданія, Марокко, Туніс, Пакистан, Судан, а також палестинці. В Єгипті діяла група советських льотчиків. Куба спрямувала до Сирії близько 3000 солдатів.

10 жовтня на північному фронті були розбиті бронетанкові з'єднання Сирії, Іраку та Йорданії.

Уранці 14 жовтня єгипетська й ізраїльська армія зішлись в *найбільшій після Другої світової війни танковій битві*. До вечора єгиптяни втратили 260 танків і 200 інших одиниць бронетехніки; ізраїльтяни на чолі з *Арієлем Шароном* — лише близько 40 танків. Війська ЦАХАЛу форсували Суецький канал і вступили в Єгипет, захопивши 1600 км² єгипетської території й зупинившись лише в 100 км від Каїра.

Єгипет попросив перемир'я. Бойові дії припинилися **24 жовтня** на вимогу Ради Безпеки ООН і за посередництвом ССРСР і США.

Арабські країни вважають, що в 1973 р. вони перемогли, знищивши міф про непереможеність армії ізраїльтян. У Єгипті 6 жовтня відзначають

Голда Меїр, уродженка Києва, одна із засновниць Держави Ізраїль, пішла у відставку з посади прем'єр-міністра в 1974 р. через прорахунки розвідки і командування армії напередодні «Війни Судного дня»

як День Перемоги. В Ізраїлі, навпаки, вважають, що перемогли вони, бо через 18 днів ЦАХАЛ опинився в сотні кілометрів від Каїра, Дамаск лежав перед ізраїльськими артилеристами, а арабська коаліція зазнала набагато більших втрат, ніж Ізраїль.

2.5. Мирне врегулювання між Єгиптом та Ізраїлем

Після війни новий президент Єгипту *Анвар Садат* переорієнтував зовнішню політику своєї країни на співробітництво із США. У 1976 р. Садат оголосив про розірвання договору з СРСР про дружбу і співробітництво; всі советські військові покинули країну.

Історичне рукоштовнання в Кемп-Девіді

Незабаром А. Садат здійснив перші кроки для нормалізації відносин з Ізраїлем, що зі схваленням прийняла ізраїльська сторона. У вересні **1978 р.** Анвар Садат і прем'єр-міністр Ізраїлю *Менахем Бегін* зустрілися в *Кемп-Девіді*, замиській резиденції президента США, і погодили текст мирного договору між Єгиптом та Ізраїлем. Ізраїль погодився вивести свої війська із Синайського півострова

(цей процес завершився у 1982 р.). Підписання мирного договору відбулося у Вашингтоні в березні 1979 р.

Арабські країни вкрай негативно сприйняли ці дії Єгипту і виключили його з Ліги арабських держав, а *А. Садата у жовтні 1981 р. убили ісламські терористи* під час військового параду в Каїрі.

3. БЛИЗЬКОСХІДНА КРИЗА І ПАЛЕСТИНСЬКА ПРОБЛЕМА

3.1. Палестинські біженці

Після закінчення першої арабо-ізраїльської війни (1949 р.) палестинські біженці розмістилися в таборах на території Єгипту, Йорданії та Сирії. Проте лідерам цих арабських країн палестинці були потрібні передусім як приклад дій «ізраїльського імперіалізму» і «гарматне м'ясо» на випадок нової арабо-ізраїльської війни. Більшість вигнанців змушені були жити на допомогу ООН. У таких умовах ідеї боротьби з Ізраїлем за допомогою тероризму знаходили відгук серед палестинців.

На 2006 р. кількість палестинських біженців становила 4,4 млн осіб, з яких 2,5 млн жили в арабських країнах. За винятком Йорданії, жодна арабська держава не надала палестинським біженцям громадянства.

3.2. Організація визволення Палестини (ОВП)

Палестинські збройні угруповання, які сформувалися в таборах палестинських біженців, розпочали боротьбу проти Ізраїлю. Вагоме місце серед них зайняв *ФАТХ (Рух за національне визволення Палестини)*. У 1964 р. представники ФАТХу та інших палестинських рухів утворили *Організацію визволення Палестини (ОВП)*. Її метою було створення незалежної арабської держави на території всієї Палестини, що передбачало знищення Ізраїлю. У 1969 р. головою виконкому ОВП обрали очільника ФАТХу *Ясіра Арафата*.

Назвіть, кого з політичних діячів на фото ви впізнаєте.

Проблеми.
Пошуки.
Проекти

Розробіть проект «Тероризм проти політичних лідерів та зміна політики країн наприкінці ХХ — у першій чверті ХХІ ст.»

У 1970-х роках палестинці розпочали терористичну війну проти Ізраїлю. Одним із найвідоміших і кривавих терористичних актів є вбивство 11 ізраїльських спортсменів і тренерів під час Олімпіади 1972 р. у м. Мюнхені (ФРН). Проте в 1982 р. ОВП зазнала поразки у відкритому протистоянні з ізраїльською армією в Лівані, і палестинцям довелося перебраться до Тунісу. У 1987 р. на окупованих Ізраїлем унаслідок Шестиденної війни палестинських територіях ОВП вдалося підняти загальне повстання — *«інтифаду» («війну каменів»)*.

3.3. Миротворчий процес наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

У 1993 р. двосторонні переговори в м. Осло (Норвегія) між Ізраїлем та ОВП завершилися підписанням «Декларації про принципи», яка передбачала шляхи врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту. У 1994 р. внаслідок Угод в Осло була створена Палестинська національна адміністрація (ПНА).

У 1994 р. Ізраїль і Йорданія підписали повномасштабний мирний договір. Це була третя угода після Єгипту й ОВП, за якою арабська сторона визнавала право Держави Ізраїль на існування.

Однак у вересні 2000 р. розпочалася друга інтифада, яка вилилася в сутички з ізраїльською поліцією та супроводжувалася серією терактів. У 2002 р. уряд Ізраїлю ухвалив рішення щодо спорудження *«стіни безпеки»* завдовжки 364 км, що відгороджує Ізраїль від палестинських територій. Також гостро постає проблема *єврейських поселень* на окупованих територіях.

У 2004 р. помер лідер палестинців Я. Арафат. Главою Палестинської автономії був обраний *Махмуд Аббас* (А. Мазен), який декларував припинення насильства й активізацію переговорів з Ізраїлем.

Ситуація загострилася у 2006 р. після перемоги на виборах у Палестинській автономії *ХАМАСу*. На відміну від ФАТХ, ХАМАС відмовився від врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту, не припиняє теракти, не погодився з визнанням палестинськими арабами Держави Ізраїль. *ХАМАС не погоджується на жодні компроміси, виступає за знищення Держави Ізраїль і проголосив своєю метою створення ісламської арабської держави на всій території Ізраїлю, Сектору Гази та Західного берега*. У 2007 р. ХАМАС розгорнув бої проти ФАТХ і витіснив цю палестинську організацію, взявши Сектор Гази під свій повний контроль. Ізраїль повністю вивів свої військові підрозділи із Гази. Ці події призвели до багаторічної економічної блокади сектора та до постійних загострень конфлікту. ХАМАС використовує напади на ізраїльських військових та мирне населення, захоплення заручників із використанням їх як «живих щитів», атаки терористів-смертників, обстріл території Ізраїлю за допомогою ракет «Касам». ХАМАС визнано терористичною організацією Ізраїлем, а також Канадою, США, Японією, Євросоюзом; ХАМАС заборонено у сусідніх арабських країнах — Йорданії та Єгипті. Але це угруповання

За посередництвом Білла Клінтона (президента США у 1993–2001 рр.) прем'єр-міністр Ізраїлю Іцхак Рабин, батьки якого походять з Київщини, та лідер ОВП Ясір Арафат підписали угоду в м. Осло, у якій обидві сторони офіційно визнали одна одну

не визнано терористичною організацією в Росії, Туреччині, Китаї, Катарі, країнах Перської Затоки.

5 січня 2013 р. видано указ Махмуда Аббаса, щоб надалі замість назви «Палестинська національна адміністрація» використовувати в офіційних цілях назву «**Держава Палестина**». Ізраїль, США та деякі інші країни це рішення не визнали.

«Палестинська автономія» (або «Палестинська держава») розділена територією Ізраїлю; одна частина — **Сектор Гази** — контролюється ХАМАСом, інша — **Західний берег ріки Йордан** — ФАТХом. Ці палестинські організації перебувають у стані конфлікту між собою. Так, у 2017 р. палестинська адміністрація опублікувала заяву, у якій наголошено, що ХАМАС «перетворив Сектор Гази на пекло». Гуманітарний стан у Газі погіршується. *Економіка Палестинської автономії залежна від Ізраїлю*, тому всі збройні конфлікти негативно позначаються на її стані. Як тиск на палестинських бойовиків ізраїльська сторона часто застосовує економічну блокаду. ХАМАС і ОВП наполягають, щоб з Гази зняли блокаду. Натомість Ізраїль вимагає припинити теракти.

Для захисту від обстрілів Ізраїль створив систему протиракетної оборони «Залізний купол». *Ланцюжок насильства* зазвичай виглядає так: терористичний акт проти ізраїльтян — операція зі знищення терористів та їхніх баз у Секторі Гази — обстріл території Ізраїлю некерованими ракетами — удари авіації Ізраїлю по військових об'єктах бойовиків і командних пунктах ХАМАСу та Ісламського джихаду. До того ж жертвами обстрілів стає і мирне населення.

Складник арабо-ізраїльського конфлікту — **статус Єрусалима**.

Західний Єрусалим входить до складу Ізраїлю від 1948 р., у 1949 р. був проголошений столицею Держави Ізраїль.

Східний Єрусалим був захоплений у 1948 р. Трансйорданією під час арабо-ізраїльської війни 1948–1949 рр. Саме на теренах Східного Єрусалима розташоване Старе місто і святі місця юдаїзму, християнства й іслама — Храмова гора, Стіна Плачу, Храм Гробу Господнього, Гетсиманський сад, мечеть Аль-Акса і Купол Скелі. Під час трансйорданської окупації, не визнаної більшістю країн світу, євреї не мали доступу до своїх святинь.

Після Шестиденної війни 1967 р. Ізраїль відвоював Східний Єрусалим у Трансйорданії. Єрусалим було об'єднано під контролем Ізраїлю; віряни всіх релігій, зокрема і євреї, отримали можливість відвідувати святі місця «вічного міста». У 1980 р. Кнесет (парламент Ізраїлю) ухвалив Закон про Єрусалим, який оголосив Єрусалим «єдиною і неподільною столицею Ізраїлю». Право Ізраїлю на Єрусалим не визнала міжнародна спільнота. Натомість палестинці вважають, що Східний Єрусалим — столиця їхньої майбутньої держави.

У грудні 2017 р. тодішній президент США Дональд Трамп оголосив про визнання Єрусалима столицею Ізраїлю і заявив про намір перенести в це місто посольство США в Ізраїлі, яке досі розташовувалося в Тель-Авіві. Попри протести палестинців та представників міжнародної спільноти, 14 травня 2018 р. США відкрили своє посольство в Єрусалимі. Єрусалим визнали столицею Ізраїлю ряд країн Латинської Америки та Європи. Питання про статус Єрусалима ли-

шається невіршеним, як і увесь комплекс проблем близькосхідного врегулювання.

3.4. Антиізраїльський теракт ХАМАСу 7 жовтня 2023 р. та його наслідки

7 жовтня 2023 р. було здійснено один із найкривавіших терористичних актів у світі за останні десятиріччя, який завдав великих людських втрат Ізраїлю. Цього дня бойовики ХАМАСу і певні групи «цивільних жителів» Сектору Гази прорвалися на прикордонні території Ізраїлю, де вчинили масову різанину – вбивства, тортури, звалтування. У перші ж години нападу терористи убили понад 1200 ізраїльтян – мирних мешканців ізраїльських поселень, учасників молодіжного музичного фестивалю, виявлених терористами ізраїльських солдатів, жінок і маленьких дітей. Понад 3000 людей було поранено. Нападники знімали розправи на відео і поширювали відеозаписи в соціальній мережі. «Мирне населення» Гази радісно вітало звістки про ці розправи. Також терористи захопили та вивезли в Сектор Гази сотні заручників, зокрема – громадян інших держав, літніх людей і дітей.

Після атаки ХАМАСу на музичний фестиваль в Ізраїлі, фото GETTY IMAGES (цит. за: Українська правда, 11 листопада 2023 р.)

Раптовий напад застав зненацька розвідку, силові структури й Армію Оборони Ізраїлю, що стало найбільшим провалом у політиці безпеки країни після нападу арабських держав у 1973 р.

Для ліквідації терористичної загрози з боку ХАМАСу та визволення заручників Ізраїль розпочав *наймасштабнішу за останні десятиліття воєнну операцію в Секторі Гази*. Ізраїль намагається зруйнувати тунелі бойовиків та іншу інфраструктуру ХАМАСу, знищити лідерів цієї терористичної організації, яка не погоджується на жодні компроміси.

Подобиці

Бойовики ХАМАСу протягом 15 років використовували гуманітарну допомогу мешканцям Сектору Гази, величезні обсяги коштів і будівельних матеріалів для створення мережі підземних ліній військових комунікацій та споруд. Вони призначалися для переховування та пересування терористів, виробництва та зберігання зброї, утримання заручників та ін. Так, один із виявлених ізраїльськими військовими тунель у Секторі Гази був достатньо широким, щоб високопосадовець ХАМАСу міг заїхати на автівці всередину. Інший простягався майже на три футбольні поля завдовжки і був прокладений під лікарнею. У Міноборони Ізраїлю загальну протяжність тунелів оцінюють у 350–450 миль, до тунелів веде близько 5700 окремих шахт.

13 жовтня Ізраїль оголосив наказ про примусове переміщення 1,1 млн палестинців з півночі Сектору Гази на південь; увів облогу на постачання продуктів харчування, води, медикаментів, палива та електроенергії до Гази, що стало доповненням до існуючої блокади з боку Держави Ізраїль і Арабської Республіки Єгипет. Застосовуючи масовані авіа- та артилерійські удари, ізраїльська армія розпочала широкомасштабне наземне вторгнення на територію Гази.

Демократичні країни світу висловили солідарність з Ізраїлем і заявили, що Ізраїль має право захищатися від збройних нападів, на томість мусульманські країни підтримали палестинців. У багатьох країнах відбуваються масові пропалестинські та проізраїльські демонстрації; відзначаються спалахи антисемітських акцій. Низка країн і міжнародних організацій звинувачує Ізраїль у злочинах проти палестинського населення Сектору Гази та геноциді.

У розпалюванні нової війни на Близькому Сході активну участь бере Іран, підконтрольна йому терористична організація Хезболла, хусити Ємена та інші. Росія, яка підтримує активні зв'язки з ХАМАСом, користується відверненням уваги світу від російської агресії проти України на близькосхідну війну.

Очевидно, врегулювання конфлікту можливе за умови, з одного боку, визнання арабськими країнами й організаціями права Держави Ізраїль на існування, з іншого – вирішення «палестинського питання», конструктивних дій палестинців та їхніх партнерів для створення палестинської держави.

4. УКРАЇНА І ДЕРЖАВА ІЗРАЇЛЬ

Ізраїль був серед перших країн, які визнали суверенну Українську державу. Дипломатичні відносини між Україною та Ізраїлем були встановлені 26 грудня 1991 р. Важливою подією у двосторонніх відносинах було впровадження у 2011 р. *безвізового режиму* між Україною та Державою Ізраїль.

Активно розвивається співпраця між країнами в галузі *сільського господарства*, у якому Ізраїль володіє передовими технологіями.

Hi-tech є одним із найперспективніших напрямів співпраці між Україною та Ізраїлем. Також серед пріоритетів співробітництва між двома країнами є медицина та сучасна освіта.

Активізувалася співпраця України з Ізраїлем у сфері озброєння та військової техніки. Від початку російсько-української війни ізраїльські медики допомагають у лікуванні поранених українських військових. Після початку повномасштабної війни Росії проти України Ізраїль утримувався від відкритого надання необхідної допомоги жертві агресії. Ставлення до війни в Ізраїлі почало змінюватися після подій 7 жовтня 2023 р. 14 січня 2024 р. на зустрічі радників із питань національної безпеки і зовнішньої політики країн у Давосі Ізраїль уперше взяв участь в обговоренні української формули миру.

Україна, як і більшість країн світу, засудила масовану атаку Ірану ракетами і дронами проти Ізраїлю у квітні 2024 р.

5. УКРАЇНА Й ПАЛЕСТИНСЬКА АВТОНОМІЯ

У 1974 р. Україна як член ООН визнала ОВП єдиним законним представником палестинського народу. У 2001 р. між Палестинською автономією та Україною були встановлені дипломатичні відносини.

Українське керівництво засудило терористичний напад на Ізраїль 7 жовтня 2023 р. та виступає за справедливе мирне вирішення конфлікту.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Коли і за яких обставин виникла Держава Ізраїль?
2. Визначте причини арабо-ізраїльського конфлікту.
3. Порівняйте початок і хід бойових дій під час Шестиденної війни 1967 р. та «Війни Судного дня» 1973 р.
4. Зіставте результати арабо-ізраїльських війн 1948–1949, 1956, 1967 і 1973 рр.
5. Проаналізуйте витoki проблеми палестинських біженців.
6. Визначте причини, що сприяють появі та розвитку терористичних організацій на Близькому Сході.
7. Поясніть значення понять: *Палестина*, *палестинці*, *ХАМАС*.
8. Покажіть на карті територію Держави Ізраїль; територію Палестинської автономії; арабські країни, які брали участь в арабо-ізраїльських війнах.

II. Обговорюємо в групі

1. Визначте економічні передумови політичної та військової нестабільності у Близькосхідному регіоні.
2. Чому Шестиденну війну 1967 р. вивчають у військових академіях?
3. Якими можуть бути наслідки подій 7 жовтня 2023 р. в Ізраїлі для Близького Сходу, для світу в цілому, для України?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. У яких творах світової літератури описується Єрусалим? Яке місце посідає «вічне місто» у світовій історії та культурі?
2. Спробуйте визначити раціональне зерно та недоречності в словах Олександра Вайлі, сенатора США: «Євреї та араби повинні вести діалог у душі істинно християнського милосердя».
3. Що з досвіду державотворення Ізраїлю може бути корисним для сучасної України?

4 вересня 2003 р., за домовленістю, три літаки F-15 Eagle ВПС Ізраїлю знизилися в повітрі Польщі над колишнім нацистським табором смерті Аушвіц-Біркенау. Кожен літак був керований дитиною особи, яка пережила Голокост, і мав повний список убитих у таборі смерті. Напишіть історичне есе, присвячене цій події.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

травень 1948 р. — утворення Держави Ізраїль
червень 1967 р. — Шестиденна війна
жовтень 1973 р. — «Війна Судного дня»
1993 р. — утворення Палестинської автономії і палестинської адміністрації
7 жовтня 2023 р. — напад терористів ХАМАСу на Ізраїль, початок широкомасштабних воєнних дій

1. ІСЛАМСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В ІРАНІ

1.1. Іран під правлінням шаха Мохаммеда Реза Пехлеві

В Ірані з часів Другої світової війни правив (з перервою у 1951–1953 рр.) шах *Мохаммед Реза Пахлаві* (роки правління: 1941–1979).

Згодом шах проголосив у країні початок «*білої революції*» — модернізацію країни й викорінення феодалізму. У 1963 р. жінкам надали виборче право. Було обмежено традиційний інститут багатоженства. Активно насаджувався західний стиль життя, мода.

Унаслідок реформ сотні тисяч іранців переселилися в міста. Піднесення промислового виробництва не встигало за зростанням міського населення, що зумовило масове безробіття і невдоволення, яке посилювалось відвертою розкішшю шахського палацу і збагаченням міністрів за рахунок прибутків від експорту нафти.

Така політика шаха викликала масове невдоволення населення, виразником якого було мусульманське духовенство.

Лідером релігійної опозиції став *аятола Хомейні*.

Терміни і поняття

Аятола (з перс. — *Знак Аллаха*) — вищий духовний титул шиїтських богословів, які мають право виносити рішення з питань ісламського права. Авторитет аятоли є незаперечним серед шиїтів, а його фетви (приписи) обов'язкові для виконання у всіх шиїтських громадах і обговоренню не підлягають.

Хомейні ділив суспільство на три групи: знедолені, благочестиві, слуги сатани. Слугами сатани вважались шах, його оточення, інтелігенція, імперіалісти, комуністи. Кінцевою метою боротьби Хомейні проголошував створення Всесвітньої ісламської держави. Він негативно ставився як до західної цивілізації, так і до ідей соціалізму: «Не Захід, не Схід, а іслам». Через репресії шахського режиму лідер релігійної опозиції змушений був перебувати в еміграції.

1.2. Ісламська революція в Ірані

Криза шахського режиму наростала. Остаточо авторитет шаха був підірваний розстрілом солдатами мітингу в мечеті восени 1978 р. У відповідь опозиція оголосила в країні траур. Демонстрації в містах супроводжувались зіткненнями з військовими й поліцією.

У січні 1979 р. шах назавжди покинув країну. А менш як за три тижні з Парижа повернувся аятола Хомейні — духовний лідер революції. 5 млн людей вишикувалися вздовж вулиць Тегерана, щоб

Іран у 1960–1970-ті роки. Тоді спосіб життя в містах Ірану мало відрізнявся від європейського; відвідати Тегеран вважалось так само престижно, як з'їздити до Нью-Йорка або Парижа. В Ірані швидко розвивалися мистецтво, література, кіно- і телеіндустрія. Освіта була доступною для чоловіків і жінок. Жінки могли носити мініспідниці, яскраві речі й танцювати під рок-н-рол на вечірках

привітати його. Повсюди створювали революційні ісламські комітети. Армія і правоохоронці швидко перейшли на бік Хомейні. Іран був проголошений *ісламською республікою*.

Хомейні швидко впровадив новий лад, де абсолютне верховенство дістав імам — духовний лідер. Нове іранське керівництво оголосило про розрив контрактів із США та західними країнами, ліквідувало американські бази й розірвало дипломатичні відносини з Ізраїлем. Закривались іноземні фірми й банки.

У відповідь на надання США притулку іранському шахові в Ірані розпочалась анти-американська кампанія, кульмінацією якої стало *захоплення 52 американських громадян у заручники*.

США розірвали дипломатичні відносини з Іраном, заморозили іранські кошти в американських банках і спробували організувати спецоперацію із визволення заручників, але вона закінчилася провалом. Смерть шаха в липні 1980 р. зняла напругу, та у 1981 р. заручники повернулись на батьківщину.

До середини 1981 р. релігійні сили взяли в Ірані все під свій контроль. Протягом кількох років Хомейні за допомогою репресій ліквідував опозицію й очолив як релігійну, так і світську владу.

Спроби *експорту ісламської революції* й війна з Іраком дестабілізували становище в деяких регіонах ісламського світу, особливо в зоні Перської затоки.

Терміни і поняття

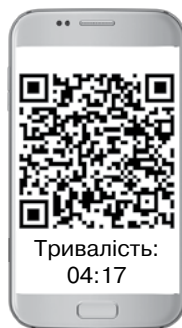
Ісламська революція — радикальні перетворення, внаслідок яких встановлюється ісламський режим, норми ісламу утверджуються в усіх сферах суспільного життя.

Терміни і поняття

Ісламська революція в Ірані 1979 р. на чолі з аятолою Хомейні стала важливою подією XX ст. Загострила протиборство між шиїзмом (панівна течія ісламу в Ірані та в окремих регіонах Іраку й ін.) та сунізмом (панівна течія в більшості арабських країн на чолі із Саудівською Аравією).

Аятола
Хомейні

Революція в Ірані: перетворення прозахідної держави на близькосхідну деспотію.
24 канал,
27.02.2014 р.

1.3. Іран наприкінці XX — на початку XXI ст.

До сьогодні всі гілки влади в Ірані перебувають під контролем шиїтського релігійного лідера — аятоли. У 1989 р. після смерті аятоли Хомейні, згідно з його заповітом, новим аятолою обрано *Сеїда Алі Хаменеї*.

В економіці сучасного Ірану повністю зник вплив західних країн. Капіталістичні зв'язки залишилися лише в тих сферах, які необхідні правлячому ісламському режиму: продаж нафти і купівля зброї. Нафтодобувна та нафтогазопереробна галузі виробництва забезпечують третину надходжень до державного бюджету й близько 90 % валютних доходів країни. Проте й ці галузі не можуть діяти ефективно через

санкції, накладені на Іран: велике занепокоєння США та ЄС викликає здійснювана Іраном програма розвитку ядерної енергетики.

Уже багато десятиліть в Ірані панує нова стабільність — тепер уже теократична. Поки цивілізований світ бореться за рівні права всіх членів суспільства, тут жінки позбавлені багатьох прав. Половина населення Ірану має вік менш як 25 років. Вони хочуть змін і демократії, про що пишуть у своїх переважно анонімних блогах. Іран, за деякими твердженнями, — третя за кількістю блогерів країна світу. Періодично країною прокочуються хвилі протестів проти суворих обмежень та економічних проблем. Певні надії іранці покладають на новообраного у 2024 р. президента Ірану *Масуда Пезешкіяна*, який має імідж реформатора. Після початку повномасштабної війни Росії проти України Іран фактично став союзником агресора. Не визнаючи це офіційно, іранський режим постачає Росії безпілотники («шахеда») та іншу військову техніку й обладнання. Іран активно використовує своїх союзників на Близькому Сході для організації терактів проти Ізраїлю й західних країн, а також для дестабілізації режимів у низці арабських держав.

2. «АРАБСЬКА ВЕСНА»

2.1. Початок революційних виступів

Терміни і поняття

«Арабська весна» — масові протести, революції в арабських країнах Північної Африки та Близького Сходу, що розпочалися в грудні 2010 р. в Тунісі. Внаслідок «Арабської весни» відбуваються демократичні перетворення в ряді країн регіону; значно посилив свій вплив радикальний ісламизм.

Масові заворушення, що прокотилися цілим регіоном, розпочалися вчинком непримітного туніського торговця *Мохаммеда Буазізі*. **17 грудня 2010 р.** цей продавець овочів вийшов на площу перед мерією, протестуючи проти поліцейського свавілля та корупції, облився бензином і підпалив себе. Смерть Буазізі стала поштовхом до того, що десятки тисяч його співвітчизників вийшли на вулиці, вимагаючи відставки чинної влади.

«Арабська весна» мала всі шанси розпочатися і без самоспалення Буазізі. Адже у всіх країнах регіону — у *Тунісі, Єгипті, Лівії* — народи втомилися від своїх багаторічних очільників. Приміром, у Тунісі президент Бен Алі керував країною з 1987 р., Хосні Мубарак правив Єгиптом з 1981 р., а лівійський диктатор Муамар Каддафі захопив владу ще в далекому 1969 р.

До березня 2011 р. «ефект доміно» після Тунісу поширився на інші країни: протести охопили *Єгипет, Ємен, Лівію, Сирію, Бахрейн, Марокко, Алжир, Ірак, Йорданію, Оман, Кувейт, Ліван, Мавританію, Саудівську Аравію, Судан, Джибуті та Західну Сахару*.

Визначальну роль у координації сил повсталих відіграли *соціальні мережі*. У влади бракувало можливостей блокувати доступ повсталого народу до мереж.

День в історії:
«Арабська весна».
24 канал,
17.12.2014 р.

Подобиці

Інтернет, і особливо соціальні мережі, у цих подіях відіграли помітну роль: через них організовували зібрання протестувальників у певних місцях у зазначений час, передавали важливу інформацію. Насправді Інтернет є не причиною, а засобом реалізації народних протестів, коли в суспільстві назріли реальні підстави для невдоволення владою.

Керівництво держав на виступи власних громадян реагувало по-різному. У Тунісі президент **Бен Алі** був змушений втікати за кордон — у Саудівську Аравію, де він перебуває і нині. Глава Єгипту **Хосні Мубарак** після намагань силою придушити виступи був змушений подати у відставку і потрапив до в'язниці. Лівійський полковник **Муамар Каддафі** загинув, до останнього тримаючись за владу. А сирійський диктатор **Башир Асад** і досі успішно б'ється проти багатонаціональних сил повстанців. Війна перетворила колись квітучу Сирію на руїну.

2.2. Наслідки «Арабської весни»

Загалом жертвами заворушень, які відбувалися під час «Арабської весни», стали від 400 до 650 тис. осіб. Країни, якими прокотилися арабські революції, **знали величезних збитків**.

Протести майже повністю згасли до кінця 2011 р. — за винятком Сирії та Єгипту. У більшості країн Близького Сходу багаторічні президенти подали у відставку, народ отримав розширені права та свободи, у країнах Близького Сходу **розпочалися демократичні реформи**.

Але був і зворотний бік перетворень: охоплені революціями регіон став ідеальним «розплідником» для радикальних ісламістів. Громадянська війна в Лівії вишколила десятки тисяч бойовиків, які воюють проти Асада в Сирії та проти НАТО в Іраку й Афганістані.

Отже, в усіх арабських країнах, де відбулися революції, **значно посилює свої позиції ісламський фундаменталізм**.

Терміни і поняття

Ісламський фундаменталізм — релігійно-політична течія, пов'язана з поверненням до «основ ісламу», впровадженням патріархальних положень ісламу в усі сфери життя суспільства, рішуче відкидання будь-якої «неісламської» та світської ідеології. Часто використовується для прикриття діяльності терористичних та інших злочинних організацій.

У **Тунісі** ісламісти набирають 40 % місць у парламенті. У **Єгипті** радикальні ісламісти — організація «Брати-мусульмани» — на короткий час прийшли до влади, й досі не припиняють спроб повернути собі вплив. У **Лівії** центральне керівництво неспроможне контролювати ісламські племена. Король **Марокко**, де не було революції, змушений був піти на поступки, звільнити політв'язнів-ісламістів. Партія ісламістів отримала більшість у парламенті протягом 2011–2017 рр. Революція в **Бахреїні** була придушена за допомогою Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ).

Серед наслідків «Арабської весни» було й **певне укріплення монархічних режимів арабських країн**: і відносно більш демократичних

(*Йорданія*), і абсолютистських (*Кувейт, Бахрейн*). На словах підтримуючи протестувальників, влада в цих країнах переконувала співгромадян у перевагах «стабільності». Так, щойно розпочалися такі демонстрації в *Саудівській Аравії*, — керівництво вишів стверджувало, що вихід на антивладні маніфестації — «бунтарство» і «відступництво» від ісламу.

Тому наслідки «Арабської весни» — як позитивні, так і негативні — ще довго відчуватимуться в проблемному регіоні.

3. КОНФЛІКТ У СИРІЇ

Визначте, які зовнішні сили впливали на події в Сирії. Якими були наслідки цих впливів?

Антиурядові виступи в різних сирійських містах розпочалися на хвилі *«Арабської весни»* в березні 2011 р. Протести швидко переросли у збройне повстання, а воно перетворилося на затяжну громадянську війну, яку підживлювали міжетнічні й міжрелігійні суперечності. Основними вимогами опозиції були відставка президента *Баашара Асада* та його уряду, а також проведення в країні демократичних виборів.

За спинами безпосередніх учасників конфлікту стоять Росія і Сполучені Штати, Європейський Союз і Туреччина, Іран і Саудівська Аравія, Ізраїль і Катар, «Ісламська держава» і «Хезболла».

Причини протестів сирійців криються у хронічних проблемах Сирії. Насамперед у сирійців накопичилося *невдоволення правлінням авторитарного клану Б. Асада*. Його режим вирізняється жорстким стилем управління та домінуванням партії Баас і представників нечисленної громади алавітів (відгалуження шиїзму) у владних і військових структурах. Зростанню протестних настроїв сприяли *економічні проблеми, корупція, міжрелігійні та міжетнічні суперечки* тощо.

Ще кілька років тому здавалося, що падіння режиму неминуче: озброєна опозиція взяла під контроль кілька великих міст, захопила всі нафтові родовища країни, ключову інфраструктуру. Дамаск оточили повстанці, бої точилися на околицях міста.

Проте у 2013 р. для підтримки урядових військ було відправлено іранських «добровольців» з Корпусу стражів ісламської революції, бойовиків ліванської «Хезболли» і загони шиїтів-іракців. Остаточно зміцнити позиції сирійському уряду вдалося восени 2015 р., коли Росія надала йому літаки і засоби протиповітряної оборони.

Нині урядові війська контролюють центри всіх основних міст. Сьогодні найсерйозніший противник сирійських урядових сил — ісламські радикальні організації «Ісламська держава» (ІДІЛ) і «Джебхат ан-Нусра» (з 2016 р. остання називається «Джебхат Фатх аш-Шам»).

До кінця 2018 р. очолювана США антитерористична опозиція звільнила від ІДІЛ майже всю територію Сирії. Д. Трамп проголосив рішення вивести 2000 американських військових із Сирії. Тепер *курди*, які контролюють багаті нафтовими родовищами території на схід від річки Євфрат, опинились перед загрозою наступу турецьких військ (Туреччина давно намагається придушити національний рух курдів і на своїй території).

У Сирії відбувається *гуманітарна катастрофа*: близько 900 тис. жителів оточених урядовими військами міст потерпають від нестачі води, їжі, медикаментів. Увага світової громадськості прикута також

до *Алеппо*, по-варварськи зруйнованого російською військовою авіацією. Біженцями стали 5 млн сирійців. Ісламісти знищують пам'ятки історії — давньоримське місто Пальміру та інші об'єкти світового значення.

3 січня 2019 р. на півночі Сирії спалахнула вже п'ята громадянська війна між різними ісламськими військовими організаціями джихадистів. Раніше чимало з цих угруповань у західних ЗМІ називали «борцями за свободу» та «повстанцями», а нині фарбують як терористів, бойовиків, екстремістів.

Подробиці

На території Сирії з 2016 р. відбуваються спалахи воєнних дій між різними збройними ісламістськими організаціями та коаліціями, які орієнтуються на різні країни-спонсори: Йорданію, Туреччину, Саудівську Аравію, США та ін. «Ахрар Аш-Шям» (з араб. — «Вільні люди Леванту»), «Фронт визволення Сирії» та ін. Воюють за територію та ресурси, за контроль над потоками контрабанди та нафтогазовими родовищами. Головними наслідками цієї війни є страждання мирного населення. Так, ісламський екстремістський рух «Нур Ед-Дін Аз-Зангі» вбиває цивільне населення, особливо християн, шиїтів, єзидів, вірмен тощо. У 2016 р. цей рух став відомим на весь світ після того, як їхні бойовики відрізували голову маленькому палестинському хлопчику в передмісті Алеппо та виклали відео вбивства в соціальні мережі. Це змусило чимало західних країн, які раніше надавали підтримку рухові, заморозити її.

Чимало експертів вважають, що в майбутньому Сирію чекають розпад і поява на її уламках нових утворень.

4. ТЕРОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ.

ІСЛАМСЬКА ДЕРЖАВА ІРАКУ І ЛЕВАНТУ

Одним із наслідків нестабільної політичної ситуації на Близькому та Середньому Сході є поява та розвиток різноманітних радикальних угруповань, що, прикриваючись закликами до «релігійної війни із Заходом», провадять терористичну діяльність по всьому світу.

Однією з найбільших терористичних організацій сучасності є так звана Ісламська держава Іраку і Леванту (ІДІЛ).

Терміни і поняття

Ісламська держава Іраку і Леванту (ІДІЛ) — воєнізована група та водночас невизнана квазідержава, офіційною ідеологією якої є радикальна салафітська доктрина ісламу.

Попередниця ІДІЛ — угруповання «Ісламська держава Ірак», утворена в 2006 р. шляхом злиття радикальних ісламістських угруповань на чолі з місцевим підрозділом «Аль-Каїди». ІДІЛ досягла піку свого розвитку у 2014 р., коли її воєнізовані формування взяли під свій контроль значну територію Сирії та Іраку.

Нелегальні групи ІДІЛ діють на території 18 країн світу. ІДІЛ визнала свою причетність до низки терористичних актів у Великій Британії, Туреччині, Франції, Бельгії, Тунісі, Лівані та інших країнах світу.

Масові вбивства, геноцидальні дії щодо окремих етнічних і релігійних груп (єзидів), викрадення та торгівля людьми, знищення світової

культурної спадщини змусили світове співтовариство до рішучих дій у боротьбі з ІДІЛ.

Терміни і поняття

Єзиди (язиди) — етнічна група, представники якої живуть у низці країн Близького та Середнього Сходу, а також на Кавказі. Єзиди сповідують езидизм — різновид давньої перської релігії зороастризму. З погляду радикальних ісламських угруповань єзиди є «невірними». Від 2014 р. ІДІЛ проводить послідовну геноцидальну політику щодо цієї групи.

Унаслідок цього ІДІЛ втратила території та майже припинила активні військові операції на Близькому та Середньому Сході. Однак продовжує становити значну небезпеку для цивілізованого світу.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Хто був лідером ісламської революції в Ірані?
2. Поясніть сенс проголошеного іранським духовенством гасла: «Не Захід, не Схід, а іслам».
3. Визначте причини й особливості «Арабської весни».
4. Чому «Арабську весну» інколи називають «революцією, що розпочалася в інтернеті»?
5. Визначте основні причини конфлікту в Сирії.
6. Які причини сприяють появі та розвиткові терористичних організацій на Близькому Сході?
7. Поясніть значення понять: «Арабська весна», ісламська революція, ісламський фундаменталізм, ІДІЛ.
8. Покажіть на карті країни, у яких відбулися революції під час «Арабської весни».
9. Покажіть на карті основні сили, що протистоять одна одній у Сирії.

II. Обговорюємо в групі

1. У чому полягає унікальність іранської революції 1979 р.?
2. Порівняйте ставлення до імама Хомейні в Ірані з «культу особи» Йосипа Сталіна в СРСР та Мао Цзедуну в Китаї.
3. Зіставте основні риси «Арабської весни» і революції в Центрально-Східній Європі наприкінці 80-х — на початку 90-х років ХХ ст.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Спробуйте зробити прогноз розвитку ситуації в Ірані та Сирії.
2. У мережі «Інтернет» знайдіть карту сучасної ситуації в Сирії та порівняйте її з картою на форзаці підручника «Війна в Сирії».
3. Експерти відзначають вплив конфлікту в Сирії та терористичної діяльності ІДІЛ на Європу і ЄС. Спробуйте проаналізувати механізми такого впливу. Як події в Сирії можуть позначитися на міжнародному та внутрішньому становищі України?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1979 р. — ісламська революція в Ірані

грудень 2010 р. — початок «Арабської весни»

2014 р. — утворення ІДІЛ, захоплення нею найбільших територій

Терміни і поняття

Латинська Америка — спільна назва територій, розташованих у південній частині Північної Америки, на південь від річки Ріо-Браво-дель-Норте, у Центральній та Південній Америці.

1. КРАЇНИ РЕГІОНУ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Під час Другої світової війни великі постачання продовольчо-сировинної продукції до Європи забезпечили латиноамериканським країнам накопичення валютних запасів. У цих умовах почала здійснюватися ідея *імпортозамінної індустріалізації*, тобто створення машинобудування та інших галузей промисловості для задоволення власних потреб економічного розвитку. Найвищі темпи розвитку були в Аргентині, Бразилії, Мексиці, Чилі, Венесуелі, Колумбії.

У 1944–1945 рр. у країнах регіону намітилася тенденція до *демократизації*. У цей період перестали існувати диктаторські режими в Еквадорі, Гватемалі, Сальвадорі. У Бразилії й Аргентині влада амністувала політичних в'язнів і відновила громадянські свободи. Уряди Болівії, Венесуели, Гватемали, Аргентини здійснювали економічні заходи, взялися за розв'язання соціальних проблем.

У 1948 р. на черговій Міжамериканській конференції в Колумбії була створена *Організація американських держав (ОАД)*, що діяла під впливом США. Цілями ОАД декларувалися військове і політичне співробітництво її учасників. Для запобігання «комуністичній загрозі» передбачалися заходи, включаючи колективну інтервенцію в країну, що опиниться під впливом міжнародного комунізму.

Наприкінці 1940-х — у першій половині 1950-х років військові перевороти відбулися в Аргентині, Бразилії, Гватемалі, Гондурасі, Панамі, Парагваї.

У другій половині 1950-х років економічна ситуація в країнах Латинської Америки погіршилася. Це відбулося внаслідок падіння цін на світовому ринку на сировину та товари, вироблені в регіоні. Ресурси для здійснення імпортозамінної індустріалізації закінчувалися. На цьому тлі активізувалися революційний і демократичний рухи.

2. КУБІНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

У 1952 р. владу на Кубі захопив диктатор *Ф. Батіста*. Корумпований режим загострив становище в країні. Боротьбу проти диктатури почали молоді кубинські революціонери на чолі з *Фіделем Кастро*.

Особа в історії

Фідель Кастро Рус (1926–2016 рр.) — лідер Куби у 1959–2006 рр. Народився в родині великого землевласника. Навчався в Гаванському університеті й одержав диплом адвоката і ступінь доктора права. Під керівництвом Фіделя була створена підпільна організація. Після невдалого штурму казарм «Монкада» у 1953 р. Кастро засудили на 15 років тюремного ув'язнення. Через три роки Фіделя амністували і вислали в Мексику.

Диктатори.
Фідель
Кастро.
24 Канал,
15.07.2013 р.

Кого
Ф. Кастро
вважав
головним
ворогом?
Як на практиці
мали
реалізувати
ідеї
кубинського
лідера?

Друга спроба державного перевороту, розпочата Кастро і його прихильниками в 1956 р., знову зазнала невдачі. 1 січня **1959 р.** Кастро з невеликим загonom прихильників висадився на узбережжі Куби. Він скинув режим Батісти й захопив владу в країні. Згодом Ф. Кастро став прем'єр-міністром, фактичним диктатором країни. У липні 2006 р. Кастро передав свої повноваження братові Раулю.

Своє завдання як глави уряду Ф. Кастро вбачав у **зміцненні незалежності Куби від США**. Він націоналізував усю американську власність у країні. У 1961 р. керівництво Сполучених Штатів фінансувало спробу збройних кубинських емігрантів скинути режим Кастро, але вона закінчилася невдачею. Після Карибської кризи (1962 р.) США ввели заборону на торгівлю з Кубою.

Слово політика

З промови Ф. Кастро в ООН (тривала 4,5 год), 1960 р.

...Ми, кубинські революціонери, розуміємо свій міжнародний обов'язок перед всіма пригнобленими народами світу. Перед всіма нами спільний ворог. І тому ми проголошуємо, що будь-де, у кожному закутку планети, ви можете розраховувати на підтримку кубинського бійця.

На Кубі помер
непримиренний
революціонер
Фідель
Кастро.
ТСН,
26.11.2016 р.

Лідер кубинської революції проголосив Кубу державою, що стала на **шлях побудови соціалізму**. Він пішов на зближення із СРСР, що сприяло швидкому перетворенню Кастро в прибічника комуністичних ідей, а Куби — у типову тоталітарну соціалістичну державу.

У країні розпочалися «соціалістичні перетворення»: ліквідували приватні господарства в селах, націоналізували всі підприємства кустарної промисловості, торгівлі та сфери обслуговування. Уся економіка підпорядковувалася державному плануванню та регламентації. Упроваджувалася зрівнялівка в оплаті праці. Проте індустріалізація не дала очікуваних результатів. Збереглася традиційна залежність кубинської економіки від експорту цукру, але тепер не в США, а в СРСР і країнах Центрально-Східної Європи. Уже наприкінці 1960-х років на Кубі довелося ввести карткову систему для забезпечення населення продуктами харчування і товарами першої необхідності.

З 1975 р. у країні утвердилася однопартійна система. Уся влада зосереджувалася в руках **Комуністичної партії Куби (КПК)** на чолі з Ф. Кастро. Опозицію придушували, порушували права людини.

Наслідком економічних труднощів і тотальної несвободи стала масова втеча підданих Кастро з «Острова Свободи».

Історичний анекдот від президента США Р. Рейгана

Фідель Кастро довго виступає на великому мітингу. І раптом чує голос у натовпі: «Горішки, попкорн, насіння». Він продовжує виступати, і знову голос: «Горішки, попкорн, насіння». І коли це трапляється вчетверте, він припиняє виступ і каже: «Наступного разу я знайду, хто це говорить і так його пну, що він опиниться аж у Маямі». І тут весь натовп заголосив хором: «Горішки, попкорн, насіння».

Після розпаду СРСР комуністичний режим опинився у складному становищі. У середині 1990-х років у країні почали здійснювати ринково орієнтовані реформи. Через старість і хвороби Ф. Кастро поступився владою в країні своєму братові **Раулю Кастро**, який із квітня 2011 р. очолював партію та державу. З квітня 2018 р. на зміну Раулю до влади на Кубі прийшов **Мігель Маріо Діас-Канель Бермудес**.

Тоталітарний соціалістичний режим спричиняє хронічні економічні проблеми в країні. Так, у травні 2019 р. уряд упровадив обмеження на купівлю продуктів; кубинці зможуть купувати лише у визначеній кількості курятину, рис, яйця, а також мило та зубну пасту. Уряд Куби звинувачує в дефіциті США. Натомість економісти вбачають причину проблеми у слабкості власного виробництва країни. За даними Кубинської обсерваторії з прав людини (ОСДН) за жовтень 2022 р., 72 % населення Куби живуть за межею бідності, і лише 14 % сподіваються на поліпшення ситуації. Тисячі кубинців вбачають єдиним виходом із бідності еміграцію.

Бідність також спонукає деяких кубинців шукати нових можливостей заробітку, через що вони опиняються серед завербованих для війни Росії проти України.

3. РЕВОЛЮЦІЯ В ЧИЛІ

3.1. Соціалістичні перетворення і військовий переворот

Лідер Соціалістичної партії Чилі **Сальвадор Альєнде** у 1970 р. став першим у світі демократично обраним президентом-соціалістом. Великий друг Советського Союзу, Альєнде прагнув побудувати в Чилі соціалізм. Розпочалася тотальна націоналізація всіх великих і середніх підприємств. У селі здійснювалося озброєне бандитське самозахоплення землі. Причому на захоплених землях, які не роздавали селянам, намагалися організувати щось на кшталт колгоспів. Разом із землею «революціонери» реквізували рухоме майно, зокрема худобу. Власники почали масово забивати худобу; хто міг переганяв стада в сусідню Аргентину.

Уряд в адміністративному порядку різко підвищив зарплати і заморозив ціни. В умовах інфляції (яка тільки на початку 1973 р. становила 353 %) продавати товари за фіксованими цінами було економічно не вигідно. Тоді були створені «комітети з контролю за цінами», які розподіляли талони, в основному серед активістів режиму.

Ліві екстремісти чинили експропріації банків, напади на магазини і поліцейських, залякували суддів, громадських діячів і всіх незгодних. Крамарі, водії, юристи, банкіри почали оголошувати страйки. Соціалістична влада відповіла репресіями.

За роки правління Ф. Кастро з Куби з населенням 10 млн осіб виїхали принаймні 1,5 млн кубинців. 70 % виїждців з Куби живуть у південній частині американського штату Флорида. У Маямі виїждці з Куби становлять понад третину населення. На фото: біженці з Куби в Мексиканській затоці, 1996 р.

Слово публіциста

Максим Вікулов. Уроки чилійської. Як Junta врятувала країну. 13.09.2018 р.

22 серпня 1973 р. чилійський парламент приймає резолюцію, яка звинувачувала уряд у порушеннях законів і Конституції країни... У резолюції парламент закликав єдину недеградовану й авторитетну інституцію в суспільстві — армію — відновити потоптану законність і конституційний порядок у країні.

Військовий переворот... розпочався в ніч з 10 на **11 вересня 1973** на кораблях ВМС, які брали участь у маневрах біля берегів Чилі. [11 вересня] військові встановили контроль за основною частиною чилійської столиці... Альєнде застрелився з автомата, подарованого йому Фіделем Кастро. Того ж дня армія встановила контроль над всією територією країни. Було оголошено про створення Урядової хунти Чилі... Дії хунти підтримали парламент і Верховний суд держави.

Терміни і поняття

Хунта (з ісп. Junta) — назва об'єднань, державних органів, військових урядів в іспаномовних країнах. Нині поняття здебільшого використовують для позначення військової диктатури, що приходила до влади внаслідок військового державного перевороту.

3.2. Чилі після перевороту. Економічні реформи в країні

Після військового перевороту 11 вересня 1973 р. *розгорнулись репресії*: були заборонені соціалістична і комуністична партії, профспілки. Вкрай жорстко придушувався опір революційних активістів — прихильників С. Альєнде. За часи правління хунти А. Піночета за політичними й іншими мотивами було вбито близько 3200 осіб.

Водночас *військова хунта на чолі з А. Піночетом зуміла стабілізувати економічне становище* в країні.

Подобиці

Для реформування країни була сформована група молодих економістів, яких назвали «чиказькі хлопчики», — учнів нобелівського лауреата з економіки М. Фрідмана (батьки якого родом з українського Берегового). За підтримки генерала Піночета «Чикаго-бойз» розпочали реалізацію в Чилі класичної ліберальної економічної моделі. Були різко знижені податки і скорочені соціальні витрати, впроваджено свободу економічної діяльності. Заохочувалися іноземні інвестиції. Був здійснений перехід до накопичувальної пенсійної системи, яку сьогодні нерідко називають «чилійською».

Економічні наслідки реформ вражали. За темпами зростання ВВП Чилі стала лідером у Латинській Америці, значно скоротилося безробіття. Вдалося реально підвищити рівень життя населення.

У 1980 р. президент А. Піночет ініціював ухвалення конституції, що відновила інститути демократії. Проте на референдумі в 1988 р. більшість громадян проголосувала проти продовження президентських повноважень генерала Піночета. На президентських виборах у 1989 р. перемогу здобув лідер Християнсько-демократичної партії **П. Айльвін**. У березні 1990 р. А. Піночет передав йому владу.

Подобиці

Піночет помер 10 грудня 2006 р., у віці 91 року; йому були надані лише військові почесні. Попрощатися з генералом прийшли 60 тис. осіб. Набагато більше чилійців раділи смерті колишнього диктатора.

У 2018 р. державу вдруге очолив мільярдер *Себастьян Пінєра*. З 2022 р. президентом Чилі є *Габріель Боріч*. Глава держави рішуче засудив російську агресію проти українського народу.

Сьогодні Чилі — перша серед країн Латинської Америки за ВВП на душу населення, найменш корумпована і найбільш безпечна країна на континенті.

Піночет

4. ПРОБЛЕМИ ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИХ ДЕРЖАВ наприкінці ХХ – у першій чверті ХХІ ст.

Відмітна риса розвитку Латинської Америки на зламі ХХ–ХХІ ст. — зовнішня заборгованість, яка дедалі зростала. Кредитори (МВФ, МБРР та ін.), котрі бажали мати гарантії повернення боргів, вимагали *докорінних реформ у неоліберальному дусі*. Паралельно із завданням реформування економіки в Латинській Америці гостро постала проблема здійснення *політичних реформ*, демократизації суспільного життя. Перехід від диктатури до демократії в більшості випадків відбувався мирним шляхом. У **1980-ті роки** військові диктатури припинили своє існування в Аргентині, Бразилії, Чилі, Перу, Болівії, Уругваї, Гватемалі, Суринамі, Парагваї, ряді інших країн.

Бразилія. У березні 1985 р. закінчився період військової диктатури, що тривав 20 років. Цивільна влада чимало зробила для ліквідації наслідків диктаторських режимів, утвердження принципів демократії в бразильському суспільстві, лібералізації економічної діяльності.

У першій чверті ХХІ ст. в Бразилії особливу увагу приділяли розвитку сучасних галузей промисловості на базі нових технологій. Останніми роками країна наполегливо прагне активізувати свої зусилля в освоєнні космосу та вийти на світовий ринок космічних послуг, активно триває нарощення ядерного потенціалу. Країна не без підстав претендує на постійне представництво в Раді Безпеки ООН.

З 2019 р. посаду президента Бразилії вперше після 1980-х років обіймає представник правого політичного табору, колишній капітан армії Жаїр Болсонару, якого називають «бразильським Трампом». 63-річний Болсонару пообіцяв викоринити злочинність і корупцію в країні.

Венесуела. З 1999 до 2013 рр. президентом Венесуели був соціаліст *Уго Чавес*, якого підтримувала більшість бідного населення країни. Чавес здійснював у Венесуелі інтенсивні соціалістичні перетворення, що спричинили в країні глибоку економічну кризу.

На міжнародній арені Уго Чавес був непримиренним критиком політики США, підтримував режим на Кубі й особисто Фіделя Кастро, якого вважав своїм другом. Уряд Венесуели надавав допомогу колумбійським партизанам. Чавес оголосив Росію головним союзником Венесуели в боротьбі проти США. У 2009 р. він заявив,

**Ніколас
Мадуро**

що Венесуела визнає незалежність Південної Осетії та Абхазії, що окуповані Росією. Тоді ж у відповідь на збройну операцію проти ХАМАСу в Секторі Гази назвав дії ізраїльтян агресією і оголосив про розрив дипломатичних відносин з Ізраїлем.

У 2012 р. Уго Чавес призначив віцепрезидентом і своїм наступником **Ніколаса Мадуро**. За час його першої каденції ВВП Венесуели впав на 45 %, Понад 90 % громадян страждають від недоїдання, з країни вже втекли понад 3 млн осіб.

Мадуро оголосив себе переможцем виборів у 2018 р., що не визнала опозиція країни, а також країни Південної Америки і Організація американських держав, США, Канада та ЄС. Водночас легітимність Мадуро відстоювали Росія, Туреччина, Іран, Мексика та Китай. Масові суспільні протести в країні мало не переросли у збройне протистояння.

Авторитарний лідер Венесуели Мадуро намагається посилити свою диктатуру зовнішньою агресією. В грудні 2023 р. він підписав указ про анексію майже 60 % території сусідньої держави Гайани.

Після виборів 28 липня 2024 р., коли Ніколас Мадуро знову заявив про свою перемогу, громадськість Венесуели підняла нову хвилю протестів. Опозиція впевнена, що результати, як і 2018 р., знову були підтасовані, адже опитування перед виборами та екзитполи на виборчих дільницях показували велику перевагу опозиційного кандидата **Едмундо Гонсалеса**. Підконтрольні проголошеному президенту венесуельські спецслужби продовжують вистачати опозиційних активістів та журналістів. Демократичні країни світу вимагають дотримання принципів демократії в Венесуелі. Справа дійшла до того, що влада Аргентини звернулася до Міжнародного кримінального суду, щоб той видав ордер на арешт Ніколаса Мадуро після скандальних президентських виборів.

Боротьба за демократію у Венесуелі триває.

5. УКРАЇНЦІ В КРАЇНАХ РЕГІОНУ

Українці в Аргентині. Перша невелика група українських іммігрантів прибула до Аргентини в 1897 р. Сьогодні 300 тис. українців живуть у 43 районах майже всіх провінцій країни. Більшість із них зайняті в сільському господарстві. Другою за чисельністю групою серед українців є індустріальні робітники. Деякі є власниками невеликих промислових підприємств. Українці працюють учителями шкіл, викладачами у вишах, служать у поліції й армії.

В Аргентині є чимало українських громадських організацій: «Просвіта», «Відродження», «Український національний клуб» та ін. У 1947 р. уперше був скликаний Конгрес українців в Аргентині, на якому утворена **Українська центральна репрезентація (УЦР)**. УЦР підтримує українські фольклорні ансамблі, суботні школи, веде просвітницьку роботу, організовує вшанування пам'яті жертв Голодомору. УЦР Аргентини сприяла відкриттю Посольства України в Буенос-Айресі.

**Проблеми.
Пошуки.
Проекти**

Розробіть проект «Українці в Латинській Америці».

Українці в Бразилії. На рубежі століть у Бразилії живе близько 350 тис. етнічних українців, більшість із них (310 тис.) — у штаті Парана. Значна частина українського населення Бразилії займається сільським господарством. Близько 30 % живуть у містах, де працюють робітниками, інженерами, службовцями на підприємствах. Українське походження має ряд відомих учених, професорів і викладачів університетів. Українська мова широко використовується в побуті й громадському житті бразильців українського походження. У конституції штату Парана є стаття, що гарантує вільний вибір вивчення мови. У 1989 р. розпочалося викладання української мови і літератури, історії України в університеті штату Парана. Відомим аргентинсько-бразильським кінорежисером є українець за походженням Гектор Бабенко, автор фільму «Карандіру», що став гімном свободи на континенті.

Українсько-бразильські відносини особливо успішно розвиваються в аерокосмічній галузі (українські ракети-носії використовують на бразильському космодромі Алкантара), енергетичному машинобудуванні, паливно-енергетичному секторі, металургії.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Чим було викликане посилення економічного впливу США в регіоні у 1945–1960 рр.?
2. Схарактеризуйте особливості соціально-економічного розвитку країн Латинської Америки в 1945–1960 рр.
3. Назвіть керівника Кубинської революції та схарактеризуйте її перебіг.
4. Визначте особливості революційних процесів у Чилі.
5. Схарактеризуйте особливості політичного й економічного розвитку Венесуели на початку XXI ст.
6. Якою є роль української діаспори Аргентини та Бразилії у зміцненні відносин України з цими країнами?
7. Поясніть значення поняття *хунта*.
8. Покажіть на карті найрозвиненіші сьогодні країни Латинської Америки.

II. Обговорюємо в групі

1. Якими були головні передумови ліквідації військово-диктаторських режимів у країнах Латинської Америки?
2. Схарактеризуйте особливості економічного та політичного курсу Чилі за часів диктатури А. Піночета.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Проаналізуйте історичні уроки революції на Кубі та соціалістичних перетворень уряду С. Альєнде в Чилі.
2. Який досвід історії Чилі наприкінці XX — на початку XXI ст. ви вважаєте корисним для України, а який — неприйнятним?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1959 р. — прихід до влади на Кубі Ф. Кастро, перемога революції
1973 р. — скинення президента С. Альєнде в Чилі, прихід до влади хунти на чолі з А. Піночетом

Пригадайте
визначення
понять:
«колонія»,
«метрополія»,
«національно-
визвольний
рух»,
«суверенітет».

1. ЗМІСТ ТА ЕТАПИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ

Терміни і поняття

Деколонізація — позбавлення колоніальної залежності; історичний процес надання незалежності та повного суверенітету домініонам, підмандатним територіям, колоніям, що відбувалося передусім в Азії та Африці, за допомогою як мирних, так і військових засобів.

Процес деколонізації мав **кілька етапів**.

1. Середина 1940-х — середина 1950-х років. У цей період деколонізація відбувалася на Близькому Сході, у Південній Азії, Індокитаї. У 1956 р. цей процес захопив країни Магрибу (незалежність від Франції отримали Туніс і Марокко), Судан (від Великої Британії).

2. Кінець 1950-х — 1960-ті роки. Цей період відзначається найбурхливішим характером деколонізації. 1960-й — «Рік Африки», коли незалежність отримали відразу 17 африканських країн.

3. 1970-ті роки. Припинила своє існування остання найдавніша колоніальна імперія — португальська.

4. 1980–1990-ті роки. Незалежність здобули останні уламки колоніальних імперій у Африці й Азії.

2. ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ АФРИКИ

2.1. Здобуття незалежності країнами Магрибу. Алжир

У 1954 р. в Алжирі розпочалося повстання проти колонізаторів. Французькі колонізатори відповідали терором, арештами й стратами. Однак Франція була не спроможна протистояти ескалації війни. У результаті переговорів вдалося укласти угоду, що передбачала проведення референдумів у Франції та в Алжирі, у ході яких більшість висловилися за незалежність колонії. У 1962 р. було проголошено *Алжирську Народну Демократичну Республіку (АНДР)*.

У 1956 р. у Парижі відбулися франко-марокканські переговори, що підтвердили визнання незалежності *Марокко* під владою султана Мухаммеда V. Іноземні війська залишили країну.

У 1956 р., у результаті франко-туніських переговорів, була укладена угода про надання незалежності *Тунісу*.

У 1951 р. за підтримки ООН *Лівія* здобула незалежність. Відкриття родовищ нафти на території Лівії в 1959 р. докорінно змінило її економіку. Проте встановлення згодом диктатури М. Каддафі та її ліквідація в часи «Арабської весни» призвели до тривалої політичної нестабільності й складної гуманітарної обстановки в країні.

2.2. «Рік Африки»

У 1957 р. Велика Британія надала незалежність своїй колонії Золотий Берег (сучасна Гана), а в 1958 р. — Гвінеї. Кульмінацією процесу деколонізації був **1960 р.** — «Рік Африки», коли незалежність здобули відразу 17 країн африканського континенту. Серед них:

- ▶ колишні французькі колонії: *Камерун, Сенегал, Малагасійська Республіка* (нині *Демократична Республіка Мадагаскар*), *Нігер, Чад, Дагомея* (сучасна Республіка Бенін), *Верхня Вольта* (сучасна *Буркіна-Фасо*), *Габон, Берег Слонової Кістки* (сучасний *Кот-д'Івуар*), *Центрально-Африканська Республіка, Малі, Мавританія, Того* (до 1956 р. була під англо-французьким управлінням), *Республіка Конго* (зі столицею Браззавіль);
- ▶ колишнє *Бельгійське Конго* (серед пізніших назв Конго-Кіншаса, Заїр, нині — *Демократична Республіка Конго*).
- ▶ колишня *англійська колонія* — Нігерія;
- ▶ Сомалі (утворилася з *італійської та британської колоній*).

2.3. Здобуття незалежності країнами Тропічної Африки

Після повстання в столиці країни Кіншасі бельгійці в 1960 р. були змушені залишити свою колонію — *Бельгійське Конго*. Міжплеменні конфлікти, політичні й економічні розбіжності призвели до громадянської війни. «Конголезька криза» тривала до 1965 р. Для відновлення порядку ООН довелося спрямувати в країну миротворчі сили.

Подробиці

Конго стало першою африканською країною, на території якої у війні брали участь кубинці. З одного боку були кубинські контрреволюціонери, яких підтримували США і які воювали проти комунізму. З іншого — воювали їхні співвітчизники та ідеологічні супротивники — кубинські революціонери на чолі з Че Геварою.

У наступні роки тривав розпад колоніальної системи в Африці. Одна за іншою здобували незалежність колонії Великої Британії: у 1961 р. — *Танганьїка*, у 1962 р. — *Уганда*, у 1963 р. — *Кенія*, у 1964 р. — *Занзібар*. У 1964 р. відбулося об'єднання Танганьїки і Занзібару в нову державу *Об'єднану Республіку Танзанія*.

Тоді ж, у 1964 р., незалежність здобули *Замбія і Малаві*, у 1965 р. — *Гамбія*. До середини 1960-х років більшість країн Тропічної Африки звільнилася від колоніалізму.

3. КРАХ АПАРТЕЙДУ

3.1. Здобуття незалежності народами португальських колоній

Серед португальських колоній першою здобула незалежність у 1973 р. після тривалої збройної боротьби *Гвінея-Бісау*.

Квітнева революція 1974 р. в Португалії створила сприятливі умови для здобуття незалежності португальськими колоніями.

В *Анголі* в ході визвольної боротьби, у протиборстві з іншими угрупованнями, у 1975 р. перемогли війська *Народного руху за визволення Анголи — Партії праці (МПЛА)*, лідери якої проголосили *Народну Республіку Анголу (НРА)* — державу просоветської орієнтації. Для підтримки нової влади *Куба* перекинула в Анголу регулярні війська (*СССР*

Кубинські танкісти на советському танку, Ангола, друга половина 1970-х років. Тільки на півдні Анголи воювали понад 40 тис. кубинських військово-службовців; у бойових діях в Анголі брали участь більш як 10 тис. советських солдатів і офіцерів

спрямував військових спеціалістів). Розпочалася громадянська війна, під час якої зіткнулися геополітичні інтереси ССРСР і країн Заходу.

У *Мозамбіку* після здобуття незалежності в 1975 р. у політичному протистоянні брали участь *Фронт визволення Мозамбіку (ФРЕЛІМО)*, що цього ж року прийшов до влади й висловив прихильність до соціалістичного шляху розвитку країни, і угруповання *Мозамбіцького національного опору (РЕНАМО)*. У країні розпочалася громадянська війна. На початку 1990-х років ФРЕЛІМО офіційно відійшов від проголошених соціалістичних принципів і взяв курс на ринкові методи управління економікою. У 1992 р. укладено мирну угоду з РЕНАМО.

3.2. Південна Родезія (Зімбабве)

У британській колонії Південна Родезія (Зімбабве) жило понад 200 тис. осіб європейського походження і понад 8,8 млн африканців, позбавлених усіх прав. У 1965 р. владу в країні захопила «біла меншість» на чолі з прем'єр-міністром *Я. Смітом*. Однак «чорна більшість» розгорнула боротьбу за визволення країни під керівництвом *Патріотичного фронту*.

Лондон був змушений скликати конференцію всіх протиборчих сторін. На основі досягнутого компромісу в 1980 р. відбулися вибори до парламенту Зімбабве, у яких переміг Патріотичний фронт. Новий уряд очолив один з його лідерів *Р. Мугабе*. У квітні 1980 р. була проголошена незалежна Республіка Зімбабве.

3.3. Південно-Західна Африка (Намібія)

Південно-Африканська Республіка (ПАР) перетворила територію Південно-Західної Африки (з 1968 р. — Намібії) на колонію, анексувавши її в 1949 р. З кінця 1950-х років у країні розгорнувся національно-визвольний рух, очолюваний *Народною організацією Південно-Західної Африки (СВАПО)*. У 1978 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію, у якій передбачалося припинення вогню між військами ПАР і СВАПО, виведення військ ПАР із країни, проведення виборів. Однак ПАР затримала виконання резолюції більш як на 10 років.

У 1988 р. завершилися переговори між ПАР, Анголою і Кубою про виведення військ і політичне врегулювання в країні. Згодом у Намібію ввели миротворчі сили ООН, а в 1990 р. була проголошена незалежність країни. Першим президентом Республіки Намібія був *С. Нуйома* — лідер СВАПО. Нове керівництво взяло курс на розвиток багатопартійної системи і ринкових відносин.

3.4. Південно-Африканська Республіка (ПАР)

У 1910 р. Капська колонія, Наталь, Трансвааль і Оранжева Вільна держава об'єдналися в британський домініон — *Південно-Африканський Союз (ПАС)*. З 1948 р. расистський режим ПАС офіційно ввів політику *апартеїду*.

Терміни і поняття

Апартеїд (мовою африканс — *роздільне проживання*) — крайня форма расової дискримінації. Означає позбавлення певних груп населення залежно від расової належності політичних, соціально-економічних і громадянських прав аж до територіальної ізоляції.

Влада ПАС утворила 10 псевдодержав («бантустанів») для «чорних» і «кольорових» жителів країни. Території, де жили чорні, були тепер визначено як «білі», і місцеві перед від'їздом продавали їм свої землі задарма. У 1961–1994 рр. понад 3,5 млн людей насильно вивезли зі своїх будинків у «бантустани», де вони були приречені на злидні.

Подробиці

До 1950 р. уряд ПАС заборонив шлюби між білими й представниками інших рас. Згідно з прийнятими земельними законами більш як 80 % землі надали білій меншості, а чорним відтоді необхідно було мати з собою документи, які давали змогу перебувати в тому чи іншому районі. Для обмеження контакту між расами уряд апартеїду створив окремі державні установи для білих і темношкірих.

Світова спільнота засудила расистський режим ПАС, а ООН увела проти нього санкції.

Боротьбу проти апартеїду і дискримінації більшості населення ПАС (з 1961 р. — Південно-Африканська Республіка, ПАР) послаблювали політичні та міжплемінні суперечки. У країні існували два протиріччі політичні угруповання місцевого населення — *Африканський національний конгрес (АНК)*, що представляв кілька африканських народностей, і зулуський *Рух визволення (ІНКАТА)*.

АНК, створений ще в 1912 р., тривалий час діяв підпільно, влаштовував акції громадянської непокорі. У 1961 р. АНК утворив збройне формування «Спис нації», однак його діяльність була паралізована масовими арештами, а лідера АНК *Нельсона Манделу* засудили до довічного ув'язнення.

Внутрішньополітичний розвиток країни багато в чому визначала правляча з 1948 р. *Націоналістична партія*. Вона була ініціатором проведення всіх расистських законів.

Проте після приходу до влади у 1989 р. лідера Націоналістичної партії *Ф. де Клерка* розпочався поступовий демонтаж системи апартеїду. У країні здійснювалися демократичні перетворення.

На знак протесту щодо політики апартеїду в ПАР молодий чорношкірий хлопець їде в автобусі, призначеному «тільки для білих»

Особа в історії

Нельсон Мандела (1918–2013 рр.) — південноафриканський політик і юрист, президент Південно-Африканської Республіки (1994–1999 рр.). Нельсон Мандела був першим президентом ПАР, обраним на демократичних, несфальсифікованих виборах. До свого президентства був видатним борцем з апартеїдом і лідером АНК. Був засуджений і ув'язнений за участь у підпільній збройній боротьбі. Протягом 27-річного ув'язнення, більшу частину якого провів у тюремній камері на о. Роббен, був найвідомішою фігурою в боротьбі з південноафриканським апартеїдом. Переорієнтацію політики на примирення Н. Мандела здійснював аж до свого звільнення в 1990 р., що полегшило мирний перехід до повної демократії в ПАР.

Тривалість:
02:34

Нельсон
Мандела:
«Я — не месія.
Я — звичайна
людина».
Euronews
(українською),
17.07.2013 р.

У 1991 р. Націоналістична партія офіційно вибачилася перед народом своєї країни за політику апартеїду. У 1990 р. звільнили *Н. Манделу*. На перших вільних, нерасових виборах у країні у квітні 1994 р. переміг АНК, Н. Мандела став президентом ПАР.

4. КРАЇНИ АФРИКИ наприкінці ХХ — у першій чверті ХХІ ст.

Південно-Африканська Республіка — єдина економічно розвинена держава Африки. Відносно високим рівнем економічного розвитку вирізняється ряд країн Північної Африки (Єгипет, Алжир, Марокко, Туніс).

Африка має величезну кількість корисних копалин і є найбільшим їх постачальником на світовий ринок. Окремі африканські країни є значними у світовому масштабі експортерами нафти й інших видів палива й сировини. З іншого боку, жорстокі та затяжні громадянські війни в Анголі, Конго, Ліберії, Сьєрра-Леоне багато в чому були обумовлені саме боротьбою за надра цих країн.

Уряди багатьох держав намагаються здійснювати економічні реформи, спрямовані на перехід до ринкових відносин, забезпечення економічної безпеки, інтеграцію у світові господарські процеси.

Проте, здобувши політичну незалежність, молоді держави Африки фактично не стали економічно незалежними.

Основні проблеми африканських країн:

- ▶ зростання залежності від зовнішніх чинників: кон'юнктури на світових товарних ринках, кредитів, закордонних інвестицій;
- ▶ низький рівень розвитку інфраструктури;
- ▶ збереження загальної неграмотності та низької професійної кваліфікації значної частини населення;
- ▶ високий рівень зовнішньої заборгованості;
- ▶ поглиблення екологічної кризи;
- ▶ збільшення соціальної нерівності, низький рівень доходів більшості населення;
- ▶ поширення хвороб, зростання обігу наркотиків і зброї;
- ▶ міжплеменні конфлікти, громадянські війни і кризи.

На початок ХХІ ст. у багатьох африканських країнах влада нерідко належить родинам великих власників. Значний вплив на політичну ситуацію здійснюють армія, а також мафіозні структури, пов'язані з наркобізнесом і контрабандою зброї.

Захоплення влади певною релігійно-етнічною групою зумовлює **репресії проти інших народностей і племен** (Уганда, Руанда, Бурунді та ін.). Опір центральній владі чинять збройні формування різних політичних і релігійно-етнічних угруповань. Під час десятиків великих збройних конфліктів, які відбулися за постколоніальний період, загинуло близько 10 млн осіб.

А втім, «стабільність» політичних еліт при владі призводить до багатьох лих. Так, правителем Зімбабве у 1980—2017 рр. був диктатор Роберт Мугабе. Його волюнтаризм, прихильність до соціалізму через відмову від ринкової економіки привели країну до стану однієї з 10 найбідніших країн світу. Зімбабвійський долар став «смітцевою валютою» після того, як інфляція досягла 500 млрд відсотків у 2008 р.

Тривалість:
00:53

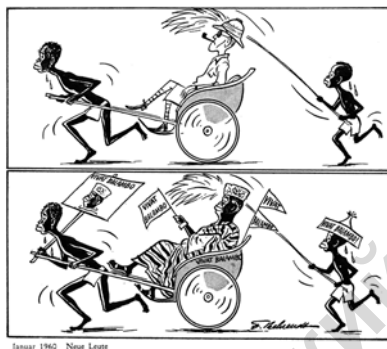
Геноцид
в Руанді:
з такою
швидкістю
не вбивали
навіть
нацисти.
Euronews
(українською),
04.02.2014 р.

Чи можна
застосувати
поняття
«геноцид»
до масових
вбивств
у Руанді?

Імператор Бокасса.

Користуючись додатковими джерелами інформації, прокоментуйте фото

«Деколонізація».
Карикатура
Ф. Берендта
(F. Behrendt),
1960 р.

Поясніть сенс
карикатури.

Водночас наприкінці XX ст. у багатьох країнах Африки намітилися **позитивні зміни**; почала діяти багатопартійна система.

Проведення XIX Чемпіонату світу з футболу в ПАР у 2010 р. стало свідченням прогресу африканських країн. Це був перший спортивний форум такого рівня, який відбувся в Африці.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте основні етапи деколонізації.
2. Розкажіть про здобуття незалежності країнами Африки.
3. Схарактеризуйте політику апартеїду в Південній Африці та перебіг боротьби проти нього.
4. Визначте негативні чинники в економіці сучасних африканських країн.
5. Назвіть держави, які втручалися у воєнні конфлікти в Африці після здобуття незалежності африканськими країнами.
6. Поясніть поняття: *деколонізація*, «Рік Африки», *апартеїд*.
7. Покажіть на карті країни, що здобули незалежність у «Рік Африки».

II. Обговорюємо в групі

1. Зіставте особливості боротьби за незалежність країн Південної Азії та країн Африки.
2. Схарактеризуйте роль СССР і Куби у процесі деколонізації африканських країн.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Зіставте боротьбу з апартеїдом на півдні Африки з боротьбою проти сегрегації та расизму в США у 1960–1970-ті рр.
2. Чи можна вважати Африканський континент регіоном із найбільшим економічним потенціалом?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

середина 1940-х — 1990 р. — процеси деколонізації в Африці
1960 р. — «Рік Африки»: здобуття незалежності 17 африканських країн

початок 1990-х років — ліквідація режиму апартеїду в ПАР
1994 р. — перші вільні загальні вибори в ПАР

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО РОЗДІЛУ 4. ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ: ВИБІР ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ

1. УЗАГАЛЬНЕННЯ

1960 р. — «Рік Африки»

Країна	Дата проголошення незалежності	Колишня метрополія	
Бенін	1.08.1960	Франція	
Буркіна-Фасо	5.08.1960		
Габон	17.08.1960		
Демократична Республіка Конго	30.04.1960	Бельгія	
Камерун	1.01.1960	Франція	
	1.10.1960	Велика Британія	
Кот-д'Івуар	7.08.1960	Франція	
Мавританія	28.11.1960		
Мадагаскар	26.06.1960		
Малі	22.09.1960		
Нігер	3.08.1960		
Нігерія	1.10.1960		Велика Британія
Республіка Конго	15.08.1960		Франція
Сенегал	4.04.1960	Велика Британія	
Сомалі	1.07.1960		
Того	27.04.1960	Франція	
Центрально-Африканська Республіка	13.08.1960		
Чад	11.08.1960		

2. ПРАКТИЧНА РОБОТА

У 1944 р. уряд США розпочав масштабне дослідження японської культури та суспільства. Мета проєкту максимально прагматична — знати все про психологію та світогляд свого ворога. Результати урядового дослідження були опубліковані в 1946 р. у вигляді книжки «Хризантема і меч: моделі японської культури». Її авторка Рут Бенедикт — професорка Колумбійського університету, зокрема зазначала: «Справжня сила Японії, яку вона могла б використати для перетворення себе в мирну країну, міститься у її здатності сказати про свою поведінку: “Це було неправильно”, — і потім спрямувати свою енергію в інше русло».

1) Як ви думаєте, наскільки складно було японському суспільству, яке протягом багатьох століть толерувало ідеї власної вищості, культу імператора й імперії, сприйняти факт зовнішньої окупації, обмеження суверенітету, втрати власних збройних сил?

2) Напишіть есеї на тему: «Імперія війни чи імперія технологій: що важливіше у XXI ст.?».

3. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Мао Цзедун, як і багато китайців того часу, не чистив зуби. Щоб освіжити рота, він полоскав його чаєм і жував чайне листя. На запитання європейців Мао незмінно відповідав: «Навіщо чистити зуби? ви коли-небудь бачили тигра, який чистить свої ікла?»

Як ви вважаєте, кому були адресовані слова Мао, — європейцям чи китайцям?

4. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Зульфікар Алі Бхутто, міністр іноземних справ Пакистану в 1963—1966 рр., а пізніше президент (1971 р.) і прем'єр-міністр Пакистану (1973—1977 рр.), заявляв:

«Якщо Індія створить свою атомну бомбу, значить, і нам доведеться робити свою, навіть якщо заради цього доведеться сидіти на хлібі та воді або й зовсім помирати з голоду. Бомба є у християн, у юдеїв, а тепер ще й у індуїстів. Чому б і мусульманам не обзавестися своєю?»

Спробуйте відповісти на запитання:

1) Чи згодні ви з тим, що атомна зброя є «чинником стримування» від міжнародних конфліктів і воєн?

2) Чи можуть бути підстави до цілеспрямованого обмеження споживання людьми, свідомого «затягування пасків» заради створення зброї масового ураження? Які сучасні країни жертвують добробутом населення заради гонки озброєнь? До чого це може призвести?

5. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Спробуйте відповісти на запитання публіциста М. Вікулова:

«Причина, з якої сотні мільйонів арабів, які живуть на територіях мільйонів квадратних кілометрів, відмовили в праві на власну державу розміром вдвічі меншу за Київську область жменьці євреїв, залишається невідомою».

6. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Пригадайте «весну народів» 1848—1849 рр. і зіставте з нею «Арабську весну», що розпочалася 2010 р. Чи є якісь спільні риси в цих двох явищ, що мали місце в різних частинах світу і за різних часів?

7. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

**Че Гевара і Фідель Кастро.
Початок 1960-х років**

Використовуючи матеріал підручника, додаткову літературу та інформацію з мережі «Інтернет», підготуйте повідомлення про «експорт революції» в Латинську Америку, одним із провідників якого був Че Гевара.

За допомогою ШІ згенеруйте зображення, присвячене проблемі розповсюдження ядерної зброї у світі. Проведіть у класі дебати на тему: «Ядерна зброя — загроза існуванню людства чи засіб стримування війни?»

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Шановні учні й учениці, після вивчення матеріалу цього розділу ви здобудете певні знання та навички, і кожен з вас буде:

Знати:

- ▶ час «холодної війни», Берлінської й Карибської криз, війн у Кореї, В'єтнамі, Афганістані, проведення Гельсінської конференції.

Розуміти:

- ▶ поняття: «багатополярний світ», «Балканська криза», «Берлінська криза», «гібридна війна», «Карибська криза», «концепція “руського міра”», «міжнародний тероризм», «нове політичне мислення», «рашизм», «розрядка»;
- ▶ причини, ознаки, динаміку та наслідки «холодної війни», міжнародного тероризму; політики розрядки, Гельсінської конференції; імперіалістичної політики Російської Федерації та політики «умиротворення» агресора.

Уміти:

- ▶ використовувати карту як джерело інформації про події «холодної війни»: Берлінську кризу, Карибську кризу, війну в Кореї, В'єтнамі, в Афганістані, «Балканську кризу», війну в Україні, сучасну геополітичну ситуацію у світі;
- ▶ пояснювати вплив Гельсінської конференції на міжнародні відносини на зламі XX–XXI ст.;
- ▶ схарактеризувати Берлінську кризу, війну в Кореї, Карибську кризу, війни у В'єтнамі та Афганістані як прояви загострення міжнародних відносин в умовах «холодної війни»;
- ▶ пояснювати процеси переходу від біполярності до багатополярного світу; вплив «нового політичного мислення» та розпаду СРСР / ССРСР на міжнародні відносини кінця XX – першої чверті XXI ст.;
- ▶ визначати характер російсько-української війни.

1. «ХОЛОДНА ВІЙНА»: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Наростання конфронтації між США і ССРС

Після 1945 р. розвиток подій у світі відбувався під знаком переходу від *багатополюсності до двополюсності (чи біполярності)*. Цими двома полюсами на міжнародній арені були *західний світ* (його очолили США) і *країни «соціалістичного табору»* на чолі із ССРС. Формування двох полюсів на міжнародній арені відбувалося у формі жорсткої конфронтації між ними, що дістала назву *«холодна війна»*.

До основних передумов виникнення «холодної війни» можна віднести:

- ▶ Перетворення ССРС і США в «наддержави» і виникнення між ними гострих розбіжностей із питань післявоєнного устрою світу.
- ▶ Різке загострення боротьби між ССРС і Заходом за сфери впливу в країнах «третього світу».
- ▶ Утвердження советської моделі тоталітарного суспільства у Східній Європі та протидію США поширенню комунізму у світі.

Методи «холодної війни» містили пропагандистську війну, активну участь США і ССРС, НАТО і країн Варшавського договору в регіональних конфліктах, боротьбу за вплив на країни «третього світу», економічне і технічне шпигунство, гонку ракетно-ядерних і звичайних озброєнь, активізацію діяльності розвідувальних служб, ідеологічні диверсії, стратегію взаємного ядерного залякування, протистояння військово-політичних блоків на міжнародній арені тощо.

1.2. Періодизація «холодної війни»

Перший період (1945–1975 рр.). З 1945 р. розгорталася «холодна війна». Лише у 1975 р. вперше в історії відбулася Загальноєвропейська нарада з безпеки і співробітництва в Європі, під час якої здійснено спробу побудувати нову систему міжнародних відносин на принципах мирного співіснування між державами.

Другий період (кінець 1970-х — початок 1990-х рр.). Закінченню «холодної війни» насамперед сприяли перегляд новим керівництвом ССРС основних зовнішньополітичних принципів, а також демократичні перетворення в країнах колишньої соціалістичної системи та її розпад.

У 1945 р. у країнах Центрально-Східної Європи відбувалося встановлення просоветських режимів. Лідери західних країн були вкрай стривожені таким розвитком подій; фактично це означало посилення експансії ССРС та *початок «холодної війни»*. Для здійснення тиску на Советський Союз **В. Черчилль** запропонував використати американську монополію на атомну бомбу. А **5 березня 1946 р.** він виступив із великою промовою в м. Фултон (США), яка засвідчила усвідомлення Заходом советської загрози. Логічним продовженням цієї промови була поява *«доктрини стримування»*, спрямованої проти ССРС. Натомість **Й. Сталін, В. Молотов, А. Жданов** обвинувачували «американський імперіалізм у підготовці нової війни» і прагненні «встановити панування над усім світом».

РІЗНІ СВІТИ — РІЗНІ ОБРАЗИ.
Вашингтонська голубка.
Советська карикатура

Хрущовський голуб
миру вагою 50 мегатонн.
Західна карикатура

Утворення в **квітні 1949 р.** *Організації Північноатлантичного договору (НАТО)* різко загострило протистояння між двома сторонами. У **травні 1955 р.** країни советського блоку створили *Організацію Варшавського договору*. Тепер протистояння набуло блокового характеру.

2. БЕРЛІНСЬКА КРИЗА

Приводом до **Берлінської кризи (1948–1949 рр.)**, одного з перших проявів «холодної війни», було проведення в західній частині Німеччини — **Тризонії** (території, окупованої військами США, Великої Британії та Франції) — грошової реформи і введення нової грошової одиниці. СРСР, скориставшись тим, що в угоді про статус окупованого Берліна не

були передбачені правові основи чотирьох секторів міста, у червні 1948 р. створив перешкоди для транспортного сполучення між **Західним Берліном** (три сектори міста, де перебували війська США, Великої Британії та Франції) і **Тризонією**. Фактично **советські війська встановили блокаду Західного Берліна**, що тривала 324 дні.

Відповіддю західних країн було створення «повітряного мосту», що діяв понад рік. Американські та британські літаки доставили до Західного Берліна за цей час близько 1,6 млн тонн продовольства, медикаментів, палива, устаткування, інших вантажів. Проте жителі міста відчували значні труднощі, особливо у зв'язку з нестачею палива в зимовий період.

Спроби ООН зняти блокаду виявилися безуспішними, однак введення ембарго (заборони) у ряді країн на постачання деяких товарів у Советський Союз вплинуло на советське керівництво, і СРСР зняв блокаду.

Літаки, що доставляли продовольство й інші вантажі до Західного Берліна, згодом дістали прізвисько «родзинкові бомбардувальники»: перед посадкою екіпажі скидали мішечки із солодощами для дітей, зокрема і з родзинками. На фото: берлінці спостерігають за посадкою «родзинкового бомбардувальника», 1948 р.

3. ДРУГА БЕРЛІНСЬКА КРИЗА

Терміни і поняття

Берлінська криза (або друга Берлінська криза) — конфлікт між ССРСР та США у 1958–1963 рр. навколо м. Берліна, розділеного на Східний Берлін (столицю НДР) і Західний Берлін, що перебував під контролем ФРН і країн «західного блоку». Загострення Берлінської кризи призвело до загрози прямого зіткнення радянських і американських військ.

Епіцентром протистояння НАТО й ОВД був *кордон між НДР і ФРН*. Західний Берлін перетворився фактично на «фронтове місто», оточене територією НДР. Проте кордон між Західним і Східним Берліном (столицею НДР) був досить прозорим, і тисячі східних німців знаходили можливість перебратися в Західний Берлін, а потім — у ФРН.

Масовий перехід на Захід завдавав значної шкоди економіці та політичному престижу НДР. У цих умовах радянське керівництво прийняло рішення спорудити *стіну між Східним і Західним Берліном*. Її звели за одну ніч — проти **13 серпня 1961 р.** військові будівельники із ССРСР і робітники НДР. Стіна мала 25 контрольно-пропускних пунктів, що надійно охороняли.

Реакція США на цю акцію була різкою. 27 жовтня американські танки підтягнули до контрольно-пропускного пункту (КПП) «Чарлі» на вул. Фрідріх-штрассе. Навпроти них на відстані лише 200 м стояли готові до атаки радянські танки. Виникла реальна загроза *прямого воєнного зіткнення* радянських і американських військ.

Цілу добу тривало протистояння. І все ж в умовах найгострішої міжнародної кризи радянські й американські керівники зуміли розробити засади компромісу, і військам віддали наказ відступити від кордону.

Берлінська стіна простояла понад 28 років, ставши символом «холодної війни» та розколу Європи й усього світу на два ворожі табори.

Проявами протистояння ССРСР і його союзників з країнами НАТО стали також Корейська війна 1950–1953 рр. і Карибська криза 1962 р., які поставили світ перед загрозою ядерної катастрофи (про це йшлося в параграфі 2 підручника).

4. ВІЙНА У В'ЄТНАМІ

Після поразки французьких колоніальних військ в Індокитаї під час війни 1945–1954 рр. на конференції в м. Женеві у 1954 р. В'єтнам тимчасово розділили на дві частини: північну (Демократична Республіка В'єтнам, столиця — м. Ханой) і південну (Південний

Будівництво Берлінської стіни, 1961 р. Висота цього бетонного муру становила 4 м, довжина — 46 км. До його розмірів також можна додати ще 115 км — довжину кордону навколо Західного Берліна

Протистояння біля КПП «Чарлі», жовтень 1961 р.

В'єтнам, столиця — м. Сайгон). Північним В'єтнамом керувала комуністична військово-політична організація «В'єтмін» на чолі з *Хо Ші Міном*, а Південним В'єтнамом — імператор *Бао Дай*. Передбачалося, що країна возз'єднається 1956 р. після проведення на всій території вільних виборів.

Однак обидві сторони відмовилися виконувати Женевську угоду 1954 р. і прагнули об'єднати країну без жодних виборів.

У 1955 р. **Південний В'єтнам** проголосив створення Республіки В'єтнам. США організували підтримку його уряду, а з 1961 р. розпочали розміщувати свої війська на території Південного В'єтнаму.

Комуністичний режим **Північного В'єтнаму (ДРВ)** за підтримки ССРСР та КНР розпочав неоголошену «партизанську» війну в Південному В'єтнамі засланими з Півночі диверсійними загонами. Таким чином, ДРВ та його союзники — Китай і Советський Союз — здійснювали агресивні дії, спрямовані на поширення комунізму на берегах всього В'єтнаму й взагалі Індокитаю та Південно-Східної Азії.

Терміни і поняття

В'єтнамська війна (1955–1975 рр.) — війна між комуністичним Північним В'єтнамом (підтримуваним ССРСР та КНР) і Південним В'єтнамом (підтримуваним США, а також Австралією, Новою Зеландією, Південною Кореєю та ін.).

Подробиці

Прокомуністичним партизанам на півдні советську зброю, боеприпаси та амуніцію доставляли «стежкою Хо Ші Міна», що оминала укріплений кордон між двома В'єтнамами й територію Лаосу. Мережа доріжок під сплетеними для маскуванн ліанами й гілками до кінця війни перетворилася на трасу завширшки 7 м і з паливопроводом завдовжки 2 тис. км.

Розділений
В'єтнам
і «стежка
Хо Ші Міна»

Перший бій між військовими Північного В'єтнаму та підрозділами США відбувся 2 серпня 1964 р. в Тонкінській затоці, після чого напади на війська США стали регулярними. Через «Тонкінський інцидент» американський Конгрес 7 серпня 1964 р. ухвалив Тонкінську резолюцію, яка фактично означала оголошення війни Північному В'єтнаму.

Розпочалися систематичні бомбардування території ДРВ — наймасштабніші після Другої світової війни. Цілями авіаударів були порти, склади, вузлові станції, греблі й ГЕС у районі Ханоя. У відповідь ССРСР постачав жителям півночі зенітно-ракетні комплекси, радіолокаційні станції. Лише за перший рік війни американці втратили 275 літаків.

З 1968 р. масово застосовували «тактичні дефоліанти», через які дерева скидали листя і таким чином позбавляли партизан укриття. За в'єтнамськими оцінками, від побічних ефектів на здоров'я постраждали від 1 до 4 млн осіб.

Після наступу військ Північного В'єтнаму на Сайгон, що супроводжувався величезними людськими втратами комуністичних військ, ВПС США здійснили «найбільш концентроване застосування потужності авіації у військовій історії». 110 тис. тонн бомб і тисячі артилерійських ударів знищили навколишні ліси до голих палиць.

Враження, що в цій війні не можна перемогти, спричинило наростання антивоєнних виступів у США. Після переговорів у Парижі між делегаціями США і ДРВ з осені 1968 р. бомбардування території ДРВ припинили, проте жорстокі бої на землі тривали.

Американський штурмовик кидає фосфорну бомбу на пост В'єтконгу в Південному В'єтнамі, 1966 р.
Джерело: National Museum of the U.S. Air Force

На початку 1973 р. на Міжнародній конференції з В'єтнаму в Парижі за участі ДРВ і Південного В'єтнаму, а також Великої Британії, Індонезії, Канади, КНР, Польщі, СРСР, Угорщини, Франції та Генерального секретаря ООН сторони домовилися про виведення американських військ, визнання північанами Південного В'єтнаму та вільні вибори під егідою ООН.

Проте північани продовжили бойові дії проти жителів півдня. Протистояння тривало до 1975 р., допоки 30 квітня північнов'єтнамські війська не захопили столицю Південного В'єтнаму м. Сайгон.

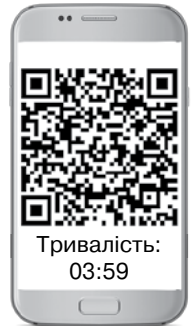
Після закінчення катастрофічної за втратами **В'єтнамської війни (1955–1975 рр.)** В'єтнам пережив нове випробування — війну з Китаєм у 1979 р.

У В'єтнамі певний час ще здійснювали соціалістичні перетворення, але у 1990-х країна провела ринкові реформи, дочекалася зняття американських санкцій, залучила близько 60 млрд дол. США іноземних інвестицій. За останні 10 років В'єтнам демонструє стрімкі темпи економічного розвитку.

5. ВІЙНА В АФГАНІСТАНІ (1979–1989 рр.)

СРСР та США розглядали Афганістан як стратегічно важливий транзитний коридор. Для Советського Союзу принципове значення мав також спільний кордон Афганістану з советськими республіками Середньої Азії: він розділив киргизів, таджиків та інші азійські народи між СРСР та «ісламським світом». У 1973 р. Афганістан проголосили республікою, першим президентом якої став *Мухаммед Дауд*.

27 квітня 1978 р. за підтримки советських спецслужб в Афганістані відбувся державний переворот. До влади в країні прийшов ставленик Кремля та особистий друг Л. Брежнєва — *Мухаммед Таракі*.

Тривалість:
03:59

До чого призвело розділення В'єтнаму.
24 канал,
31.10.2018 р.

Які кадри у фільмі щодо підтримки Північного В'єтнаму Советським Союзом і КНР у 1960-ті роки належать до іншого історичного періоду?

За вказівкою Москви він одразу почав насаджувати у фактично середньовічному суспільстві досвід ССРСР, вдавись до примусової колективізації. Релігія об'єднала афганців проти комунізму, який загрожував їхньому усталеному способу життя.

Восени Афганістан сколихнув ще один державний переворот, Таракі відсторонили від влади. До Кремля почали надходити суперечливі дані про те, що новий лідер країни — *Хафізулла Амін* — агент ЦРУ, а Вашингтон начебто вже обдумує плани, як розмістити в Афганістані бази НАТО.

Советський лідер Л. Брежнев під лозунгом «*допомоги братньому афганському народу*» ухвалив рішення — ввести війська до Афганістану.

Історичний анекдот

Запитання «братнім, дружнім Советському Союзу» народам:

— На кого схожий Советський Союз?

— На Амура: сам голий і босий, але озброєний до зубів, і до всіх лізе зі своєю любов'ю.

Уведення советських військ розпочалося на підставі постанови політбюро ЦК КПСС, без формального рішення щодо цього Верховної Ради (парламенту) ССРСР. «Обмежений контингент» советських військ в Афганістані становив 100 тис. військових.

Регулярна *советська армія* виявилася не готовою до партизанської війни в горах і пустелях Афганістану. Через внутрішні конфлікти *афганська армія* розвалювалася — солдати та офіцери масово переходили на бік повстанців («моджахедів»). Як наслідок, противники завжди знали про плани советських наступальних операцій, завдаючи ССРСР величезних втрат.

Для того щоб стримати советську експансію, *країни Заходу надавали повстанцям фінансову та військову підтримку*. Американські переносні протиповітряні ракети «Стінгер» були справжнім жахом для советських літаків і гвинтокрилів. Советські солдати гинули в Афганістані передусім від власної ж зброї. Єгипет та Китай продавали повстанцям советську зброю, яку Москва дарувала свого часу «братнім народам».

Советські війська не мали змоги утримувати зайняті території і передавали їх афганській армії. А та, як правило, без бою їх залишала. ССРСР не міг не тільки розгромити противника, але й хоча б частково перекрити нескінченний потік зброї та бойовиків з Пакистану.

Советські війська не мали змоги утримувати зайняті території і передавали їх афганській армії. А та, як правило, без бою їх залишала. ССРСР не міг не тільки розгромити противника, але й хоча б частково перекрити нескінченний потік зброї та бойовиків з Пакистану.

Через вторгнення до Афганістану *ССРСР опинився в міжнародній ізоляції. Війна та санкції виснажували советську економіку*. А внаслідок перебудови та політики гласності приховувати від громадськості участь ССРСР в афганській війні було дедалі складніше. Тому М. Горбачов погодився вивести советські війська.

День в історії...
В Афганістан
ввели
советські
війська.
24 канал,
23.12.2014 р.

Афганські
повстанці-
«моджахеди»

14 квітня 1988 р. ССРСР, США, Пакистан та Афганістан підписали Женевські угоди про поетапне мирне розв'язання афганської проблеми. Виведення советських військ з Афганістану тривало з 15 травня 1988 р. і завершилося **15 лютого 1989 р.**

10 років советські офіцери та солдати віддали війні, яку в ССРСР тримали під грифом «таємно». Та ціна афганської авантюри советських керманічів виявилася аж надто дорогою для людей.

Поясніть, що означає «афганський синдром» для українців — колишніх учасників війни в Афганістані.

Подробиці

За офіційними даними, втрати особового складу советських військ становили: загинуло — 13 833 особи (у т. ч. 2378 вихідців з України), поранено — 49 984, полонено — 312, інтерновано — 18 осіб. Загалом участь у бойових діях брали 546 255 советських солдатів та офіцерів. 71 учасник став Героєм Советського Союзу, з них 11 українців. У 1990 р. II з'їзд народних депутатів ССРСР оголосив Афганську війну злочинною.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте основні причини (передумови) «холодної війни».
2. Визначте ознаки «холодної війни» та схарактеризуйте її періоди.
3. Наведіть приклади посилення конфронтації між ССРСР та США у 1945–1960-х роках.
4. Зіставте причини Берлінської та Карибської кризи й методи їх врегулювання.
5. Схарактеризуйте цілі протидіючих сторін у В'єтнамській війні.
6. Визначте основні етапи війни в Афганістані та їхній зміст.
7. Поясніть зміст понять: *Берлінська криза*, *Карибська криза*.
8. Покажіть на карті світу країни та регіони найбільшого напруження міжнародних відносин і воєнних конфліктів у 1945–1989 рр.

II. Обговорюємо в групі

1. Порівняйте воєнну інтервенцію США у В'єтнамі та советську в Афганістані. Знайдіть спільні та відмінні риси.
2. Проаналізуйте міжнародні кризи та війни другої половини ХХ ст. Які з цих подій, на вашу думку, становили найбільшу загрозу для світу?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Уявіть, що одна із наддержав (США чи ССРСР) не мала б у своєму арсеналі ядерної зброї. Чи знайшлися б інші чинники, що утримали б країну з «атомною палицею» від агресії? Які саме?
2. Зіставте наслідки В'єтнамської війни для американського суспільства та Афганської війни — для народів ССРСР.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

- 1945 р.** — початок **1990-х років** — «холодна війна»
1948–1949 рр. — перша Берлінська криза
1958–1963 рр. — друга Берлінська криза
1961 р. — спорудження Берлінської стіни
1955–1975 рр. — війна США у В'єтнамі (В'єтнамська війна)
1979–1989 рр. — советська війна в Афганістані

1. ПЕРЕДУМОВИ «РОЗРЯДКИ»

Терміни і поняття

Розрядка — історичний період зменшення міжнародної напруженості, ослаблення військового й політичного протистояння та нормалізація відносин між західним блоком держав, НАТО на чолі з США та комуністичним блоком, ОВД на чолі з ССРСР. Розрядка охоплює період з кінця 1960-х до кінця 1970-х років, його кульмінацією стала Міжнародна Гельсінська конференція у 1975 р. Розрядка фактично перервалася у 1979 / 1980 рр., коли ССРСР здійснив агресію проти Афганістану.

Основні передумови розрядки були такі:

- ▶ **досягнення військово-стратегічного паритету** (рівноваги) між ССРСР і США — усвідомлення громадськістю і керівниками провідних держав катастрофічності будь-якого ядерного конфлікту;
- ▶ **негативний вплив гонки озброєнь** на економіку ССРСР та інших країн світу, посилення антивоєнного руху в США та інших державах, великі людські втрати й моральна криза під час **війни у В'єтнамі**;
- ▶ **поглиблення взаємозалежності й взаємозв'язку країн світу**, неможливість наодинці розв'язати екологічні, енергетичні та інші **глобальні проблеми**.

Особливе занепокоєння пересічних громадян і політичних лідерів викликала загроза ядерної війни, на порозі якої людство опинилося під час міжнародних криз і конфліктів у 1950—1960-х роках.

1 червня 1968 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила **Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ)**. Відтоді ДНЯЗ підписали 190 країн. Унікальність договору полягає в тому, що немає жодної іншої міжнародної угоди, яка ґрунтується на домовленостях між неядерними і ядерними державами; до останніх *офіційно* належать *Велика Британія, Китай, ССРСР* (після його розпаду — *Росія*), *Франція* і *США*. Сьогодні не є учасниками ДНЯЗ Ізраїль, Індія, Пакистан та КНДР.

Поступово відбувалися зміни в зовнішній політиці **ССРСР**. Союзетський Союз та його союзники помітно скоротили кількість заяв про близький неминучий крах капіталізму і знизили їхню агресивну тональність. А в січні 1965 р. Політичний консультативний комітет країн-учасниць Варшавського договору звернувся до всіх європейських країн із пропозицією скликати загальноєвропейську нараду для обговорення заходів колективної безпеки в Європі.

Новий канцлер **ФРН** В. Брандт запропонував відмовитися від «холодної війни» і налагодити нормальні відносини з країнами Європи, насамперед із ССРСР і Польщею. У 1970 р. укладено договір між ФРН та ССРСР про визнання повоєнних кордонів і подібні договори з *Польщею* та *Чехословаччиною*. Пом'якшенню політичного клімату в Європі сприяло також встановлення міждержавних відносин ФРН з *НДР*. У вересні 1971 р. вдалося підписати чотиристоронню угоду щодо *Західного Берліна*.

Істотному поліпшенню міжнародної обстановки сприяли **советсько-американські домовленості з обмеження гонки озброєнь**:

Пригадайте політичні кризи, під час яких країни, що мали ядерну зброю, погрожували застосувати її за певних умов.

Тривалість:
01:28

КНДР здійснила найпотужніше у своїй історії випробування ядерної бомби.
MIND UA,
04.09.2017 р.

- ▶ Договір щодо протиракетної оборони (ПРО) і Договір щодо обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСВ), 1972 р.;
- ▶ Конвенція про заборону бактеріологічної зброї та її знищення (1972 р.);
- ▶ Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (1974 р.) та ін.

Ці угоди та поступові зміни в політичному мисленні лідерів провідних держав сприяли міжнародній розрядці і стали важливими чинниками, що передували організації епохальної події — Загальноєвропейської конференції з безпеки і співробітництва в Європі.

2. ГЕЛЬСІНСЬКА МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ

Підготовка до конференції розпочалася восени 1972 р. за ініціативи Фінляндії. Складність перших підготовчих зустрічей у Гельсінкі пояснювалась участю в них країн-членів Варшавського договору, НАТО та нейтральних держав.

1 серпня 1975 р. у фінській столиці зібралися представники 33 країн Європи (Албанія не брала участі в нараді), а також США і Канади. На урочистому відкритті Гельсінської конференції виступили президент Фінляндії У. Кекконен, генеральний секретар ООН К. Вальдхайм, голови держав чи урядів усіх держав-учасниць саміту. Цього ж дня був підписаний **Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінський акт)**. У цьому документі зафіксовано **десять основоположних принципів міждержавних відносин**.

Свідчать документи

Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1.08.1975 р.). Декларація принципів, якими держави-учасниці керуватимуться у взаємних відносинах (фрагменти)

1. Суверенна рівність, повага прав, притаманних суверенітету.
2. Незастосування сили або погрози силою.
3. Непорушність кордонів.
4. Територіальна цілісність держав.
5. Мирне врегулювання суперечок.
6. Невтручання у внутрішні справи (держави також відмовилися від надання прямої чи непрямої допомоги терористичній, підривній чи іншій діяльності, спрямованій на насильницьке повалення режиму іншої держави-учасниці).
7. Повага прав людини й основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії та переконань.
8. Рівноправ'я та право народів розпоряджатися своєю долею.
9. Співробітництво між державами.
10. Сумлінне виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Як ви думаєте, які пункти Заключного акта вважали центральними західні держави, а які — СССР та його союзники?

Пригадайте, хто увійшов до складу УГГ у 1976 р. За яких обставин УГГ змушена була припинити свою діяльність у 1980 р.?

Унаслідок підписання керівництвом Советського Союзу Заключного акта 12 травня 1976 р. у Москві було створено дисидентську організацію — **Групу сприяння виконанню Гельсінських угод у ССРСР**. Через півроку, 9 листопада 1976 р., письменник **М. Руденко** на пресконференції, що відбулася на квартирі О. Гінзбурга в Москві, зробив заяву про створення **Української гельсінської групи**.

Як ви думаєте,
чому місію
ОБСЕ
критикують
в Україні?
Чи сприяє
об'єктивності
мониторингової
групи ОБСЕ
робота у її
складі
російських
громадян?

*Гельсінська нарада стала переломною подією періоду розрядки. у м. Гельсінкі були закладені основи важливих сучасних європейських структур. Так, здійснювати контроль за дотриманням положень Гельсінського акта була покликана Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЕ). З 1995 р. назва була змінена на **Організацію з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЕ)**, що використовується сьогодні.*

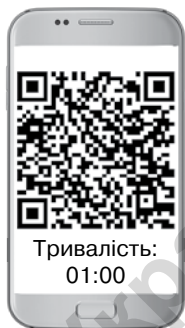
З 1990-х років у структурі ОБСЕ були створені **постійно діючі інституції**:

- ▶ Парламентська асамблея;
- ▶ Форум із питань безпеки (збирається щотижня у Відні);
- ▶ Бюро з демократичних інститутів і прав людини;
- ▶ Бюро у справах національних меншин.

Слово історика

Наталія Слобожаніна, Український інститут національної пам'яті

ОБСЕ виконує функцію посередника у справі запобігання кризам та їхнього врегулювання. Наразі протистояння між Росією та Україною на Донбасі продемонструвало неефективність міжнародної системи безпеки... Міжнародні безпекові інституції потребують модернізації, перегляду методів діяльності, системи реагування та взаємодії. За час свого існування вони стали занадто забюрократизованими. До того члени моніторингових місій ОБСЕ не завжди дотримуються принципів об'єктивності та неупередженості у своїй діяльності.

Факти мають
значення.
СММ ОБСЕ
Reklamaster,
30.03.2017 р.

У липні 2024 р. Росія призупинила участь у Парламентській асамблеї ОБСЕ.

3. «НОВЕ ПОЛІТИЧНЕ МИСЛЕННЯ»

3.1. Ускладнення міжнародних відносин у другій половині 1970-х — на початку 1980-х років

У другій половині 1970-х років намітилося різке загострення міжнародних відносин.

Усупереч політиці розрядки ССРСР і Куба розгорнули **експансію на Африканському континенті**, підтримуючи ліві сили в Анголі, Мозамбіку, Ефіопії, Сомалі, Південному Ємені.

Історичний анекдот

Советська доктрина: Ми в боротьбі за мир каменя на камені не залишимо!

З іншого боку, 1978 р. став «фазою старту» для нових військових програм США; посилювалася «гонка озброєнь».

Введення советських військ до Афганістану означало остаточний зрив політики розрядки.

Апогею напруженості советсько-американська конфронтація досягла під час першого терміну (1981–1985 рр.) перебування при владі 40-го президента США Р. Рейгана. Зокрема, 23 березня 1983 р. Р. Рейган зробив заяву про розроблення в США програми

Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ), більш відомої за назвою «зоряні війни». Президент США оголосив ССРСР «імперією зла» та закликав до «хрестового походу» проти комунізму.

Трагічним виявом військово-політичної напруженості стало знищення 1 вересня 1983 р. советськими засобами протиповітряної оборони над о. Сахалін південнокорейського літака, у результаті чого загинули 296 пасажирів.

3.2. Перехід від конфронтації до ідеї співробітництва в міжнародних відносинах. «Нове політичне мислення»

Рішучий крок до діалогу зробили новий лідер Советського Союзу *Михайло Горбачов* і його однодумці — ідеолог «перебудови» О. Яковлев і міністр закордонних справ ССРСР Е. Шеварднадзе. Розпочата в ССРСР «перебудова» дала змогу прийти до вироблення *«нового політичного мислення»*.

Терміни і поняття

Нове політичне мислення, запропоноване М. Горбачовим та його однодумцями, — система ідей і підходів у розв'язанні міжнародних проблем на основі загальнолюдських цінностей, політики взаємних компромісів та об'єднання зусиль у розв'язанні глобальних проблем людства та його виживання.

Основні принципи «нового політичного мислення»:

- ▶ **пріоритет загальнолюдських цінностей**, визнання загальнолюдських норм моралі як основи політики;
- ▶ усвідомлення **всеосяжного характеру проблем міжнародної безпеки**;
- ▶ розуміння **мирного співіснування** країн з різним соціально-політичним устроєм не як форми класової боротьби, а як **політики взаємних компромісів**;
- ▶ усвідомлення необхідності **спільних зусиль для розв'язання глобальних проблем людства** та його виживання в «ядерно-космічну добу».

М. Горбачов оголосив про припинення з квітня 1985 р. розгортання ракет середньої дальності (СС-20) у країнах Східної Європи і в Європейській частині ССРСР та про введення із серпня 1985 р. одностороннього мораторію на ядерні випробування, що діяв півтора року.

19–21 листопада 1985 р. у м. *Женеви (Швейцарія)* відбулася перша за роки советської «перебудови» советсько-американська зустріч на вищому рівні між президентом США Р. Рейганом і советським лідером М. Горбачовим. За результатами переговорів було досягнуто принципової згоди про значне скорочення стратегічних наступальних озброєнь.

Момент консультацій М. Горбачова і Р. Рейгана у Женеві. Фото Keystone

Як за цим фото можна схарактеризувати «Дух Женеві» як символ «перебудови» міжнародних відносин?

У жовтні 1986 р. відбулася нова советсько-американська зустріч у м. *Рейк'явіку (Ісландія)*. У 1987 р. у *Вашингтоні* М. Горбачов і Р. Рейган підписали *Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності*. Він став першою угодою, що передбачала значне скорочення ядерних арсеналів за суворого взаємного контролю.

3.3. Завершення епохи «холодної війни» наприкінці ХХ ст.

Завершення епохи «холодної війни» відбулося наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років. Цьому сприяли остаточне виведення советських військ з Афганістану; руйнування Берлінської стіни — символу «залізної завіси»; антитоталітарні революції в країнах Східної Європи; ряд найважливіших советсько-американських угод та ін.

У лютому 1989 р. відбулися советсько-американські переговори про контроль над ядерним і звичайним озброєнням, а також про перспективи об'єднання Східної та Західної Німеччини.

Під час зустрічі М. Горбачова з Дж. Бушем на *Мальті* в грудні 1989 р. було заявлено, що *СССР і США перестали розглядати один одного як потенційних супротивників*. *Ця заява означала закінчення епохи «холодної війни»*.

1 липня 1991 р. учасники Організації Варшавського договору підписали протокол про припинення діяльності цієї організації.

30–31 липня 1991 р. М. Горбачов і Дж. Буш підписали в Москві *Договір про обмеження і скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-І)*, відповідно до якого передбачалося взаємне (на 30–40 %) зменшення ядерних арсеналів. Уперше роззброювання найбільших держав світу досягло таких масштабів.

Унаслідок завершення «холодної війни» наприкінці ХХ ст. зменшилася загроза виникнення третьої світової війни, знизилися витрати на гонку озброєнь. СССР зазнав поразки в «холодній війні», що було однією з передумов розпаду СССР і соціалістичної системи у світі.

3.4. Розпад двополюсної (біполярної) системи

Водночас із закінченням «холодної війни» на зламі 1990-х років надбанням історії стала *біполярна система світового порядку, коли довгі роки США і СССР вели боротьбу за лідерство* буквально в усіх сферах. Після розпаду в 1991 р. Советського Союзу єдиною на той час наддержавою у світі залишилися *Сполучені Штати*.

Проте на зламі ХХ–ХХІ ст. поряд із США дедалі більшу роль у світовій економіці та політиці почали відігравати *Європейський Союз*, а також *Японія, Китай* та деякі інші країни. Частка США у світовій економіці скорочується. На початку ХХІ ст. частка ЄС у світовій економіці зрівнялася з часткою США.

Терміни і поняття

Багатополярний світ — сучасна система міжнародних відносин, у якій істотний вплив на важливі політичні, військові, економічні й інші питання у світі здійснюють кілька провідних держав та їхніх союзів.

4. ВІЙНИ, КОНФЛІКТИ

наприкінці ХХ — у першій чверті ХХІ ст.

Наприкінці ХХ — у першій чверті ХХІ ст. на Близькому та Середньому Сході, а також у Південній Азії та ряді регіонів Африки **значно загострилися міжнародні відносини**, що було пов'язано з боротьбою недемократичних режимів за територію та ресурси, зокрема — за участі великих держав, а також із міжнаціональними та міжрелігійними суперечностями тощо. Часом це загострення переростало в широкомасштабні збройні конфлікти.

4.1. Війна між Іраком та Іраном (1980–1988 рр.)

У вересні 1980 р. різко загострилися відносини між Іраком та Іраном. Іракська армія розпочала наступ на півдні Ірану. **Приначинами іракського вторгнення були:**

- ▶ невдоволення впливом режиму *Хомейні* на іракських шиїтів;
- ▶ підтримка Іраном боротьби іракських курдів проти багдадського режиму;
- ▶ багаторічні територіальні суперечки та ін.

Терміни і поняття

Шиїзм — другий за значенням і кількістю послідовників (після сунізму) напрям в ісламі. Із XVI ст. шиїзм став державною релігією Персії (Ірану). В Іраку та майже в усіх інших арабських державах більшість вірян сповідують іслам сунітського тлумачення.

Сподівання іракського лідера *С. Хусейна* на швидку перемогу над ослабленим ісламською революцією Іраном не виправдалися.

У серпні 1988 р. завдяки зусиллям ООН було досягнуто домовленості про початок мирних переговорів між Іраном і Іраком. Невдовзі Ірак вивів свої війська з іранської території, у 1990 р. були відновлені дипломатичні відносини між країнами.

4.2. Війна в Перській затоці 1991 р.

На початку серпня 1990 р. іракські війська вторглися на територію *Кувейту*. Приводом для цього послужили територіальні домагання іракського режиму на чолі з диктатором С. Хусейном до сусідньої держави, що має найбагатші родовища нафти. Згодом Багдад оголосив про «об'єднання повністю і назавжди» Кувейту з Іраком і перетворення його на свою 19-ту провінцію.

15 січня 1991 р. скінчилася «пауза доброї волі», надана Іраку РБ ООН для евакуації військ із Кувейту. У ніч проти 17 січня війська багатонаціональних сил, що склалися

Іракська техніка, знищена військами коаліції, та розбиті транспортні засоби

з контингенту здебільшого США, Великої Британії, Франції, ряду арабських держав, на підставі винесеного РБ ООН рішення про використання «всіх необхідних засобів для відновлення миру

і безпеки в цьому регіоні», розпочали воєнні дії проти Іраку. Операція дістала назву «*Буря в пустелі*».

Наприкінці лютого 1991 р. Ірак капітулював і відповідно до ультиматуму РБ ООН вивів свої війська з Кувейту.

4.3. Конфлікт між Індією і Пакистаном

Нова ескалація конфлікту на індо-пакистанському кордоні розпочалася у 1999 р., коли пакистанські найманці та регулярні війська вторглися в індійський штат *Джамму і Кашир*, унаслідок чого в прикордонних районах розгорнулися бойові дії між індійцями й пакистанцями. 13 грудня 2001 р. терористи влаштували криваву бійню в індійському парламенті, унаслідок якої загинули 13 осіб, зокрема п'ять нападників. Індійська влада обвинуватила в теракті Пакистан. Дві країни, які мали ядерну зброю та чисельність населення на той час близько 1,2 млрд осіб, опинилися на межі війни.

4.4. Війна між Ефіопією й Еритреєю

У грудні 1994 р. була ухвалена Конституція Ефіопії. Усім суб'єктам федерації надавалися автономні права аж до відокремлення. На референдумі, що відбувся в Еритреї у квітні 1998 р., 99,8 % його учасників проголосували за створення *незалежної держави*. Суверенітет Еритреї визнала Ефіопія, однак кордон між двома країнами не був чітко визначений.

У травні 1998 р. еритрейські війська вторглися у спірні райони і завоювали їх. Незважаючи на зусилля ООН і Організації африканської єдності, у 2000 р. бойові дії відновилися. Війська Ефіопії розгромили супротивника і наблизилися до столиці Еритреї. Лише під тиском провідних держав у червні 2000 р. Ефіопія й Еритрея уклали угоду про припинення воєнних дій. У війні загинули і були поранені понад 370 тис. еритрейців і близько 350 тис. жителів Ефіопії.

4.5. Війна в Іраку в 2003 р.

На початку 1998 р. конфлікт між США й Іраком спалахнув з новою силою. За звітами інспекторів ООН, Ірак не виконував вимоги ООН щодо знищення хімічної та біологічної зброї. Після закінчення терміну ультиматуму, пред'явленого С. Хусейну президентом Бушем-молодшим, 20 березня 2003 р. збройні сили США та їхні союзники розпочали бойові дії. Після ракетно-бомбових ударів стартувала сухопутна операція військ антиіракської коаліції. На початку травня 2003 р. столиця Іраку вже перебувала під повним контролем американських військ. Іракська армія була розгромлена.

Однак сьогодні обстановка в Іраку лишається складною та практично неконтрольованою. Систематично надходять повідомлення про збройні зіткнення представників різних військово-політичних сил, про терористичні акти.

4.6. Міжнародні кризи у 2020-х роках

Постійним центром міжнародної напруги в останні десятиліття залишається КНДР. Диктаторський режим у цій країні є унікальним за рівнем абсолютної влади диктатора, безправ'я та злиднів голоду-

ючого населення, войовничої зовнішньої політики. КНДР нарощує постачання Росії зброї, яка залишилася в Північній Кореї від часів її воєнного союзу із ССРСР. Своїми головними ворогами КНДР вважає США, Південну Корею та їхніх партнерів. Наприкінці 2023 р. північнокорейський диктатор Кім Чен Ин наказав своїй армії, промисловості з виробництва боєприпасів і сектору ядерної зброї пришвидшити підготовку до війни.

4.7. НАТО у 1990-х — на початку 2000-х років

У перші десятиліття свого існування НАТО робило акцент на забезпечення безпеки країн, що входили до нього. Особливе місце в стратегії Альянсу посідала боротьба з поширенням комунізму.

Проте на початку 1990-х років, в умовах закінчення «холодної війни», пріоритетами НАТО стали зміцнення миру, безпеки і співробітництва в Європі, боротьба проти тероризму, захист демократії і прав людини, розширення НАТО на Схід. Наприкінці 1990-х років розпочалися переговори про шляхи врегулювання криз в євроатлантичному регіоні. Водночас ініціативи Альянсу з врегулювання кризи в Косово, що були розпочаті в 1999 р. і вилилися в бомбардування території Союзної Республіки Югославія, не були санкціоновані Радою Безпеки ООН.

Загрози безпеці європейських країн спонукають їх долучатися до НАТО. Альянс розглядає можливість вступу до нього Македонії, Боснії і Герцеговини, Грузії та України. У 2019 р. уперше за декілька десятиліть було прийнято нову військову стратегію НАТО через ядерну загрозу з боку Росії і нові виклики на сході й півдні Альянсу.

Як ви думаєте, чому Фінляндія і Швеція, які багато десятиріч зберігали статус нейтральних країн, навесні 2022 р. подали заявки на вступ до НАТО?

Розширення НАТО

Дата	Держави-члени НАТО
1949 р.	Держави-засновники НАТО — Бельгія, Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Франція (у 1966 р. Франція вийшла з військової структури НАТО)
1952 р.	Греція, Туреччина
1955 р.	Федеративна Республіка Німеччина
1982 р.	Іспанія
1999 р.	Польща, Угорщина, Чехія
2004 р.	Болгарія, Литва, Латвія, Румунія, Словаччина, Словенія, Естонія
2009 р.	Албанія, Хорватія
2017 р.	Чорногорія
2020 р.	Північна Македонія.
2023 р.	Фінляндія
2024 р.	Швеція

4.8. НАТО й Україна

Україна намагається стати повноправним членом Північноатлантичного альянсу вже тривалий час — з 1994 р., коли наша країна була членом програми Альянсу «Партнерство заради миру». У 2005 р. розпочався прискорений діалог про членство нашої країни в Альянсі.

Які сучасні цілі та завдання НАТО визначає її керівництво?

Однак з приходом до влади уряду Віктора Януковича цей процес призупинили. Його відновили в 2014 р. У 2017 р. парламент України ухвалив закон, який відновлює курс країни на членство в НАТО як стратегічну мету зовнішньої політики і політики безпеки. 21 лютого 2019 р. набув чинності закон про зміни до Конституції України щодо закріплення курсу України на вступ до ЄС і НАТО.

Розширюючи співпрацю з Альянсом, Україна була учасницею операцій з підтримання миру під проводом НАТО у Боснії і Герцеговині, Косово, а також відрядила інструкторів до складу навчальної місії НАТО в Афганістані (до 2021 р.). Україна брала участь в антитерористичній місії НАТО у Середземному морі, долучалася до операції НАТО із боротьби з піратством.

Після лютого 2022 р., початку повномасштабної війни Росії проти України, НАТО рішуче засудило агресію і вимагає від РФ припинення війни. Блок НАТО в цілому й окремі держави-члени Альянсу надають Україні безпрецедентну за масштабами й різнопланову допомогу.

На саміті НАТО у Вільнюсі у 2023 р. було підтверджено, що Україна стане членом НАТО. При цьому було вирішено, що на шляху України до євроатлантичної інтеграції більше немає потреби у Плані дій щодо членства в Альянсі. НАТО зможе запросити Україну вступити до Альянсу, коли держави-члени погодяться з цим і будуть виконані певні умови. Очевидно, що до закінчення війни РФ проти України є мало шансів на вступ нашої країни до Альянсу, який занепокоєний можливістю втягування у війну, що може перерости у світову.

Миротворці.
У горах
Сванетії.
Військове
телебачення
України,
30.05.2019 р.

Дізнайтеся,
які посади
обіймають
згадані
політики.
Висловіть
своє
ставлення
до наведених
заяв.

Свідчать документи

Заяви політиків на засіданні Ради Україна – НАТО на рівні міністрів закордонних справ. Брюссель, Бельгія, 29 листопада 2023 р.

Дмитро Кулеба. «Неможливо збільшити виробничі потужності нашої оборонки до необхідного рівня, не вирішивши питання створення цілісної системи оборонних індустрій євроатлантичного простору».

Єнс Столтенберг. «...20 держав НАТО погодилися сформуванню коаліцію протиповітряної оборони України».

Ентоні Блінкен. «Країни НАТО майже з першого дня забезпечували, щоб Україна мала те, що необхідно не тільки для захисту від російської агресії, а для повернення захопленої Росією територію. І це зобов'язання зберігається».

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть основні передумови завершення «холодної війни» та розрядки міжнародної напруги.
2. Схарактеризуйте особливості Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.
3. Опишіть зміни, що відбулися у зовнішній політиці СРСР, США, ФРН та інших держав у 1970-х роках.
4. Розкрийте основний зміст Заключного акта Наради з безпеки й співробітництва в Європі у 1975 р. (Гельсінський акт).

5. У чому полягає історичне значення Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі у 1975 р. для Європи і для України?
6. Чим було зумовлено ускладнення міжнародних відносин у другій половині 1970-х — на початку 1980-х років?
7. Схарактеризуйте основні принципи «нового політичного мислення» у міжнародних відносинах.
8. Які наслідки та значення мало завершення «холодної війни» для країн світу, і зокрема для СРСР?
9. Що ви знаєте про міжнародні конфлікти наприкінці XX — на початку XXI ст.?
10. Поясніть значення понять: *розрядка, нове політичне мислення, багатополлярний світ*.
11. Покажіть на карті країни та регіони, де відбувалися міжнародні конфлікти наприкінці XX — на початку XXI ст.
12. Сформулюйте особливості сучасної стратегії НАТО.

II. Обговорюємо в групі

1. У чому полягали відмінності у ставленні СРСР і західних держав до Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі в 1975 р.? Чи став Гельсінський акт документом, що об'єднував Європу?
2. У чому виявилася криза однополюсної моделі міжнародних відносин у світі?
3. Дайте характеристику діяльності ОБСЄ на сучасному етапі, визначте її проблеми та перспективи.
4. Організуйте дебати на тему: «Сучасний світ: загострення регіональних конфліктів чи початок Третьої світової війни?».

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Знайдіть інформацію про причини неучасті Албанії в Гельсінській нараді з безпеки та співробітництва 1975 р. і включення до складу цього європейського форуму США та Канади.
2. Які ви бачите переваги та недоліки багатополюсної моделі міжнародних відносин?
3. Схарактеризуйте основні причини воєн, міждержавних конфліктів, міжнародних криз у сучасному світі.
4. Наприкінці 2023 р. Президент України В. Зеленський заявив, що «...Нам потрібен ключ до рішення про Альянс для України. І цей ключ потрібно шукати не лише у високих політичних кабінетах. Треба переконувати суспільства – так, як ми змогли зробити на самому початку війни щодо об'єднання навколо України. Переконувати... серця людей. Вони тиснуть на своїх лідерів. Суспільства реально вирішують». Чи згодні ви з думкою Президента? Як прості українці, українська молодь можуть сприяти посиленню підтримки України з боку країн НАТО?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1975 р. — Гельсінська конференція, прийняття Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі

1985–1991 рр. — американсько-советські угоди про обмеження гонки озброєнь

ПРОБЛЕМА МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ. АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

1. СУТНІСТЬ ТЕРОРУ І ТЕРОРИЗМУ

Терміни і поняття

Тероризм (від лат. terror — *страх, жах*) — злочинні дії окремих осіб, груп чи організацій, спрямовані на залякування держави, організацій і спільнот, окремих людей для досягнення політичних цілей, дестабілізації ситуації в суспільстві.

Терор — насильницькі дії, репресії держави проти власних громадян, певних спільнот чи проти інших держав.

Терор є легітимним насильством недемократичної держави, спрямованим на нав'язування членам суспільства певних порядків, світогляду, поведінки, моральних цінностей і норм.

Подробиці

Прикладом терору держави, або «державного тероризму» була **політика советського режиму**: «червоний терор» часів громадянської війни в Росії 1918–1920 / 1922 рр.; Голодомор 1932–1933 рр., який Р. Конквест схарактеризував як «терор голодом»; масові репресії часів «Великого терору» 1937–1938 рр. та репресії в наступні роки; масове виселення населення, зокрема депортація кримських татар та інших народів Криму в 1944 р. та ін. Смерть Й. Сталіна поклала край масовому терору, але репресії советської держави проти дисидентів та інших «ворогів советської влади» тривали до падіння советського режиму в 1991 р.

У 1941–1945 рр. **нацистський режим** організував терор, спрямований на тотальне знищення євреїв (Голокост) та інших «ворогів райху», а також репресії проти населення окупованих територій.

Свідчать документи

Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20.03.2003 р.

[Тероризм являє собою] «суспільно небезпечну діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей».

2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

2.1. Лівий тероризм

Лівий тероризм (інакше його називають революційний, «червоний») ідеологічно орієнтується на різні ліві доктрини (марксизм, ленінізм, троцькізм, анархізм, маоїзм тощо). В основі ідеології лівого тероризму — боротьба проти «прогнилого буржуазного суспільства»,

за здійснення «світової соціалістичної революції», досягнення загальної рівності між людьми.

2.2. Правий тероризм

Ідеологи правого тероризму виступають проти лібералізму, лівого руху, демократії, соціальних реформ. Вони є зятятими супротивниками правової держави й громадянського суспільства, виявляють расову і національну нетерпимість. Правий тероризм орієнтується на національних діячів минулого, на культ «сильної особи». Його витоки — шовіністичні та расистські настрої певної частини суспільства.

2.3. Націоналістичний тероризм

Цей різновид тероризму характеризується терористичними діями угруповань, які прагнуть домогтися незалежності або забезпечити перевагу однієї нації над іншою всередині країни. Серед націоналістичних терористичних організацій — баскська ЕТА, Ірландська республіканська армія (ІРА) та ін.

2.4. Ісламський тероризм

Головне завдання ісламських терористичних організацій — боротьба з неісламським світом. На думку лідерів терористів, головну небезпеку для ісламського світу становлять США, інші західні країни та Ізраїль, які нібито намагаються його завоювати, знищити цінності ісламської релігії, нав'язати мусульманам ідеї та моделі західного походження.

3. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

На сучасному етапі відбувається консолідація терористичних сил.

Останнім часом терористичні організації та терористи-фанатики *поширюють сферу своєї антилюдської діяльності на весь світ*, а також *використовують різні методи організації терактів*. Якщо раніше підриви смертників з вибухівкою у людних місцях, напади з холодною та вогнепальною зброєю на пересічних громадян мали місце в Ізраїлі, де ефективно працює антитерористична система безпеки, масово були поширені в Афганістані, Іраку та інших країнах Азії, то в останні роки теракти стали бідую Європи.

Влаштуваючи теракти та бажаючи помститися «західному світу», терористи-ісламісти підвищують популярність європейських правих партій, які виступають проти міграції, посилення ісламського впливу на світське життя, а часто і проти Європейського Союзу.

Найбільшу кількість терористичних атак останніми роками здійснювали «Ісламська держава», «таліби», «Аль-Каїда» зі своїми філіалами та нігерійська «Боко харам». Усі ці терористичні організації позиціонують себе як релігійні. Однак водночас вони мають чіткі політичні цілі, головна з яких — створити власну державу. Таке явище дістало назву *«терористична напівдержава»* (*Terrorist Semi-States*, або *TSS*).

14 липня 2016 р. під час святкування Національного свята — Дня взяття Бастилії — у Ніцці внаслідок наїзду вантажівки на натовп людей 86 осіб загинули і понад 300 дістали поранення. Нападник, 31-річний виходець з Тунісу, був застрелений поліцією. Відповідальність за теракт взяло на себе терористичне угруповання «Ісламська держава» (ІДІЛ).

Російська Приватна військова компанія (ПВК) Вагнера. У Сирії 7 лютого 2018 р. під удар міжнародної коаліції на чолі із США потрапили вояки з цієї ПВК, унаслідок чого було знищено близько 100 найманців із Росії і країн СНД.

Це — організація, яка, з одного боку, контролює частину існуючої держави, а з іншого — продовжує терористичні напади на громадян цієї та інших держав. Характерними прикладами «терористичних напівдержав» є «Ісламська держава», «Боко харам», рух «Талібан», «Аль-Каїда».

Новітні інформаційні технології, залучення приватних військових компаній (на кшталт сумнозвісної російської Приватної військової компанії Вагнера), доступність зброї в поєднанні з мільйонами біженців і мільярдами бідних, замішані на простій ідеології ненависті та радикалізму — все це створює родючий ґрунт для виникнення нових терористичних організацій. Для того щоб ефективно протистояти цій загрозі, потрібне об'єднання зусиль усіх держав світу, всього суспільства.

Сучасний тероризм стає все більш масштабним, що показали події 7 жовтня 2023 р. в Ізраїлі. Терористи використовують новітні технології (зокрема — для хакерських атак на комп'ютерні мережі) та допомогу держав, які підтримують тероризм. До таких держав у першій чверті XXI ст. належать, насамперед, Росія та Іран.

4. АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

4.1. Анексія і окупація Криму

У лютому 2014 р. в Україні завершилася «Революція гідності», у якій перемогли прихильники європейської інтеграції країни. Президент країни В. Янукович таємно виїхав до Російської Федерації.

Саме під час максимального напруження подій на Майдані, **20 лютого 2014 р.**, Російська Федерація розпочала **спеціальну операцію щодо захоплення території півострова Крим** — невіддільної частини України.

Активізувавши проросійські організації та рухи, перекинувши до АР Крим підрозділи повітряно-десантних військ і спеціального призначення в російських військових одностроях без знаків розрізнення, було організовано блокування і захоплення органів державної влади в АР Крим та військових частин ЗС України.

Подробиці

Російська Федерація напередодні захоплення АР Крим зосередила тут великі сили. Російські силові структури налічували 73 тис. осіб. З них: військовослужбовців — 12 тис., співробітників МВС — 47 тис., співробітників МНС — 11 тис., співробітників ФСБ — 3 тис. осіб.

Уже за ситуації фактичної окупації російська влада, намагаючись легітимізувати захоплення території України, організувала **незаконний референдум** на території Криму (16 березня 2014 р.), де на голосування було поставлене питання щодо підтримки входження Криму до складу

**Проблеми.
Пошуки.
Проекти**

Напишіть історичне есе «Загарбницькі війни Російської імперії та сучасної Росії: історичні й моральні уроки».

Росії. Виступи українських і кримськотатарських патріотів України не могли протидіяти захопленню влади в Криму проросійськими бойовиками, які спиралися на силу регулярної російської армії. Анексія Криму Російською Федерацією стала трагедією кримськотатарського народу, який нині переживає чергову окупацію своєї історичної батьківщини.

Світове співтовариство, міжнародні організації не визнають результати референдуму та закликають Росію до деокупації Криму.

4.2. Початок російської агресії у східному регіоні України

З окупацією Криму Російська Федерація поширила ескалацію збройного конфлікту на східні та південні регіони України. Агресор застосував різні форми ідеологічного впливу на українське суспільство та на свідомість людей, тиску на українську державу й акти терору для дестабілізації обстановки в Україні, що експерти схарактеризували як «**елементи гібридної війни**»:

- ▶ широкомасштабний інформаційно-психологічний та агітаційно-пропагандистський вплив на населення, приниження української мови та культури, фальшування української історії та пропаганда ідей «русского міра»;
- ▶ організація антиукраїнських, сепаратистських масових акцій і мітингів, суспільно-політичні провокації;
- ▶ заклики до федералізації України, що фактично мало призвести до розколу території України на окремі регіони та квазіреспубліки;
- ▶ акти тероризму, напади на українських патріотів;
- ▶ захоплення адміністративних будівель органів державної та місцевої влади тощо.

Широко використовувалися завчасно створені сепаратистські організації та збройні формування, які сприяли вторгненню російських підрозділів на територію України. Очоловані офіцерами російських спецслужб загони, прикриваючись мирними жителями, розпочали захоплення органів державної влади, будівель силових відомств і підприємств в адміністративних центрах.

З **початку квітня 2014 р.** диверсійні групи, що проникли з території Російської Федерації, та незаконні збройні формування з проросійськи налаштованих жителів Донбасу захопили адміністративні будівлі в низці міст сходу України.

14 квітня 2014 р. у відповідь на вторгнення диверсійних загонів виконавач обов'язків Президента України **Олександр Турчинов** оголосив про початок **Антитерористичної операції**. До того ще в березні розпочалася мобілізація до Збройних сил України.

17 липня 2014 р. над захопленою російськими окупаційними військами та сепаратистами частиною території Донецької області проросійські терористи **збили цивільний лайнер «Малайзійських авіаліній»**. Жертвами теракту стали 298 громадян Нідерландів, Малайзії та інших країн.

Незважаючи на те, що українська армія часто поступалася озброєним російським формуванням у військовій техніці та матеріально-технічному забезпеченні, їй вдалося частково відновити контроль над захопленими терористами населеними пунктами та вийти на

**Захист
Донецького
аеропорту.
Фото Сергія
Лойка,
російсько-
американ-
ського фото-
репортера
і журналіста,
який
наприкінці
жовтня
2014 р.
провів
чотири
дні серед
українських
військових
доброволь-
ців —
захисників
Донецького
аеропорту**

державний кордон із Російською Федерацією.

У цілому в період з 5 травня до 5 вересня 2014 р. було проведено понад 40 бойових операцій зі звільнення території Луганської та Донецької областей від незаконних збройних формувань, терористичних угруповань і диверсійних розвідувально-терористичних груп. Їхніми результатами стало звільнення близько 70 % території (понад 6 тис. км²) Донецької та Луганської областей. Жителі понад 200 населених пунктів (Маріуполя, Слов'янська, Краматорська, Лисичанська та інших) змогли повернутися до нормального мирного життя.

Проте всупереч всім нормам міжнародного права російські війська здійснювали обстріли наших військ з артилерійських систем, надавали зброю та матеріальні засоби незаконним збройним формуванням, а наприкінці серпня 2014 р., в умовах загрози поразки сепаратистів, здійснили приховану окупацію частини території Донецької і Луганської областей. Просування українських військ і звільнення захоплених проросійськими сепаратистами населених пунктів Донецької та Луганської областей було зупинено.

Уторгнення армії Російської Федерації було головною причиною *Львівської трагедії*, де протягом 7–31 серпня 2014 р., за офіційними даними, полягли 366 українських бійців, а загальні втрати становлять близько 1000 людей; великих втрат *під Дебальцевим* (жовтень 2014 — лютий 2015 р.) та ін.

Усьому світові відома *героїчна оборона Донецького аеропорту*, яка стала символом мужності й героїзму наших воїнів, коли люди виявилися міцнішими, ніж залізо і бетон. За незламність і надлюдську мужність захисників ДАПу називають «кіборгами».

Подробиці

Захист Донецького аеропорту став символом мужності українських патріотів. Подвиг українських захисників ДАПу відображений, зокрема, в експозиції Дніпровського музею АТО, художньо осмислений у романі С. Лойка «Аеропорт», у фільмі А. Сеїтаблаєва «Кіборги» та інші.

4.3. Спроби міжнародного врегулювання воєнного конфлікту на сході України та продовження російської агресії

12 лютого 2015 р. лідери Німеччини, Франції, України та Росії (так звана «нормандська четвірка») і контактна група, що складається з представників Росії, України, самопроголошених республік (так званих «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки») підписали *Мінські домовленості*. Цей документ мав сприяти деескалації збройного конфлікту на сході України.

Утім через намагання Росії дестабілізувати ситуацію в Україні, Мінські домовленості так і не стали дієвим інструментом для припинення війни та відновлення територіальної цілісності України. Нехтучи домовленостями щодо врегулювання конфлікту,

«Кіборги»: Офіційний трейлер фільму Ахтема Сеїтаблаєва. Трейлери українського кіно, 31.10.2017 р.

порушуючи умови про перемир'я та припинення вогню, російські окупаційні війська продовжували ведення бойових дій на окремих напрямках та обстріли позицій наших військ і населених пунктів, зокрема зі зброї, яка мала б бути відведена згідно з Мінськими домовленостями.

Російська Федерація не припиняє формувати поблизу державного кордону з Україною нових угруповань військ.

На морському напрямку Росія намагалася встановити повний контроль над акваторією Азовського моря та активно демонструвала силу. Масово затримувала українські та іноземні судна, які прямували до українських портів, перед Керченською протокою та в басейні Азовського моря.

25 листопада 2018 р. сили ВМФ РФ атакували два українських катери «Бердянськ» і «Нікополь» та буксир «Яни Капу» на підході до Керченської протоки, а російський спецназ захопив їх. 24 українських моряки заарештували за звинуваченням у незаконному перетині кордону РФ. Міжнародна спільнота, союзники України вимагають від Росії звільнити українських моряків і відновити вільне судноплавство в Керченській протоці й Азовському морі. У травні 2019 р. Міжнародний трибунал з морського права у німецькому місті Гамбург зобов'язав Росію звільнити українських моряків і повернути Україні захоплені судна.

РФ, незважаючи на санкції та засудження світовою спільнотою її агресивних дій, не відмовлялася від планів повернути Україну до сфери власних інтересів. **Фактично тривала російсько-українська війна.**

4.4. Початок операції Об'єднаних сил

Реагуючи на нарощення та посилення агресивних дій РФ у Збройних силах України сформовано **нові з'єднання та військові частини.**

Відновлено функціонування командування та військових частин **Військово-морських сил** на нових місцях дислокації. Сформовано та підготовлено дві окремі бригади морської піхоти.

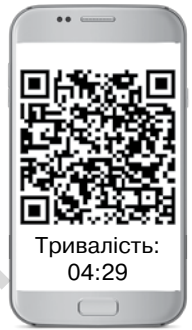
Завершено створення **Сил спеціальних операцій.**

До штатів розвідувальних батальйонів введено роти **безпілотних авіаційних комплексів.**

Здійснено формування **бригад територіальної оборони** в кожній області України та створено потужний оперативний резерв, до якого зараховано близько 153 тис. резервістів з досвідом виконання завдань в зоні АТО, з яких понад 10 тис. офіцерів.

До військ постачають модернізовану та нову **бойову техніку**, зокрема таку, що відповідає стандартам НАТО.

Для підвищення ефективності відсічі збройної агресії РФ проведено **зміну формату операції українських силових відомств на Донбасі. 30 квітня 2018 р.** Україна перейшла від Антитерористичної операції до **операції Об'єднаних сил** із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької і Луганської областей.

«War for peace» («Війна заради миру»): фрагмент документального фільму; режисер Євген Тітаренко, продюсер Наталя Хазан, композитор Іван Оглоблін, 05.07.2019 р.

Схарактеризуйте діяльність добровольців-медиків на прифронтовій території.

Попри підтвердження численних фактів збройної участі російської армії в агресії проти України, офіційна влада Російської Федерації не визнавала факту війни.

Російське керівництво усвідомлювало неспроможність маріонеткових режимів «ЛДНР» протистояти ЗСУ. Імперські наміри Росії включали прагнення скинути законну владу в Україні й перетворити її на свою колонію, а головне — позбавити український народ незалежності та волелюбності, знищити його національну ідентичність, остаточно «вирішити українське питання».

З весни 2021 р. РФ нарощувала війська біля українського кордону й на території Білорусі. Ударне угруповання ЗС РФ сягнуло понад 150 тис. осіб. Розвідки США і Великої Британії попереджали, що президент Росії В. Путін готує масштабне вторгнення в Україну.

4.5. Повномасштабна війна Росії проти України

21 лютого 2022 р. президент Росії В. Путін повідомив про офіційне визнання так званих Донецької та Луганської народних республік (окуповані окремі райони Донецької та Луганської областей).

24 лютого 2022 р. Росія напала на Україну по всій довжині спільного кордону, а також із території Білорусі й окупованого Криму.

У своїй заяві президент Росії В. Путін назвав цю повномасштабну війну «Спеціальною воєнною операцією», цілями якої цинічно проголосив «демлітаризацію» та «денацифікацію» України. Він неправдиво звинуватив Україну в загрозі для Росії — найбільшій за площею державі на планеті, армія якої вважалася тоді другою за силою у світі, а кількість її населення майже втричі перевищує населення України.

ЗС Росії завдали ракетно-бомбових ударів по військових об'єктах та цивільній інфраструктурі майже всіх регіонів України. Російські війська почали наступ з північного напрямку (Київська, Сумська та Чернігівська області), східного (Донецька, Луганська та Харківська області) та південного (з окупованого Криму на Херсон — Миколаїв — Запоріжжя — Маріуполь).

Проблеми. Пошуки. Проекти

Виконайте проект у класі «Повномасштабне вторгнення Росії до України у світових новинах 24 лютого 2022 р.»

Користуючись додатковими джерелами інформації, підготуйте повідомлення на обрану тему: «Як вдалося завдати поразки російським військам під Гостомелем», «Як відкинули російські війська від Києва» або ін.

Російська військова техніка, знищена на одній із вулиць м. Бучі під Києвом. 1 березня 2022 р. Автор фото — Сергій Нужненко

Уже в перші дні війни, завдяки мужності бійців ЗСУ, вмілому командуванню офіцерів і генералів, українським підрозділам вдалося завдати поразки російським військам під Гостомелем, який ЗС РФ прагнули використати як «браму» для своїх десантників, метою яких був Київ (російське командування даремно мріяло про «захоплення української столиці за три дні»). За 38 днів від 24 лютого до 2 квітня 2024 р. російські війська зазнали величезних втрат у живій силі та техніці, були відкинуті від Києва й були змушені відступити з Півночі України.

Серед перемог українських військ особливо треба відзначити потоплення флагмана російського флоту – крейсера «Москва»; звільнення правобережжя Херсонської області; блискучу операцію із звільнення Харківщини.

Окрім героїзму бійців, треба відзначити подвиг волонтерів, віддану роботу на Перемогу українського громадянського суспільства.

Російські збройні сили чинять злочини проти місцевого населення, порушують положення Женевських конвенцій, звичаїв війни.

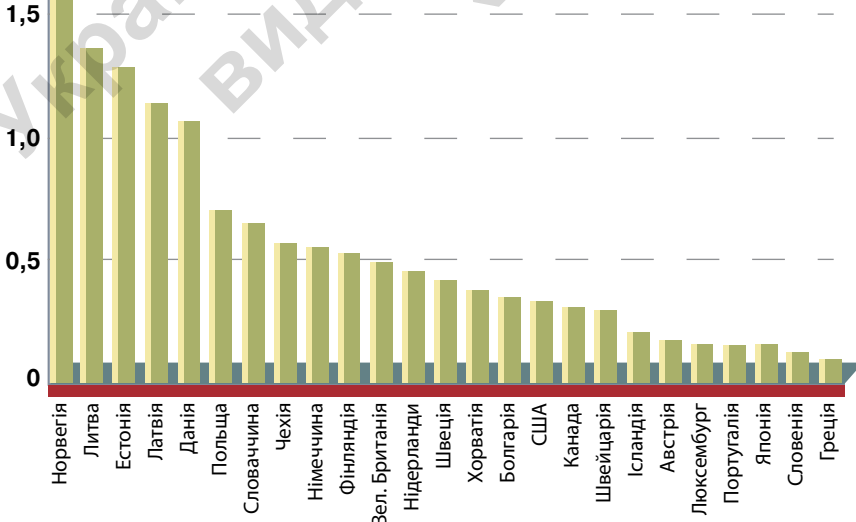
Повномасштабна агресія Росії проти України триває. Російська армія, не досягнувши на початку вторгнення заявлених Кремлем цілей, веде бойові дії на Донбасі та Півдні України, щоденно завдає ракетно-бомбових ударів по цивільній інфраструктурі, обстрілює цивільне населення практично по всій території України.

США, Велика Британія, країни ЄС (крім Угорщини) сформували союз держав, який надає величезну воєнну, фінансову і гуманітарну допомогу Україні. Демократичні країни світу усвідомлюють, що в Україні вирішується подальша доля демократії в Європі та світі.

Чи змінюється, на вашу думку, ставлення росіян до пугінського режиму та розв'язаної ним загарбницької війни проти України? Що може вплинути на такі зміни?

ПРЯМА ВІЙСЬКОВА, ГУМАНІТАРНА ТА ФІНАНСОВА ДОПОМОГА УКРАЇНІ
(дані за 24 січня 2022 — 31 липня 2023 рр.)

Джерело: Кільський інститут світової економіки
*Для аналізу використали ВВП країн за 2021 р.

Допомога Україні від країн-партнерів за рівнем ВВП (за даними редакції «Факти», Ілля Нежигай, 6 жовтня 2023 р.)

Росія ще має велику перевагу в живій силі та техніці, у кількості боєприпасів. Проте агресія останньої імперії приречена на провал.

Історичний анекдот

Десь у Росії.

— Вам повістка у військкомат.

— А з ким воюватимемо?

— З фашистами.

— Ясно. А проти кого?

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть причини поширення тероризму в сучасному світі.
2. Схарактеризуйте основні напрями сучасного тероризму у світі.
3. Як розпочиналася антитерористична операція в Афганістані? Яке сучасне становище країни?
4. Визначте особливості сучасного тероризму на території Європи.
5. Якими мотивами влада Російської Федерації обґрунтовує анексію і окупацію Криму?
6. Якою була реакція міжнародного співтовариства на збройну агресію Росії проти України?
7. Поясніть значення понять: *терор, тероризм, гібридна війна Російської Федерації проти України.*
8. Покажіть на карті країни, які стали жертвами терористичних атак на початку XXI ст.
9. Покажіть на карті Крим та окремі райони Донецької та Луганської областей України, окуповані Російською Федерацією.

II. Обговорюємо в групі

1. Спробуйте порівняти характер і форми здійснення терактів у 1960–1970-х роках і на сучасному етапі.
2. Чому, на вашу думку, Україна не отримала дієвої допомоги, включно з військовою, від міжнародного співтовариства в боротьбі із зовнішньою агресією Російської Федерації у 2014 р.?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Спробуйте запропонувати найефективніші методи боротьби з міжнародним тероризмом. Які антитерористичні дії держав ви вважаєте помилковими?
2. Що Ви думаєте щодо змісту понять «колабораціонізм» та «стратегія виживання» стосовно населення тимчасово окупованих територій України?
3. Які способи деокупації Криму та тимчасово непідконтрольних Україні територій Ви бачите?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

лютий 2014 р. — початок окупації Криму Російською Федерацією

лютий 2015 р. — підписання Мінських домовленостей

24 лютого 2022 р. — початок повномасштабної війни Росії проти України

1. УЗАГАЛЬНЕННЯ

Міжнародні відносини після 1945 р.: основні дати

1945 р., 24 жовтня	Створення ООН
1946 р., 5 березня	Промова В. Черчилля у м. Фултоні (США)
1947 р., 5 червня	Проголошення «Плана Маршалла»
1948–1949 рр.	Перша Берлінська криза
1949 р., квітень	Створення НАТО
1950–1953 рр.	Війна в Кореї
1955 р.	Створення Організації Варшавського договору
1955–1975 р.	В'єтнамська війна
1956 р., жовтень–листопад	Народна революція в Угорщині; введення советських військ
1958–1963 рр.	Друга Берлінська криза
1960 р.	«Рік Африки»: здобуття незалежності 17 африканських країн
1962 р., 22–28 жовтня	Карибська криза
1967 р., червень	Шестиденна війна на Близькому Сході
1968 р., 20–21 серпня	Введення військ ОВД у Чехословаччину
1973 р., жовтень	«Війна Судного дня» на Близькому Сході
1975 р., 30 липня — 1 серпня	Гельсінська нарада, підписання Заключного акта з питань безпеки і співробітництва в Європі
1979 р.	Ісламська революція в Ірані
1979–1989 рр.	Війна ССРСР в Афганістані
1980–1988 рр.	Війна між Іраком і Іраном
1985 р., 19–21 листопада	Зустріч Р. Рейгана і М. Горбачова в Женеві. Початок «нового мислення» в зовнішній політиці ССРСР
кінець 1980-х — початок 1990-х рр.	Демократичні, анти тоталітарні революції в країнах Центрально-Східної Європи
1990 р.	Агресія Іраку проти Кувейту
1990 р., 3 жовтня	Возз'єднання Німеччини
1991 р.	Операція міжнародних сил «Буря в пустелі»
1991 р., грудень	Припинення існування ССРСР
1992 р.	Втручання 14-ї російської армії в конфлікт у Придністров'ї
1993 р., 1 листопада	Утворення Європейського Союзу
1994–1996 рр.	Перша чеченська війна
1995 р., вересень	Вступ України до Ради Європи
1998 р.	Мирний договір щодо Північної Ірландії
1999–2009 рр.	Друга чеченська війна
2001 р., 11 вересня	Терористичні акти в м. Нью-Йорку і м. Вашингтоні (США)
2008 р.	Агресія Росії проти Грузії
2010 р., грудень	Початок «Арабської весни»
2014 р.	Оформлення ІДІЛ, захоплення нею найбільших територій
2014 р., 20 лютого	Початок операції РФ із захоплення Криму

2014 р., 17 липня	Проросійські терористи збили цивільний авіалайнер «Малайзійських авіаліній»
2014 р., серпень	Дії військових підрозділів РФ під Іловайськом на території України
2015 р., 12 лютого	Підписання Мінських домовленостей
2018 р., 30 квітня	Україна перейшла від Антитерористичної операції (АТО) до операції Об'єднаних сил
2022, 24 лютого	Початок повномасштабної війни Російської Федерації проти України
2023, 07 жовтня	Масштабний терористичний акт ХАМАСу проти Ізраїлю

2. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Збігнев Бжезінський, американський державний діяч, зазначав:

«Крах Советського Союзу викликав колосальний геополітичний струс. Сполучені Штати стали першою та єдиною світовою державою. Америка займає провідні позиції у військовій сфері, у галузі економіки вона залишається основною рушійною силою світового розвитку; у технологічному відношенні вона зберігає абсолютне лідерство в передових галузях науки й техніки; у царині культури, незважаючи на певну її примітивність, Америка має привабливість, особливо серед молоді всього світу, — все це забезпечує Сполученим Штатам політичний вплив, рівного якому не має жодна держава світу. Саме поєднання всіх цих чинників робить Америку єдиною світовою наддержавою в повному розумінні цього слова».

- 1) Чи ви погоджуєтесь із цими твердженнями?
- 2) Чи змінилося щось у геополітичній реальності у світі за 10 років з моменту виходу книжки «Велика шахівниця...» із зазначеною цитатою?

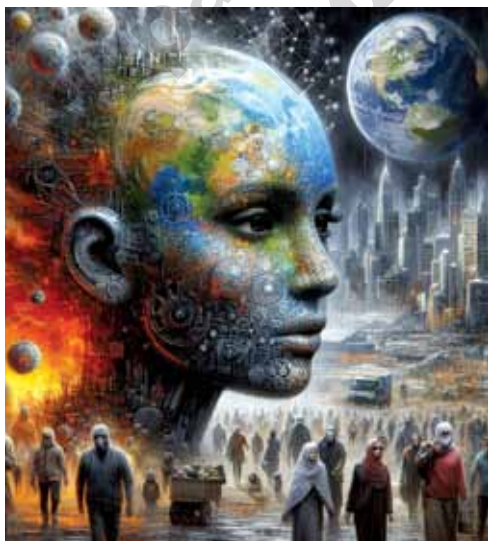
3. ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ

Прочитайте вислови, що стосуються проблем війни та миру і переговорів. Яка думка вам найбільш близька? Свою відповідь обґрунтуйте.

Джон Кеннеді: Ми ніколи не будемо вести переговори зі страху і ніколи не будемо боятися переговорів.

Дуайт Ейзенхауер: Ми доб'ємося миру, навіть якщо для цього нам доведеться воювати.

**Образ майбутнього людства
(зображення автор підручника
згенерував за допомогою ШІ)**

Спробуйте визначити основні тези тексту, на основі якого було створено зображення. Що із зображеного здається вам можливим, а що — малоймовірним? Спробуйте за допомоги ШІ створити образ майбутнього людства на основі вашого бачення. Зробіть презентацію згенерованого зображення в класі.

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ І КУЛЬТУРА

Шановні учні й учениці, після вивчення матеріалу цього розділу Ви здобудете певні знання та навички, і кожен з вас буде:

Знати:

- ▶ діяльність видатних представників науки, літератури, мистецтв і спорту другої половини ХХ – першої чверті ХХІ ст.;
- ▶ базові художні принципи провідних мистецьких течій сучасності.

Розуміти:

- ▶ *поняття*: «абстракціонізм», «високі технології», «неореалізм», «попарт», «постмодернізм», «соціалістичний реалізм», «функціоналізм»;
- ▶ *динаміку, напрями й здобутки НТР*.

Уміти:

- ▶ *схарактеризувати зміни* в змісті та характері праці, соціальної структури суспільства;
- ▶ *визначати вплив* основних досягнень НТР на життя суспільства; сучасні тенденції в освіті, літературі, образотворчому мистецтві, архітектурі, музиці, театральному мистецтві, кінематографі й спорті;
- ▶ *порівнювати зміст і характер* праці, а також соціальну структуру модерного (індустріального) та постмодерного (інформаційного) суспільств;
- ▶ *визначати й пояснювати відмінність умов* розвитку культури на теренах ЄС та в інших регіонах світу (*на вибір*);
- ▶ *визначати соціальні наслідки* НТР;
- ▶ *пояснювати взаємовпливи* культури, спорту й політики.

1. СТАНОВЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО (ІНФОРМАЦІЙНОГО) СУСПІЛЬСТВА

У другій половині ХХ ст. відбулися зміни в соціально-економічній сфері, що наприкінці 1960-х — на початку 1970-х років почали набувати принципово нового характеру. Ці зміни означали перехід від індустріального суспільства до постіндустріального.

Терміни і поняття

Постіндустріальне (інформаційне) суспільство — якісно новий етап суспільного розвитку, наступний за індустріальним суспільством. Провідна роль у ньому належить науці, освіті, знанням, ефективному використанню нових технологій, комп'ютеризації та розвитку інформаційних систем, творчій діяльності людини. Більшість населення постіндустріальних країн працює у сфері послуг.

У період НТР та переходу до постіндустріального суспільства *кардинально змінюється структура економіки*. Збільшується частка секторів, що надають послуги для особистого споживання, виробляють інтелектуальний продукт, науково-технічну продукцію.

Відбуваються *зрушення у відносинах власності*. Зростає частка особистої власності громадян, дрібної і середньої приватної власності завдяки зростанню ролі малого і середнього бізнесу.

У *міжнародній торгівлі* першість поступово переходить до високо-технологічних виробів, інтелектуальної власності, туристичних послуг.

Відбувається *переоцінка цінностей* від прагнення економічного зростання до пріоритету сталого розвитку, екологічної безпеки.

Спостерігається істотна *зміна ролі різних соціальних верств* у суспільстві. Великі власники дедалі більшою мірою зміцнюють зв'язки з верхівкою бюрократичного апарату. Кваліфіковані робітники стають співвласниками підприємств. На провідні позиції серед них виходять програмісти, оператори автоматичних ліній, систем зв'язку. Серед службовців значно зростає роль менеджерів.

Велике машинне виробництво втрачає потребу в робітниках, зосереджених на одній операції. Сучасний ринок *потребує працівників, які можуть швидко змінювати види діяльності, вчасно переорієнтовуватися на інші виробництва й сервіси*.

Дедалі більша роль належить *високій соціальній мобільності*.

Терміни і поняття

Високі технології (англ. high technology, hi-tech; поняття використовується з кінця 1960-х років) — найновіші та найпрогресивніші технології сучасності. До них належать найбільш наукоємні види промисловості, зокрема: мікроелектроніка, обчислювальна техніка, робототехніка, атомна енергетика, літакобудування, космічна техніка, мікробіологічна промисловість тощо.

2. КУЛЬТУРА «ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ»

2.1. Сутність і сфери використання «віртуальної реальності»

Процеси віртуалізації породжують новий вид культури — віртуальний. Під впливом тотальної віртуалізації *змінюються й пізнавальні запити людини*.

Терміни і поняття

Віртуальна реальність (VR) — створене комп'ютерними засобами тривимірне середовище, з яким може взаємодіяти людина; візуальні та звукові ефекти, що занурюють глядача в уявний світ «за екраном».

Є широкий спектр можливостей практичного використання VR у різних сферах, і вони не обмежуються розважальними.

VR у медицині допомагає в медичній освіті та тренуваннях, а також безпосередньо використовується для лікування деяких захворювань.

VR в освіті та її інтерактивні можливості дають змогу учням цікавіше вивчати щось нове. На уроках географії можна опинитися в будь-якій країні світу за лічені хвилини, біології — вивчати рослини зсередини, астрономії — подорожувати космосом.

VR в архітектурі та дизайні дають змогу побачити ще нереалізовані проекти архітекторам і дизайнерам.

Те саме стосується дизайну: за допомогою VR сьогодні просто уявити, який вигляд матиме ваша нова кухня або квартира після ремонту.

VR у військовій сфері використовують для всіх різновидів стратегічних навчань. VR здатна відтворити будь-яке місце, наприклад, для проведення тренувань антитерористичних операцій. Це коштує значно менше, а також є надійнішим.

2.2. Небезпеки й перспективи віртуальної реальності

Отже, застосування віртуальної реальності, як і будь-якої іншої технології, відкриває для людини нові можливості та водночас створює реальні небезпеки.

VR-залежність занурює людину у віртуальну реальність і вона тільки на деякий час повертається в реальне життя. VR-манія може призвести до втрати апетиту і сну, користувачеві складно відволіктися від гри.

Травмонебезпечність. Поринання у VR може бути травмонебезпечним. Так, компанія окулярів віртуальної реальності «Окулус» (Oculus) видає інструкції з безпеки користування, чим намагається зняти з себе відповідальність за отримання травм під час перебування у віртуальній реальності.

Негативна реакція організму. *Витрата величезної кількості часу на неперервну роботу з інтернетом та віртуальною реальністю* призводить до порушень режиму сну, відпочинку, харчування, а це *згубно впливає на весь організм*.

Віртуальна реальність від корейських виробників — hi-tech Euronews (українською), 23.02.2016 р.

44-й президент США Барак Обама в окулярах віртуальної реальності поруч із канцлером Німеччини Ангелою Меркель. Ганновер, квітень 2016 р.

Психологічні зміни особистості. Коли людина VR-залежна, вона проводить більшу частину свого часу у віртуальному світі. У неї з'являється невпевненість в собі, агресія, песимізм. Також віртуальна реальність небезпечна можливістю здійснення масового психологічного впливу.

Вразливість персональних даних. У результаті кібератак злочинці зможуть отримати в руки не тільки імена та паролі користувачів, а й заволодіти самою особистістю власника акаунта.

Віртуальна реальність перебуває на ранніх етапах свого розвитку. Усі переваги та небезпеки VR ще не вивчені.

Слово експерта

Один лише телефон «поглинув» цілу низку девайсів — будильник, аудіорекордер, телевізор. Розробник Facebook, засновник компанії Meta Марк Цукерберг попереджає: через п'ять років і телефонів не залишиться, будуть лише окуляри.

Георгій Гонгадзе: яким був і чого прагнув. 24 канал, 22.03.2016 р.

3. ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Велику роль не тільки в інформуванні людей, а й у формуванні суспільної свідомості відіграють *засоби масової інформації (ЗМІ)*. Через телебачення, пресу, інтернет-ресурси ми дізнаємося про події в політиці й економіці, дії урядів і громадських організацій, відстоювання своїх прав громадянами, воєнні конфлікти, новини культури. Свобода діяльності журналістів є ознакою демократичності й відкритості країни та суспільства.

З історії України ви знаєте про суспільно-політичну кризу, пов'язану із вбивством українського журналіста *Георгія Гонгадзе*.

Найнебезпечнішими країнами для журналістів є Афганістан — вбито 15, Сирія — 11 і Мексика — дев'ять журналістів. Мексика — єдина країна з високою кількістю вбитих журналістів, у якій не відбувається збройний конфлікт.

Найрезонансними були вбивства саудівського журналіста *Джамалія Хашкаджі* (або *Хашоґджі*) в генконсульстві королівства в м. Стамбулі в жовтні 2018 р. і замовне вбивство репортера видання «Aktuality» *Яна Куціака* в Словаччині (лютий 2018 р.). Після вбивства останнього в Словаччині розпочалася хвиля протестів, що призвело до відставки уряду.

Очевидно, що вбивства, переслідування і перешкоджання професійній діяльності журналістів є важливим показником небезпеки і загрози для усього населення певної країни внаслідок воєнних конфліктів, кризи демократії та критичної криміногенної ситуації.

4. РОЗВИТОК ОСВІТИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

4.1. Початкова і середня освіта

Постіндустріальне (інформаційне) суспільство висуває особливі вимоги до сучасної системи освіти.

Обов'язкове навчання дітей шкільного віку закріплено в законах більшості країн світу. Парламенти ухвалюють закони, що регламентують освітній рівень, гарантований державою.

Концепція неперервної освіти молодого покоління від дошкільного віку до вищої школи прийнята в більшості розвинених країн як стратегічна лінія освітньої політики. До провідних країн у сфері освіти в 1970–1990-х роках долучились «нові індустріальні держави» — Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Малайзія.

У 1972 р. у ССРСР було введено загальну обов'язкову середню освіту. За кількістю фахівців із вищою освітою країна посідала одне з провідних місць у світі. Водночас у шкільних класах і студентських аудиторіях право на існування мали тільки ті судження, що відповідали марксистсько-ленінській ідеології.

Головною проблемою у сфері освіти для країн, що розвиваються, є **ліквідація безграмотності**. Наприклад, у Непалі, Бангладеш, Індії частка грамотного населення становить лише 20 %, а в Афганістані, Мавританії, Судані, Чаді — близько 10 %. Рівень неграмотності у світі знижується, але **розрив у рівні освіти** між населенням індустріально розвинених країн і країн, що розвиваються, **збільшується**.

4.2. Університети як автономні осередки науки й освіти

У XXI ст. найпотужнішою рушійною силою розвитку стає виробництво знань, їхнє накопичення та практичне використання. Велику роль у цьому відіграють **університети**.

Важливою особливістю університетів є певний рівень **автономії** та наявність в них **академічної свободи** — однієї з основних цінностей громадянського суспільства.

Терміни і поняття

Університетська автономія — система самоврядування університетів, у яких існує академічна свобода, а їхня наукова, освітня, суспільна діяльність здійснюється без надмірного тиску держави і комерціалізації.

Терміни і поняття

Академічна свобода — свобода викладати навчальний предмет на свій розсуд, обирати теми для наукових досліджень і проводити їх своїми методами, а також свобода студентів здобувати знання відповідно до своїх нахилів та інтересів.

У різні періоди ці два поняття були причинами та наслідками один одного.

Пригадайте визначення поняття «університет».

Болонський університет — один з найдавніших неперервно діючих університетів світу (заснований у 1088 р.). Від початку професорів тут обирала асоціація студентів; вступити до університету могли представники будь-яких станів, бо зважали тільки на знання; серед студентів і викладачів були жінки. Сьогодні популярною є Болонська система освіти — єдиний освітній простір Європи, що передбачає дворівневу систему вищої освіти (бакалавр, магістр) та дає змогу студентів отримати диплом, визнаний за межами його країни. Україна долучилася до Болонського процесу в 2005 р.

Дізнайтесь, які університети є лідерами за рейтингом Міжнародної організації QS (QS World Rankings); які місця в цьому рейтингу посідають університети України

До початку XIX ст. сформувалися *три основні моделі університету* — *англійська, німецька та французька*.

Британська модель (Оксфорд, Кембридж) — значною мірою місце викладання та поширення універсальних знань. Наука, мистецтво, професійна майстерність або здобуття нових знань не є безпосередніми цілями університетів британської моделі. Вони, а пізніше — американські Гарвардський, Стенфордський та інші, зберегли **автономію** як своє головне надбання.

Французька (наполеонівська) модель передбачала підконтрольність університету уряду і відокремлення науки від освіти. У французьких вишах заперечували не тільки академічну, а й інші види автономії.

Німецька модель (німецький класичний університет) вперше була реалізована в Берлінському університеті й базувалася на принципах академічної свободи та єдності досліджень і викладання.

Цікавим є досвід США, де успішно співіснують різні типи університетів — класичні дослідницькі; гуманітарні коледжі, спрямовані на підготовку еліти та які базуються на англійській моделі; а також університети штатів, які використовують елементи французької моделі.

Сучасні університети вирішують не тільки наукові та освітні, а й інші суспільно значущі завдання, зокрема:

- ▶ формування світогляду і виховання молоді;
- ▶ професійна підготовка та перепідготовка фахівців;
- ▶ фундаментальні та прикладні наукові дослідження;
- ▶ соціалізація молоді й інших уразливих соціальних груп (пенсіонерів, інвалідів, безробітних тощо);
- ▶ проектування суспільного розвитку;
- ▶ розроблення і реалізація глобальних, регіональних і місцевих програм у сфері просвітництва, культури, здоров'я людей, спорту.

5. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ

5.1. Основні напрями розвитку НТР

1. *Перетворення науки на безпосередньо продуктивну силу.*

2. *Відкриття і використання нових видів енергії.* Розвиток ядерної і термоядерної енергетики із забезпеченням безпеки їх використання, актуальність чого показала катастрофа на Чорнобильській АЕС у СРСР (26 квітня 1986 р.) та аварія внаслідок землетрусу на АЕС Фукусіма-1 у Японії (11 березня 2011 р.). Розробляються методи використання енергії термоядерного синтезу, енергії Сонця, океанських припливів, підземного тепла Землі та ін.

3. *Початок інформаційної революції.* Планета Земля поступово перетворюється на єдиний інформаційний простір.

4. *Автоматизація і роботизація виробництва* досягли такого рівня, що основним завданням працівника поступово стає регулювання і контроль над виробничим процесом.

5. *Упровадження принципово нових технологій*, створених на базі фундаментальних відкриттів (лазерних, плазмових, мембранних та ін.), зростання продуктивності, екологічна чистота тощо.

6. *Докорінна зміна предметів праці, поява принципово нових видів матеріалів* із наперед заданими властивостями.

Пригадайте значення поняття «науково-технічна революція» (див. § 5).

7. *Розвиток генної інженерії та біотехнологій* — можливість за- давати наперед визначені властивості рослинам і тваринам, які ви- користовують у сільськогосподарському виробництві і забезпеченні харчової бази людства.

8. Широке використання *штучного інтелекту (ШІ)* здійснює вели- чезний вплив на економічне, соціальне життя та побут людини.

5.2. Основні здобутки НТР на зламі ХХ – ХХІ ст.

З 1940-х років ХХ ст. у *медицині* почали застосовувати гемодіалі- затори — апарати, що виконують функцію здорової людської нирки. У 1950-ті роки здійснили перше успішне пересадження нирки. Пер- шу операцію з пересадження людського серця провів у 1967 р. хірург *Крістіан Бернард* (ПАР).

Британський учений *Френсіс Крік* і американський *Джеймс Вотсон* у 1953 р. запропонували модель подвійної спіралі ДНК, що поклало початок вивченню основ *генетики* на молекулярному рівні (у 1962 р. вчених удостоїли Нобелівської премії). У 1996 р. у Великій Британії відбувся перший успішний експеримент із клонування жи- вої істоти. У 2010 р. групі вчених під керівництвом *Крейга Вентера* вдалося штучно синтезувати мінімально необхідний набір генів для створення в лабораторних умовах живого організму — бактерії.

Значний внесок у розвиток сучасної *фізики* зробили вчені ССРСР — *Абрам Йоффе* (уродженець Полтавщини), *Петро Капица*, *Ігор Курчатов*, *Лев Ландау*, *Анатолій Александров* (уродженець Київ- щини), *Яків Зельдович*, *Юлій Харитон*, *Андрій Сахаров*.

Серед досягнень світової фізики — відкриття високотемператур- ної надпровідності, дослідження процесу «холодного» термоядерного синтезу. У 2008 р. відбувся запуск Великого адронного колайдера — найбільшого у світі прискорювача елементарних частинок, створено- го у Європейському центрі ядерних досліджень (Швейцарія).

Американський математик *Норберт Вінер* створив нову науку — *кібернетику*, котру він уявляв як єдину науку про управління.

3 червня 2011 р. ООН ухвалила резолюцію, згідно з якою *право на доступ до інтернету є одним з невід’ємних прав людини*.

За версією телеканалу «Дискавері», за перше десятиліття ХХІ ст. людство зробило такі найвизначніші наукові відкриття: картування геному людини, виявлення води на Марсі, отримання стовбурових клітин етичним шляхом, управління протезами за допомогою сигналів мозку, підтвердження існування «темної матерії» та ін.

5.3. Можливості та виклики штучного інтелекту

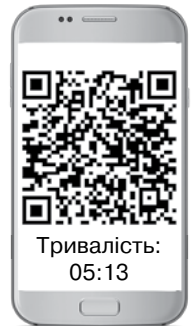
Упровадження *штучного інтелекту (ШІ, англ. artificial intelligence, AI)* забезпечує істотні зміни в економіці й у побуті людини. У 2023 р. ШІ став головним технологічним трендом і, очевидно, дедалі більше впливатиме на всі сфери життя.

Технологія ШІ, що має здатність обробляти й генерувати зобра- ження, текстовий, голосовий і відеоконтент, дає змогу підвищити продуктивність праці, сприяє інноваціям і стимулює творчість. Ви- користання ШІ починає давати відчутні бізнес-результати. За про- гнозами, програми штучного інтелекту можуть приносити у світову

Тривалість:
01:31

Перший
персональний
комп'ютер.
24 канал,
11.08.2015 р.

Тривалість:
05:13

Аполлон-11.
Як це було.
Vox,
23.10.2018 р.

Проблеми. Пошуки. Проекти

У січні 2024 р. на Всесвітньому економічному форумі в Давосі обговорювали проблеми використання ШІ. Зокрема, велася дискусія про те, чи достатньо законів робототехніки, сформульованих письменником Айзеком Азімовим, для регулювання діяльності роботів, які працюють під управлінням ШІ. Дізнайтеся про ці закони з оповідання А. Азімова «Я, робот» та сформулюйте свою думку щодо проблеми.

економіку від 2,6 до 4,4 трлн доларів США щорічно. ШІ дозволяє створювати роботів, здатних виконувати ширший спектр завдань; допомагає вирішувати складні проблеми в наукових дослідженнях, медицині, маркетингу та ін.

Штучний інтелект може приносити користь і для звичайної людини, яка не знається на технологіях. Моделі штучного інтелекту здатні обробляти текст, зображення і відео.

Подобиці

Перші моделі для створення зображень стали мейнстримом у 2022 р. Інтернет наповнили згенеровані ШІ зображення відомих політичних діячів і навіть творів мистецтва. Розвиток технологій забезпечить нові можливості, зокрема перетворення тексту на відео, що вже зацікавило провідні кінофірми. Популярними для маркетингових і навчальних цілей стають технології дипфейків.

Терміни і поняття

Дипфейк (англ. deepfake; від слів deep learning – *глибоке навчання* та fake – *підробка*) – методика синтезу зображення людини, яка базується на штучному інтелекті.

Водночас ШІ несе і певні загрози. Існують фантастичні прогнози щодо ймовірності встановлення контролю ШІ над людством. Проте сучасною реальністю є використання ШІ для здійснення впливу на суспільні настрої та політичне життя. Наприклад, на початку 2024 р. було поширено аудіодипфейк, в якому президент США Джо Байден закликав людей не голосувати на виборах демократичної партії у штаті Нью-Гемпшир. Широко використовується ШІ в соціальних мережах. Політики, вчені, громадські діячі обговорюють можливості регулювання технологій ШІ, не перешкоджаючи їх розвитку.

6. ОСВОЄННЯ КОСМОСУ

4 жовтня 1957 р. у Советському Союзі був запущений перший в історії штучний супутник Землі. Відтоді розпочалося советсько-американське змагання за першість в освоєнні космосу. Перший американський супутник був виведений на орбіту 1 лютого 1958 р.

12 квітня 1961 р. у СССР запустили перший космічний корабель (його головним конструктором був уродженець України **Сергій Корольов**) з людиною на борту — **Юрієм Гагаріним**. А 5 травня 1961 р. у США здійснили запуск пілотованого космічного корабля.

У березні 1965 р. советський космонавт **Олексій Леонів** уперше вийшов у відкритий космос.

Згодом **Національне аерокосмічне агентство США NASA (НАСА)** здійснило запуск космічного корабля «Аполлон-11» на Місяць. **20 липня 1969 р.** вперше в історії людина ступила на поверхню іншого небесного тіла, окрім Землі. Двоє астронавтів, **Ніл Армстронг** і **Едвін Олдрін**, пробули на Місяці близько 2,5 год. Вони провели наукові спостереження і взяли зразки ґрунту супутника Землі.

Протягом 1970-х років безпілотні космічні станції були направлені до Меркурія, Венери й Марса, пізніше — із близької відстані

сфотографували Юпітер, Сатурн, Уран і Нептун. Американські зонди «Піонер 10», «Піонер 11», «New Horizons», «Вояджер 1» і «Вояджер 2» стали міжзоряними кораблями, що покинули межі Сонячної системи.

У 1975 р. уперше відбулося стикування в космосі кораблів «Аполлон» (США) і «Союз» (СРСР). З 1981 р. НАСА почало запускати кораблі багаторазового використання — «шатли».

1 серпня 1995 р. на навколосезну орбіту запустили перший український штучний науково-дослідний супутник «Січ-1» за допомогою ракети-носія «Циклон-3». У 1997 р. **Леонід Каденюк** став першим громадянином незалежної України, який здійснив політ у космос у складі міжнародного екіпажу на американському космічному кораблі «Columbia».

У 2004 р. відбувся політ першого китайського космонавта. З січня 2019 р. міжпланетна станція «Чан'е-4» здійснила успішну посадку на зворотному боці Місяця.

Активну діяльність у вивченні космосу здійснюють Європейське космічне агентство (ESA), що складається з 20 держав-членів ЄС, а також такі країни, як Франція, Японія, Німеччина, Індія, Італія та ін.

Велику роль в освоєнні космосу відіграє Міжнародна космічна станція (МКС), створена в співробітництві аерокосмічних агентств Росії, США, Японії, Канади, Бразилії та ЄС.

На початку 2024 р. ракетою-носієм, виробленою американською приватною компанією, на Місяць відправлено модуль Peregrine 1, що має спуститися на супутник Землі (вперше за останні пів століття американського освоєння космосу). У 2024 р., коли відзначатиметься 55-річна річниця першої висадки людини на Місяць, заплановані також доставка на супутник Землі китайського місяцехода «Чан-6», та розробленого НАСА місяцехода VIPER. Американська програма Artemis передбачає створення станції на Місяці до кінця 2020-х років та забезпечення постійної присутності людини на супутнику Землі. Такі самі цілі має Китай, який планує висадити своїх астронавтів на Місяць до кінця 2020-х років.

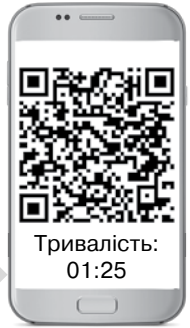
Амбітні плани з освоєння космосу та створення перших баз на Марсі має винахідник та підприємець **Ілон Маск**. У планах створення колоній у космосі з Маском конкурує засновник Amazon **Джефф Безос**.

7. СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ, ЗМІНИ У ЗМІСТІ ТА ХАРАКТЕРІ ПРАЦІ

Свідчать документи

З Європейської соціальної декларації, жовтень 1961 р.

З правової точки зору, європейський досвід у сфері соціального забезпечення спрямований на: 1) гуманізацію та безбар'єрність суспільства та держави; 2) високий рівень соціальних стандартів; 3) доступність та ефективність пенсій, допомоги і послуг; 4) ефективність правового регулювання.

Нова ера у вивченні Місяця: експерименти Китаю на поверхні супутника Землі.
УНІАН,
16.01.2019 р.

Проблеми. Пошуки. Проєкти

Напишіть короткий нарис-есе «Космічне майбутнє людства».

Чи згодні ви з думкою, що рівень розвитку суспільства можна визначити за обсягом вільного часу людей?

Як ви вважаєте, чи є можливим перехід на чотириденний робочий тиждень в Україні? Які це може мати економічні та соціальні наслідки?

У розвинених суспільствах утверджується думка про цінність вільного часу громадян не тільки для власного розвитку, а й для підвищення продуктивності праці. Тож не дивно, що на Заході заговорили про перехід з п'ятиденного робочого тижня для працівників (з понеділка до п'ятниці) до чотириденного.

Комерційні компанії, що скоротили робочий тиждень для своїх співробітників до 32 годин, з'ясували, що це сприяє підвищенню продуктивності, мотивації персоналу і зниженню вигорання.

Британський Конгрес профспілок наполягає на тому, щоб уся країна перейшла на чотириденний тиждень до кінця сторіччя.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть найважливіші зміни в соціально-економічній сфері, що відбулися внаслідок НТР.
2. Як змінюється роль людини в постіндустріальному суспільстві?
3. Які сфери використання «віртуальної реальності» ви вважаєте найперспективнішими?
4. Чому ЗМІ називають «четвертою владою»?
5. Визначте основні тенденції розвитку освіти у різних країнах світу.
6. У чому полягає важливість університетської автономії?
7. Яку роль відіграють університети в суспільному розвитку?
8. Схарактеризуйте основні напрями НТР.
9. Які здобутки НТР на межі ХХ — ХХІ ст. ви вважаєте найважливішими?
10. Зіставте космічні досягнення ССРСР і США у другій половині ХХ ст.
11. Покажіть на карті світу країни, які є лідерами в освоєнні космосу.
12. Поясніть поняття: *постіндустріальне (інформаційне) суспільство, високі технології, академічна свобода.*

II. Обговорюємо в групі

1. Яка роль сучасної науки у розв'язанні глобальних проблем людства?
2. Яка подія, на ваш погляд, стала початком космічної ери людства?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Напишіть науково-фантастичний есей на тему «Репортаж з лабораторії з клонування людей» або на іншу тему, пов'язану з моральними аспектами НТР.
2. Біллу Гейтсу належить вислів: «Успіх — поганий учитель. Він змушує розумних людей думати, що вони не можуть програти». Як ви розумієте ці слова, чи є актуальними вони сьогодні?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

4 жовтня 1957 р. — у ССРСР запущено перший в історії штучний супутник Землі

12 квітня 1961 р. — у ССРСР запущено перший космічний корабель із людиною на борту — Юрієм Гагаріним

20 липня 1969 р. — уперше в історії людина ступила на поверхню Місяця — астронавт США Ніл Армстронг

2011 р. — ООН ухвалила резолюцію, згідно з якою право на доступ до інтернету є одним з невід'ємних прав людини

1. ЛІТЕРАТУРА у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

1.1. Літературний реалізм

У творчості багатьох письменників перших післявоєнних років превалювала **антивоєнна, антифашистська тематика**. Темі Опору присвятили свої твори французькі письменники *Р. Ваян, Р. Мерль*, німецькі — *А. Зегерс, Г. Бьолль* та ін. У 1947–1967 рр. великий вплив на літературу мала «Група 47» (німецькі письменники *Г. Ріхтер, Г. Грасс, М. Вальзер*; австрійські поети *І. Бахман, П. Целан* та ін.). Будівництво нової післявоєнної культури, на думку членів «Групи 47», слід було починати «з нуля», та створити нову німецьку мову — на зміну старій, зруйнованій нацистською риторикою та пропагандистською брехнею.

Пауль Целан (справжнє прізвище Антшель, 1920–1970 рр.) — австрійський поет єврейського походження, уродженець м. Чернівців. Під час Голокосту загинули його батьки. У 1947 р. було надруковано вірш Целана «Фуга смерті», присвячений трагедії жертв нацистського геноциду — приклад того, що й після Аушвіцу існує поезія.

Виразником невдоволення молоді дійсністю була в 1950-ті роки група англійських письменників, котра в літературній критиці дістала назву «розсерджені молоді люди»: *Дж. Вейн* (роман «Поспішай униз»), *К. Еміс* (роман «Щасливчик Джим»), *Дж. Осборн* (п'єса «Обернися в гніві»).

Теоретики **«соціалістичного реалізму» в ССРСР** вимагали від письменників «поліпшувати» історію, зробити привабливою «вітрину» життя в соціалістичних країнах. Прикладами таких творів є «Піднята цілина» *М. Шолохова*, «Хліб» *О. Толстого* та ін.

«Магічний реалізм» — стиль, у якому магічні елементи вплетені в реалістичну картину світу. Представники цього стилю — *Х. Борхес, Х. Кортасар, Г. Маркес, М. Павич, Х. Мурокамі* та ін.

1.2. Література модерністського напрямку

Терміни і поняття

Модернізм — загальна назва творчих напрямів і шкіл ХХ ст., яким притаманні формотворчість, експериментаторство, антиреалістична спрямованість. Модерністи на перше місце ставили творчу інтуїцію, сутність буття. Модерністи свідомо роблять свою творчість елітарною. Напрями модернізму — імпресіонізм, неоромантизм, символізм, імажинізм, футуризм, експресіонізм, сюрреалізм, дадаїзм та ін.

Екзистенціалізм дає змогу вирватися за межі суворої реальності та передавати життєве й емоційне світовідчуття. Найяскравіші представники цього напрямку — французькі письменники *Ж.-П. Сартр*

(кумир молоді 1970-х років), *А. Камю, С. де Бовуар*, британські *А. Мердок* і *К. Вілсон*, американський *Н. Мейлер* (США).

На протигагу класичному роману, «**неороман**» не мав сюжетної завершеності, проте утверджував образ замкнутої на собі особистості (французькі письменники *Н. Саррот, А. Роб-Гріє* та ін.).

1.3. Постмодернізм у літературі

З 1980-х років на зміну модернізму прийшов **постмодернізм**. Його основним принципом є *вільне поєднання виражальних засобів, а також плюралізм ідей, думок, точок зору і гуманізм*. Головною фігурою літературного постмодернізму є італійський письменник *У. Еко*. Всесвітню славу йому приніс роман «Ім'я троянди» (1980 р.).

Постмодернізм в американській літературі пов'язаний з іменами засновників «школи чорного гумору» (*Д. Барт, Т. Пінчон, Д. Данліві* і *Д. Бартельмі*). До постмодернізму відносять творчість таких письменників, як *Д. Делілло, В. Гібсон, М. Павич, Т. Стоппард* та ін. У сучасній українській літературі постмодернізм виявляється у творчості *Ю. Андруховича, Ю. Іздрика, Л. Дереша, С. Жадана, О. Забужко* та ін.

2. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

2.1. Соціальний реалізм і неореалізм

Терміни і поняття

Соціальний реалізм бачив зміст мистецтва в його зв'язку з дійсністю, служинні прогресу методами художньої творчості.

Неореалізм — течія в мистецтві, особливості якої — пафос суворої правди, достовірність зображення, повага до простої людини; максимальна узагальненість образів картин, що переходять в образи-символи. Велику увагу приділено кольору, що ніс змістове й емоційне навантаження.

Одним з основоположників **неореалістичного** напрямку є італійський художник *Р. Гуттузо*. Серед кращих його творів — «Зайняття земель, що пустують, батраками в Сицилії», «Битва біля моста Амміральо». *А. Фужерон* зі своїм реалістичним полотном «Слава Андре Ульє» і *Б. Таслицький* із серією графічних портретів в'язнів Бухенвальда є представниками французького неореалізму. Популярність здобули графіки *П. Хогарт* (Велика Британія) і *Е. Ваєт* (США).

Авторам творів у стилі «**соціалістичного реалізму**» був властивий показний, часто фальшивий оптимізм.

2.2. Модернізм

Течії післявоєнного **абстракціонізму** розділяють на три групи.

Терміни і поняття

Абстракціонізм (від лат. abstractio — *віддалення*) — напрям у мистецтві, образність якого ґрунтується на кольорі, лінії, формі та текстурі, а не на мотивах, запозичених із навколишньої реальності. Засновником абстракціонізму вважають російсько-українського художника В. Кандинського (1866–1944 рр.).

Картина
Марка Ротко...
ТСН,
13.05.2015 р.

Засновником *абстрактного експресіонізму* є американець **Д. Поллок**. Він увів термін «дріппінг», що означає розбрикування фарб на полотні без використання пензля. У цій течії мистецтва акцент робиться на самій дії, процесі створення картин.

Джексон Поллок.
Осінній ритм
(номер 30)

Інша група абстракціоністів тяжіє до деякої *загадковості*; автори покривають свої полотна знаками, які нічого не означають.

Третя група представляє *технізоване мистецтво*.

Наприкінці 1950-х — на початку 1960-х років виник новий стиль абстракціонізму — **попарт** (популярне мистецтво).

Терміни і поняття

Попарт — течія в мистецтві, для якої характерне переосмислення образів масової культури, естетизація зовнішнього предметного світу, утвердження культу речі.

Характерною рисою попарту, що виник у США, було створення різноманітних композицій, часто абстрактних, із предметів побуту, сільськогосподарських знарядь, шматків труб, частин автомобіля тощо. Засновником художньої школи попарту є **Енді Воргол**.

Подробиці

Справжнє ім'я Енді Воргола (англ. Andy Warhol) — Андрій Вархола, він є американським художником українського (лемківського) походження. Протягом життя він створив близько 10 тис. робіт: фотографії, картини, ілюстрації, скульптури, інсталяції, кінофільми, книжки. Найдорожчою роботою Воргола стала картина «Вісім Елвісів», яку восени 2008 р. було продано більш як за 100 млн дол. США. Картини Воргола замовляли Мік Джаггер, Джон Леннон, Бріжіт Бардо, Майкл Джексон.

Сюрреалістичний (*надреальний*) напрям у мистецтві виник ще в 1920-ті роки. Сюрреалісти вирішили замінити реально існуючий світ містичним, підсвідомим. Найяскравішим представником цього напрямку є видатний художник сучасності **Сальвадор Далі**.

Визначною фігурою у світовому образотворчому мистецтві є французький художник, іспанець за походженням **Пабло Пікассо**. У його творчості переважали ідеї добра, ненависті до війни.

С. Далі.
Розплавлений годинник,
1954 р.

Послідовником сюрреалізму є **Марк Шагал**, який тривалий час жив у Франції. Характерні мотиви картини М. Шагала — жителі єврейських містечок, прості люди та їхні почуття.

Наприкінці 1960-х років зародився **концептуалізм**. Згідно з ним важливим є не предмет, який зображають, а те, що він означає, і наша реакція на нього обумовлена не чуттєвим сприйняттям,

Спробуйте проаналізувати ідеї художника, зображені на картині. Зіставте її з картиною «Сталість пам'яті», написаною в 1931 р.

Тривалість:
01:52

Майстри. Енді Воргол — творець поп-арту.
24 канал,
04.06.2015 р.

**Проблеми.
Пошуки.
Проекти**

Розробіть
проект
«Українці
в світовому
мистецтві».

а роботою думки. У 1967 р. американський скульптор **Клас Олденбург** вирив кілька ям у нью-йоркському Централ-парку, після чого «творчо» їх закопав. А **Христо Явачев** прославився, упаковуючи в пластик величезні ділянки землі на австралійському узбережжі та відомі пам'ятники архітектури.

2.3. Постмодернізм

Терміни і поняття

Постмодернізм — напрям у мистецтві, що поєднує та змішує різні культури й стилі. Його основні принципи — використання різних культурних мов, відмова від «гарного» в мистецтві, іронія, песимізм, перетворення культури на шоу, певною мірою знуцання з «індустрії мистецтва» і над самим глядачем.

Постмодернізм як явище в мистецтві виник на Заході в 1970-ті роки (в Україні поширився в 1990-ті). Постмодернізм протиставляється і класичному реалізму, і модернізму, і наче насміхається над ними. Якщо модернізм розрахований на еліту, то постмодернізм робить свої твори універсальними: масовий глядач побачить цікаву, іноді скандальну й дивну історію, а елітарний — філософський зміст.

Відомими художниками постмодернізму є **Й. Бойс**, **Ж. Гаруста**, **А. Єн**, **М. Мерц**, **М. Паладіно**.

Епатажні роботи створює англійський митець **Д. Хьорст**. Серед них — інсталяція «Обіцянка грошей», що була виставлена у 2003 р. у Києві в «Пінчук Арт Центрі» та викликала неоднозначну реакцію.

Американський художник **Дж. Кунс**, як і його колега Д. Хьорст — геній маркетингу. Роботи Кунса, яскраво розфарбовані й нестерпно вульгарні, справляли на глядачів несподіване враження. На 2018 р. загальна вартість робіт Кунса оцінюється в 1 млрд дол. США.

Джефф Кунс «Балерина, яка сидить».
13-метрова надувна скульптура,
встановлена в Рокфеллівському
центрі в м. Нью-Йорку в травні–червні
2017 р. До того були зроблені дерев'яні
та сталеві версії фігури

«Балерина, яка сидить». Порцелянова
фігурка української скульпторки Оксани
Жникруп (1931–1993 рр.), відомої
майстрині фарфорової пластики в Україні
другої половини ХХ ст.
Саме її модель використав Дж. Кунс

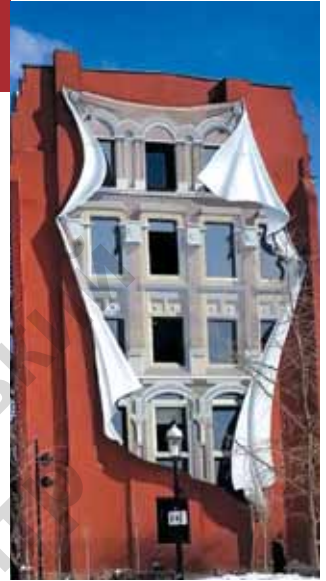
Мурал канадського художника Дерекка Майкла Безанта на будівлі Гудерхам (м. Торонто) не тільки «збагачує» її вікнами, а й створює ефект більшого об'єму та відчуття руху, динаміки

3. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ

Основним архітектурним напрямом ХХ ст. був **функціоналізм**, який сформувався ще на початку 1920-х років як спроба полегшити засобами архітектури житлову кризу, дати мінімум побутових зручностей широким верствам населення.

Терміни і поняття

Функціоналізм — течія в архітектурі, характерні риси якої — першорядна увага до функціонального призначення будівель, використання досягнень науки і техніки (зокрема, нових матеріалів), економічність, гранична простота форм, відмова від декору.

Житловий будинок на 1,5 тис. квартир за проектом Ле Корбюзьє у м. Марсель (побудовано у 1947–1952 рр.). Має п'ять коридорів — «внутрішні вулиці», середня з яких, торговельна, пов'язує квартири із закладами торгівлі й обслуговування, розміщеними в будинку. Квартири розташовані у двох рівнях, що дозволило розмістити коридори через два поверхи і диференціювати кімнати за висотою. Марсельський будинок послужив прототипом для «житлових одиниць» архітектора

Провідним представником функціоналізму є швейцарський архітектор **Ле Корбюзьє**. Розроблені ним «5 пунктів» є класикою цього напрямку в архітектурі: будинок на сваях (pilotis); сад на пласкому даху; вузькі горизонтальні вікна; вільне планування приміщень; вільна композиція фасаду.

Людвіг Міс ван дер Рое, американський архітектор німецького походження, є одним з основоположників мінімалізму, батьком сучасних хмарочосів. «Що менше, то більше» — знаменита формула від ван дер Рое, для якого були важливі тільки «залізна логіка» (сталевий каркас) і матінка-природа — краща краса для будь-якої архітектури. Ван дер Рое також розробив для своїх будинків дизайн простих і функціональних меблів, які популярні й сьогодні.

Під керівництвом бразильського архітектора **О. Німеєра** на місці джунглів за три роки в модерністському стилі було споруджено ультрасучасне місто *Бразілія*, що стало з 1960 р. столицею Бразилії.

Органічна архітектура розглядала будинок як організм із єдиним простором. Її ідеолог, американський архітектор **Ф. Райт**, проповідував зв'язок із природою.

Одним із засновників **деконструктивізму** є Френк Гері (США).

Simpsons postmodernism. Мультфільм «Сімпсони» жартівливо обігрує створення Френком Гері своїх архітектурних проєктів

Альфред Шнітке...
Божевілля...
Світлана Злобіна,
24.04.2014 р.

Елвіс Преслі,
1957 р.
BY REPORTER,
08.01.2019

Зіркова історія короля поп-музики Майкла Джексона.
ТСН,
29.08.2017 р.

«Будинок, що танцює» у стилі деконструктивізму, м. Прага, Чехія, 1992 р. Архітектори Френк Гері, Владо Милуніч

Сіднейська опера, Австралія, архітектор Йорн Утзон, — приклад органічної архітектури

Постмодерністській архітектурі на зламі ХХ–ХХІ ст. притаманні ускладнені форми, вільне поєднання елементів, запозичення архітектурних прийомів різних епох і стилів, використання новітніх матеріалів і технологій, інколи — іронія та жарт.

4. РОЗВИТОК МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

На межі століть розвиваються різні напрями музики. Для **класичної** музики характерні висока людяність, відданість вічним ідеалам (наприклад, твори *І. Стравінського*); електронна музика *А. Пуссера*, *А. Шнітке*.

До найвідоміших **джазових** музикантів другої половини ХХ ст. належать *Л. Армстронг*, *Е. Гарнер*, *Б. Гудмен*, *Д. Еллінгтон*, *Т. Монк*, *Е. Фітцджеральд* (усі з США) та ін.

Кращими зразками **мюзиклу** є популярні твори «Звуки музики» *Р. Роджерса*, «Моя прекрасна леді» *Ф. Лоу*, «Вестсайдська історія» *Л. Берстайна* та ін.

Рок-музика виникла у 1950-х роках на основі поєднання джазу зі шлягером і увібрала окремі риси пісенно-танцювальних жанрів різних культур світу. У 1954 р. вийшла перша платівка майбутнього короля рок-н-ролу *Елвіса Преслі*. Кумирами американської молоді в 1950-ті роки були *Ч. Беррі*, *Л. Річард*, *Б. Хейлі*. Визначним явищем рок-музики і світової культури взагалі є творчість групи «*The Beatles*» із м. Ліверпуля (Велика Британія).

Рок-культура розвивалася й у СРСР. Серед класиків советського року — «Машина времени», «Кино», «ДДТ» та ін. За советської доби музиканти, як і інші діячі культури, зазнавали утисків та ідеологічних обмежень.

Подоробиці

У період сталінської диктатури **саксофон** вважали «ворожим інструментом». Саме тоді советський ідеолог А. Жданов виголосив свою знамениту фразу: «Від саксофона до ножа — один крок!» Саксофон був заборонений як інструмент американський, а акордеон чомусь як фашистський! І до середини 1970-х років у Советському Союзі взагалі не викладали гру на саксофоні; навчали тільки гри на кларнеті.

Попмузика охоплює різні стилі і жанри розважальної музики. Найпопулярнішими зірками попмузики на зламі XX–XXI ст. були *М. Джексон, Мадонна, Ф. Меркьюрі, Стінг, Б. Спірс, Бейонсе, Леді Гага* та ін.

Серед сучасної молоді на Заході популярним лишається **хіп-хоп** та його виконавці канадець Дрейк (Drake), американець Пост Малон (Post Malone), група Мігос (Migos) та ін. Відомими сучасними виконавцями є Кендрік Ламар (Kendrick Lamar), представниці «жіночого репу» Карді Бі (Cardi B), Ніккі Манай (Nikki Manaj) та ін.

5. ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

Значний внесок у розвиток драматургії та театрального мистецтва зробив американський драматург *Ю. О'Ніл*. Страждання самотніх, часто фізично неповноцінних, але поетичних натур у прагматичному і черствому оточенні зображене в п'єсах *Т. Вільямса* «Скляний звіринець», «Трамвай “Бажання”», «Ніч ігуани».

Найвідоміші представники **«Драми абсурду»** в театральному мистецтві — французькі драматурги *Ежен Йонеско* (румун за походженням) і *Семюел Беккет* (за походженням ірландець). Відчуження людини від суспільства, самотність, песимізм, нігілізм, передчуття загибелі, абсурдність слів і вчинків персонажів — головні риси цього напрямку. Серед творів нобелівського лауреата С. Беккета — найвідоміша п'єса «Чекаючи на Году», а також «Кінець гри», «Огайо — експромт» та ін.

Найбільшими центрами світового театрального мистецтва у другій половині XX ст. стали **театри**: «Комеді Франсез» (Франція), Королівський Шекспірівський театр (Велика Британія), Кельнський театр драми (ФРН), «Театр Кабукі» (Японія), Художній театр (Італія, Рим) та ін.

Найвідомішими центрами **оперного і балетного мистецтва** є театри «Ла Скала» (Мілан, Італія), «Гранд-опера» (Париж, Франція), «Метрополітен-опера» (Нью-Йорк, США), «Ковент-Гарден» (Лондон, Велика Британія), «Большой театр» (Москва, Росія), Маріїнський театр (Санкт-Петербург, Росія) тощо. Значний внесок у розвиток світового оперного і балетного мистецтва зробили *П. Домінго, Х. Каррерас, М. Кабальє* (Іспанія), *Л. Паваротті, Т. Гоббі* (Італія), *М. Бежар* (Франція), *М. Каллас* (США), *М. Плісецька* та ін.

6. ДОСЯГНЕННЯ СУЧАСНОГО КІНОМИСТЕЦТВА

У післявоєнні роки кіно стало наймасовішим видом мистецтва. Видатними майстрами **неореалізму** в кіно є **італійські** режисери *Р. Росселліні, Ф. Фелліні, Л. Вісконті, М. Антоніоні*. Велику увагу видатні майстри неореалізму приділяли аналізу взаємин між людьми.

Найпотужніша кіноіндустрія створена в США. Її центр — Голлівуд — передмістя Лос-Анджелеса, де розташовані найбільші кіностудії світу.

«Цикл». М. Щупак-Кацман, ілюстрація до спектаклю С. Беккета «Кінець гри», 2017 р.

Висловіть свої думки про те, який «цикл» символізує малюнок і чому герої С. Беккета хочуть обірвати цей цикл, вбивши блоху.

Танцівниця Мая Плісецька — зоряна історія. Сніданок з 1+1, 01.05.2017 р.

Фільми С. Кубрика відрізняються сценічним розмахом, пошуками нових технічних засобів. Багатоплановою є творчість відомого майстра американського кіно С. Спілберга. Дж. Лукас у 1970-ті роки створив новаторський за технікою комбінованих зйомок фільм «Зоряні війни», що мав величезний касовий успіх. Світову славу здобули своїми фільмами Ф. Коппола, М. Форман та ін.

Для французького кінематографа післявоєнного часу характерна розмаїтість жанрів — від комедій до соціально-психологічних фільмів режисерів так званої нової хвилі — Ф. Трюффо, Ж.-Л. Годара та ін. Відомим режисером є Л. Бессон. В усьому світі високо цінують французьких акторів Ж. Габена, Ж. Маре, Б. Бардо, Ж.Рено та ін.

Неможливо уявити кіномистецтво без імені англійського кінорежисера А. Гічкока. Він працював у Великій Британії та США. Його ім'я пов'язане зі становленням жанру «трилер».

Світову популярність здобула творчість польського кінорежисера А. Вайди завдяки трилогії про долі воєнного покоління польської молоді. Важливе місце у творчості А. Вайди займає антифашистська тематика.

У СРСР значний громадський резонанс викликали кінострічки А. Тарковського, Т. Абуладзе, С. Параджанова, Е. Рязанова.

Особливу увагу іноземної аудиторії привертають фільми, присвячені сучасній російсько-українській війні. Українська стрічка «Земля блакитна, ніби апельсин» здобула нагороду як найкраща режисерська робота на кінофестивалі «Санденс» (2020 р.). На роковини початку повномасштабної війни Росії проти України на кінофестивалі «Берлінале» відбулась прем'єра картини «Східний фронт». У 2024 р. премію «Оскар» в категорії «Найкращий повнометражний документальний фільм» отримала українська стрічка «20 днів у Маріуполі».

Серед сучасної західної молоді популярними є фільми різних жанрів, серед яких можна назвати драму-комедію «Вовк з Воллстріта» («Wolf of Wallstreet»), фільм жахів «Спадковість» («Hereditary»), психологічний трилер «Початок» («Inception») тощо.

На жаль, в сучасній **Росії** мистецтво, як і спорт та інші царини життя, використовуються для підтримки імперіалістичної, антидемократичної політики путінського режиму.

7. РОЗВИТОК СПОРТУ: ДОМІНУЮЧІ ТЕНДЕНЦІЇ

Розрізняють *аматорський* спорт, як захоплення, і *професійний*, що є джерелом доходу для спортсменів і причетних до нього людей.

7.1. Організаційне зміцнення спортивного руху

Спорт об'єднує світ. За Олімпійськими іграми, чемпіонатами світу з футболу та футбольною Лігою чемпіонів спостерігають мільярди людей. Розуміючи важливість збереження здоров'я людей, уряди більшості країн забезпечують державну підтримку фізичної культури і спорту.

Впливовими міжнародними спортивними організаціями є Міжнародний олімпійський комітет (МОК), Міжнародна федерація футболу (ФІФА —

Кого із керівників держав, політиків Ви впізнали на фото?

Телеглядачі фіналу Ліги чемпіонів з футболу

поєднає у своїх рядах понад 210 національних федерацій), Спілка європейських футбольних асоціацій (УЄФА), Міжнародна федерація хокею із шайбою (ІХФ) та ін.

7.2. Комерціалізація спорту

У спорт вкладають величезні кошти, він приносить значні прибутки.

З професійним спортом пов'язані ЗМІ, медицина, бізнес.

Замкненими й ефективними з економічної точки зору системами є Національна хокейна ліга (НХЛ; США і Канада), Національна баскетбольна асоціація (НБА, США і Канада), американські Ліги професійного американського футболу і бейсболу та ін.

Андрій Шевченко, Олег Блохін, Ігор Беланов — українські футболісти, які у різні часи отримували титул «Найкращий футболіст Європи»

Подробиці

Мало хто знає, що найкращу баскетбольну лігу у світі, НБА, заснували вихідці з України — Моріс Подолофф, батьки якого емігрували до США з Єлисаветграда (нині Кропивницький), та Едвард Готліб, який народився у Києві. До того М. Подолофф був єдиною людиною, що очолювала одночасно дві найбільші спортивні ліги світу — НБА (1949–1963 рр.) і НХЛ.

Провідні професійні клуби не шкодують коштів для придбання найвідоміших у світі футболістів, баскетболістів, хокеїстів тощо. Відомі спортсмени світу заробляють величезні статки.

7.3. Розвиток Паралімпійського руху

З 1948 р. проводять Паралімпійські ігри (змагання для людей з особливими потребами). Вони мають велике значення для соціальної адаптації та моральної підтримки людей, які страждають від важких недуг. Ці ігри проводять того самого року й у тій самій країні, що й літні Олімпіади. Традиційно лідерами на Паралімпіадах є **українські спортсмени-паралімпійці**.

7.4. Політизація спорту

Незважаючи на постійні заяви на різному рівні про те, що «спорт перебуває поза політикою», реальність є абсолютно іншою. Після Другої світової війни спорт розглядали як «змагання» між советським блоком і країнами західної демократії.

Подробиці

У 1952 р. СРСР уперше допустили до участі в Олімпійських іграх, і спортивні досягнення советських спортсменів подавалися советською пропагандою як «яскраве свідчення переваги соціалістичної системи».

У 1980 р. США, Велика Британія, Японія та багато інших країн бойкотували XXII Олімпійські ігри в Москві у зв'язку з советською агресією в Афганістані. Аналогічних заходів щодо Олімпійських ігор у м. Лос-Анджелесі (США) вжили в 1984 р. уряди СРСР і 11 його союзників соціалістичного блоку.

На жаль, на спортивних змаганнях мали місце й **терористичні акти**. Під час Олімпіади в м. Мюнхені (Німеччина) в 1972 р. увесь світ

Як це було. Україна і Польща отримали можливість приймати «Євро-2012». 24 спорт, 06.10.2015 р.

Відкриття Олімпійських ігор у Москві. 24 канал, 18.07.2015 р.

Проблеми. Пошуки. Проекти

Розробіть
проект
«Політизація
спорту
тоталітарними
режимами».

приголомшило вбивство палестинськими терористами 11 ізраїльських спортсменів і тренерів, а також західнонімецького поліцейського (німецька поліція, не маючи тоді достатнього досвіду антитерористичної боротьби, намагалася знешкодити терористів).

7.5. Проблема використання допінгу

Однією з найгостріших проблем сучасного спорту є вживання спортсменами **допінгу**, що попри небезпеку для спортсменів, інколи організують уряди країн для досягнення спортивних та «ідеологічних» перемог. Так, у 1970–1980-ті роки легкоатлетам і плавцям НДР не було рівних у світі. Пізніше з'ясувалося, що, крім майстерності спортсменів і таланту тренерів, в основу успіхів були покладені новітні досягнення фармакології.

У 2005 р. ЮНЕСКО прийняло Міжнародну конвенцію про боротьбу з допінгом у спорті. Дедалі вагоміший вплив здобуває Всесвітнє антидопінгове агентство (ВАДА).

Великий «допінговий скандал» розгорнувся через викриття вживання групою російських спортсменів допінгу, чому сприяли російські чиновники спорту та медики. Сьогодні МОК чекає від російських спортсменів повернення 24 медалей, які у них відібрали після того, як викрили в застосуванні допінгу на Іграх 2008, 2012, 2014, 2022 рр.

Очевидно, що «очищення спорту» від негативних явищ робитиме його ще більш значущим чинником суспільного життя в усьому світі.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

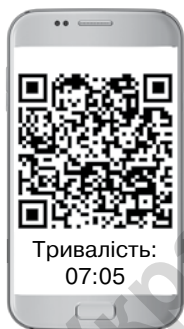
1. У чому полягає роль літератури та мистецтва в сучасному світі?
2. Назвіть відомих вам сучасних художників і напрями мистецтва, які вони представляють.
3. Схарактеризуйте основні напрями розвитку архітектури у другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.
4. Які музичні жанри, напрями є для вас улюбленими?
5. Яких ви знаєте відомих сучасних кінорежисерів?
6. Схарактеризуйте творчість відомих сучасних драматургів, театральних режисерів і акторів.
7. Визначте основні тенденції розвитку спорту на зламі ХХ–ХХІ ст.
8. Поясніть значення понять: *модернізм, соціальний реалізм, неореалізм, абстракціонізм, попарт, функціоналізм, постмодернізм*.

II. Обговорюємо в групі

1. Які ви вбачаєте позитивні та негативні наслідки комерціалізації мистецтва?
2. У чому полягає особлива соціальна роль кіномистецтва?
3. Схарактеризуйте основні проблеми сучасного спорту.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Напишіть есей «Мистецтво, яке змінило світ».
2. Поясніть, як ви розумієте слова Дж. Кунса: «Секрет успіху — робота з сильними емоціями».
3. Чи може бути спорт поза політикою?

Історія музики
за 7 хвилин.
Інфографіка.
Pablo Morales
de los Rios,
14.05.2013 р.

Які напрями
розвитку
музики Вам
подобаються?

Як вони
співвідносяться
з тенденціями
інших видів
мистецтва?

1. ОСНОВНІ ЕТАПИ СВІТОВОГО СУСПІЛЬНОГО
РОЗВИТКУ в ХХ — у першій чверті ХХІ ст.

Перший етап — після закінчення Другої світової війни, з 1945 і до середини 1970-х років.

1. **Поразка нацизму і фашизму** стала стратегічною перемогою демократії над тоталітаризмом, прав людини над жорстокістю й свавіллям.

2. Створення ООН, укладення міжнародних політичних та економічних угод були важливими кроками у **глобалізації та формуванні нової системи міжнародних відносин**.

Терміни і поняття

Глобалізація (від фр. global — загальний, лат. globus — куля) — все-світній, загальний, що охоплює всю земну кулю. Глобалізація означає величезне розширення й ускладнення взаємозв'язків і взаємозалежностей як людей, так і держав світу.

3. У цей період була фактично **ліквідована колоніальна система**.

Другий етап — 1970–1990-ті роки.

Найважливішими подіями цього етапу були **розпад Советського Союзу та крах комуністичних режимів у Центральній і Східній Європі**. Завершилася «холодна війна». 24 серпня 1991 р. на карті світу з'явилася нова незалежна держава — Україна.

Проте комуністична система у світі не була ліквідована повністю: вона збереглася в Китаї, В'єтнамі.

З розпадом СРСР **Сполучені Штати Америки залишилися єдиною наддержавою**, їхня глобальна роль ще більше зросла. **Біполярність світу припинила своє існування**.

Третій етап — з 1990-х років до початку ХХІ ст.

1. Досягнення НТР у сфері інформатики та зв'язку **посилили процеси глобалізації та послабили умови існування національних кордонів** (особливо в Європі), збереження закритих авторитарних суспільств, обмеження передачі знань, інформації, вільного пересування людей.

2. Процеси глобалізації стали **викликом для національної ідентичності й національної безпеки** низки держав; деякі нації та держави вбачають у процесах глобалізації загрозу своєму існуванню.

3. Значно **посилився вплив США** на світові процеси (політичні, економічні, фінансові, інформаційні, технологічні тощо); позиція США в розв'язанні багатьох глобальних проблем сучасності стала вирішальною.

4. Посилилися такі глобальні проблеми людства, як **екологічні** (глобальне потепління, катастрофічний вплив діяльності людини на

Пригадайте, що означала біполярність світу в 1945–1991 рр.

довкілля), **перенаселення та бідності** в багатьох країнах Азії, Африки та інших регіонів; **загроза переростання регіональних конфліктів в глобальні**, з використанням зброї масового ураження.

5. Зберігаються та повторюються **світові економічні кризи**.

Третій етап — з початку XXI ст. до наших днів.

1. **Сучасна система міжнародної безпеки виявила свою неефективність**, свідченням чого стали повномасштабна війна Російської Федерації проти України та загроза розширення російської агресії; посилення спроб низки країн зламати світоустрій, що існує; консолідація антидемократичних режимів.

2. **Посилення міжнародного тероризму** виявилось в терористичній атаці на США 11 вересня 2001 р., терористичному нападі на Ізраїль 7 жовтня 2023 р., вбивствах політичних діячів, переслідуваннях представників релігійних та етнічних меншин.

3. Серйозні **виклики постали перед процесами європейської інтеграції**, зокрема через брекзит, посилення «евроскептицизму» в суспільній свідомості низки країн тощо.

4. Тривають процеси **інтернаціоналізації та глобалізації сучасного світового господарства**.

5. Загострюються проблеми **міграції населення та біженців** через економічні причини та внаслідок війни РФ проти України й інших воєнних конфліктів.

6. Невирішеними залишаються питання глобального потепління, забруднення навколишнього середовища й інші **екологічні проблеми**.

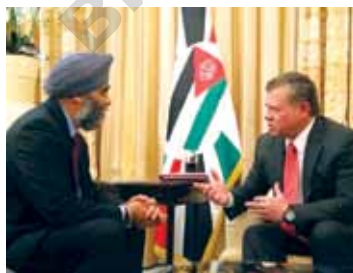
7. **Інформатизація суспільства** є визначальним чинником сучасного розвитку людства. Нові виклики постали перед людством внаслідок все ширшого використання штучного інтелекту.

Усі ці процеси є виявом **взаємозалежності подій, явищ і процесів у сучасному світі** внаслідок глобалізації.

2. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

2.1. Сутність глобалізації

Глобалізація виражається в таких процесах:

- ▶ зміцнення зв'язків між найвіддаленішими куточками світу, небувале поширення по всій планеті ідей та інформації;
- ▶ прискорення обміну новітніми технологіями, взаємозбагачення культур, способу життя, поведінки;
- ▶ зростання інтенсивності взаємозв'язків у сфері торгівлі, фінансів;

- ▶ посилення міграції населення;
- ▶ виникнення спільних для світової спільноти проблем, стирання граней між місцевими й всепланетарними подіями.

2.2. Прояви сучасного етапу глобалізації

1. Глобалізація формує **систему управління на всепланетарному та регіональному рівнях**. На початку XX ст. у світі налічувалося

Переговори між міністром оборони Канади (ліворуч) і королем Йорданії (праворуч)

Чому цю світліну вважають цікавим прикладом глобалізації?

37 міжурядових організацій. На кінець XX ст. їх стало вже близько 300. Це — реальна інфраструктура нового світового устрою.

2. Сталися важливі **зміни у сфері міжнародного права**. По суті, держави вже не можуть чинити зі своїми громадянами те, що вони вважали б за потрібне.

3. **Інтернет** не тільки змінив життя людей усього світу, а й зробив їх ближчими, більш пов'язаними одне з одним, ніж будь-який інший винахід в історії. Досягнення НТР у сфері інформатики і зв'язку, розвитку міжнародних контактів спричинили **створення глобальної світової спільноти**, коли національні кордони дедалі більше стають умовностями. Збереження закритих суспільств, обмеження передачі інформації і пересування людей не можуть тривати довго.

4. **Розширюються і поглиблюються економічні й політичні інтеграційні процеси**, передусім у Європі. «Спільний ринок» перетворився на могутню економічну, валютно-фінансову та політичну співдружність — Європейський Союз.

5. Глобалізація зумовлює **інтенсифікацію культурного обміну, туризму, спорту** тощо. Світові турне відомих музикантів і світова популярність книжок, виданих у різних куточках земної кулі; інтернаціоналізація освіти та світові тенденції моди; міжнародний туризм і чемпіонати світу з футболу чи сучасні Олімпійські ігри зближують країни і народи на нашій планеті.

6. Глобалізація є **невідворотною**, і вона демонструє дедалі більшу **взаємозалежність людей, народів, країн світу**.

З якими проявами глобалізації у навчанні, побуті ви стикалися? Які їхні позитивні й негативні риси?

2.3. Негативні явища глобалізації. Антиглобалізм

Попри зростання якості життя в розвинених країнах світу, **поглиблюється соціально-економічна нерівність** на різних рівнях. Особливо гострою є проблема злиднів частини населення Африки та Азії.

Унаслідок глобалізації **економічна криза**, що вражає економіку однієї або кількох провідних країн світу, охоплює увесь світ.

Загрозою всьому світові є активізація **міжнародного тероризму**.

Експансія масової культури **ускладнює розвиток національних культур малих народів і країн**.

Кінець XX — перша чверть XXI ст. знаменувалися сплеском активності антиглобалістських громадських сил. Типовими є акції протесту антиглобалістів проти самітів голів держав «Великої сімки» (G7) — провідних держав світу.

3. НАЦІОНАЛЬНІ ТА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ

3.1. Сутність глобальних проблем сучасності

Терміни і поняття

Глобальні проблеми сучасності — сукупність проблем, що постали перед людством у другій половині XX ст., потребують розв'язання спільними зусиллями світової спільноти.

Частина глобальних проблем сучасності пов'язана із взаєминами всередині самого людського співтовариства (запобігання ядерному конфлікту, протистояння експансії агресивних режимів, подолання відсталості країн, що розвиваються, ліквідація небезпечних захорювань, боротьба з наркоманією та наркобізнесом, злочинністю та тероризмом). Частина глобальних проблем є відображенням кризи у взаєминах між суспільством і природою (демографічна, продовольча, енергетична, екологічна).

Розв'язання цих та інших глобальних проблем потребує об'єднання зусиль усього людства.

3.2. Проблеми запобігання новій світовій війні та збереження миру

Особливу небезпеку для всього світу становить *ядерна зброя*.

Донедавна у світі налічувалося п'ять ядерних держав (США, Росія, Велика Британія, Франція та Китай). У травні 1998 р. до них де-факто долучилися Індія і Пакистан, що з інтервалом у два тижні здійснили серію випробувань ядерної зброї. На початку XXI ст. керівництво США звинуватило Іран і КНДР у наявності в них зброї масового знищення, зокрема ядерної. Є інформація про розроблення ядерних програм і ядерної зброї в Ізраїлі, ПАР, Бразилії, ряді інших країн.

У XXI ст., та особливо після посилення російської агресії у світі та початку повномасштабної війни РФ проти України світ знову наблизився до загрози глобального воєнного конфлікту. Низка вчених вважає, що події після 2014 та 2022 рр. знаменують сповзання світу до Третьої світової війни.

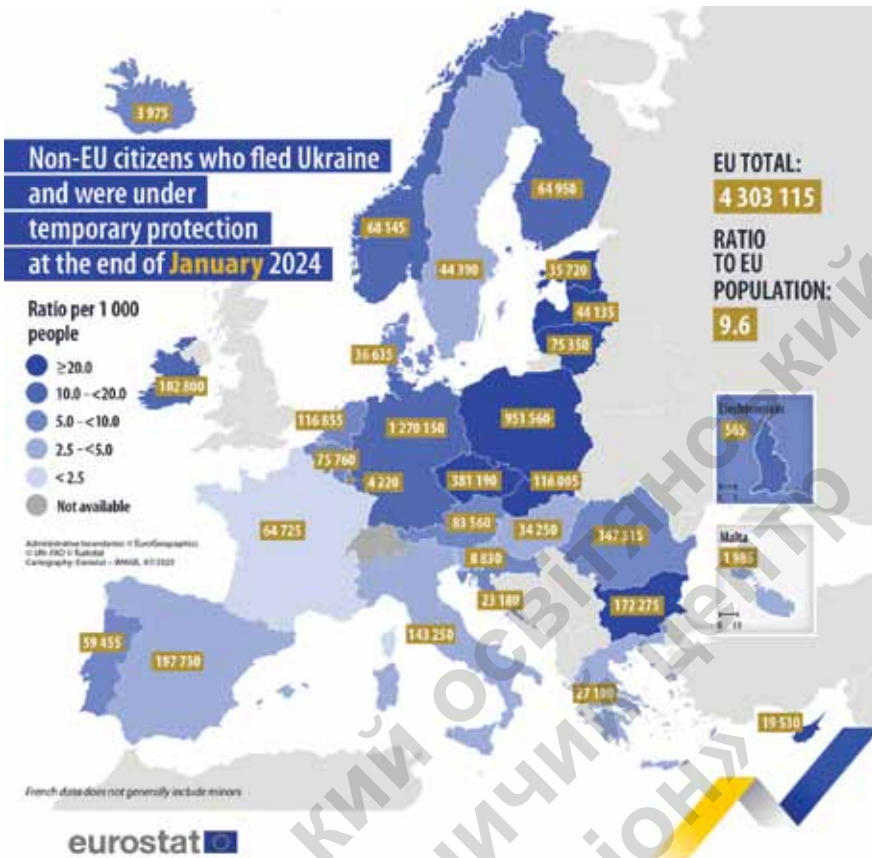
3.3. Проблема біженців

Міжнародна спільнота намагається вирішити питання біженців, відстоюючи цінність людського життя та права людини. Зокрема, у Нью-Йорку 17 грудня 2018 р. на Генеральній Асамблеї ООН затвердили пакт про біженців.

Треба визнати, проблему біженців інколи використовують політики та лідери ряду країн, намагаючись через потоки знедолених людей до розвинених країн чинити тиск на ці країни.

На жаль, критичне загострення проблеми біженців в останні роки пов'язано з Україною, яка стала жертвою повномасштабної воєнної агресії з боку Росії. Прихистку в інших країнах шукали мільйони українських жителів зруйнованих російськими військами міст і сіл, втікачі з тимчасово окупованої території України, і ті українці, які рятувалися від російських ракетно-бомбових ударів по цивільному населенню. Від лютого 2022 р. європейські уряди, керівництво Канади, США та інших країн світу, як і велика кількість населення надають всебічну допомогу українським біженцям, створюють умови для їхньої адаптації, для навчання українських дітей. За опитуваннями, значна частина українських біженців планує повернутися до України після закінчення війни.

Як ви думаєте, чому проти міграції виступають уряди деяких інших країн Європи?

Перекладіть з англійської супровідний текст до інфограми. Назвіть три країни з найбільшою кількістю українських біженців і висловіть свою думку про те, чому їх обрали українці. З якими проблемами стикаються українські біженці? Які виклики стоять перед урядами країн, які приймають українських біженців?

3.4. Енергетична проблема на сучасному етапі

Розвиток цивілізації у XX — у першій чверті XXI ст. характеризувався стрімким *зростанням енергоспоживання*. На межі століть сукупне споживання енергоносіїв не тільки значно перевищує припустимий максимум, у межах якого діяльність людини не позначається на довкіллі, загальному кліматі та функціонуванні екосистем, а й створює для людства дуже близьку перспективу залишитися без багатьох найважливіших традиційних джерел енергії. Особливо гострими вже в наш час є проблеми, пов'язані з негативним впливом енергетики на стан довкілля. Масове використання викопного палива: нафти, газу, вугілля — завдають значної шкоди і природі, і здоров'ю людини внаслідок викидів, що містять важкі метали, двоокис сірки, окис азоту та інші шкідливі речовини.

3.5. Екологічні проблеми сучасності

Екологічна криза — це деградація природного середовища життя людини внаслідок забруднення атмосфери мільярдами тонн техногенних газів та інших відходів промисловості, енергетики і транспорту, а земної поверхні й водоймищ — отруйними речовинами. Унаслідок різкого збільшення чисельності населення, інтенсивної індустріалізації й урбанізації господарські навантаження почали пе-

ревищувати здатність екологічних систем планети до самоочищення і відновлення.

Останніми роками намітилися певні *напрями міжнародного співробітництва* у сфері охорони довкілля.

Європейський парламент і Рада ЄС домовилися щодо скорочення викидів вуглекислого газу автомобілів і мікроавтобусів до 2030 р. Заходи відбуватимуться двома етапами. До 2025 р. в ЄС запланували зменшити викиди на 15 %, до 2030 р. — на 37,5 %. Домовленість передбачає, що авто з високим рівнем викидів вуглекислого газу згодом на ринку змінять нові моделі з низьким рівнем викидів або електромобілі. У ЄС також хочуть створити схеми стимулювання придбання електромобілів у країнах, де рівень їх продажу є незначним.

3.6. Демографічні проблеми

У світі постійно *зростає кількість населення*. За прогнозом ООН, на Землі у 2050 р. житиме 9,3 млрд осіб; станом на 2019 р. чисельність населення становила 7,7 млрд.

Однією з найважливіших демографічних проблем є *старіння населення* Землі. На 2050 р. кількість людей похилого віку (понад 60 років) у світі потроїться. Цей показник зростає з нинішніх 606 млн до майже 2 млрд осіб. Очікується, що значним буде збільшення числа осіб найстаршої вікової категорії (понад 80 років).

Приріст населення неминуче веде до посилення процесу *урбанізації*, що за різних передумов і особливостей спостерігається як у більш, так і в менш розвинених країнах.

Якщо наприкінці XIX ст. міські жителі становили лише 1/10 частину населення, то на 2025 р. у містах житиме понад 75 % усіх людей.

Загострення демографічних проблем поставило перед наукою ряд нових завдань. Головне з них — визначення припустимих меж чисельності населення Землі з урахуванням обмежувальних чинників — продовольчого, енергетичного, економічного. Учені називають гранично можливі, на їхній погляд, цифри (від 10 до 20 млрд людей) і терміни досягнення стабілізації чисельності населення планети (у прогнозах — середина XXI ст.).

У цьому контексті є найактуальнішим завдання науки і демографічної політики — *стримування зростання* чисельності населення в країнах Азії та Африки.

3.7. Клімат

Стало відомо, у яких країнах збільшиться *смертність через глобальне потепління*. Для оцінювання кількості смертей від спеки вчені розробили модель, яка охопить 20 країн у період 2031–2080 рр. Вони врахували обсяги викидів в атмосферу парникових газів у результаті спалювання викопного палива, щільність населення в регіонах і різні стратегії щодо пом'якшення наслідків спеки.

Першою в списку фігурує Австралія, де за найбільш песимістичними прогнозами смертність може зрости майже на 500 %. Вчені австралійського Університету Монаша в Мельбурні опублікували дослідження, згідно з яким до 2080 р. кількість смертей від спеки в

Як змінюється світ через глобальне потепління. DW українською, 03.11.2017 р.

тропічних і субтропічних регіонах зростає майже вп'ятеро. Також збільшилась смертність в Індії, Греції, Японії та Канаді.

3.8. Проблеми боротьби з голодом

У наш час, коли у світі в цілому накопичені надлишкові запаси продовольства, кожні 3,5 секунди від голоду помирає одна людина, а щодня — 24 тис. На початку XXI ст. на Землі налічувалося майже 1 млрд людей, яким щодня загрожує смерть від недоїдання.

Абсолютна більшість голодуючих і тих, хто недоїдає (споживає 1500 ккал і менше на добу), живуть у країнах Азії, Африки й Латинської Америки. З них 57 % припадає на Азію, 27 % — на Африку, 11 % — на Латинську Америку, близько 5 % — на країни Близького Сходу.

Проблеми, пов'язані із зростанням народонаселення, прямо пов'язані із загостренням продовольчої проблеми у **всесвітньому масштабі**. Для країн Азії, Африки й Латинської Америки багато чого залежатиме від готовності розвинених країн надати їм всебічну та дієву допомогу.

Продовольча проблема у світі значно загострилася внаслідок повномасштабної війни Росії проти України. Російська агресія спричинила перебої у світових постачаннях продовольства, зростання цін та збільшення ризику відсутності продовольчої безпеки в найбідніших країнах Близького Сходу та Північної Африки. Брак поставок сільськогосподарської продукції з України, яка до війни була здатна забезпечити продовольством майже 500 млн осіб, відчули навіть розвинені країни Європи. Лише з другої половини 2023 р. завдяки героїчним зусиллям ЗСУ та допомозі союзників України вдалося значно послабити російську морську блокаду і збільшити експорт сільгосппродукції морем із портів Великої Одеси.

3.9. Боротьба з бідністю

Однією з глобальних проблем людства, з якою тісно переплітаються багато інших проблем, є бідність. За даними Всесвітнього банку, на початку XXI ст. 2,8 млрд осіб живуть на суму, що не перевищує 2 дол. США на день; більшість із них не мають доступу до чистої води, повноцінної їжі та засобів санітарії.

Загальноприйнятою межею бідності є дохід 2 дол. США на людину на добу (60 дол. на місяць). У розвинених країнах для визначення рівня бідності застосовують межу, встановлену в США, — 14,4 дол. на добу (432 дол. на місяць).

3.10. Ліквідація небезпечних хвороб

Успіхи медицини дали змогу збільшити тривалість життя (серед лідерів за цим показником — Японія, Канада, США, Норвегія, Велика Британія, Швеція та інші розвинені країни), знизити загальну і дитячу смертність не тільки в економічно розвинених, а й у країнах,

Фотограф із ПАР Кевін Картер знімав сцени голоду в Судані і побачив виснажену дівчинку. Поруч із нею приземлився стерв'ятник. Картер 20 хвилин шукав кращий ракурс для фото дитини й хижака, потім прогнав птаха. Дитина знайшла сили повзти далі, а Картер сів біля дерева й заплакав. Через день він повернувся в ПАР і продав фотографію в газету «Нью-Йорк Таймс». Фото стало символом голоду в Африці. Картер згодом отримав Пулітцерівську премію. Проте громадськість, ЗМІ питали: «що сталося з дитиною?» Картер не знав...

Голод в Судані. Фото Кевіна Картера (Kevin Carter), 1993 р.

що розвиваються, практично перемогти ряд епідемічних захворювань, що навіювали страх на людей у минулому.

Однак, за даними ВООЗ, *кожний п'ятий житель планети хворий або має погане здоров'я*. Найпоширеніші й найнебезпечніші у світі хвороби — СНІД, різні форми раку, ішемічна хвороба серця, порушення мозкового кровообігу, гостра респіраторна інфекція, туберкульоз, хронічне запалення легень, гепатит та деякі інші. Найвищий рівень смертності від хвороб на 1000 осіб зареєстрований у Сьєрра-Леоне, Гвінеї-Бісау, Гвінеї, Анголі, Уганді, Нігерії, Гамбії, Мозамбіку, Сомалі.

Глобальний вплив на світ здійснила **пандемія COVID-19**, яка виявила не тільки неготовність до подібних викликів *системи охорони здоров'я*, а й вразливість економіки та суспільно-політичних інститутів. Можна виділити такі **наслідки пандемії**.

Пандемія спричинила світовий *економічний спад*, який супроводжувався, зокрема, дефіцитом низки товарів, важливих елементів виробництва, а також переформатуванням районів виробництва та ринків збуту. Змінився характер товарного попиту.

Змін зазнав характер роботи величезної кількості людей, які й після зникнення загрози захворювання продовжують працювати вдома, *онлайн*. Відповідно це змінює запит на виробничі та офісні приміщення, необхідне обладнання та техніку тощо.

Значні *зміни відбулися в системі освіти*, яка перебудовувалася з суттєвими освітніми втратами для учнів. В Україні ці проблеми критично загострила російська агресія та повномасштабна війна РФ проти України, внаслідок чого чимало школярів і студентів вже протягом багатьох років отримують освітні послуги переважно дистанційно.

Ще один урок — *соціальний*.

Особлива думка

Умаїр Хак, британський економічний теоретик і консультант, березень 2020 р.

Важливий планетарний урок COVID-19 проявляється в тому, що вірус вражає людей незалежно від соціального та економічного становища. Бідність, що змушує громадян їсти неприйнятні речі, купуючи їх на брудних ринках в умовах антисанітарії, та не дає доступу до нормального медичного обслуговування, стає загрозою для людства в цілому.

Суспільство зіткнулося з лавиною фейків і провокацій, емоційне поширення яких у соціальних мережах та ЗМІ призводить до трагічних подій у суспільстві.

Пандемія призупинила на певний час традиційні свободи людей — пересування, зібрань тощо. З іншого боку, вона підвела до усвідомлення того, що взаємодопомога між людьми, спільнотами, країнами може дати більше шансів для подолання пандемії, ніж ізоляція та відмова від співпраці.

Та найважливішим уроком пандемії є те, що попри важкі людські втрати людство в цілому вижило, здобувши певний імунітет і досвід. Наслідки пандемії COVID-19 важливі для майбутнього людства, у якого немає гарантій від того, що подібні та ще небезпечніші пандемії не повторяться.

4. ВИМІРИ ЦІННОСТЕЙ ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ. ТОЛЕРАНТНІСТЬ

Терміни і поняття

Цінності — це узагальнення соціокультурних орієнтацій, що визначають усі сфери життя людини, становлять основу її світогляду та мотивацію способу життя.

До загальнолюдських цінностей належать:

- ▶ цінність людського життя;
- ▶ сенс життя, добро, справедливість, культура, краса тощо;
- ▶ цінність природи, збереження довкілля;
- ▶ відвернення загрози війн;
- ▶ забезпечення свободи, демократії і дотримання людських прав й ін.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. проблема толерантності набула особливої актуальності у зв'язку із процесом глобалізації, що зіштовхує релігійні, національні й етнічні ідентичності різних народів.

Свідчать документи

3 Декларації принципів толерантності, ухвалені на 28-й сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у 1995 р.

1.1. Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості... Толерантність — це єдність у різноманітті...

1.2....Толерантність — це передусім активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність повинні виявляти кожна людина, групи людей і держави.

1.3. Толерантність — це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (зокрема культурного плюралізму), демократії та правопорядку...

1.4. Щодо поважання прав людини виявлення толерантності не означає терпимого ставлення до соціальної несправедливості, відмови від своїх або прийняття чужих переконань. Це означає, що кожен може дотримуватися своїх переконань і визнає таке саме право за іншими. Це означає визнання того, що люди за природою своєю відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність. Це також означає, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим.

5. ПРОТИСТОЯННЯ ДЕМОКРАТІЇ АВТОРИТАРИЗМОВІ ТА ІМПЕРІАЛІСТИЧНІЙ ПОЛІТИЦІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Історія людства супроводжується протистоянням ідей демократії — авторитаризму й диктатури, політиці сталого розвитку національної держави — імперіалістичній політиці режимів, які прагнуть територіальних захоплень та встановлення своєї влади над незалежними державами й вільними народами.

Демократичні країни забезпечують своїм громадянам захист їхньої свободи та прав людини, зокрема свободу думки, совісті й релігії; свободу мирних зборів і організацій тощо. На основі загального виборчого права організуються чесні й відкриті вибори.

Пригадайте значення понять «демократія», «авторитаризм», «диктатура», «імперія».

Узовнішній політиці демократичні країни дотримуються норм міжнародного права та виступають за його дотримання іншими країнами, опікуються дотримання прав людини у світі. Саме тому демократичні країни Європи, Америки та інших регіонів світу рішуче підтримують Україну у її боротьбі проти російської агресії.

Недоліком сучасних демократичних країн є зниження інтересу громадян до виборів та державотворення, гострі форми медіакампаній, зниження суспільної довіри до урядів. В останні роки в низці країн спостерігаються успіхи на виборах популістських сил та радикальних, націоналістичних партій. Згадаємо, що трагічним історичним уроком для всього світу стала перемога нацистів на демократичних виборах у Німеччині в 1932 р.

Повага до народу кожної держави, незалежно від її економічного потенціалу чи кількості населення, викликає необхідність переговорів та ретельного погодження усіх рішень міжнародних партнерів.

В умовах раптового *початку війни* демократичні закони не дають можливості швидко перевести економіку на воєнні рейки, мобілізувати велику кількість населення, забезпечити жорстке військово-адміністративне командування. Лише в більш тривалій перспективі демократичний устрій дозволяє ефективно використовувати великий економічний потенціал, який став результатом сталого демократичного розвитку, та великі людські ресурси громадянського суспільства.

Отже, демократична система не позбавлена недоліків.

Слово політика

Вінстон Черчилль, прем'єр-міністр Великої Британії у 1940–1945, 1951–1955 рр.

Ніхто не вдає, що демократія є досконалою або в усьому правильною. Насправді... демократія є найгіршою формою правління, за винятком всіх тих інших форм, які були випробувані у той чи інший час.

Проблеми. Пошуки. Проекти

Чи згодні ви з висловом політика? Для аргументованої відповіді зазначте цінності та переваги демократії; недоліки та виклики демократії. Обговорення цієї проблеми можна провести у формі диспуту.

Сьогодні ідеї демократії, попри їх привабливість, не стали панівними в усіх країнах світу. Україна виборює своє право на незалежність та демократичний розвиток у протистоянні з авторитарним режимом Російської Федерації, яка розв'язала наймасштабнішу війну в Європі після Другої світової війни. За демократичні перетворення борються народи багатьох країн.

Історичні подробиці

Досить складно уявити, як можна «виміряти демократію». Утім дослідницько-аналітична група «EIU» при «Економіст груп» (Economist Group), визначає «Індекс демократії». Для цього для понад 160 країн світу дослідники аналізують низку параметрів: процес виборів; роботу уряду; участь громадян у політичному житті; рівень політичної культури в суспільстві; дотримання в країні громадянських свобод. На основі певних показників кожна країна класифікується як один із чотирьох типів режиму: «повна демократія», «демократія з вадами» (тобто обмежена демократія), «гібридний режим» (тобто з елементами і демократії, і авторитаризму) або «авторитарний режим». Результати дослідження публікують в офіційному звіті щорічно, починаючи з 2006 р. «Індекс демократії» є важливим інформаційним ресурсом, який беруть до уваги, зокрема, лідери держав світу.

За даними «Індексу демократії», у 2023 р. зафіксований найнижчий рівень демократії у світі, починаючи з 2006 р. Дослідження засвідчило, що в країнах з недемократичними та авторитарними режимами все більшою мірою утискаються права людей. Світ все більшою мірою розколюється між демократією та авторитаризмом.

Таблиця. Дані за: Індекс демократії, 2023. Епоха конфлікту. Economist Intelligence, EIU, 2024.

	Кількість країн	% країн	% населення світу
повна демократія	24	14,4	7,8
демократія з вадами	50	29,9	37,6
гібридний режим	34	20,4	15,2
авторитарний режим	59	35,3	39,4

Проаналізуйте дані таблиці.

Країни з авторитарними, диктаторськими режимами використовують різне ідеологічне прикриття для ствердження свого панування. У Північній Кореї (КНДР) — це ідеологія «чучхе», заснована першим диктатором КНДР Кім Ір Сеном. В Ірані — ідеї «ісламської держави» аятоли Хомейні та його наступників. На Кубі слідує «ідеям Хосе Марті й марксизму-ленінізму». У Російській Федерації ствердилася ідеологія расизму. Та під будь-яким ідеологічним прикриттям головна мета цих режимів та їх лідерів — укріплення влади у своїй державі, придушення громадянських прав своїх громадян і, найчастіше,

**Проблеми.
Пошуки.
Проекти**

Російському революціонеру, ідеологу анархізму Михайлу Бакуніну належать слова: «Жодна диктатура не може мати іншої мети, окрім увічнення себе». Чи згодні ви з цим висловом філософа і політика?

«Індекс демократії», 2023 р., глобальна карта типів режиму

Розгляньте карту.

1. Назвіть регіон світу, в якому розташована найбільша кількість країн з найжорсткішими авторитарними режимами.
2. Спробуйте пояснити особливе місце України між країнами з режимами різних типів.

Джерело: Economist Intelligence Unit (EIU), 2024, р. 27.

агресивна зовнішня політика щодо країн-сусідів, до демократичного світу. Диктаторський режим бачить загрозу в самому факті існування демократичної країни, в якій живуть і працюють вільні громадяни. Адже приклад вільних сусідів може спонукати народ імперії до протестів, скинення диктатури та побудови у себе демократичної держави.

Недемократичні, диктаторські режими найчастіше проводять імперіалістичну політику. На межі XX і XXI ст. людство думало, що імперіалістична політика залишилася далеко в минулому, адже економічне співробітництво, культурний обмін між країнами та народами приносить найбільшу користь усім учасникам такого партнерства. Проте в першій чверті XXI ст. стало ясно, що імперські амбіції є живими. Вони виявилися у деяких спільнот, які марять про свою «велич» та «місію носіїв правильних ідей», які насправді є замшілими рудиментами дикунства. І лідери цих спільнот, країн та держав використовують ці ідеї, які мають шовіністичний і часто реваншистський характер, для агресії проти сусідів. На жаль, так сталося зі значною частиною населення Російської Федерації, зараженою ідеологією рашизму, що використовує президент Росії В. Путін.

Пригадайте
значення
понять
«шовінізм»,
«реваншизм»,
«рашизм».

Особливості самої природи імперії полягають в потребі утримання під своєю владою підкорених країн і народів та здійснення нових завоювань. Без них імперіалістична держава постає перед загрозою розпаду.

Слово історика

Станіслав Кульчицький, доктор історичних наук, професор

Сутність імперіалістичної політики полягає у встановленні певними державами свого контролю над слабшими країнами (у військовому, економічному відношенні) з метою «використання людських та матеріальних ресурсів і / або колонізації країн і територій». Імперіалістична політика здійснюється «шляхом завоювань чи невійськовими засобами економічного та культурного поневолення народів».

Як бачимо з історії, саме Україна протистоїть найбільш агресивній імперіалістичній політиці авторитарного російського режиму.

6. МІСЦЕ УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ СВІТОВОМУ СПІВТОВАРИСТВІ

Досягнення нашої держави в науці, техніці, культурі, її прихильність ідеалам демократії, миру, вагомий внесок у розвиток міжнародного співробітництва є важливими чинниками світового розвитку. Прагнення українського народу до євроінтеграції, відстоювання європейських цінностей, а також боротьба проти агресії Росії сприяють величезному зростанню авторитету України у світі.

Після Революції Гідності в колективній свідомості утвердилося усвідомлення сили волевиявлення народу та значущості прав і свобод кожного українця.

За умов розв'язаної Російською Федерацією повномасштабної війни проти України громадяни нашої держави ще більше ствердилися

у відстоюванні європейського вибору України, шляху до демократії та правової держави. Саме цей вільний і незалежний вибір українців став головною причиною російської імперіалістичної агресії. Цей вибір спонукав демократичний світ виступити на захист України.

Слово політика

Урсула фон дер Ляєн, президентка Європейської комісії, із виступу під час дискусії на Мюнхенському безпековому форумі, лютий 2023 р.

Ми ніколи не приймемо цю імперіалістичну війну, не приймемо, що Путін зазіхає на міжнародне право, яке захищає всіх нас... Ми ніколи не приймемо, що хтось може надіслати танки просто через кордон, щоб вдертися до сусідньої країни».

Необхідність захисту незалежності нашої держави від зовнішньої агресії сприяла зростанню патріотизму, а також формуванню української політичної нації. Попри війну та важкі випробування, спричинені нею, можна впевнено говорити про стрімкий розвиток в Україні громадянського суспільства.

В українському суспільстві поширюється усвідомлення того, що боротьба за вільну, незалежну, демократичну європейську Україну буде довгою і важкою.

Слово журналіста

Віталій Портніков, український аналітик, публіцист і письменник

«...Якщо ми не зможемо змінити Україну для себе, так принаймні зробимо це для своїх дітей і онуків. У дітей і онуків будуть свої випробування, а може і свої війни — адже світ диктатур і імперіалізму нікуди не подінеться, як і наше виживання на кордонах цього світу. Але ми маємо хоча б спробувати побудувати країну, у якій нам буде затишно, а нашим дітям й онукам — безпечно».

Чи згодні ви з думкою В. Портнікова, що диктатури й імперіалістична політика будуть існувати й у майбутньому? Як ви розумієте слова аналітика про «наше виживання на кордонах цього світу», — які кордони має на увазі В. Портніков?

Прагнення до волі й демократії Українського народу, підтримка цього вибору союзниками України є запорукою розбудови незалежної, сильної, демократичної європейської держави.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

І. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть основні етапи світового суспільного розвитку в ХХ — на початку ХХІ ст. та схарактеризуйте їх.
2. Чому кажуть, що глобалізація формує єдиний «світ прорваних кордонів»?
3. Поясніть сутність глобалізації та її прояви в наш час.

4. Визначте світові проблеми, породжені глобалізацією.
5. Назвіть основні національні та глобальні виклики сучасності.
6. Якими є виміри цінностей людського буття в сучасному світі?
7. Поясніть значення понять: *глобалізація, глобальні проблеми сучасності, мігранти, толерантність*.

II. Обговорюємо в групі

1. Які глобальні проблеми є найактуальнішими для сучасної України?
2. Як ви розумієте вислів «прискорення часу»? Чи згодні ви з тим, що сьогодні час прискорюється? Аргументуйте свою відповідь.
3. Покажіть на карті порти Великої Одеси та можливі напрямки експорту морем української сільськогосподарської продукції.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Наведіть сучасні приклади глобалізації економіки, інформаційного простору.
2. Чи погоджуєтеся ви з позицією антиглобалістів? Як ви вважаєте, чи є реальні альтернативи глобалізаційним процесам у сучасному світі?
3. Які цінності відстоює український народ і його Збройні Сили у протистоянні повномасштабній агресії Російської Федерації? Згадайте риси, ідеї рашизму та поясніть його ворожість українським та загальнолюдським цінностям.

1. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Автор однієї з популярних книжок з політології «Кінець історії і остання людина», американський учений, футуролог Френсіс Фукуяма зазначав: «На людську історію потрібно дивитися не лише як на спадковість різних цивілізацій і рівнів матеріальних досягнень, але, що важливіше, як на спадковість різних форм свідомості».

1. Як ви розумієте думку Ф. Фукуяма про «кінець історії» на початку XXI ст.?
2. Які знакові «зміни форм свідомості» у людській історії відбулися протягом другої половини XX — у першій чверті XXI ст.?
3. Чи свідчать сучасні події про те, що людство може повернутися до епохи захоплення ідеями «сильної руки» та «тотальної держави»?
4. Чи навчилася людство уникати пастки несвободи?

2. ПРАКТИЧНА РОБОТА

Уявіть себе футурологом, який прогнозує розвиток людства. Спробуйте описати, як виглядатиме життя людини у 2100 році.

1. Які регіони світу досягнуть найвищого рівня розвитку економіки та якості життя людей?
2. Якими будуть основні досягнення людства в інформаційних технологіях і в освоєнні космосу?
3. Чи зміниться сама людина фізично?
4. Чи зміняться моральні цінності людини й людського суспільства? Якими вони будуть?
5. Які глобальні проблеми людства будуть подолані й перед якими новими глобальними проблемами постане людство майбутнього?
6. Якою буде Українська держава та її роль і місце у світі?

ЗМІСТ

Розділ 1. ОБЛАШТУВАННЯ ПОВОЄННОГО СВІТУ

- § 1. Ялтинсько-Потсдамська система міжнародних відносин 6
- § 2. Початок «холодної війни» 14

Розділ 2. ДЕРЖАВИ ПІВНІЧНОЇ АМЕРИКИ ТА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

- § 3. Постіндустріальне (інформаційне) суспільство 24
- § 4. Боротьба за громадянські права і права меншин 32
- § 5. Транснаціональні корпорації. НТР.
Різні моделі ринкового господарства 41
- § 6. Німеччина: від «економічного дива»
до об'єднання країни та сучасного стану 51
- § 7. Італія і Франція у другій половині ХХ —
у першій чверті ХХІ ст. 59
- § 8. Від Європейського економічного співтовариства
до Європейського Союзу 67
- § 9. Роль США у міжнародних відносинах
у другій половині ХХ — у першій чверті ХХІ ст. 76
- § 10. Матеріал до узагальнення з розділів 1 і 2 87

Розділ 3. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

- § 11. Результати Другої світової війни для народів
Центрально-Східної Європи.
Особливості розвитку Болгарії та Югославії 90
- § 12. Сталінська модель соціалізму та її втілення
в Угорщині та Румунії 97
- § 13. Сталінська модель соціалізму
та її втілення в Польщі 104
- § 14. Спроба економічної інтеграції соціалістичного табору.
Сталінська модель соціалізму в Чехословаччині
і «Празька весна» 1968 р. 111
- § 15. СРСР: завершення епохи Сталіна.
«Хрущовська відлига» 117
- § 16. СРСР: від доби Брежнєва до перебудови 126
- § 17. «Оксамитові революції» в країнах Східної Європи.
Розпад Советського Союзу, Югославії
та Чехословаччини 135
- § 18. Країни Центрально-Східної Європи
у першій чверті ХХІ ст., їхня роль у сучасних
міжнародних відносинах 140

- § 19. Росія наприкінці ХХ — у першій чверті ХХІ ст.
Політична, економічна й ідеологічна
експансія Російської Федерації 149
- § 20. Узагальнення до розділу 3.
Держави Центрально-Східної Європи:
трансформаційні процеси 160

Розділ 4. ДЕРЖАВИ АЗІЇ, АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

- § 21. Японія у другій половині ХХ — у першій чверті ХХІ ст.
«Економічне диво» Південної Кореї 163
- § 22. Китай у другій половині ХХ —
у першій чверті ХХІ ст. 172
- § 23. Індія і Пакистан у другій половині ХХ —
у першій чверті ХХІ ст. 181
- § 24. Утворення Ізраїлю. Близькосхідна проблема
та шляхи її врегулювання 189
- § 25. Ісламська революція в Ірані. «Арабська весна».
Терористична діяльність 200
- § 26. Латинська Америка у другій половині ХХ —
у першій чверті ХХІ ст. 207
- § 27. Африка у другій половині ХХ —
у першій чверті ХХІ ст. 214
- § 28. Узагальнення до розділу 4.
Держави Азії, Африки та Латинської Америки:
вибір шляхів розвитку. 220

Розділ 5. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

- § 29. Динаміка «холодної війни» 223
- § 30. Період «розрядки» в міжнародній політиці 230
- § 31. Проблема міжнародного тероризму.
Агресія Російської Федерації проти України 240
- § 32. Узагальнення до розділу 5.
Міжнародні відносини 249

Розділ 6. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ І КУЛЬТУРА

- § 33. Постіндустріальне (інформаційне) суспільство.
Науково-технічна революція 252
- § 34. Розвиток літератури і мистецтва: провідні тенденції.
Спорт у другій половині ХХ —
у першій чверті ХХІ ст. 261
- § 35–36. Основні тенденції розвитку світу
у другій половині ХХ — у першій чверті ХХІ ст.
Узагальнення 271

Автор щиро дякує за надані професійні консультації з написання окремих тем підручника, методичні поради і філологічне редагування
 Олені Бурлаці, Зоряні Бондар, Наталії Власовій,
 Єгору Врадю, Олександрю Желібі, Наталії Островській,
 Дмитру Секиринському, Ірині Піскарьовій (Україна),
 Олександрю Козіну (Канада),
 професору Гжеґожу Мотиці (Grzegorz Motyka, Польща),
 Михайлу Щупак-Кацману (Mikhail Shchupak-Katsman, Канада).

Особлива подяка професору Полу Роберту Маґочі
 (Paul Robert Magocsi, Канада)
 за можливість використання у підручнику (с. 14, с. 138) карт із книги
*Historical Atlas of Central Europe / compiled by
 Paul Robert Magocsi. University of Toronto Press, 2018.*

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я здобувача / здобувачки освіти	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Рівень стандарту

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає
Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головна редакторка *І. В. Красуцька*

Редакторка *Л. П. Марченко*

Головна художниця *І. П. Медведовська*

Художня редакторка *Н. М. Андрійченко*

Фахове редагування *І. С. Красуцький*

Літературне редагування *Т. П. Тацій*

Технічний редактор *Е. А. Авраменко*

Коректорка *Ю. А. Полулященко*

Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов, Ю. М. Матвеев*
Авторські карти на першому форзаці *І. Я. Щупак, Ю. М. Матвеев*

Карти у підручнику розроблені картографічною редакцією УОВЦ «Оріон»
під керівництвом *І. С. Руденко*
Художниця *Н. В. Гожа*

У блоці підручника використано світлини та ілюстрації з вільних джерел інтернету,
фотобанку *Shutterstock*

*Бренди та ресурси зображуються лише з освітньою метою
та не є закликом для їх купівлі / відвідування*

Формат 70x100 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 23,400 + 0,324 форзац.

Обл.-вид. арк. 21,00 + 0,55 форзац.

Зам. №

Тираж 165 289 пр.

ТОВ «Український освітнянський видавничий центр «Оріон»

Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2

Віддруковано ТОВ «ПЕТ»

61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 17

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 6847 від 19.07.2019 р.

СВІТ. ПОЛІТИЧНА КАРТА

Масштаб 1 : 100 000 000

Населені пункти
 За кількістю жителів

- понад 5 000 000
- від 1 000 000 до 5 000 000
- від 500 000 до 1 000 000
- від 100 000 до 500 000
- до 100 000

За типом поселення

- Столиці держав
- Каєнна
- Торонто
- Інші населені пункти

Державні кордони
 Демаркаційні лінії

Примітки: 1. Майбутнє Західної Сахари підлягає врегулюванню ООН.
 2. Нусантра – нова столиця Індонезії з серпня 2024 р.
 3. Україна визнає о-ви Південні Курилі як окуповані Росією території Японії.
 4. Україна визнає Ічкерію країною, тимчасово окупованою Росією.
 5. З 2014 р. Росія здійснює військову агресію проти України, з 24.02.2022 р. – повномасштабну війну, в ході якої тимчасово окупувала частину території України.

Скорочення

- Австрал. — Австралія
- Арг. — Аргентина
- Браз. — Бразилія
- Брит. — Велика Британія
- Дан. — Данія
- Інд. — Індія
- Ісп. — Іспанія
- Кит. — Китай
- Мекс. — Мексика
- Норв. — Норвегія
- Н. Зел. — Нова Зеландія
- Порт. — Португалія
- Рос. — Росія
- Фр. — Франція
- Яп. — Японія

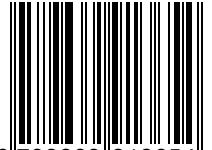
Цифрами на карті позначено:

1	Естонія	34	Палестинські території	48	Гвінея-Бісау	62	Ямайка
2	Латвія	49	Сьєрра-Леоне	50	Сьєрра-Леоне	63	Гаїті
3	Данія	50	Кот-Д'Івуар	51	Того	64	Домініканська Республіка
4	Литва	36	Йорданія	52	Джибуті	65	Гватемала
5	Білорусь	37	Кувейт	53	Ліберія	66	Беліз
6	Нідерланди	38	Бахрейн	54	Камерун	67	Сальвадор
7	Німеччина	39	Катар	55	Екваторіальна Гвінея	68	Гондурас
8	Бельгія	40	ОАЕ	56	Гвінея	69	Гвінея-Бісау
		41	Непал	57	Руанда	70	Коста-Рика
		42	Бутан	58	Уганда	71	Панама
		43	Бангладеш	59	Сенегал	72	Гайана
		44	Еритрея	60	Лосото	73	Суринам
		45	Сенегал	61	Куба	74	Еквадор
		46	Гамбія			75	Уругвай
		47	Буркіна-Фасо				

Український орбітальний
видавничий центр
«Оріон»

ISBN: 978-966-991-365-4

9 789669 913654